

Somlaine Bőr Gabriella

Doktori (PhD) értekezés

Budapest

2026

Somlaine Bőr Gabriella

A CSONGRÁDI-SÍK A SZARMATA KORBAN

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola
Régészettudományi Intézet

A doktori iskola vezetője: Dr. Öze Sándor DsC, egyetemi tanár
Régészettudományi Intézet vezetője: Major Balázs, egyetemi docens
Témavezető: Dr. Kiss P. Attila, egyetemi docens

Budapest

2026

SZÜLEIMNEK

*„Semmi sem nehéz, ha az ember már mindenén túl van.
Csak akarat kell a dolgokhoz, más semmi.”*

(Wass Albert)

KÖSZÖNETNYÍLVÁNÍTÁS

Doktori értekezések köszönetnyilvánításait olvasva korábban mindig úgy véltem, e fejezet megírása lesz az egyik leghálásabb és legkönnyebb feladat a munkám során. Rá kellett jönnöm azonban, hogy nem is olyan egyszerű feladat ez: szembesülnöm kellett a felismeréssel, hogy szinte lehetetlen küldetés e szűk keretek között mindenkinek megköszönni, aki segítette az utamat. Ezzel egyúttal azonban arra is ráésméltem, milyen szerencsés vagyok, hogy e sorok megfogalmazása nehézséget okoz, hiszen ez azt igazolja, hogy rengeteg olyan munkatárs, barát és családtag vesz körül, akik fáradságot, időt és energiát nem kímélve támogattak még akkor is, amikor már kérni sem mertem. Ezúton is szeretném megköszönni mindannyiuknak. Valószínűleg sosem lehetek elég hálás azért az önzetlenségért, amelyet irányomban tanúsítottak.

Elsőként témavezetőmnek, Dr. Kiss P. Attilának tartozom köszönettel és mély hálával. Köszönöm kitartó, lelkes és soha nem szűnő támogatását, szakmai iránymutatását és azt az áldozatos munkát, amellyel a dolgozatomat segítette. Hálával tartozom azért, hogy a nehézségek ellenére sosem adta fel, és minden akadályra talált megoldást és egy új lehetőséget.

Szeretném megköszönni a dolgozatomat véleményező opponenseknek, hogy észrevételeikkel, kritikai meglátásaikkal segítették a munka finomhangolását és tudományos értékének növelését.

Köszönetemet fejezem ki a szegedi Móra Ferenc Múzeum és a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum munkatársainak hihetetlen segítőkészségükért, szakmai nyitottságukért és rugalmasságukért, amellyel hozzájárultak kutatásom sikeréhez és a forrásanyag feldolgozásához.

Szívből köszönöm családomnak, különösen Édesanyámnak és Édesapámnak, hogy végig mellettem álltak. Köszönöm a motivációt, a hitet és azt, hogy akkor is bízattak, amikor én magam elcsüggedni látszóttam. Hálás vagyok azért, hogy hittek bennem, és egész életem során segítettek céljaim elérésében. Nélkületek nem jutottam volna el addig a pontig, hogy megírhassem e sorokat.

Végül, de nem utolsósorban, leírhatatlan hálával és köszönettel tartozom férjemnek. Köszönöm, hogy Te voltál a legfőbb motivációm, támaszom és társam, aki végig bízott bennem és támogatott, még akkor is, amikor minden lehetetlennek és elérhetetlennek tűnt. Te voltál az a biztos bázis, aki nélkül ez a disszertáció soha nem készülhetett volna el.

Végtelen hálával köszönöm Nektek.....

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	8
A CSONGRÁDI-SÍK: RÖVID TERMÉSZETFÖLDRAJZI ÁTTEKINTÉS	13
1. KUTATÁSTÖRTÉNET	14
2. A KUTATÁS KORLÁTAIRÓL RÖVIDEN	21
3. ADAT ÉS MINTA	24
3.1. Adatbázis készítés.....	24
3.2. A Nagy nyelvi modellek rövid összefoglalása.....	25
3.3. Hallucináció.....	26
3.4. Az adatbázis felépítése	32
4. ELEMZÉS I.....	34
4.1. TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK.....	34
Sírgödrök formája, mérete, alapterülete	34
Mélység	38
A sírok aljának a kialakítása, előkészítése.....	39
A halottak helyzete és nemek aránya.....	40
Tájolás	43
Kettős temetkezések	45
Zsugorított temetkezések.....	46
Síron belüli építmények.....	47
Halotti lepel	50
Sírok bolygatása	51
A sírok jelölése	60
4.2.ÉKSZEREK ÉS VISELETI TÁRGYAK	66
Fülbevalók	66
Karikák	67
Csüngők	69
Torquesek	73
Fibulák	74
Fém karperecek	80
Gyűrűk.....	81
Gyöngyök, gyöngyviselet.....	82
Csatok, szíjvégek.....	87
Veretek.....	89
4.3.HASZNÁLATI TÁRGYAK.....	92

Kések.....	92
Fegyverek (24. Tábla)	93
Munkaeszközök.....	96
Érmek	98
Tükör	101
Pixisek	102
4.4.EDÉNYEK	104
Üvegedények.....	106
Kézzel formált edények.....	109
Korongolt edények	111
5. AZ „ELIT” KÉRDÉSE	112
5.1. Elméleti háttér	112
5.2. Státusz, presztízs	114
5.3. Hatalom és vagyon	117
6. Társadalmi egyenlőtlenségek és régészeti nyomaik.....	119
6.1. Nemmel és életkorral összefüggő társadalmi különbségek.....	119
6.2. Vertikális társadalmi különbségek.....	122
6.3. Horizontális társadalmi különbségek	123
6.4. Társadalmi modellek és elméleti keretek	124
7. Az „elit” temetkezések régészeti lenyomata a szarmata korban	127
7.1. „Elit” a keleti szállásterületen	127
7.2. „Elit” a Kárpát-medencében.....	130
8. AZ „ELIT KUTATÁS” PROBLEMATIKÁJA.....	134
8.1. Módszertani megoldások.....	136
8.2. Két metódus határán: alkalmazott módszertan.....	140
9. ELEMZÉS II. A SZARMATA ELIT A CSONGRÁDI-SÍK TERÜLETÉN	144
Elit megjelenésének vizsgálata.....	144
9.1. Elit megjelenésének elemzése a temetkezési rítusban.....	144
9.2. Elit megjelenésének elemzése a leletanyag tükrében	150
9.3. Elit vizsgálata a temetkezési rítus és a leletanyag tükrében	157
10. KITEKINTÉS: A LEGMAGASABB RANG JELZŐI – DIADÉMOK ÉS ARANYDÍSZES VISELET.....	161
10.1. A szentes,nagyhegyi diadém.....	161
10.2. Diadémok	162
10.3. A ruha díszítése: flitterek, lemezek.....	167
11. ÖSSZEFOGLALÁS.....	170
IRODALOMJEGYZÉK	175
FÜGGELÉK.....	207

F1.Katalógus.....	208
F2. Lelőhelylista.....	265
F3. Vizsgált lelőhelyek.....	267
F4. Sírok leletanyag és rítus pontszámai.....	269
F5. App Skills.....	271
F.6. ADATBÁZIS: LELETANYAG ÖSSZESÍTŐ	284
1. apatfalva_nagyut_dulo	284
2. bekessamson_erdohat_halom_pragaijanos.....	288
3. bekessamson_erdohati_homok.....	290
4. csanadpalota_david_halom.....	291
5. csanadpalota_orzaghatar_m43_61lh_56lh.....	294
6. csanadpalota_sulyok_tanya_m43_62lh.....	298
7. derekegyhaza_disnojara.....	299
8. hodmezovasarhely_feherto.....	300
9. hodmezovasarhely_gorzsa_galjanostanyaja.....	301
10. hodmezovasarhely_gorzsa_mozesmihalytelke.....	302
11. hodmezovasarhely_kenyere_er	303
12. hodmezovasarhely_kishomok	305
13. hodmezovasarhely_szekkutas_kakasszek	306
14. hodmezovasarhely_szolohalom_fari_utca	307
15. mako_dali_ugar.....	308
16. mako_igasi_jarando.....	310
17. mako_igasi_jarando_36lh.....	311
18. mako_igasi_jarando_ii_mol26lh.....	312
19. mako_innenso_jangor_2_homokbanya.....	313
20. mako_jarando_m43_37lh_ht40.....	314
21. mako_mikocsa_dulo_m4331.....	322
22. mako_pap_hat_i_mol_19.....	323
23. mako_voroskereszt_II.	324
24. martely_amaczelka_tanyavalszemben	325
25. ofolddeak_urmos_II	326
26. szekkutas_sosto_farki_dulo.....	329
27. szentes_berekhat_korogyipal	330
28. szentes_donat_magocspart	331
29. szentes_goganyos_epersor	332
30. szentes_jaksor.....	333
31. szentes_kajan_futimolnarsandor12	334

32. szentes_karacsonytelek	335
33. szentes_kistoke.....	336
34. szentes_nagyhegy_hovathimreszoloje	340
35. szentes_nagyhegy_solti_szolok.....	341
36. szentes_nagynyomas	342
37. szentes_nagyvolgypart	343
38. szentes_rakoczi_utca108.....	344
39. szentes_rakoczi_utca87.....	345
40. szentes_sargapart_szatmarii_valyogvetotelepe	346
41. szentes_sargapart_ujtelep_torok_ignac_sor.....	347
42. szentes_vekerhat_ozv_kataipalistvanne_es_keresztesn	349
43. szentes_zalota.....	350
TÁBLÁK.....	351
A1. Kép	352
A2. Kép	353
A3. Kép	354
TÍPUSTÁBLÁK	355

*„Kétféle halál van. Az egyik, amelyik bezárja a kaput maga után.
A másik, amelyik nyitva hagyja.”*

(Wass Albert)

BEVEZETÉS

A Kárpát-medencébe érkező szarmaták négy évszázadon keresztül határozzák meg a térség politikai és kulturális arculatát. Ez alatt az idő alatt azonban – a korabeli „globalizáció” és a térség legjelentősebb nagyhatalma, azaz a Római Birodalom mellett – számos változáson ment keresztül e barbár népesség. Jelen disszertáció fókuszpontjában a szarmata szállásterület egyik fontos mikrorégiója áll: a Csongrádi-sík. A Tisza és Körösök vidéke komplex kulturális és társadalmi interakciók helyszíne, melyet a régészeti leletanyag sűrűsége és sokszínűsége is megerősít.

Az ezredfordulón induló nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző feltárások sora páratlan lehetőséget biztosít az Alföld római korának kutatásához. Ezeknek köszönhetően több száz, a szarmata anyagi kultúrához köthető, szakszerűen feltárt temető és telep látott napvilágot. Dolgozatom szempontjából fontos szereppel bírnak a Csongrád–Csanád megyében az M43-as autópálya Szeged–Makó és Makót elkerülő, majd Makó–Országhatár (Csanádpalota) közötti szakaszainak megépítése során előkerült szarmata temetők. A munkálatok korai szakaszaiból, részletekben már ismertek voltak egyes lelőhelyek, melyek már akkor felkeltették a kutatók figyelmét. Mára azonban – a munkálatok befejeztével – már a feltárások teljes anyaga is elérhetővé vált. Így, a korábbi ásatások anyagával együtt (a századfordulótól induló munkálatoktól a modern, kisebb felületű mentő- és megelőző ásatásokig) vizsgálva már egy komplex képet alkothatunk a térség szarmata kori népességéről.

Ezek a lelőhelyek a szarmata kor kutatásában kiemelkedő szereppel bírnak, mivel a Maros-völgy, a térség eddig kevésbé ismert területei közé tartozott, annak ellenére, hogy a római korban a Kárpát-medence e délkeleti szeglete egyértelműen egy fontos stratégiai pont volt. A Maros-völgyének geopolitikai jelentősége megkérdőjelezhetetlen a korszakban. Ez többek között annak is köszönhető, hogy a terület két jelentős római tartomány közé ékelődött. Nyugatról Pannónia, míg keletről Dacia fogta közre. Ez a kettős szomszédság alapjaiban

határozza meg a terület lehetőségeit és a római világgal fenntartott kapcsolatait is. Egyrészt, Kr.u. 106-tól Dacia annektálása után „beszorulva” a két provincia közé, mozgásterük beszűkült és ezzel együtt megszűnt a közvetlen kapcsolat is a keleti szállásterülettel. Másrészről, ezzel egyúttal a régió politikai és gazdasági jelentősége is felértékelődik, mivel innentől már gyors összeköttetésként szolgált a két tartomány között. Az átjárás és áruszállítás érdekében a rómaiaknak egyezségeket kellett kötni a helyi vezetőkkel, ami komoly politikai és gazdasági tőkét jelentett a szarmata lakosságnak. A terület jelentőségét tovább növelte a markomann háborúk után a Kr.u. 175-ben kötött béke, melyben a szarmaták tranzitjogot, vagyis átjárási engedélyt kaptak Dacian keresztül, így megújulhatott a kapcsolat a keleti területekkel.¹ *"Kérték azt is, hogy a roxolánokkal érintkezhessenek. Ezt [Marcus Aurelius] először nem engedte meg nekik (...) később azonban beleegyezett, hogy Dacián keresztül átjárhassanak hozzájuk, valahányszor a helytartó ezt jóváhagyja."*² Ez egyben megnyitotta a Maros-völgyi kereskedelmi folyosót, többek közt a keleti cikkek felé is.³

A politikai jelentősége mellett a terület fontos kereskedelmi szereppel is bírt. A térség gazdasági ereje főként az átmenő áruforgalomból származott. A vízi és szárazföldi kereskedelmi útvonalak találkozása tette „gazdaggá” a régiót. A folyóvölgy volt ugyanis, a legjelentősebb kelet-nyugati irányú kereskedelmi csatorna. A Maros, a kor legfontosabb szállítási útvonalaként, a nehéz áruk költséghatékonyabb mozgatásában is részt vett. A folyó déli partján futott az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonal: a „Só út”.⁴ A Maros vízén érkeztek a nyersanyagban szegény Alföld számára a só mellett, az ércek, nemesfémek és az éptőanyag is az erdélyi bányákból és a daciai hegyekből. A terület továbbá, a Tisza által az észak-déli kereskedelmi útvonalba is becsatlakozott. A Tisza mentén haladó utak kötötték össze ugyanis, a déli kereskedelmi pontokat a felső-tiszai régiókkal és a kvád területekkel. A Borostyánút ugyan nyugatabbra haladt, de egy keleti leágazása mentén érte el a szarmata területeket az útvonal két legfontosabb árucikke: a borostyán és prém. A Duna-Tisza közti átvágó utak is ide érkeztek be. Ezek Pannoniából indultak keletre, átszelve a Duna-Tisza közét, majd Partiscumnál, illetve Csongrád környékén érték el a Tiszát és futottak bele a Maros völgyébe. Partiscum, a térség meghatározó stratégiai átkelőhelye volt a Maros és a Tisza torkolatánál, ami kiemelkedő római kereskedelmi és katonai állomás is volt egyben. Innen folytatódhatott az áruforgalom kelet felé, Dacia provinciába, teljesen a folyóvölgy keleti, kereskedelemi

¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006, 11–13.

² CASSIUS DIO LXXI. 19. 2. MAGYAR FORDÍTÁS: KOVÁCS P. 2022, 186.

³ VADAY 1998, 123.

⁴ VADAY 1998, 123.

végpontjához: Apulumba, ami a tartomány egyik legfontosabb gazdasági és igazgatási pontja volt.⁵

A Csongrádi-sík tehát, nem periféria volt a szarmata korszakban, sokkal inkább egyfajta gazdasági és kulturális közvetítő zóna, ahol a nomád hagyományok sajátos elemekkel forrtak össze. A terület egyedi adottságai a feltárások során napvilágot látott leletanyagban is megmutatkoznak. A Római Birodalommal, az északi és keleti területekkel való interakciók, a kereskedelmi útvonalak, mind nyomot hagytak és formálták a térség kapcsolatrendszerét és a helyben élő népesség mindennapjait is.

Ezt a folyamatot leginkább az elit temetkezéseinek leletanyaga reprezentálja, így azok vizsgálatával behatóbb képet kaphatunk a szarmatáknál végbemenő társadalmi változásokról is. Az átalakulást mutatja az is, hogy a steppei anyaghoz képest, a térségben kevesebb rangos, illetve harcos férfi sír jelenik meg, míg ezzel szemben a női sírok leletanyaga viszont annál gazdagabbá, színesebbé válik. A férfi temetkezésekről mintha átkerülne a hangsúly a női reprezentációra, ami a mellékletekben és viseleti elemekben, illetve azok kombinációjában nyilvánul meg, akár unikális tárgyak formájában is. Az elit kutatására a Csongrád-sík az egyik kiváló terület, hiszen a fentebb említett kereskedelmi útvonalakból és a két tartomány szomszédságából eredően, feltehetően több az elithez köthető anyaggal találkozhatunk. Ehhez a tárgyakat és az alapot pedig a már említett gazdasági hatalom adja. A szarmata társadalmak hierarchiáját és a vezető réteg hatalmi legitimációját közvetlenül meghatározta a Pannoniához és Daciához fűződő viszony. A gazdasági hatalom alapját a tranzitforgalom, illetve az átkelőhelyek feletti ellenőrzés is adták. Az a réteg, amely képes volt ellenőrizni a Tisza menti átkelőket és a provinciák közötti tranzitforgalmat, azonban nem csupán gazdasági haszonra tett szert, hanem a rómaiakkal való diplomáciai érintkezés kizárólagos „haszonélvezőjévé” is vált. A római adminisztráció gyakran fizetett természetbeni juttatásokkal – mint például gabona, bor, luxuscikkek – a határ menti törzsfőknek, hogy biztosítsa a limes és az áthaladó áruforgalom nyugalomát vagy akár katonai erőt vásároljon. Az innen származó nagymennyiségű importáru a szarmata vezetők kezében presztízstőkévé válhatott. Az elit sírok leletanyaga tehát valójában a római külpolitika lenyomata is egyben. A tárgyak mennyisége és minősége tanúskodhat arról, hogy egy adott személy milyen szinten kapcsolódott a birodalmi rendszerekkel, és arról is, hogy a helyi közösségben és a terület más vezetőihez képest milyen súllyal bírhatott. E terület kapcsolatrendszere tehát lehetővé teszi, hogy árnyaltabb képet kaphassunk a helyi szarmaták belső tagozódásáról.

⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 236.

Jelen disszertáció egyik fő célja a mikrorégió szarmata temetkezéseinek a vizsgálata, majd a térség női elittemetkezéseire koncentrálva, a női elitsírok és azok esetleges csoportjainak és lehetséges elemeinek a meghatározása a térségben. A kutatás elméleti gerincét Valentina I. Mordvintseva módszertana adja, aki a Volga-Don vidék szarmata elitjének kutatása során egy szigorú statisztikai modellt dolgozott ki. Jelen munka egyik vállalása, hogy ezt a keleti területek anyagára kidolgozott modellt alapul véve, egy a Csongrádi-sík temetkezésire alkalmazható, új modell létrehozása a helyi elit meghatározására. Ennek alapját egy általam kialakított, új, egyedileg létrehozott modern AI alapú, többváltozós lekérdezésekre is alkalmas adatbázis szolgáltatja, melynek megalkotása a kutatás alappillére és egyben második fő célkitűzése is volt a hagyományos temetőelemzések elvégzése mellett.

Kutatásom tehát a mikrorégió szarmata elittemetkezéseit vizsgálja, kifejezetten a női temetkezésekre koncentrálva. A női sírok behatóbb elemzése ugyanis a szarmata korban kiemelt jelentőséggel bír: míg a férfiak temetkezéseit gyakran a fegyveres reprezentáció és az azzal járó bolygatások torzítják, addig a női viselet – a gyöngyök, fibulák, nemesfém ékszerek és rituális tárgyak rendszere stb. – sokkal finomabb és rétegzettebb képet festhet társadalmi státusról, a közösségen belüli presztízsről és társadalmi berendezkedésről.

A dolgozat szerkezeti felépítése a hagyományos régészeti alapkutatással indul. A természetföldrajzi adottságok ismertetése után, a korszak és terület kutatástörténeti áttekintése következik. A továbbiakban, a térség temetkezési szokásainak részletes vizsgálata, majd a sírok leletanyagának ismertetése következik. Ezután a kutatás társadalomrégészeti elméleti háttérét és alapjait foglalom össze, majd a módszertani kihívások és a kutatás korlátainak ismertetése után az adatbázis felépítésével, elméleti háttérével és kialakításával foglalkozok. Ezt követően a szarmata elit vizsgálatával folytatom munkámat. Ebben az elemző részben kerül sor a női elitsírok elkülönítésére, csoportosítására, illetve azok részletes elemzésére. Végezetül, az elvégzett kutatás eredményit foglalom össze.

A Csongrádi-sík által határolt mikrorégióban összesen 57 szarmata lelőhelyet gyűjtöttem össze (**F2. Lelőhelylista**), amelyből a kutatás alapját a 45 (**F3. Vizsgált lelőhelyek**) lelőhelyen⁶ összesen 745 feltárt sír adta. A kutatás megkerülhetetlen részét képezi a forráskritika, aminek eredményeképpen kerültek ki a vizsgálatból egyes lelőhelyek. A térség régészeti anyaga ugyan impozáns, azonban a leletanyag „minősége” és dokumentáltsága eléggé heterogén képet fest. Több esetben szembesültem azzal, hogy ugyan az országos régészeti

⁶ A vizsgált lelőhelyek száma kisebb, mint az eredetileg a térségben felgyűjtött szarmata temetkezések/temetők száma. Az egyes lelőhelyek dokumentáció és/vagy leletanyag hiánya, illetve dokumentációs hiányosságok miatt kénytelen voltam egyes lelőhelyeket kivenni a kutatásból.

nyilvántartásban szerepel egy lelőhely, de igazából csak egy régi helyszíni szemle vagy terepbejárás, esetleg valamilyen egykori geodéziai felmérés jelentése, de tényleges feltárás vagy leletanyag nem kapcsolódik hozzá. Egyes lelőhelyek anyaga pedig kontextus nélkül, beszolgáltatásokból és adományozásokból került a múzeumokhoz. Továbbá az is előfordult, hogy dokumentáció elérhető volt, azonban a leletanyag mára már elveszett. Egyes esetekben ennek ellenkezője is megfigyelhető volt, amikor a leletanyag megtalálható a múzeumba, de sajnos a dokumentáció mára már elveszett. Ezen okokból kifolyólag csökkent a lelőhelyek száma a feldolgozás során.

Végezetül fontos hangsúlyozni, hogy a női elit reprezentációja a Csongrádi-síkon nem csupán az egyéni gazdagságról szól. Ezek a sírok a státus, a presztízs, illetve a távolsági kapcsolatok lenyomatai mellett, az egykori családok életébe és a szeretteiktől való utolsó búcsúba nyújtanak betekintést.

A CSONGRÁDI-SÍK: RÖVID TERMÉSZETFÖLDRAJZI ÁTTEKINTÉS

A kistáj egy olyan tájökológiaileg meghatározható természetföldrajzi fogalom, amely egy homogén tájegységet jelöl.⁷ A kutatásom fókuszában álló kistáj, a Csongrádi-sík, az Alföldön, a Duna-Tisza medencében, a Körös-Maros köze középtáj NY-i és DNY-i részén terül el. Kiterjedése jelentős, mintegy 1800 km², mellyel az ország 4. legnagyobb tájegysége.⁸ A terület közigazgatásilag Csongrád-Csanád és Békés vármegyék találkozásánál fekszik és összesen 24 nagyobb település található a határain belül.⁹

Domborzatát tekintve alacsony, ármentes. szinte tökéletes síkság, mely enyhén a Tisza-völgy irányába lejt és a Maros-hordalékkúpságához csatlakozik. Felszíne a Tisza és a Maros áradásai által kialakított holocén felszín, amit rossz lefolyású mélyedések tagolnak. Ez okozza a terület belvízproblémáit is. A vízelvezetés problematikája vezetett a mesterséges csatornarendszerek kiépítéséhez, ami a táj arculatát is meghatározza.¹⁰

A kistáj meghatározó alapja az Alföldi lösz. A Maros által lerakott finom iszapos-lössös üledékeket a területen agyagos és iszapos rétegek is kísérik. A felszínt keletről nyugatra egyre vastagodó ártéri lösztakaró borítja. Ez a felépítés hatással van a talajok típusára és termékenységére, egyben megalapozva a terület mezőgazdasági lehetőségeit is. A talajtakaró változatos, de a csernozjom talajtípusok az uralkodóak, amik jó alapot biztosítanak a mezőgazdaság részére. A kistáj klímája száraz és meleg, azonban ez az erősen párologtató klíma és magas talajvízszint együttes hatásának eredményeként a szikesedés is megfigyelhető a területen.¹¹

A táj jelenlegi vízrajzát az emberi beavatkozások formálták. A mocsaras, ártéri területeket a 19. században megindult folyószabályozások és gátrendszerek alakították át mai formájukra. A folyószabályozások során létrejött holtágak, az egykori folyómedrek lenyomatai.¹²

⁷ PALUCH 2011, 10.

⁸ CSORBA 2021, 142.

⁹ Települések: Ambrózfalva, Apátfala, Békéssámsón, Csanádalberti, Csanádpalota, Cserebökény, Derekegyház, Eperjes, Fábiánsebestyén, Földdeák, Hódmezővásárhely, Királyhegyes, Kövegy, Magyarcsanád, Makó, Mártély, Mezőhegyes, Nagyér, Nagymágocs, Pitvaros, Székkutas, Szentes, Tótkomlós.

¹⁰ Dövényi 2010, 284.

¹¹ Dövényi 2010, 286.

¹² Dövényi 2010, 287.

1. KUTATÁSTÖRTÉNET

Az Alföldön a Kr.u. 1–5. században meghatározó szerepet játszottak a szarmaták különböző népcsoportjai, a jazigok, a roxolánok és az alánok, akik ebben az időszakban népesítették be az Alföldet. Történetük alakulásában jelentős szerepet játszottak a közvetlen szomszédságukban élő barbár népcsoportok, és természetesen a Római Birodalom is. E szomszédságokból fontos gazdasági– és politikai kapcsolatrendszer bontakozott ki. A szarmaták alföldi történetének fontos forrását a korszak régészeti lelőhelyei képezik: a települések és a temetők. Az elmúlt évek intenzív ásatásainak hatalmas leletanyaga, a feltárások módszertanának finomodása, továbbá a természettudományos vizsgálatok egyre intenzívebb bevonása a kutatási metódusba, mára egy igen gazdag információbázissal szolgált a kutatás számára. Egyre fontosabbá válik tehát az új leletanyagok feldolgozása, tudományos közlése, mely remélhetőleg új összefüggéseket, felfedezéseket és a szarmata hagyaték egy mélyebb átlátását fogja eredményezni.

A Kárpát-medencei római kori Barbaricum szarmata népességének régészeti anyagát több mint egy évszaddal ezelőtt, a 19. század végén ismerték fel először.¹³ A két világháború között több olyan munka készült, amelyek az Alföld szarmata kori emlékéanyagával foglalkoznak.¹⁴ Az 1930-as években jelent meg a mai napig alapot képező első összefoglaló munka, melyet Párducz Mihály készített.¹⁵ A későbbi években továbbra is Párducz Mihály munkásságát tekinthetjük meghatározónak a szarmata kutatásban, hiszen az 1940-es évektől temető– és teleprészletek közlése mellett ismételten összefoglalta a szarmata anyagot és az egyes periódusok – Kárpát-medencei kora szarmata, 2–3. század, hunkor – jellegzetességeit is meghatározta, megalkotva a szarmata kor hármaskronológiáját is, majd mindezt három corpusában részletezte.¹⁶ Kronológiájának háttérében a sírok tájolása, a temetkezési rítus és természetesen a régészeti anyag állt. A későbbiekben azonban a szarmata anyag tanulmányozása politikai- és katonai események –II. világháború– és ezek következményei miatt érthető módon félbemaradt.

A második világháború után jelentősen megnőtt az érdeklődés a szarmata régészeti anyag, történeti háttér, valamint a Római Birodalommal és a szomszédos barbár lakossággal

¹³ VARÁZSÉJI G.: A szeged-öthalmi őstelep és temető. *Archeológiai Értesítő XIV*, 1881, 323–336.; MILLEKER B.: *Délmagyarország régiségleletei a Honfoglalás előtti időkből*. Temesvár, 1899.

¹⁴ ALFÖLDI A., CSALLÁNY G., C. PATSCH, N. FETTICH, K. TREIDLER, K. SZABÓ

¹⁵ PÁRDU CZ M.: A Nagy Magyar Alföld római kori leletei. *Érd. Dolgozatok. VII*, 1931, 74–186.; VADAY 2003, 267.

¹⁶ PÁRDU CZ 1940, PÁRDU CZ 1941, PÁRDU CZ 1942 A, PÁRDU CZ 1942 B, PÁRDU CZ 1950 A, PÁRDU CZ 1950 B, PÁRDU CZ 1952, PÁRDU CZ 1956, PÁRDU CZ 1957, PÁRDU CZ 1958–1959, PÁRDU CZ 1959, PÁRDU CZ–ALFÖLDI 1941, PÁRDU CZ–KOREK 1946–1948.

való kapcsolatok iránt. Ebben az időszakban a kutatás Alföldi András munkásságára támaszkodott, aki széles történelmi összefüggéseket feldolgozó munkáiban foglalkozott például a Duna-vidéken élő szarmata törzsekkel. Alföldi András nyomán Párducz Mihály régészeti adatokkal egészítette ki Alföldi történeti munkáját, ami segítséget nyújtott a Kárpát-medencei szarmata régészeti anyag történeti meghatározásában.¹⁷ Alföldi a Budapest történetében¹⁸ írta meg vonatkozó meglátásait, majd disszidálása után azután kevésbé foglalkozott a témával. Párducz Mihály corpusának III. kötetében főleg a pre-hun kor és a hun kor kérdéseivel kezdett el foglalkozni, majd a Csongrád-Kenderföldek temetőnél fejtette ki a hun kori szarmata kultúrára vonatkozó meglátásait, illetve a szarmaták jelentőségét a hun kor általános művelődésében. A nyelvészeti, valamint a keleti szarmata történeti összefoglalások pedig Harmatta János kutatási területét képezték, aki a történelmi események mellett, a szarmata őstörténettel és filológiával is foglalkozott. Jól látszik tehát, hogy külön vonalon folytak a régészeti, történeti és a nyelvészeti kutatások. Itt azonban ki kell emelni Mócsy András munkásságát, mivel kutatásában a történelmi és régészeti anyag szerves összefonódását mutatta be és olyan alapvető történelmi problémákat is megvizsgált, amik addig nem kerültek a kutatás előterébe.¹⁹ Mócsy András római perspektívából vizsgálta a szarmatákra vonatkozó történeti-régészeti anyagot, főként a történeti részre koncentrálna. A korszak kutatásában kiemelendő Milleker Bódog munkássága is, hiszen elsőként ő foglalkozott átfogóan egy nagyobb táj részletes, behatóbb vizsgálatával.²⁰

Hazánkban a szarmata kor kutatásának fejlődését –, továbbá szerves részét – képezte Vaday Andrea munkássága, aki mind a történeti, mind a régészeti hagyatékkal együttesen foglalkozott. Számos publikációja mellett az 1989-ben megjelent *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*²¹ című kötete nagyban hozzájárult a szarmata Barbaricum behatóbb vizsgálatához, mely a mai napig alapot képez a regionális szintű kutatásoknak is. A hazai szarmata kutatásban meghatározó az Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria szerzőpáros. Kulcsár Valéria *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*²² c. munkája –, mely a kandidátusi disszertációjának módosított kiadása – az első összefoglalását jelentette a szarmata temetkezési hagyományoknak. A szerzőpáros továbbá mind a szarmata történeti – a szarmaták steppei és

¹⁷ VADAY 1989, 35.

¹⁸ ALFÖLDI ANDRÁS ET AL.: BUDAPEST TÖRTÉNETE I. BUDAPEST AZ ÓKORBAN I. (BUDAPEST, 1942).

¹⁹ MÓCSY 1954, MÓCSY 1955, MÓCSY 1965, MÓCSY 1972, MÓCSY 1977.

²⁰ MILLEKER 1897; MILLEKER 1899; MILLEKER 1906.

²¹ VADAY 1989.

²² KULCSÁR 1998.

kárpát-medencei története; etnikai- és betelepüléshez kapcsolódó kérdések stb.²³–, mind a régészeti anyaggal, temetkezési szokásokkal, hitvilággal, továbbá a Római Birodalommal és a szomszédos barbaricum népekkel való kapcsolatokkal is foglalkoznak. 2018-ban jelent meg monográfiájuk az „...aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták* címmel,²⁴ mely jól példázza eddigi munkásságukat. Munkájukban nem csupán a Kárpát-medencei szarmaták anyagát és történeti háttérét, hanem a steppei előzményeket is tárgyalják. Külön fejezetet szentelnek továbbá „*A szarmaták a szarmata kor után*” címmel a népesség utóéletének mind Európában, mind pedig a steppén, valamint röviden kitérnek az alánok hatásra Európa kultúrájában. Kétségtelen, hogy ezzel az összefoglaló, részletes munkával erős alapot képeznek a szarmata kutatásnak. Összefoglaló munkájuk alapját, részben a korábbi kutatásaik adták. Az eddigiekben tehát több ízben foglalkoztak a szarmata temetkezési szokásokkal és az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdésekkel, azonban e cikkek többsége inkább egy-egy ásatáshoz köthető megfigyelésekre vagy részproblémákra fókuszált,²⁵ mint például a koporsós temetkezések tipológiája,²⁶ a sírok körülárkolásának szokása.²⁷ Mindemelett főként tematikus tárgyakra fókuszáló gyűjtések és elemzések készültek: például gyűrűmarkolatos kardok,²⁸ pajzsok²⁹, lándzsák és nyílhegyek³⁰, tükrök³¹ stb. A kutatást nagyban meghatározza a fent említett probléma, miszerint leginkább ásatási közlések, egy-egy ásatáshoz köthető problémakör vagy egy-egy tárggyal foglalkozó munkák vannak többségben, kevés az átfogó, illetve egy régióra vagy kistájra kiterjedő kutatás. Itt ki kell emelni azonban Istvánovits Eszter Északkelet-Magyarországra vonatkozó átfogó elemzéseit.³² A szarmata viselet és

²³ Válogatott irodalom: ISTVÁNOVITS 1998; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2000; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002 A; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002 B; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002 C; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2004; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006 STB.

²⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018.

²⁵ KULCSÁR 1998, 7.

²⁶ KÓHEGYI 1971; DINNYÉS 1975.

²⁷ ZALOTAY 1953; NEPPER 1975; VÖRÖS 1982–1983; VADAY–SZŐKE 1983.

²⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR: A Kárpát-medencei szarmaták gyűrűs markolatú kardjai. In: *Archaeologica Cumanica I.* Kecskemét 2011, 63–78.

²⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992: Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső Kárpát-medencei Barbaricumban. [Погребения с умболами в Барбарикуме Карпатского бассейна к востоку от Дуная. Schild-Bestattungen im östlich der Donagelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens] *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XXX–XXXII.* 1987–1989. (1992) 47–96.

³⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995: Szálfegyverek és íjak a Dunától keletre fekvő kárpát-medencei szarmata Barbaricumban [Stichwaffen und Bögen östlich der Donau gelegenen sarmatisches Barbaricum des Karpatenbeckens]. *Altum Castrum IV.* (1995), 9–32.

³¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. *HOMÉ XXX–XXXI:* 2. (1993), 9–58.; HRAPUNOV–KULCSÁR—STOĀNOVA–ISTVÁNOVITS 2022: Szarmata kori tükrök a Krímben és az Alföldön. In: Kulcsár, Valéria; Istvánovits, Eszter (szerk.) *A perifériák szarmatái: az Alföld és a Krim-előhegyvidék római kori lakosságának összehasonlító vizsgálata* online kiadás, Magyarország (2022), 71–87.

³² ISTVÁNOVITS 1986; ISTVÁNOVITS 1991.

temetkezési szokások vizsgálatával foglalkozik Vörös Gabriella is. Munkái elsősorban a viselet és a temetkezési szokások témakörében láttak napvilágot,³³ valamint a délföldi késő szarmata települések feldolgozásai tarthatók jelentősnek. A madarasi temető monográfia előkészítéseként 1996 óta jelentek meg Kőhegyi Mihállyal közösen – az ásató halála után pedig önállóan – a temető anyagával összefüggő cikkeinek sorozata. Kőhegyi Mihállyal közösen előkészített Madaras-Halmok szarmata temető monográfiája a szegedi Régészeti Tanszék monográfia sorozatának első köteteként jelent meg 2011-ben.³⁴ Foglalkozott mindemelett a szarmata telepek és kerámiaanyag kutatásával is.

Érdemes azonban megemlíteni azt a tényt, hogy Magyarország területén egyenetlenül kutatott a Barbaricum. Mikroregionális szinten nem nagyon vizsgálták eddig a szarmata kort, az eddigi kutatás inkább csak az Alföld, vagy annak nagyobb térségeiben gondolkodott, habár, más korszakokban a mikrorégiók vizsgálata már egy teljesen bevett gyakorlatnak számít. A magyar kutatástörténethez kapcsolódóan továbbá mindenképp megjegyezném, hogy főként a szomszédos provincia, ami meghatározta ezt a térséget. Ennek ellenére az Alföld kutatása mintha nem nagyon illeszkedett volna be a Barbaricum egészébe, mintha mindig is egy kicsit „különutas” lett volna. Meg kell jegyezni, hogy ez igazából az európai Barbaricumon belül is igaz, hiszen a kronológiáink nem kompatibilisek. A kelet-európai kutatásokban az orosz és ukrán kutatás egy igencsak hosszú periódust használ (Kr.e.2.sz–Kr.u.4.sz.), amit három részre osztanak: korai, középső (szuszli kultúra) és késői (a sipovói kultúrába átmenő) szarmata korra. Ezt nemrégiben Alexandr Symonenko két fő periódusra (I. és II. periódus) finomította, melyeken belül több alszakaszt (A-tól C-ig) különített el, a közép- és észak-európai rendszerekkel való összehangolás érdekében.³⁵ A hazai kutatásban Párducz Mihály a 20. század elején még a temetkezési szokások alapján hozta létre csoportjait, azonban ezek nem bizonyultak időtállóknak. A mai napig meghatározó keretrendszert Vaday Andrea alkotta meg, majd ezt a rendszert fejlesztette tovább az elmúlt évtizedekben Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria.³⁶ Jelenleg a Kárpát-medencei szarmata emlékeket három fő korszakra osztják: korai szarmata Kr.u.1. század közepe/utolsó harmadától a 2. század második feléig; középső szarmata: A markomann háborúk időszakától Dacia provincia feladásáig vagyis a Kr. u. 3. század végéig; késő szarmata: A 3. század végétől az 5. század utolsó harmadáig tart.³⁷ A

³³ Válogatott irodalom: VÖRÖS 1981; VÖRÖS 1988; VÖRÖS 1989; VÖRÖS 1995; VÖRÖS 1996; VÖRÖS 2001; VÖRÖS 2003; VÖRÖS 2005; VÖRÖS 2013; VÖRÖS 2019.

³⁴ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011.

³⁵ SYMONENKO 1999.

³⁶ SCHÜTZ–OSZKÁR, ET AL: 2024, 37.

³⁷ SCHÜTZ–OSZKÁR, ET AL: 2024, 37.

szarmata leletanyagnál sokszor a kormeghatározáshoz a germán területekre kidolgozott B1-től D1-ig terjedő relatív kronológiai rendszert is alkalmazták a kutatók, azonban az eddigiekben Nagy Margit volt az egyetlen, aki megpróbálta megteremteni az összhangot a germán időrenddel. A szarmata korszak régészeti kronológiájának legújabb kutatási irányzatait Lavinia Grumeza és Kapcsos Norbert képviselik. Munkáikban a meglévő rendszerek finomításán, illetve kiegészítésén dolgoznak új megközelítésekkel. Grumeza törekvése a Kárpát-medencei régészeti kronológia részbeni szinkronizálása az észak- és közép-európai germán leletanyaggal.³⁸ Kapcsos Norbert pedig matematikai módszerek segítségével dolgozott ki egy új kronológiai keretrendszert, kifejezetten az Alsó-Maros folyó menti lelőhelyekre fókuszálva.³⁹

Ezen új kutatásokból is kitűnik, hogy a korábban inkább egy-egy megyei szintű vagy egy lelőhelyhez kötődő adatrögzítés, központi települések és temetők tanulmányozása mellett, mintha kezdnének hangsúlyosabbá válni a mikroregionális kutatások, illetve az eltérő funkciójú és szerkezetű települések és temetkezések vizsgálata is. Az Alföld déli részén erősen érezhető a Szegedi Múzeum hosszú időszakra visszanyúló tevékenysége, valamint hasonlóképpen érzékelhető egyes kutatók szűkebb területre korlátozódó, intenzív munkája is.⁴⁰ A Bácska, Románia északnyugati és nyugati területe, valamint a Bánát is kevésbé volt kutatott, illetve a leletanyag is kevésbé volt dokumentált. A Barbaricum és a római kori régészete iránti érdeklődés ugyanis nem egy időben alakult ki Romániában, Szerbiában és Magyarországon. A bánáti szarmata hagyaték több mint 100 éves kutatása során a régészeti anyag vizsgálata és annak a publikálása, mennyiségi és minőségi szempontból sem egyforma a fenti országokban. Mindazonáltal, az antropológiai elemzés a román, magyar és szerb publikációkban is igen kevés – általában a halottak neve, hozzávetőleges életkora, ami megjelenik az egyes írásokban.

Az Alföld déli része a tájegységi és mikroregionális kutatások fellendülésének, valamint a szarmata Barbaricum alaposabban feltárt területeinek helyszíne. A nagyfelületű ásatok okán – nemcsak a magyar kutatásban, hanem a romániai területeken is – fellendült a korszak kutatása. A terület korábbi kutatástörténetében a már fentebb említett Milleker Bódog munkásságát lehet kiemelni a korai időszakból. Az ő 19. század végi összefoglalása után sokáig csak néhány lelőhely vált ismertté a Bánátból, de ezek is inkább csak katalógusokból.⁴¹ A Bácskából hosszú kihagyás után az utóbbi évtizedekben értesülhettünk újabb lelőhelyekről, de hozzá kell tenni,

³⁸ GRUMEZA, 2014.

³⁹ KAPCSOS 2022.

⁴⁰ VISY 2003, 267.

⁴¹ VISY 2003, 267.

hogy e két terület római kori régészete – főleg a II. világháborút követően – politikai indíttatású volt és dákként interpretálták a szarmata anyag egy részét is.⁴² A római kori kutatások középpontjában a nyugat-római Dacia területén élő barbár közösségek etnikai azonosítása állt. A római korban a Maros, a Tisza és a Duna közti területen a román kutatás célja annak bizonyítása volt, hogy a Bánság egész területe a Kr.u. 2. és 3. században Dacia tartomány része volt, és annak feladása után is a Római Birodalom befolyásának és érdeklődésének szférája maradt.⁴³ A szerb és román tudományos környezetben az 1990-es évek eleje előtt a szarmata hagyaték vizsgálatának következtetlensége egyrészt a politikai tényezők befolyásából, másrészt a szarmata nomádok kutatásának hiányából is fakadt.

A 20. század második felében a Bánság, Vajdaság területén a szarmata anyagot nem vizsgálták mélyrehatóbban.⁴⁴ Nem volt egy átfogó tanulmány sem, ami teljes egészében a Bánság római kori elemzésének szentelte volna a figyelmet. Natalija Simovljević volt az első, aki kiadatlan doktori disszertációjában foglalkozott a térséggel.⁴⁵ A Bánság területén található néhány szarmata temető és település kutatásához és publikálásához Stanimir Barački is jelentős mértékben hozzájárult.⁴⁶ A szerző összehasonlította a bánsági leleteket az egész Alföldön található párhuzamos darabokkal. Sajnos ezek az információk gyakran rövidek, valamint a temetési rítus részletes adatai is hiányoznak. További probléma, hogy sok sírról és temetőről katalógus formájában lehet csak értesülni. Kivételként említhető, a Vojlovica-Pančevo-i temető kapcsán, ahol kiemelendő Daria Batistić Popadić munkája, aki a teljes leletanyagot publikálta.⁴⁷

Velika Dautova-Ruševljan kutató volt az első, aki összegyűjtötte a vajdasági szarmata leleteket, megjegyezve, hogy a szarmata települések és temetők a Bánság déli részén, főként Pancsován és Vršac térségében csoportosulnak.⁴⁸ Összesen 45 szarmata temetőt azonosított. Brukner Olga volt továbbá, aki közreműködött a bácskai és a bánsági településeken és temetőkben található maradványok kutatásában.⁴⁹

A legújabb szarmata ásatások és publikációk felélénkítették a térség szarmata kutatását. A leleteket tágabb kontextusban is elemezték, összehasonlítva az Alföld többi részével.

⁴² Elsősorban a romániai területekre értendő. A mai Szerbia bácskai területén a szarmata kori régészeti anyagot a szerbiai kutatók egy része a korai szlávokkal igyekezett összefüggésbe hozni. (TRIFUNOVIĆ S. 1999-2000: Settlements of the Limigantes and Slavs in Banat and Backa, Glasnik Srpskog Arheoloskog Drstva 15-16, 1999-2000, 80-106.)

⁴³ DAICOVICIU 1939; 1942.

⁴⁴ BÂRCĂ 2014, 17.

⁴⁵ BÂRCĂ 2014, 17.

⁴⁶ BARAČKI 1960; BARAČKI 1961A; BARAČKI 1961B; BARAČKI 197; BARAČKI 1972; BARAČKI 1975; BARAČKI 1991.

⁴⁷ BATISTIĆ POPADIĆ 1984–1985.

⁴⁸ DAUTOVA-RUSEVLJAN 1990, 91.

⁴⁹ BÂRCĂ 2014, 18.

Figyelemre méltó példa erre Lavinia Grumeza és Vitalie Bârcă munkái, melyek mindenképp a legújabb regionális munkáknak tekinthetők. Grumeza dolgozta fel a Bánát szarmata kori temetkezéseit doktori disszertációjában, de Bârcăval több közös munkájuk is született a régió szarmata hagyatéka kapcsán. A terület legfrissebb részletes, modern kutatása pedig a már említett kutató Kapcsos Norbert nevéhez fűződik, aki *„A Maros alsó szakasza szerepének elemzése a késő császárkorban és a hun korban az írott és régészeti források tükrében”* c. doktori disszertációjában elemzi a mikrorégió anyagát társadalomrégészeti szempontból is, melyhez adatbázist és matematikai módszereket használ.

2. A KUTATÁS KORLÁTAIRÓL RÖVIDEN

Minden régészeti kutatásnak vannak alapvető korlátai, amivel a munkánk során számolni kell. Hatványozottan igaz ez a Csongrádi-sík szarmata kori hagyatékának elemzésekor. A kutatás során felmerült nehézségek közül elsőként a dokumentációs bázis heterogenitását kell kiemelnem. A kiinduló alapot a régészeti leírások, dokumentációk adják. Ezek minősége, elérhetősége tehát nagyban meghatározza a kutatás eredményeit. A disszertációmban feldolgozott leletanyag több, mint egy évszázadnyi feltárási munkát ölel fel, a 19. századi ásatásoktól a modern megelőző feltárásokig. A korai közlések sajnos még gyakran nélkülözik a pontosabb megfigyeléseket, vagy sírrajzokat esetlegesen a tárgyak helyzetének rögzítését, – a metrikus adatokról nem is beszélve – ami megnehezíti a komplex elemzések elvégzését. Bár, a munkám során törekedtem az archív adatok legpontosabb rekonstrukciójára, a hiányos dokumentáció eseteként korlátokat állított a kutatás részletes, teljes körű kiterjesztésének.

A kutatás másik jelentős kihívása: a sírok bolygatása. A szarmata temetkezésekre oly jellemző, szinte rendszerszintű sírrablás, illetve bolygatás következményeként felmerülő adattorzulással mindenképp számolni kell. Különösen megnehezíti a társadalmi fókuszú elemzéseket, hiszen például a kevesebb nemesfém/tárgy stb. a sírokban nem feltétlenül az elhunyt alacsony társadalmi státusát jelzi, hanem a bolygatás intenzitását is tükrözheti.

A társadalomrégészeti modellezés szempontjából szintén kritikus tényező még a bioarcheológiai adatok viszonylagos hiánya. Ez a hiány több pontban gyökerezik. Az egyik, hogy a korai ásatásoknál az embertani anyagot több esetben még nem gyűjtötték az ásatások során, vagy ha mégis bekerültek a múzeumba, azok mára sajnos már vagy elvesztek vagy olyan mértékben roncsolódtak az idők folyamán, hogy antropológiai vizsgálatra nem alkalmasak. A másik ok pedig a csontanyag gyakran rossz megtartása, ami a szarmata temetők egyik sajátja. A múzeumok mindemelett, sem anyagilag, sem kapacitásban sem tudják elvégezni az eddigi ásatások teljes embertani anyagának szakértői vizsgálatát.⁵⁰ Ezek hiányában olykor csupán a leletanyagra támaszkodva végezhető el a nem megállapítása, ami nyilvánvaló módszertani kockázatot hordoz. A nemre vonatkozó információk továbbá, a feldolgozás alapjául szolgáló STR könyvekben még sokszor hiányoznak, hiszen a csontanyag szakértői vizsgálata később történik. A temetők publikálása során több esetben pótolták ez a hiányt, azonban a cikkek

⁵⁰ Többek között ez a tény is rámutat, hogy milyen óriási anyagi- és munkaerőhiánnyal küzdenek a múzeumok. Ezek ellenére, a kollegák erőn felül törekednek mindig arra, hogy a lehető legtöbb vizsgálat és adat rendelkezésre álljon.

zömében nem az eredeti sírszám (OBJ/STR) van feltüntetve, így nem mindig lehetett azt visszakövetni az eredeti sírra az STR könyvekben.

Mindenképp szót kell ejtenem mindemellett az egyik legmeghatározóbb problémáról: az adathiányról, vagy hiányosságról. Több esetben kellett szembesülnöm azzal a térség anyagát kutatva, hogy több leletanyag, illetve dokumentáció már nem érhető el a múzeumokban. Ennek számos oka van: a világháborúk alatti veszteségek, a múzeumok költöztetéséből, az anyagok „utaztatásából” – kiállítás, kölcsön – fakadó hiányok, de előfordul az is, hogy egy kutató számára már kikészített anyag végül nem a helyére kerül vissza és „elveszik” a múzeumok amúgy is túlterhelt raktárában.⁵¹

Ehhez kapcsolódik a – modern kutatásban már elvárható – adatbázisok problémája. Ahhoz, hogy részletes kutatásokat lehessen végezni elengedhetetlen lenne egy átfogó adatbázis. A nagyfelületű ásatásokkal megindult információ dömpinggel rengeteg adat áll rendelkezésünkre, azonban ezek kezelése a mai napig várat magára, illetve nem feltétlenül egységes, vagy teljes. A törekvés ugyan elvitathatatlan, hiszen már egy ideje megvolt az igény az információk egyszerűbb és hatékonyabb gyűjtésére és kezelésre, azonban ez, mintha egy adott fázisban meg is állt volna, így a múzeumokban a régi anyagok egyszerű digitalizálása történt csak meg javarészt. Ennek következő lépcsőjét az újabb feltárások hivatalos dokumentációja adja, amelynek részeként, szükséges „adatbázisba” szedve is leadni az anyagokat. Ehhez általánosan az *Access adatbáziskezelő*t használják a múzeumok. Ezzel azonban több probléma van: az egyik, hogy ez mára már egy elavult programnak számít, ami igazából nem adatbázis, hanem sokkal inkább különféle adatok gyűjtőhelye egy egységesen kialakított vázba szorítva. A másik, részben az előző pontból is adódik, hogy nem lehet minden ásatás anyagát egységesen egy sémára illeszteni, így az egyedi jegyek, megjegyzések sokszor vagy elvesznek vagy minden kutató más-más helyre jegyzi fel a programban, így az egységesség elve is megszűnik. Mindemellett, sajnos nem kereshetőek, illetve nem jól kereshetőek az adatok benne. Végző problémaként pedig felmerül, hogy vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen beilleszthető a mai modern adatbázisokba.

A modern kutatás mára azonban felismerte, hogy a nagymennyiségű adat hosszútávú és biztonságos tárolásához és a feldolgozásához elengedhetetlen egy összetett, régészeti adatbázis létrehozása. Ennek eredményeképpen jött létre többek között a Barbaricum online adatbázisa is, amit munkám során én is több ízben felhasználtam. Ez az adatbázis egy rendkívül értékes és hiánypótló tudományos munka, de mint minden nagyívű gyűjtőmunka, ez is

⁵¹ Szintén megmutatkozik a múzeumok súlyos erőforrás hiánya.

módszertani és felépítésbeli kihívásokkal küzd. Az egyik probléma, amivel szinte azonnal szembesültem, hogy egy adott lelőhely esetében, az adatbázisba feltüntetett adatok nem mindig teljesek, vannak hiátusok, a szöveg nem egyezik az STR könyvvel, – vagy esetlegesen a lelőhely tanulmányával – azonban nincs is megjelölve, az adatbázisban lévő „új” adatok forrása. Ebben az esetben a kutatónak kell eldöntenie, hogy melyik információbázist veszi alapul, ami már szintén jelenthet némi információ torzulást. Nem említve, hogy így már több információt kell összefésülni egyazon lelőhelyről, ami nemcsak hibázási lehetőséget ad, de plusz időbe is telik. Mindemelett, több esetben hiányoznak a sírgödörhöz tartozó adatok. Legnagyobb számban a metrikus adatok hiánya tűnt fel. A másik akadály a rendszer keresettségében mutatkozott meg. Egy adatbázis egyik fontos kritériuma a könnyű, gyors és logikus keresettség. Itt az online felület még a lelőhelynevek keresésében sem feltétlenül hibátlan.⁵² Egy, a feldolgozás számára jól használható adatbázis keresési felületének képesnek kell lennie a komplex, többváltozós lekérdezések elvégzésére is. Például: gyűjtse ki az összes 2. századi női sírt, ahol van terra sigillata és kalcedon.⁵³ De, akár ennél egyszerűbb keresés is elég: például gyűjtsd össze a római kori sírokat tartalmazó lelőhelyeket. Jelenleg, ha összetettebb keresés vagy matematikai feldolgozás szükséges egy anyag elemzéséhez, valószínűleg saját Excel-táblázatba kell kiexportálni az adatokat. Erre viszont nincs lehetőség az online felületen. Ennek hiányában „ugyanúgy”, mint más források esetében (str könyv, cikk) egyesével kell létrehozni és begépelni minden egyes lelőhely, minden egyes tárgytypusát és azok adatait, saját táblákba rendezve. Ez egyrészt rendkívül idő-és energia igényes folyamat, az adatok újbóli „átírásából” adódó hibalehetőségekről nem is beszélve.

Összegezve kitűnik, hogy a nagymennyiségű adat feldolgozásához, elemzéséhez elengedhetetlen feltétel egy egységes, modern adatbázis kiépítése. Ez indokolta a munkám során létrehozott új adatbázist is.

⁵² Habár, egyértelműen látszik az erre való törekvés. Sok esetben természetesen sajátos korlátai is vannak.

⁵³ A felületen jelenleg ez nem lehetséges, és több esetben a lelettípus megnevezésnél nem a konkrét megnevezés áll, pl.: bögre, hanem a tárgyleírás első pár karaktere válik a leletmegnevezéssé, mint pl. kihajló peremű.

3. ADAT ÉS MINTA

3.1. Adatbázis készítés

Nem csak a régészet számára jelent nagy akadályt nagy mennyiségű adat kezelése. Általában az adatsor nem olyan formában áll rendelkezésre, amelyből bármilyen, akár a legegyszerűbb, statisztikai alapú számítás és elemzés könnyen elvégezhető lenne. Emiatt a legfontosabb lépés mindig egy kellően jól meghatározott adatbázis létrehozása.⁵⁴

Ennek elkészítése során természetesen számos lépést be kell tartani:

- Milyen részletesen szeretnénk bevinni az adatot: azaz előre kellene tudnunk, hogy a sírok és a mellékleteket milyen részletesen szeretnénk leírni (például szükséges információ, hogy a gyöngy milyen színű volt egy adott sírban)⁵⁵.
- Mennyi adatot szeretnénk bevinni: pár sír esetén felesleges adatbázist létrehozni, de több száz sír esetén a bevitel tarthat sokáig.
- Adatok tisztítása és ellenőrzése: milyen információ tekinthető relevánsnak; hogyan kezeljük, a hiányzó adatokat.

Az így létrehozott adatbázis segítségével, kellően nagy mintával (jelen esetben sírral) könnyen lehet – akár összetett – kérdéseket is megválaszolni. Kérdés azonban, hogy hogyan tudunk ilyen adatbázist létrehozni alapvetően szöveg alapú információk alapján, hiszen a legtöbb esetben a sírleírásból tudunk kiindulni, nincs elérhető adatbázis, (habár az elmúlt pár évtizedben bevett szokás lett a múzeumokban a hivatalos dokumentáció részeként egy Microsoft Access adatbázis⁵⁶ készítése), amely tartalmazná a szükséges adatbázis struktúrát. Ehhez egy olyan megoldást kell találni, amely kellően flexibilis, illetve kellően gyors feldolgozást tesz lehetővé. Az első feltétel elengedhetetlen, hiszen nem biztos, hogy előre tudjuk, hogy milyen részletességgel szeretnénk kialakítani az adatbázist, de meg kell követelnünk a második feltételt is, hogy egy újabb adatpont bevonása ne hátráltassa a

⁵⁴ A disszertáció megírása során létezik olyan technológia, ami elvben lehetőséget adna nagy mennyiségű, akár szöveg feldolgozására is, de ez még nem ad determinisztikus választ. Erre a fejezetben később részletesen kitérek, így jelenleg az adatbázis és ennek lekérdezése adja a legfontosabb választ bármilyen empirikus mennyiség kiszámolására.

⁵⁵ VLACH 2024.

⁵⁶ Adatbázis létrehozása szükséges és elengedhetetlen, de sajnos ezek az adatbázisok, mára elavultak, valamint a legtöbb esetben hiányosak és sokszor rossz helyre vannak rögzítve az amúgy releváns adatok. Így viszont már nem tölti be, az amúgy elgondolt, fontos szerepét.

feldolgozást irreális mértékben. A mai technológia mellett már lehetőségünk van ilyen feldolgozást létrehozni, ami – kellően – determinisztikussá is tehető.

A Nagy Nyelvi Modellek (továbbiakban, mint: LLM) segítségével lehetőségünk van nagy mennyiségű adat pontos értelmezésére, így létrehozva a szükséges adatbázist. Elengedhetetlennek tartom tehát, hogy a következőkben röviden kitérjek az LLM-ek, a hozzájuk kapcsolódó ökoszisztéma, továbbá a jelenleg használt, ún. ágensi megközelítés rövid történeti áttekintésére.

3.2.A Nagy nyelvi modellek rövid összefoglalása

Az OpenAI 2022. november 30-án ingyenesen elérhetővé tette chatbot-felületét, ennek köszönhetően a mesterséges intelligencia kilépett a kutatólaboratóriumok falai közül. Ekkor szembesülhettünk először azzal, hogy mit jelentenek az alábbi fogalmak:

- hallucináció: vagyis mikor az LLM, olyan információt generál, ami nem létezik, téves vagy félrevezető. Ez azért fordul elő, mert ezek a modellek statisztikusan „jósolják” meg a következő „szót”,
- prompt: azaz LLM bemeneti szövege vagy utasítása.
- kontextus-ablak: vagyis az LLM esetén az egyszerre beadható szövegmennyiség maximális mérete.

Az LLM-ek fejlesztése természetesen nem a már említett ChatGPT 3.5-tel kezdődött, de az emberiség nagy részének ez hozta el ezt a típusú technológiát.

Ha röviden szeretnénk összefoglalni az LLM-ek fejlődését, – amit nem tekinthetünk lineárisnak, inkább folytonos paradigmaváltások sorozatának, – akkor érdemes a Neurális Nyelvi Modellekkel kezdeni,⁵⁷ amely megalapozta a szavak folytonos vektortérben való ábrázolását, vagyis lehetőség nyílt a szöveg egyszerű leképezésére. A következő figyelemre méltó mérföldkőnek a Vaswani és munkatársai publikációját tekinthetjük,⁵⁸ amiben vázolt „ön-figyelem” lehetővé tette a párhuzamosítást és a hosszú távú összefüggések kezelését, ezzel radikálisan növelte a számítási hatékonyságot, megnyitva az utat a ma ismert, több millió/milliárd paramétert tartalmazó modellek előtt. Végezetül, a technológia jelenlegi csúcsát

⁵⁷ BENGIO Y. ET AL 2003, 1137–1155.

⁵⁸ VASWANI-ASHISH, ET AL 2017.

az emberi visszacsatoláson alapuló, megerősítéses tanulás (RLHF) adja,⁵⁹ ami az LLM-ekre jellemző statisztikai „jóslást” az etikai elvárásokhoz és szándékhoz alakítja át.

A Nagy Nyelvi Modellek következő mérföldköve az ún. „*ágens-alapú mesterséges intelligencia*” (Agentic AI) működés, ami dinamikus problémamegoldó modellé emeli őket. Ennek alapja, hogy az LLM nem csupán valószínűségeket számol – így generálva szavakat – hanem már képes érvelni is. A ReAct-módszertan segítségével pedig ezen ágensek képesek külső eszközökkel kommunikálni, például kódot generálni.⁶⁰ Ezzel elkezdődött az izolált modellek összekapcsolása is, amelynek egyik legújabb megvalósítása az ún. „*Modell Kontextus Protokoll*” (Model Context Protocol, MCP), ami egy univerzális protokollnak tekinthető, egységesítve, hogy a mesterséges intelligencia hogyan kommunikáljon. Ez gyakorlatilag lehetővé teszi a mesterséges intelligencia számára, hogy biztonságosan érjen el helyi fájlokat, adatbázisokat.

3.3.Hallucináció

A 2025–2026-ban elérhető modellek kontextus-ablaka – a maximálisan beadható szöveg mérete – nagyjából egymillió token nagyságrendű.⁶¹ Egy „egyszerűbbnek” tekinthető modell, mint a Gemini-2.5-flash ablaka is nagyjából 130.000 tokenből áll, ami körülbelül 170 oldalnak tekinthető. Ebből az következne, hogy pár száz sír leírása egyszerűen beolvasható és kiértékelhető lenne egy beszélgetésen belül, azonban ez egyáltalán nem ilyen egyszerű. A legjobban egy példán keresztül lehet bemutatni, hogy ez a megoldás miért is nem vezet jó eredményre.

Példa túl hosszú promptra:

1. Tisztázzuk, hogy mit várunk el az aktuális futtatásnál, mely során a következő kontextust adtam meg az LLM-nek: „A következőkben régészeti sírok leírásával szeretnék foglalkozni. Kérlek olvasd át és erről fogok kérdezni.”
2. Bemásoltam egy bemenetbe a [Csallány_1936] cikk kistőkei leletek leiratát, amely 55 sírt tartalmaz.

⁵⁹ OUYANG– LONG, ET AL 2022, 27730-27744.

⁶⁰ YAO, S. ET AL. 2022.

⁶¹ A szöveg matematikai leképezése során a szavakat felosztják ún. „*token*”-ekre, amik lehetnek szavak, de kisebb egységek is, így egy szó nem feleltethető meg egy „*token*”-nek. Nagyjából egymillió token 1300 oldalas könyvnek tekinthető.

3. Kérdezzük meg ezek után, hogy hány gyereksírt volt, melyre, a leírásnak megfelelően, 7-et adott (**1. ábra: P.A.1.**)

hány gyerek sír volt?

◆ A beküldött leírások alapján összesen **7 gyermek- vagy csecsemősírt** lehet azonosítani.

Az alábbi táblázatban összefoglaltam ezeket a sírokat a legfontosabb adataikkal:

Sír száma	Meghatározás	Mélység	Csontváz hossza
73. sír	Leányka	100 cm	-
105. sír	Gyermek	80 cm	100 cm
106. sír	Gyermek	90 cm	100 cm

1. ábra: P.A.1.

4. Amennyiben megkérdezzük, hogy hány női sír van, sajnos legalább egyet nem sorol bele (132-es sír, **2. ábra**)

és hány női sír volt?

◆ A leírások alapján a **női sírok** alkotják a legnagyobb csoportot a temető ezen részén. Összesen **21 sírt** azonosíthatunk egyértelműen nőiként (vagy a csontváz antropológiai jegyei, vagy a jellegzetes női mellékletek – például az orsógombok és a bokagyöngyök – alapján).

Itt az összesítés róluk:

Női sírok listája (21 sír)

Típus	Sírszámok
Egyértelműen női (leírás alapján)	17, 31, 41, 69, 78, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 121, 122, 124, 127, 129, 130, 137, 141, 142*, 144, 145

2. ábra: P.A.2.

5. Rákérdezés után már be tudja azonosítani, de sajnos a női sírok pontos számát nem sikerült jól megadni, hiszen a felsorolásban 26 darab sírt ad meg, de csak 22 darabnak értelmezi (**4. ábra** és **5. ábra**)

 és a 132. sír?

 Igazad van, a **132. sír** kimaradt az előző felsorolásból, pedig egyértelműen a **női sírok** közé tartozik!

Íme a 132. sír rövid elemzése:

- **Meghatározás:** Női csontváz (165 cm hosszú).
- **Kulcsleletek:** * A bal kulcscsontnál egy **félkorongos fejű provinciális térdfibula** (ez fogta össze a ruháját).
 - A medence alatt **vaskés, vasár**, és egy különleges, barázdált **zöld agyagyöngy**.
 - A lábnál egy vöröses színű, élesen hasasodó edény.

4. ábra P.A.3.: Példa túl hosszú promptra 5. pont 1. rész direkt rákérdezésnél már azonosítja a kihagyott sírt is

Miért fontos ez a sír?

Ez a sír tökéletesen illeszkedik a temető többi női temetkezéséhez, sőt, megerősíti a 144. sírnál tett megfigyelést: a nők szinte mindig a **bal oldalon** (a bal medencerész alatt) viselték a késeiket és a kisebb szerszámaikat (mint itt a vasárt).

Így a női sírok száma a 132. sírral együtt összesen **22-re** módosul a listában.

Összesített statisztika a beküldött leírások alapján:

Kategória	Sírok száma	Sírszámok
Női sír	22	17, 31, 41, 69, 78, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 121, 122, 124, 127, 129, 130, 132 , 137, 141, 142*, 144, 145

5. ábra: P.A.4. Példa túl hosszú promptra 5. pont 2.rész 26 db sírt gyűjt fel, de csak 22 sírt számol

E rövid példából is látható, hogy sokkal kisebb bemenet esetén is képes hallucinálni az LLM, még a legegyszerűbb kérdéseknél is, ami természetesen nem megengedhető egy kiértékelés során. A legegyszerűbben a következő lépések szükségesek, ahhoz, hogy a modell jó választ adjon, vagyis a válasz determinisztikus legyen:

1. Előre meghatározni, a legfontosabb attribútumokat, vagyis azokat az információkat, amit mindenképpen ki szeretnénk nyerni az adatokból, mint például a metrikus adatok, tájolás stb. Készíteni kell továbbá, egy-két példát is. Meg kell adni mindenképp, hogy milyen viselkedést várunk el, ha az információ hiányos.⁶² Ezeket össze kell gyűjteni, egy ún. „skill”-ben (*F5. App Skills*),⁶³ ami elegendő kontextust tud adni az LLM számára.⁶⁴

```
33 {
34   "sorszam": 2,
35   "leltari_szam": "I. t. 2a, b",
36   "darabszam": 1,
37   "objektum_neve": "sir",
38   "pozicio": [
39     "A bal kéznél"
40   ],
41   "oldalilag": "Bal",
42   "targyleiras": "kettőscsonkakúp-formájú, vörösszínű, agyagorsógomb",
43   "lelet_tipusa": "orsógomb",
44   "anyag": "agyag",
45   "targy_kategoria": {
46     "targytipus": "orsógomb",
47     "forma": "bikónikus",
48     "diszites": "vörösszínű",
49   }
50 },
51 {
52   "sorszam": 3,
53   "leltari_szam": "I. t. 1",
54   "darabszam": 1,
55   "objektum_neve": "sir",
56   "pozicio": [
57     "A bal kéznél"
58   ],
59   "oldalilag": "Bal",
60   "targyleiras": "kis fejestű vashól, csak a fejrésznél lévő hengerszerű foglalat bronz",
61   "lelet_tipusa": "tű",
62   "anyag": "vas",
63   "targy_kategoria": {
64     "targytipus": "tű",
65     "forma": "hengerszerű foglalat",
66   }
67 }
```

6. ábra: Adatok kinyerése a megadott szempontok alapján

⁶² Sajnos be kell látni, hogy ezzel a problémával sokszor szembesülünk.

⁶³ Nagyon sok esetben, ha bármilyen LLM-et használunk, a legnagyobb problémát a kontextus hiánya adja. Ezt úgy lehet elképzelni, mintha megkérdeznénk tőle, hogy „*Milyen az idő?*”. Ebben az esetben az LLM-nek tudnia kellene, hogy hol vagyunk és mikor. Egy másik példa erre, ha megkérdezzük a következők: „*Hogyan tudnám stabilabbá tenni a táblát?*”, ebben az esetben a legvalószínűbb, hogy az LLM asztalosipari tanáccsal fog ellátni minket, nem pedig az adattábla „megjavításában” nyújt segítséget.

⁶⁴ A disszertáció írása során a Cursor programot, ún. „*AI native*” használtam, amely lehetőséget ad „*skill*”-ek létrehozására. Ezeket tekinthetjük úgy, mintha minden beszélgetés elejére bemásoltuk volna ugyanazt az utasítást. A teljes skill definíciót az App.skill tartalmazza.

2. Az egyes sírleírásokat „egyessel” kiértékeltetni az LLM-mel.⁶⁵ A kimenetet JSON⁶⁶ fájlformátumban követeltem meg és mentettem el, tehát minden egyes sírleíráshoz egy-egy kimeneti fájl tartozott.
3. A futtatás után frissíteni kell az adatbázist, amely tartalmazta a már lefuttatott sírokat. Az adatbázist ezután MCP⁶⁷ segítségével összekapcsoltam egy másik host-tal, amelynek csak olvasási joga volt, és leellenőriztettem, hogy az új adat megbízhatónak tekinthető-e. Ez lényegében annyit jelent, hogy egy másik, nem a Cursor, hanem a Claude Desktop érte el az adatbázist. Erre azért volt szükség, hogy teljesen kizárjam, hogy a program, amely tölti az adatokat, az ellenőrzés során „véletlenül” módosítást hajtson végre. Másik nagy előnye, hogy így gyakorlatilag kizárhatónak tekinthetjük a hibázást, hiszen a két megoldás használata kizárja az esetleges hosszútávú memóriából fakadó hibákat. Természetesen megoldható az is, hogy egy alkalmazáson belül legyen kivitelezve az kiértékelés és az ellenőrzés. A Claude Desktop felülete egyszerűen csak jobban kezeli a kiértékelést, így megkönnyítve az emberi ellenőrzést is, míg a Cursor felülete természetesebben kezeli a helyi adatok manipulálását, illetve az adatbázis lokális létrehozását. Jelen esetben: *„ezekből az adatokból hozz létre egy lokális adatbázist”* parancs kiadása által. Ezek után az MCP segítségével megadtam, hogy a táblákban milyen információk érhetőek el, például milyen oszlopokra számíthat, a sírok neve milyen lehet vagy milyen általános mennyiségeket szeretnék kiszámolni. A sikeres kimenet lefuttatása után az új adatokkal frissítettem az adatbázist, és előre megadott tesztkérdésekkel igazoltam a feltöltött adatok „helyességét”. Például, ha egy férfi sír került be az adatbázisba, akkor eggyel több férfi sírt kell kapni a tábla lekérdezése során.

Bár a folyamat bonyolultnak tűnhet, eddigi tapasztalatom alapján az 1-es pontban megadott értelmezés, és egy-két példa segítségével, szinte bármelyik LLM – bármelyik az általam vizsgáltak közül – szinte tökéletes kimenetet adott, amennyiben csak egy-egy sír leírásának feldolgozását követeltem meg egyszerre.

A folyamattal lehetőségünk nyílik különböző források – úgymint, cikk, befotózott leltári könyv, jelentés, Barbaricum adatbázis stb. – egységes kezelésére. A Nagy nyelvi modelleket

⁶⁵ Az adatkinyerés során a Gemini 1.5 Flash modellt használtam, elsősorban azért, mert kellően pontos megoldást adott, és költséghatékony volt. Az egyes futtatások során nagyjából 5 sírleírás fért bele a kontextus-ablak 75%-ba, illetve az LLM elkezdett hallucinálni.

⁶⁶ JavaScript Object Notation

⁶⁷ Model Context Protocol

ekkor nem szöveg generálására használjuk, hanem létező szövegből való információ kinyerésére és egységesítésére, amely feladat az LLM-ek egyik nagy erőssége. Figyelni kellett viszont ezek gyengeségeire is – mint ahogy a P.A példán szemléltettem –, hiszen túl nagy mennyiségű információ esetén könnyen tud hallucinálni. Azért, hogy ezt kiküszöböljem, két lépésben alkottam meg az adatbázist: az első, a fejezetben tárgyalt temetkezések átirata; a második lépésben pedig ezekből hoztam létre magát az adatbázist, amelyet a következő fejezetben fogok részletezni. Ki szeretném hangsúlyozni, hogy az LLM-eket ebben az esetben nem, mint szövegalkotó eljárást használtam, hanem mint a különböző forrásból származó szövegeket értelmezni tudó „*segédet*”. A futtatások után természetesen nem maradhat ki az emberi tényező sem, ezért az adatok ellenőrzését is el kell végezni. Egy idő után, még ilyen pontosan megadott utasítással is, a Nagy Nyelvi Modellek elkezdenek hallucinálni, ezért is volt fontos az adatbázis elkészítése, hiszen ekkor – ha továbbra is LLM-ekkel szeretnénk tesztelni/értelmezni a sírokat – már nem arra kérjük, hogy egy szövegből szedjen ki és alkosson igaznak „*vél*” állításokat, hanem arra, hogy adatbázis-lekérdezéseket készítsen, melyek kimenetele egyértelműen értelmezhető. Ez egy nagyon fontos különbség, bár könnyen összemosható. Míg az első esetben az LLM számára a bemenet egy szöveg, például egy vagy több sírleírás, a második esetben annyit tud, hogy van hozzáférése egy adatbázishoz, amelyből tud adatokat kikérni, azaz az LLM elsődleges „hozzáadott” értéke maga a lekérdezés, például hány „*Nő*” szerepel a „*nem*” oszlopban, vagy hány „*felnőtt*” a „*korcsoport*” oszlopban. Ez teljesen más, hiszen, ha hallucinál, akkor nem megfelelő lekérdezést alkot meg, amely nagy valószínűséggel hibát ad ki, vagy nem megfelelő oszlopot kér le, amelyben teljesen más információk vannak. Ennek köszönhetően lehetőséget adunk arra, hogy érdemben tudjon önmagára reflektálni, kiszűrve a lehetséges.⁶⁸

Ezzel egy teljesen új feldolgozási módszer és lehetőség nyílik meg. A disszertációm során törekedtem arra, hogy kipróbáljam ezt, illetve, hogy megbizonyosodjak arról, hogy hogyan lehet kinyerni pontos adatokat leírt szövegekből. Természetesen ezek sem tökéletesek, mint ahogy a fejezet elején bemutatam, de amennyiben megértjük, hogy miért hibáznak, úgy egy olyan „*segédet*” alkothatunk meg, aki a kellő instrukciók alapján elképesztő mértékben tudja felgyorsítani⁶⁹ és megkönnyíteni a munkánk egy részét, nem csupán az adatok bevitelével,

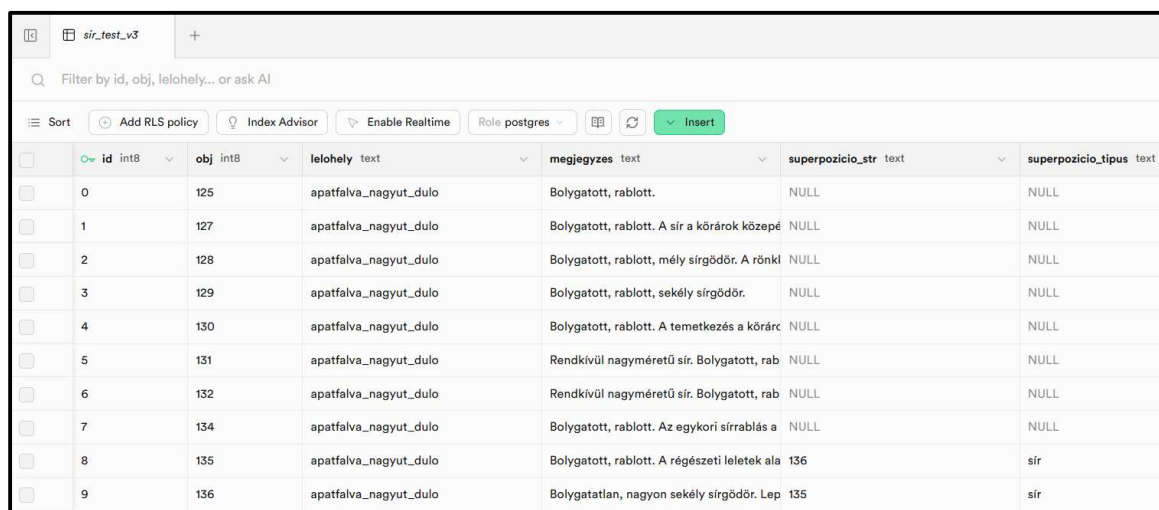
⁶⁸ Gondoljunk bele, hogy különbség van abban, ha egy hosszabb szöveg esetén kell megkeresni, hogy hány „*női sír van*”, mintha egy adatbázis adott oszlopát kell csak megnézni.

⁶⁹ Röviden szeretnék kitérni a futási időre is. Amennyiben azt vesszük, hogy már megírtuk az App.skill meghatározott kontextust tartalmazó fájlt, és előkészítettük a bemeneti leírásokat, akkor egy sír feldolgozása nagyjából 3-5 percet vett igénybe az ellenőrzéssel együtt.

feldolgozásával, de azok vizualizációjával és statisztikai módszerek bevonásával is fontos segítség lehet.

3.4. Az adatbázis felépítése (F.6. ADATBÁZIS: LELETANYAG ÖSSZESÍTŐ)

A sírleírások feldolgozása csak az első lépésnek tekinthető, hiszen még csak a szöveges adatot dolgoztuk fel. A létrehozott JSON fájlokból, amelyek tartalmazzák a sírok és mellékletek átiratát, két CSV⁷⁰ fájl lett létrehozva. Az összekapcsolás ebben az esetben a lelőhely neve,⁷¹ az Obj. és a SNR. szám kombinációja lesz, amely egyedi. Az adatbázis tárolására a Supabase felületét használtam,⁷² amit 7. ábra szemléltet.⁷³

	id	obj	lelohely	megjegyzes	superpozicio_str	superpozicio_tpus
	0	125	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott.	NULL	NULL
	1	127	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott. A sír a körárok közepé	NULL	NULL
	2	128	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott, mély sírgödör. A rönkl	NULL	NULL
	3	129	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott, sekély sírgödör.	NULL	NULL
	4	130	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott. A temetkezés a körárc	NULL	NULL
	5	131	apatfalva_nagyut_dulo	Rendkívül nagyméretű sír. Bolygatott, rab	NULL	NULL
	6	132	apatfalva_nagyut_dulo	Rendkívül nagyméretű sír. Bolygatott, rab	NULL	NULL
	7	134	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott. Az egykori sírrablás a	NULL	NULL
	8	135	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatott, rablott. A régészeti leletek ala	136	sír
	9	136	apatfalva_nagyut_dulo	Bolygatatlan, nagyon sekély sírgödör. Lep	135	sír

7. ábra: Példa a sír adatait tartalmazó táblára

Természetesen a feltöltés előtt még szükségünk van egy adattisztításra is. Ennek elsődleges oka maga az LLM használata, bár ez természetesen előfordul akkor is, ha saját magunk kézzel visszük be az adatokat,⁷⁴ ilyen mennyiségű adat esetén.

⁷⁰ „Comma Separated Values”, azaz vesszőkkel elválasztott adatokat tartalmazó fájl.

⁷¹ Bár az LLM-ek és programnyelvek, mint például a Python, tudnak magyarul, a könyvtárszerkezetben, oszlop és fájl nevekben mégsem preferálják a különleges magyar karaktereket, szóközöket, ezért a lelőhelyek neveit egységesen ékezet nélküli, alulvonással elválasztva adtam meg.

⁷² Elsősorban azért, mert automatikusan megoldja az LLM-ekkel való kommunikációt, gyors, képes összetett SQL adatbázis lekérdezésekre és kis mennyiségű adat esetén ingyenes, így tökéletesen illeszkedik a kíváncsaimhoz.

⁷³ A Supabase-ben lehetőségünk van ún PostgreSQL-ben történő lekérdezésekre is: például, ha meg akarjuk tudni, hogy hányszor – 56-szor – szerepel az „infans” kifejezés az életkor oszlopban, akkor használjuk a következő lekérdezést „select count(1) from sir_test_v3 where életkor like '%infans%'”.

⁷⁴ Itt elsősorban olyan példákra gondolok, hogy a „nem” oszlopnál, ami a biológiai nemet jelöli, néha „Nő”, néha „nő” szerepel, vagy az „életkor” esetén néha „infans I. (2-4 év)”, néha „infans I. (3-4 év)”.

Az adatok ellenőrzése, tisztítása és feltöltése után a kiértékelés következik. Ennél a pontnál fontosnak tartom azt, hogy kitérjek a mesterséges intelligencia lehetséges használatára is. Eddig a feldolgozás során, a már említett, szövegből információ kinyerése volt a hangsúlyos, de nem csak erre lehet és érdemes ezt használni. A jelenleg elérhető alkalmazások nagyon sok lehetőséget biztosítanak számunkra, amelyhez nem elsődleges bármilyen programnyelv elsajátítása.⁷⁵ Ennek köszönhetően az adatok és azok kapcsolatainak feltérképezése felgyorsítható. Egy egyszerű példával szeretném szemléltetni az ágensekben rejlő lehetőségeket: például, ha az a feltételezésünk, hogy a sírok hossza és a sírban talált gyöngyök száma között van összefüggés (például hosszabb sír esetén több vagy kevesebb gyöngy van). Ezt persze könnyen meg tudjuk oldani például Microsoft Excel használatával is, hiszen csak egy szóródási diagramot kellene ábrázolni a sírok hossza és a benne talált gyöngyök darabszámával, továbbá még egy lineáris függvényt is tudnánk rá illeszteni, amivel meg tudjuk becsülni a hipotézisünk jogosságát. Azonban, meglehet, hogy egy másik paraméter, például az életkor vagy a váz tájolásának bevonásával már egy jobb eredményt tudunk kapni. Ezt az említett Excel-es példában a kutatónak egyesével kellene ellenőrizni. Az ágensek segítségével ez könnyen megoldható és megadható, hogy egy adott illeszkedési „jóság” mellett jelölje a számunkra a lehetséges összefüggést, mint átnézésre ajánlottat. Egy másik szemléltető példa az ún. PCA vagyis a főkomponens analízis számolása, amely az adott bemeneti oszlopok, egyszerűen fogalmazva, egy hierarchiáját adja. Ebben az esetben a kutatónak eddig két lehetősége volt:

1. egy meglévő alkalmazást/programot használ, ami az előkészített adatból számol;
2. egy általunk választott programnyelvben ezt implementáljuk.

Például Python-ban az sklearn könyvtár decomposition PCA osztálya pont ezt számolná ki, ezért már csak azt kell tudunk megadni, hogy hogyan adjuk be az adatunkat és hogyan olvassuk ki a végeredményt. Az ágensek használata ebben is tud segíteni, hiszen ekkor nem kell tudnunk pontosan a programozás részleteit, az ágens hozzá tud férni az adatainkhoz, meg tudja írni a programot és meg tudja mutatni a megoldást.⁷⁶

⁷⁵ Ez az ún. „vibe coding”, ami egy olyan fejlesztési folyamatot takar, amikor a programozó, akár e doktori disszertáció írója is, nem a kódirással foglalkozik, hanem ún. magasabb szintű szándékvezérelt irányítással és a tényleges implementációt ágensek, például Cursor, végzik. Ezt úgy lehet elképzelni, hogy az általunk megadott adatbázis alapján írjon egy olyan kódot, ami egy összetett statisztikai vizsgálatot elvégez.

⁷⁶ Az ágensek már képesek a második példa hipotetikus, előre megírt programjának futtatására is, a kimenetről képesek képernyőképet készíteni és ezt értelmezni.

4. ELEMZÉS I.

4.1. TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Sírgödrök formája, mérete, alapterülete

A dokumentációs hiányosság talán ennek a rítuselemnek a vizsgálatát nehezítette meg a legjobban. A 19. századi és 20. század eleji ásatások feljegyzéseiben, ugyanis sajnos rendre hiányoznak, vagy csak részben fellelhetők ezek az információk. A sírgödrök formájáról általában semmilyen információ nincs, azonban a metrikus adatoknál már kicsit szerencsésebb a helyzet. 471 sír esetében azonban rendelkezésre álltak az adatok a sírgödrök index és alapterület vizsgálatához.

A hosszúság-szélesség adatok ismeretében a tiszadobi temető elemzésekor az Istvánovits Eszter által kidolgozott módszert alkalmaztam.⁷⁷ A térség sírjainak index értékei 1–4,9 között mozogtak, tehát a téglalap alakú forma volt jellemző. A temető átlagindexe is ezt mutatja, melynek értéke 2,5. A női és férfi sírok átlagindex értékei igen közel állnak egymáshoz. A női sírok index értéke 2,6, míg a férfi síroké 2,7. A gyereksírok esetében ez az érték átlagosan 2,2.⁷⁸ A terület legmagasabb index értéke 4,9, azonban meg kell jegyezni, hogy ebben az esetben a sír adatai a rablógödörrel együtt voltak megadva, így érdekesebb az azt követő legmagasabb értéket alapul venni, ami 4,6. Mindkét sír jelöletlen, női temetkezéshez tartozott.

A vizsgált árokkal kerített sírok esetében a következő index adatok figyelhetők meg:

- női sírok: átlag index: 2,5; minimum 1,7; maximum: 3,4
- férfi sírok: átlag index: 2,6; minimum 1,6; maximum: 4,25.

Átlagosan a körárkos, illetve árokkeretes temetkezések indexértéke 2,5 a 90 db vizsgált sír esetében.

A szarmata Barbaricumban a sírok index-értékeinek vizsgálata mellett az alapterületek elemzése is lényeges, mint arra Kulcsár Valéria rámutatott.⁷⁹ A szarmata temetőkre oly jellemző nagyfokú bolygatás miatt az értékes, illetve „újrafelhasználható” tárgyak – mint például, a

⁷⁷ ISTVÁNOVITS 1991, 35.

⁷⁸ Ismeretlen sírok esetében ez az érték: 2,5.

⁷⁹ KULCSÁR 1998, 24.

nemesfém, színesfém, üveg –, valamint a rangjelzők hiányában nem mindig lehetséges a társadalmi rétegződés megfigyelése. A sír méreteit azonban, a legtöbb esetben, nem befolyásolja a bolygatás, így a temetkezések alapterületét viszonylag nagy biztonsággal lehet számolni mindezek ellenére is. Ez azért fontos, mert ez az érték jelzi, hogy mennyi teret szántak a halottnak,⁸⁰ vagyis, ha az alapterület nagysága arányos az elhunyt társadalmi rangjával, úgy ez az adat támpontot adhat a társadalom tagozódásának megismeréséhez is.

A térség sírjainak átlagos alapterülete: 2,3 m². Az sírok átlagos alapterületének minimum értéke 0,17m², míg a maximum 6,8 m². Nemek szerinti lebontásban a következőképpen alakulnak az alapterület adatok:

- női átlag: 1,73m²
- férfi átlag 1,67m²
- gyerek átlag 0,8.m².

A körárkos sírok átlagos alapterülete 3,16m². A férfi síroknál 3,15m², míg női síroknál átlagosan 3,3m² figyelhető meg.

A legnagyobb területű sírokat Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhely körárkos, férfi temetkezései adják.⁸¹ A legnagyobb 6,8m²-es alapterület egy körárkos, bolygatott, férfi temetkezés 48. OBJ számmal, míg a második legnagyobb területű sír a 262. OBJ számú, halotti kerevettel temetett férfi nyughelye. A legnagyobb alapterületű sírok továbbá, Makó, Járandó M43 37. HT40. lelőhely⁸² és Makó, Dáli-ugar⁸³ és Apátfalva–Nagyút-dűlő lelőhelyeken láttak napvilágot.⁸⁴ A Makó, Dáli-ugar 239. OBJ sírban – ami 6 m²-rel a harmadik legnagyobb alapterületű sír – a nagy alapterület mellett még azzal is kitűnik, hogy a lábak alatt élénkpiros, festékszerű elszíneződést is megfigyeltek.⁸⁵ A legnagyobb alapterületű 15 sírt vizsgálva kitűnik, hogy azok főként árokkal kerített és koporsós temetkezések, azon belül is rönkkoporsós temetkezések voltak. A lekisebb alapterületű sírok, nem meglepő módon gyermekek végső nyughelyei. Ki kell emelni, azonban, hogy a legkisebb 0,17m²-es adat, egy kirívó eset. Ez egy rendellenes gyermektemetkezés Makó–Mikócsa-dűlő M43 31. lelőhelyen.⁸⁶ A gyermek egy 40 cm átmérőjű cölöplyukba volt temetve. Alapvetően háton feküdt, bal karja behajlítva és felhúzva, a koponya előre billent, a jobb kar a hason, míg a bal kézcsontok visszahajlítva álltak. A combok egymáson keresztbe voltak rakva, míg a lábszárak térdből hiányoztak. A második

⁸⁰ KULCSÁR 1998, 24.

⁸¹ WALTER 2021.

⁸² STR könyv alapján.

⁸³ SZTANOVÁNSZKI–BENEDEK 2020, 123.

⁸⁴ KUJÁNI 2015, 93- 137.

⁸⁵ SZTANOVÁNSZKI–BENEDEK 2020, 123.

⁸⁶ PÓPITY 2014, 165.

legkisebb területtel a Csanádpalota–Országhatár 64. OBJ temetkezése rendelkezik.⁸⁷ Itt egy gödörben, egy fiatal egyén feküdt. Ennél nagyobb területtel már egyértelmű, nem rendellenes temetésű gyermeksírok következtek.

A területszámítás mellett érdemes kitérni a sírok térfogatának kérdésére, melynek központi fogalma az energiaráfordítás mértéke. E szerint a sírgödrök és sírépítmények kialakításába fektetett munkát – különösen a sírok alapterületét és térfogatát – a társadalmi komplexitás és a státushierarchia egyik legfőbb indikátora. Egy magas társadalmi rangú elhunyt esetén a feltételezés szerint, a hozzá közel álló csoportok a temetés során kifejezik státuskötelezettségeiket, így a nagyobb közösségi részvétel nagyobb energiaráfordítást is eredményez.⁸⁸ J. A. Tainter elmélete szerint tehát egy egyén temetésébe fektetett energia mennyisége közvetlenül tükrözi az illető társadalmi státusát: minél magasabb rangú valaki, annál nagyobb energiaráfordítással készült a sírja.⁸⁹ Érdemes kiemelni, hogy az energiaráfordításnak van azonban egy láthatatlan oldala,⁹⁰ mely régészeti módszerekkel nem megfogható pl. halott előkészítése, halotti tor mérete, illetve annak eseményei.⁹¹ Amit azonban régészeti módszerekkel viszonylag nagy biztonsággal – általában nem befolyásolja a bolygatás és egyéb tényezők – tudunk vizsgálni ez esetben a sírgödrök mérete, térfogata.⁹²

Mennyiség / sir_terfogat	Oszlopcímkék				
Sorcímkék	ferfi	ismeretlen	no	Végösszeg	
0-1	27	57	76	160	
1-2	38	41	76	155	
2-3	16	22	30	68	
3-4	3	7	10	20	
4-5	4	2	5	11	
5-6	1		1	2	
6-7	1			1	
Végösszeg	90	129	198	417	

8. ábra: A sírok térfogatának csoportjai nemek szerint

⁸⁷ WALTER 2021, 134.

⁸⁸ TAINTER 1978, 125, WASON 1994; KAPCSOS 2022, 116.

⁸⁹ TAINTER 1975.

⁹⁰ SIKLÓSI 2010, 55–56.

⁹¹ KAPCSOS 2022, 116.

⁹² Természetesen a magas energiaráfordítás nem csak a sírgödrök méretében mérhető, hanem ehhez társul sok egyéb tényező is, mint körárkok mérete, térfogata, sírépítmények stb.

A vizsgált térségben a rendelkezésre álló adatok alapján megfigyelhető, hogy a sírgödrök többnyire 0-2m³ közt adatolhatóak (**8. ábra**), mind a férfi, mind a női sírok esetében. A 2-3 m³ -es sírok adják az erős közép kategóriát 68 esettel, majd innentől e csoport darabszámának a fele alkotja a 3- m³ -es csoportot. A legfelsőbb két csoportba csupán 3 sír tartozik: Apátfala, Nagyút-dűlő 138. sírja,⁹³ mely teljesen bolygatott volt, leletanyag és szinte csontanyag nélkül dokumentálták, majd Csanádpalota–Országhatár M43 56. lh. 285. obj számú sírja⁹⁴ szintén nagy mértékben bolygatott, koporsós temetkezése. A legfelső csoportba, több, mint 6 m³ -es térfogattal, egy sír a Csanádpalota–Országhatár M43 56. lh.488.obj. számú sírja tartozik, mely egy nem meglepő módon szintén egy koporsós, bolygatott temetkezés volt.⁹⁵

A kistáj területén összesen 510 sírnál lehetett azonosítani a sírgödör formáját. A rendelkezésre álló adatok alapján 4 csoport különül el: 1.csoport: téglalap, 2. csoport: ovális, 3.csoport: teknőszerű és a 4.csoport: láb felé keskenyedő forma. A sírok döntő többségénél (383 db) a szabályos téglalap alakú kialakítás figyelhető meg, szögletes vagy lekerekített véggel. Ezek után az teknőforma következik, de csupán 20 sír esetében. Ezzel szinte azonos számban az ovális gödörforma adatolható 16 db temetkezésnél. Mindemellett, 3 alkalommal figyelték meg a láb felé keskenyedő sírformát. Mindegyik formánál a D-É-i tájolás dominál. A láb felé keskenyedő típus 1 férfi és 2 gyermek végső nyughelye. A férfi sírnál koporsó nyomaira is bukkantak. Az ovális típus, 1 férfi, 4 gyerek és 4 nő, illetve 7 ismeretlen nemű temetkezéshez tartozik. Ebbe a csoportba tartozik, Csanádpalota–Országhatár lelőhelyről⁹⁶ 2 db sírkamrás temetkezés is. A csoport tájolását tekintve D-É, 150-200° között. A 3. számú csoportba 5 férfi 10 nő 3 gyerek és 2 ismeretlen temetkezés tartozik. Tájolás itt is D-É, 135-186°. A típus sírjai közül kiemelhető egy rönkkoporsós gyermek sír és egy padkás kialakítású férfi sír, továbbá egy női temetkezésnél jegyezték fel deszkakoporsót.

⁹³ KUJÁNI 2014, 102.

⁹⁴ WALTER 2021, 132.

⁹⁵ WALTER 2021, 132.

⁹⁶ WALTER 2021, 123–150.

Mélység⁹⁷

A térségben vizsgált 746 temetkezésből összesen 638 esetben volt adat a sírtmélységre. A temetők sírjainak átlagmélysége az elérhető adatok alapján 66 cm. A férfiakat⁹⁸ 80 cm, a nőket⁹⁹ átlagosan 66 cm, míg a gyerekeket¹⁰⁰ 45 cm mélységű sírokba fektették. Az összesen 174 ismeretlen nemű temetkezés átlagosan 64 cm sírtmélységű volt. A területen a legkisebb érték 3 cm-rel egy gyermek, a legnagyobb 210 cm-rel egy ismeretlen sírhoz tartozott, mindazonáltal ezt követte 203 cm mélységgel egy férfi sír a maximum sírtmélységi adatokat nézve. 17 db temetkezésből adatható 10 cm alatti sírtmélység, melyekből 1 férfi, 8 gyerek, 4 nő és 4 ismeretlen nemű sírhoz tartozott. A térség sírtmélység¹⁰¹ adatai nemekre lebontva a következőképpen festenek:¹⁰²

- női sírok: minimum 6 cm; maximum: 170 cm
- férfi sírok: minimum 6 cm; maximum: 203 cm
- gyerek sírok: minimum 3 cm; maximum: 128 cm.

A rendelkezésre álló adatok alapján összesen 90 darab sír esetében volt vizsgálható a sírtmélység, ahol a temetkezés körül körárkot vagy árokkeretet is megfigyeltek. Ezen sírok átlagmélysége 63 cm volt. A legsekélyebb temetkezést 15 cm, míg a legmélyebbet 111 cm mélyre ásták. Nemek szerint lebontva az adatok a következők:

- női sírok: 40 db sír esetében átlag mélység: 64 cm; minimum 17 cm; maximum: 92 cm
- férfi sírok: 24 db sír esetében átlag mélység: 68 cm; minimum 15 cm; maximum: 104 cm
- ismeretlen sírok: 26 db sír esetében átlag mélység: 58 cm; minimum 22 cm; maximum: 111 cm.

Az árokkal kerített sírok esetében érdemes megjegyezni, hogy Makó, Járandó M43. 37.lh. HT40. lelőhelyen¹⁰³ egy körárkon belül figyeltek meg egy feltételezett gyermeksírt. Ehhez kapcsolódik a gyereksírok minimum értéke is, a 3 cm. A körárokhöz egy férfi temetkezés

⁹⁷ Nem szabad elfeledni, hogy az ásatási munkálatokról, humuszoslászról és a környezeti tényezőkről nincs információnk.

⁹⁸ 133 vizsgált sír.

⁹⁹ 262 vizsgált sír.

¹⁰⁰ 69 vizsgált sír.

¹⁰¹ Azoknál a síroknál, ahol változó sírtmélységi adatok voltak megadva (mint minimum érték és maximum érték), ott egy átlagmélységet számoltam és ezt adatot illesztettem be a vizsgálatba.

¹⁰² Az ismeretlen síroknál minimum érték: 6 cm, maximumom érték: 210 cm volt.

¹⁰³ STR könyv alapján.

köthető egyértelműen. Ezen az árkon belül, annak É-i részében egy sekély, keskeny É-D tájolású gödör mutatkozott. Tájolás és a benne lévő edény – ami a feltételezett lábaknál volt elhelyezve – alapján gyermeksírként azonosították, azonban embertani anyag nem volt az objektumban. Valószínűleg, ezt a jelenséget nem sírgödörként, hanem sokkal inkább a temetési szertartáshoz kapcsolódó események egyik elemeként lehet értelmezni.

Érdemes minden esetben szem előtt tartani, hogy a sírok mélységét több tényező befolyásolhatja: az elhunyt életkora, társadalmi státusa, de mindemelett gyakorlati tényezők is közre játszhattak, mint a talajviszonyok és egyéb környezeti tényezők (évszak, időjárás stb.).

A sírok aljának a kialakítása, előkészítése

A Kárpát- medencei szarmaták temetkezésében végig mindkét nem esetében, habár kis esetszámmal, de megfigyelhetők a sírok aljában különféle elszíneződések, melyek főként fehér, vöröses és fekete színűek voltak. A sír aljának felszórását, mésszel vagy más fehér anyaggal, faszénnel, illetve egyéb égéstermékkel a tűzkultusszal hozzák kapcsolatba.¹⁰⁴ Ezt a jelenséget azonban sajnos sokszor nagyon nehéz megfogni az ásatásokon. A Dél-Alföld területéről azonban jellemzően nagyobb számban adatolható a szokás megjelenése.¹⁰⁵ A vizsgált területen összesen 7 sírban van jelen. Szentes–Kistóke 105. és 110. sírjában¹⁰⁶ egy gyermek és egy felnőtt nő esetében, a sír alján fehér mészréteget észleltek. Csanádpalota–Országhatár lelőhely 205. sírjában¹⁰⁷ a combcsontok sávjába szintén fehér réteget jegyeztek fel, bár ez akár ebben az esetben a lepel maradványa is lehetett, mivel a csontok felső részén is megjelent. Mindemellet, Hódmezővásárhely–Fehértó 21. számú férfi sírjából adatolható fehér elszíneződés a sír alján.¹⁰⁸ Makó–Járandó M43 HT40. lelőhely. 88. számú női,¹⁰⁹ körárkos sír aljában szintén fehér meszes réteget dokumentáltak. Vastag, fekete réteget azonosítottak a sír alján a Szentes–Sárgapart 156. számú sírjából,¹¹⁰ illetve Békéssámson, Erdőháti-halom, Prágai János földje lelőhely 28. sírjából is.¹¹¹ Ezek valószínűleg a halotti kerevet/deszkaágy nyomai lehettek.

¹⁰⁴ KULCSÁR 1998, 27.

¹⁰⁵ KULCSÁR 1998, 27.

¹⁰⁶ PÁRDUCZ 1950, 12–16.

¹⁰⁷ WALTER 2021, 126.

¹⁰⁸ PÁRDUCZ 1948, 283–290.

¹⁰⁹ STR könyv alapján.

¹¹⁰ PÁRDUCZ 1950, 7–15.

¹¹¹ RÓZSA 2005, 52–53.

3 esetben azonosítottak a szokásostól eltérő sírkialakítást. 2 női sírnál padkát (Csanádpalota–Országhatár M43 56. lh 106 obj.¹¹² Csanádpalota–Dávid-halom 233. obj.¹¹³) míg a Csanádpalota–Országhatár M43 56. lh 253. obj. és 280. obj számú sírjaiban¹¹⁴ fülkés kialakítást dokumentáltak. A fülkesírok és egy padka sír É–D főirányú tájolásúak voltak.

A halottak helyzete és nemek aránya

A Kárpát-medencei szarmaták az elhunytakat általában egyesével, háton fekvé és nyújtott végtagokkal helyezték végső nyugalomra. Az ettől eltérő temetkezéseket már rendellenes¹¹⁵ temetkezésként tartjuk számon.¹¹⁶ A bolygatatlan, illetve a kevésbé bolygatott sírok alapján, jellemzően e kistáj temetkezéseiben is a „megszokott” rítussal találkozunk.¹¹⁷ A karok általában a test mellett nyújtva helyezkedtek el, azonban több olyan variáció figyelhető meg,¹¹⁸ amely speciális temetési gyakorlatokra vagy a halott előkészítésének például lepelbe csavarásra utal.

A felhúzott vállak, mintegy 12 esetben figyelhetők meg. Ez a testhelyzet, ahol a vállak nem természetesen terülnek el, hanem a koponya irányába „összeugranak”, erős bizonyítéka a szoros lepelhasználatnak. A nemek szerinti megoszlását vizsgálva feltűnő a nők dominanciája, miszerint 12 esetből 8 női sírhoz köthető (66%), míg férfiaknál csak 2 esetben fordult elő.

A karok helyzete változatos képet mutat, melynek esetei a következők: archoz és mellkashoz hajlítva, medencére helyezve és az aszimmetrikus tartás is megfigyelhető. A karok, illetve kézfej medencére helyezése a leggyakoribb, ami női és férfi sírokban egyaránt előfordul. A mellkasra visszahajlított pozíció csak egy esetben (Hódmezővásárhely–Kenyere-ér 225. obj. ismeretlen nemű sírjában) volt feljegyezve.¹¹⁹ Egy esetben az kezek archoz hajlítása is adatolható. Ezt az ritka esetnek számít két típusa figyelhető meg, az egyik a Szentés–Kistőke

¹¹² WALTER 2021, 123–150.

¹¹³ STR könyv alapján, nem publikált.

¹¹⁴ WALTER 2021, 123–150.

¹¹⁵ Érdemes lehet azonban újraértékelni a rendellenes kifejezést ebbe a kontextusba, hiszen valószínűleg ezek a temetkezések is az akkori ismert szertartások közé illeszthetők be, csak más rituálék, szempontok alapján. Azonban ugyanúgy a túlvilági léttel és a társadalmat mozgató normákkal és értékekkel mutatható összefüggést. Dr. Kapcsos-Mizsur Norbert hívta fel a figyelmem arra, hogy érdemes lehet talán inkább a speciális temetkezés kifejezést használni – mellyel teljesen egyet tudok érteni – így nem társítva eleve hozzá plusz vagy eltérő jelentéstöbbletet.

¹¹⁶ KULCSÁR 1998, 31.

¹¹⁷ Érdemes megjegyezni, hogy e rítus vizsgálatánál is szembesülni kellett a korai ásatások feljegyzéseinek tapasztalható adathiányra, így több lelőhely, illetve temetkezés esetében csak szórványos adatokkal vagy azok teljes hiányával kellett dolgozni.

¹¹⁸ A hagyományostól eltérő esetszám igen alacsony, a temetkezések csupán kb. 5%-át teszik ki.

¹¹⁹ SPEKKER ET AL. 2024.

138. sírjának¹²⁰ ismeretlen nemű temetkezésénél, ahol mindkét kart az arc felé hajlították.¹²¹ A másik, Óföldreák-Ürmös II. 170. sír szintén ismertlen nemű elhunytjánál dokumentált,¹²² ahol, a jobb alkart hajlították csak az áll alá. A típussal kapcsolatban meg kell említeni a római kori északi és lengyelországi Barbaricum germán népeinek temetkezésiben is jelen van, még hozzá meglehetősen gyakran.¹²³ Az aszimmetrikus tartás is megfigyelhető a térésében, miszerint az egyik kézfej a medence felett, a másik alatta helyezkedett el, ilyen például Óföldreák-Ürmös II. 17. sír, férfi temetkezése is.¹²⁴

A lábak helyzeténél 12 esetben dokumentáltak eltérést (1 férfi, 6 nő, 1 gyerek, 4 ismeretlen). Itt a legtöbb esetben a lábak behajlítása figyelhető meg. Ennek típusai:

- bal oldalra hajlítva: jellemzően ismeretlen nemű és gyerek sírokban
- jobb oldalra hajlítva
- mindkét láb behajlítva: itt erősen dominálnak a női sírok.

A lábak behajlítása gyakran nem rituális döntés, hanem a helyszűkének eredményei is lehet. Erre a kiváló példa a Makó-Járandó M43. 37. 40 HT. 538. objektum női temetkezése,¹²⁵ ahol a jobb combcsont a többi csonttal egy szintben feküdt, alsó lábszár a comb alá hajlítva nyugodott. Bal láb, illetve comb felhúzva, térd behajlítva. Lábszár közel függőlegesen a gödör oldalfalának támaszkodva került elő.

Mindemelett a keresztezett lábak helyzete adatolható a temetkezésekből, de csupán 3 sírnál: Makó-Paphát I. MOL 19. lh. 12. sír nő;¹²⁶ Óföldreák-Ürmös II. lh. 170. sír férfi,¹²⁷ Makó-Mikócsa-dűlő 3. sír. gyereksír.¹²⁸ A lábak keresztezése a test rögzítésének szándékát mutathatja. Egyedi, rendellenes temetkezésnek számít továbbá a már említett Makó-Mikócsa-dűlő 3. gyereksírja,¹²⁹ ugyanis a gyermek váza egy 40 cm átmérőjű cölöplyukba volt temetve. Alapvetően háton feküdt, bal karja behajlítva és felhúzva, a koponya előre billent, a jobb kar a hason, míg a bal kézcsontok visszahajlítva álltak. A combok egymáson keresztbe voltak rakva, míg a lábszárak térdből hiányoztak.

¹²⁰ PÁRDUCZ 1950, 12-16.

¹²¹ PÁRDUCZ 1950, 12-16.

¹²² GULYÁS 2014, 17.

¹²³ pl. Skovgarde (Seeland) 3. és 9. sír (leánygyermek és 55-58 é. nő}, kézfejek az arc előtt: ETHELBERG *et alii* 2000, 213-215; 249-251 (C2 periódus 230-260). Cecele (Le.) 26. sír (ad. férfi, hasra fektetve, felemelt bal karral. C2 periódus: 270-300) JASKANIS 1996, 15, Taf. V.

¹²⁴ GULYÁS 2014, 17.

¹²⁵ STR könyv alapján.

¹²⁶ GULYÁS 2012, 253-296.

¹²⁷ GULYÁS 2014, 17.

¹²⁸ PÓPITY 2014, 165.

¹²⁹ PÓPITY 2014, 165.

Azonosítható továbbá 2 esetben, mikor a felső és az alsó végtagok együttesen mutattak eltérést az „elvárt” nyújtott pozíciótól. Az egyik ilyen temetkezés Hódmezővásárhely–Kenyere-ér 225. ismertlen nemű sírja,¹³⁰ ahol az alkarok a mellkasra voltak hajlítva, a kézfejek pedig a mellcsonton nyugodtak, míg a lábak térdben hajlítva, bal oldalra fektetve kerültek elő. A mellkason összefogott kezek és behajlított lábak a test lepelbe csavarását vagy szoros megkötözését is jelezhetik. A másik temetkezés Makó–Járandó M43. 37. 40 HT. 50. számú női sírjából adatolható,¹³¹ ahol a kezek a medencén nyugodtak, míg a lábak enyhén hajlított állapotban voltak.

Egy több korszakban is tipikusan rendellenes temetkezési mód is adatolható a régióban: a hason fektetés. Makó–Járandó M43 37. HT40. lh. 71. obj. számú koporsós,¹³² bolygatatlan temetkezése tartozik ebbe a kategóriába. A koponya a jobb arcon feküdt, a váz elég erősen összehúzott tartásban volt. A medencék is részben egymást fedték a szűk koporsó miatt. A karok a test mellett. A jobb kar enyhén kicsavarodva, a bal kar a medence alá gyűrődve helyezkedett el. A bal ujjpercek a jobb combcsont felső részén voltak. A kéz a lábak közé kerülhetett. A lábak szorosan egymás mellett, enyhén behajlítva, felhúzva feküdtek. Az elhunyt alsó lábszára el volt törve. A lábak végénél egy téglaszínű, széles szájú gömbös testű edény volt. A medence alatt a lábak között egy vas csengettyű volt helyezve. Tájolás (sírgödör): 190 – 10° (D – É) Tájolás (váz): 190 – 10° (D – É). Valószínűleg itt is rituális háttérrel lehet sejteni a halott visszajárásától való félelem miatt került ilyen pozícióba az váz. A csengő nem szokatlan melléklet ilyen esetben, hiszen annak hangja a hiedelem szerint elűzi, elriasztja a gonoszt, de azért is kaphatta, hogy a csengő hangja jelezze a halott mozgását és közeledését az élők számára.¹³³ Az elemzett adatok alapján megállapítható, hogy a régióban vizsgált szarmata népesség körében a nők esetében lényegesen gyakoribb a testhelyzet módosítása.

A vizsgált 745 temetkezésből a demográfiai adatok jelentős aszimmetriát mutatnak a biológiai nemek arányában, miszerint 281 nő, 144 férfi, 77 gyerek és 243 ismeretlen nem adatolható a térségben. Szignifikánsan kiemelkedik a nők aránya 38%-kal, míg a férfiak csupán 19%-kal képviseltetik magukat. Hasonlóan alakul ez az arány az árokkal kerített sírok esetében is. Itt 90 sírból 24 férfi, 40 nő és 26 ismeretlen nem figyelhető meg. A nők aránya a körárok sírokban (44,4%), míg a férfiaké (26,6%), amely jól tükrözi az összes temetkezés során

¹³⁰ SPEKKER ET AL. 2024.

¹³¹ STR könyv alapján.

¹³² STR könyv alapján.

¹³³ PÓCS 1986, 112–115.; DÖMÖTÖR 1972, 45.

megfigyelhető aszimmetrikus nemi arányt is. Ez a demográfiai eltolódás szoros összefüggést mutat a bolygatási adatokkal is.

Mindazonáltal mindenképp ki kell emelni, hogy a nemi aszimmetria kérdése demográfiai és módszertani szempontból is összetett. Az anyagban tapasztalható eltolódást a társadalmi struktúrán kívül a rendelkezésre álló anyag és információk reprezentációs torzításai is okozhatják, mint a sírok újrafelnyitása, az ebből adódó csontok roncsolódása és hiánya, illetve az ezáltal a későbbiekben nehezen meghatározható és/vagy hiányos antropológiai anyag. Továbbá, nem szabad figyelmen kívül hagyni az ebből fakadó túlélési torzítás¹³⁴ lehetőségét sem.¹³⁵ Az ismeretlen nemű egyének magas száma (n=243, 32,6%) arra figyelmeztet, hogy a megfigyelt arányok nem feltétlenül fedik le a valós egykori populáció biológiai nemi megoszlását.

Tájolás

Az alföldi szarmaták az elhunytakat általában D–É-i fő tájolási irányban temették el, az ettől való eltérés rendellenesként jellemezhető.¹³⁶ Összesen 622 esetben rendelkezünk a tájolásra utaló adattal, melyből látszik, hogy a sírok döntő többsége a D–É-i tengely szerinti tájolás. D–É tájolás a 303 esettel a leggyakoribb, tiszta tájolási forma, amely a teljes minta 48,7%-át adja. A D–É variánsok – mint a DK–Ény, DNy–ÉK – a déli főiránnyal együtt vizsgálva már összesen 493 sírt tesznek ki. Ez azt jelenti, hogy a közösség 79,3%-a a déli irányú tájolást tekintette iránymutatónak. Az északi irányultság, vagyis mikor a fej északon volt, sokkal csekélyebb számban mutatható ki. A tiszta északi tájolás az adatok csupán 9%-át teszi ki, 56 esettel. Az É-hoz tartozó variánsok, mint ÉK–DNy, Ény–DK, összesített esetszáma 115, ami a temetkezések mintegy 18,5%-át fedi le. A déli és északi orientáció aránya tehát kb. 3:1, ami a déli rítus abszolút prioritását igazolja. A kelet-nyugati tengelyű temetkezéseknél összesen 14 eset

¹³⁴ A túlélési torzítás egy olyan szelekciós és statisztikai hiba, amely akkor keletkezik, ha a következtetéseket kizárólag a vizsgálat pillanatáig fennmaradt, vagyis „túlélő” mintákra alapozzák, figyelmen kívül hagyva a megsemmisült vagy láthatatlanná vált elemeket. A koncepció klasszikus alapját Abraham Wald matematikus II. világháborús elemzése képezi: a hadvezetés a bevetésről visszatérő repülőgépek sérülései (szárnyak, törzs) alapján akarta megerősíteni a páncélzatot, ám Wald rámutatott, hogy a kritikus pontokon (pl. motor, pilótafülke) eltalált gépek lezuhantak, így nem kerültek be a vizsgált mintába. Régészeti és bioarcheológiai kontextusban a jelenség azt jelenti, hogy a feltárt és morfológiailag azonosítható vázanyag nem az egykori teljes populáció reprezentatív keresztmetszete, hanem csupán a tafonómiai folyamatoknak, a sírbolygatásoknak és a fizikai eróciónak ellenálló, szelektív töredéke.

¹³⁵ A túlélési torzítás módszertani szempontjának felvetéséért és az erre vonatkozó értékes észrevételeiért köszönettel tartozom Dr. Kapcsos-Mizsur Norbertnek.

¹³⁶ KULCSÁR 1998, 16.

figyelhető meg, ami 2,3%. -ot jelent csupán, ami arra utalhat, hogy ez a tájolási mód nem képezte részét az általános rítusnak.

A D-É irányítástól való eltérések minden esetben egy-egy temetőn belül adatolhatóak. Az arányok változása figyelhető meg csupán. Az egyik variáns, mikor a D-É tendencia van túlnyomó többségben az É-D irányítás mellett. Erre jó példa Szentes, Karácsonytelek¹³⁷ és Szentes–Kistőke lelőhelyek,¹³⁸ azonban a karácsonyteleki temetőnél¹³⁹ meg kell jegyezni, hogy szinte azonos mértékben volt jelen a két orientáció. A Szentes–Kistőke lelőhely¹⁴⁰ temetkezéseinél mintegy 20%-ban figyelhető meg az É-D irányítás. Mindkét esetben igaz az, hogy nem különülnek el a temető többi sírjától az É-i fővonalú sírok. Mindazonáltal az kitűnik, hogy míg a karácsonyteleki¹⁴¹ temetkezések több esetben melléklet nélküliek, addig Kistőke¹⁴² ezen sírjai a leletanyag alapján is beilleszkednek a temetőbe. Fordított esetre kiváló példa Szentes–Nagyhegy, Solti Szőlők lelőhely,¹⁴³ ahol az É-D irányítású sírok többsége figyelhető meg. Ezek azonban semmilyen eltérést nem mutatnak a D-É tájolású síroktól.¹⁴⁴ Érdeemes megemlíteni még Apátfalva–Nagyút-dűlő lelőhely Ény–DK irányítású sírjait, melyek a temetőn belül egy ívelt sort alkottak.¹⁴⁵ Ezekbe a sírokba mind halotti lepelbe csavart elhunytak feküdtek.

A nemek megoszlását nézve a meghatározható neműek közül a nők magas aránya tűnik ki a D irányítású sírokban, mivel a megoszlás a következő: 205 nő és 108 férfi. A nők 81,3%-a tehát a déli tengelyen nyugszik. A gyermekek aránya az észak-alapú sírokban (17,4%) némileg magasabb, mint a teljes mintán belüli arányuk, ami felveti a kérdést, hogy a konzervatívabb vagy eltérő tájolási módok gyakrabban maradtak-e fenn a gyermektemetkezésekben.

¹³⁷ PÁRDUCZ 1944, 45.

¹³⁸ PÁRDUCZ 1950, 12–16.

¹³⁹ PÁRDUCZ 1944, 45.

¹⁴⁰ PÁRDUCZ 1950, 12–16.

¹⁴¹ PÁRDUCZ 1944, 45.

¹⁴² PÁRDUCZ 1950, 12–16.

¹⁴³ PÁRDUCZ 1950, 26.

¹⁴⁴ KULCSÁR 1998, 18.

¹⁴⁵ KUJÁNI 2015, 93–137.

Kettős temetkezések

Összesen 5 esetben adatolható többes,¹⁴⁶ pontosabban kettős temetkezés a térségben, ami az összes sír körülbelül 0,7–0,9%-át teszi ki. Ez a statisztikai arány is igazolja, hogy a közös sírba tétel mögött minden esetben valamilyen nem szokványos eseményt – tragikus családi körülmény, egyidejű halálozás vagy rituális megfontolás – lehet sejteni. A térségben a jelenség leggyakoribb formája a felnőtt és gyermek együttes elhelyezése. Ilyen Makó, Igási-Járandó M43. 36. lh. 155. objektuma és a Makó, Járandó M43 37. HT40. lh.350. sírja.¹⁴⁷ Mind a két esetben körárkos temetkezésen belül, egy felnőtt és gyermek váz, illetve azok részleges maradványai maradtak meg, melyeket azonban mind bolygatták. A Makó, Járandó M43 37. HT40. lh. 127. sírjában szintén egy felnőtt és egy gyermek volt végső nyugalomra helyezve, azonban érdekes, hogy a gyermek a felnőtt lábánál volt eltemetve, de nem a felnőttel egy szintben, hanem a női elhunyt alatt 15-20 cm-re, a sír alján.¹⁴⁸

Az érzelmi kötelékek egyik példája a Békéssámszon, Erdőháti-halmon feltárt fiú-leány gyermekpáros lehet,¹⁴⁹ ahol a koponyák érintkezése a túlvilági elválaszthatatlanságot is szimbolizálhatja. Ezzel szemben az Apátfalva–Nagyút-dűlő 153. számú obj. sírjában¹⁵⁰ talált két női váz (adultus-senior) esetében már nem biztos, hogy erről lehet szó. A két nő egy rönkkoporsón belül volt fektetve. Ez is bolygatott temetkezés volt, azonban ennek ellenére is viszonylag sok leletanyag maradt meg, mint a borostyán, korall és karneol gyöngyök, valamint a bronz fibulák. Ez talán szintén arra utalhat, hogy a közös sírba tétel nem a helyhiány vagy a szegénység következménye lehetett. Apátfalva–Nagyút-dűlő 131. számú bolygatott temetkezésében pedig egy nő és egy férfi maradványai kerültek elő.¹⁵¹

¹⁴⁶ A nem egy sírba, hanem egymás mellett, árokkal körülvett sírokat a sírok jelölése részről tárgyalom részletesebben.

¹⁴⁷ STR könyv alapján.

¹⁴⁸ STR könyv alapján.

¹⁴⁹ RÓZSA 2005, 52–53.

¹⁵⁰ KUJÁNI 2015, 101.

¹⁵¹ KUJÁNI 2015, 93–94.

Zsugorított temetkezések

A zsugorítás az alföldi szarmata temetkezésekben ritka, de újabban egyre több ilyen temetkezés kerül napvilágra. A keleti szarmata temetőikben sem jellemző ez a rítus. Felmerült, hogy az alávetettség jeleként értelmezhető.¹⁵² A jelenséget korábban főként szegényes sírokra jellemző jegyként tartotta számon a kutatás, azonban nem kizárólag, hiszen a madarasi temetőben gazdag mellékletű, női elhunynál is megfigyelték. Korábban kifejezetten női temetkezésekhez kapcsolták a rítust, azonban a madarasi temető erre is hozott ellenpéldát, hiszen itt 3 férfit is zsugorított testhelyzetben temettek el.¹⁵³

A térségben a rendelkezésre álló adatok alapján összesen 7 db zsugorított temetkezés látott napvilágot. Egy kivételével mindegyik gyermektemetkezés volt. Érdekes Békéssámszon – Erdőháti-halom 31. sírja,¹⁵⁴ amiben egy kettős temetkezésből került elő két gyermek zsugorított temetkezése. Már a sírforma is eltért a térségben jellemző változattól. A fiú és leánygyermeket egy teknőformájú sírgödörbe fektették, D-É tájolással. A két gyermek szorosan egymás mellett feküdt, koponyájuk összeért. A lány koponyája K-re billent, míg a fiúé É felé nézett. A lánynak mellékletként pár szem gyöngyöt jegyeztek fel, míg a kisfiú melléklet nélküli temetkezés volt. A Derekegyház–Disznójárás 2. sírjába¹⁵⁵ D-É tájolással szintén egy gyermeket temettek zsugorított pozícióba. A gyermek valószínűleg kislány lehetett, mivel megfigyelték, hogy a ruha alja gyöngyökkel volt kivarrrva. Ezen kívül egy korongolt tál volt a melléklete. Zsugorított gyermektemetkezést dokumentáltak Szentes–Sárgapart Török Ignác sor 14. sírjában is,¹⁵⁶ ahol a váz fejével D-nek fordult, mellette pedig egy kis korongolt füles bögre helyezkedett el. A sír egy szuperpozíció felső sírja, alatta egy teljesen elporladt, melléklet nélküli temetkezést figyeltek meg.

Az egyetlen női zsugorított temetkezés egy gödör ÉK-i padkáján feküdt, bal oldalára fordítva, melléklet nélkül Hódmezővásárhely–Kenyere-ér 225. OBJ-ban.¹⁵⁷ Mindemellett, két ismeretlen körülményű zsugorított sír adatolható a térségben. Mindkét sír Hódmezővásárhely, Székkutas, Kakasszék lelőhelyen¹⁵⁸ látott napvilágot. Csak a munkások elmondásából lehet ismerni a temetkezés jellegét. Mellékletük egy-egy kézzel formált, bögre volt. Szentes–

¹⁵² KULCSÁR 1998, 32; ZUBAR 1987, 84.

¹⁵³ Érdemes megjegyezni, hogy ezek a férfi temetkezések minden esetben női sírokkal voltak kapcsolatban, ugyanis a női sírok árkaiba voltak ásva.

¹⁵⁴ RÓZSA 2005, 54.

¹⁵⁵ PÁRDUCZ 1944, 23.

¹⁵⁶ PÁRDUCZ 1950, 7-15.

¹⁵⁷ SPEKKER ET AL. 2024.

¹⁵⁸ GAZDAPUSZTAI 1960, 47.

Nagyhegy, Solti szőlők 4. sírja¹⁵⁹ sorolható még e fejezet sírjai közé. Itt egy ÉNY-DK. tájolású, fejjel ÉNY-nak néző, leletanyag nélkül, bolygatott, feltételezett zsugorított helyzetű temetkezés volt feljegyezve.

Síron belüli építmények

Fakontstukciók

A síron belüli építmények, mint a halotti ágyak, saroglyák, kerevetek, sírkamrák a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban nem jelennek meg nagy számban, csak szerencsés esetben figyelhetők meg, habár mint rítuselem általánosan elterjedtek. A sírokban csak szerencsés és pontos megfigyelések esetében észlelhetők. A térségben összesen 8 db ilyen temetkezés adathozható.

Nem meglepő módon, szinte mindegyik sír erőteljesen bolygatott volt, így sajnos a leletanyagból nem lehetett az egykori „gazdagságukra” következtetni. Ezek a sírok azonban – mint a sírgödörök mérete részénél is kirajzolódott – a térség legnagyobb méretű, alapterületű temetkezései közé tartoznak. Ha a korábban felvetett hipotézisünk –, a szarmata sírok alapterülete társadalmi rangot jelöl – beigazolódik, akkor a temető legrangosabb tagjainak végső nyughelyei lehettek ezek a temetkezések.

A Csanádpalota–Országhatár M43. 56. lelőhelyen¹⁶⁰ egy temetőn belül 4 ilyen temetkezést is feltártak. Ez a lelőhely a legújabban feltárt temetők közé tartozik, így ennek köszönhetően számos, precíz megfigyeléssel és adattal szolgál.¹⁶¹ A temetőben tehát 4 db – 9., 35., 37., 48. sír – nagy méretű sírgödör alján faépítmények lenyomatait jegyezték fel. A feltárt fakeretek –igazodva a sírgödörhöz– szintén nagy méretűek voltak. A legnagyobb a 48. sír (313x170 cm) darabja volt, majd ezt követte a 37. sír (265x105 cm), a 35. sír (260x110 cm) és végül a 9. sír (160x130 cm) szerkezete. Jellemzően téglalap alakúak, hosszanti és a rövidebb oldalaik egymásra merőlegesek voltak. A 35. és 48. sírban keretet alkotva túlnyúltak egymáson az oldalak. A 35. sírban kissé kevésbé figyelhető ez meg, ugyanis itt 10–20 cm-rel, míg a 48. sírban 9–20 cm-rel, nyúlnak túl az oldalak. Az adott lelőhelyen kétféle záródást figyeltek meg: szögletes és lekerekített. A talajban megmaradt lenyomatok trapéz alakú átmetszete alapján arra következtettek, hogy a faelemeket a felhasználás előtt megmunkálták, kifaragták. Az elemek

¹⁵⁹ PÁRDUCZ 1950, 26.

¹⁶⁰ WALTER 2021, 123–150.

¹⁶¹ WALTER 2020.

rögzítéséhez pedig egyáltalán nem használtak fém alkatrészeket, mint például vasszögek vagy kapcsokat, helyette csapolással és valamilyen szerves anyaggal lehettek rögzítve. Funkciójukat tekintve valószínűleg a 9., 35. és 37. sírban halotti hordágyak, illetve kerevetek lehettek. Erre utal az is, hogy a lenyomatok a csontvázak szintje alatt jelentkeztek csupán. Ebbe a csoportba sorolhatóak valószínűleg a korábban már említett Szentes–Sárgapart 156. számú,¹⁶² illetve, Erdőháti-halom, Prágai János földje lelőhely 28. sírja is, ahol vastag, fekete réteget azonosítottak a sír alján, melyek valószínűleg halotti ág/deszka lenyomatai lehettek.¹⁶³ Halotti kerevet maradványait azonosítottak továbbá Makó–Járandó M43. 37. HT 40.lh. 88. obj. számú körárkos, bolygatott női temetkezésében is, ahol a sír É-i felében sötétebb humuszos sávot, kerevet nyomait figyelték meg.

A kerevetek mellett, ácsolt fakamra is adatolható a térségből. Ilyen a csanádpalotai temető 48. számú sírjában megfigyelt kamra is.¹⁶⁴ Ennek nyomát már a koporsófolt jelentkezési szintjén észlelték kb. 8–12 cm széles sávban a sír bolygatatlan felében. A bolygatás miatt felmerült azonban annak a lehetőségé is, hogy a sírba kamra helyett egy oldalfallal rendelkező saroglya lehetett.¹⁶⁵ A Makó, Járandó M43. 37. HT 40.lh. 45. obj. számú női sírjában, a sír falainak egykori gerendabélést figyelték meg. Egy nagyméretű, standard kialakítású sírgödörben D-É tájolással feküdt az elhunyt, háton fekvő nyújtott testtartásban. A sír É-i végében egy szögletes foltot dokumentáltak, ami derékszögben megtörve mindkét hosszanti fal irányába tovább haladt egy szakaszon. Valószínűleg a sírépítmény lenyomata lehetett: a belső fal bedeszkázásaként azonosították.

A csanádpalotai 35., 37. és 48. sírban az elhunytakat vasalkatrész nélküli fakoporsókba fektették,¹⁶⁶ és ezt a koporsót helyezték rá a faszerkezetekre. Az egyedi szerkezetek mindegyikébe felnőtt egyének feküdtek: 3 nő és 1 férfi. Mindegyik sír kerítő árkos volt, kivéve ahol a sír belső falát borították deszkával.

Formavilágban a csanádpalotai 35. sír faszerkezetének¹⁶⁷ legközelebbi párhuzamait az államhatáron túl, a Nădlac–Pecica Sit 1. lh. G2. sírjából (Románia),¹⁶⁸ valamint Pócspetri 5. sírjából adatolhatjuk.¹⁶⁹ A csanádpalotai 37. sír¹⁷⁰ faszerkezete részben eltér az előbbitől, ugyanis a temetkezésben több karóyukszerű kerek bemélyedés került elő. Ezeket

¹⁶² PÁRDUCZ 1950, 7–15.

¹⁶³ RÓZSA 2005, 56.

¹⁶⁴ WALTER-PÓPITY 2020, 154.

¹⁶⁵ WALTER 2020, 156.

¹⁶⁶ WALTER-PÓPITY 2020, 154.

¹⁶⁷ WALTER-PÓPITY 2020, 154.

¹⁶⁸ BÂRCĂ–GRUMEZA 2014, 160–161, PL. V.

¹⁶⁹ HULLÁM 2012, 361, 381, 4. TÁBLA 5.

¹⁷⁰ WALTER-PÓPITY 2020, 155.

karólyukakat” a feltételezhető fakeret egykori lábainak lenyomataiként lehet értelmezni. Ilyen került elő többek közt, Budapest, XVII. Rákosszába, Péceli úti temető 249. sírjában,¹⁷¹ valamint Szeged–Tápé temető 31. sírjában hasonló jelenséget dokumentáltak.¹⁷² A csanádpalotai 48. sír fakamrájához formai szempontból tökéletesen megegyező felépítmények kerültek elő Madaras–Halmok lelőhelyen,¹⁷³ valamint további, különböző méretű deszka- vagy gerendakamrákat dokumentáltak Kiskunfélegyháza–Kővágóér,¹⁷⁴ Jászalsószentgyörgy–Borsahalom,¹⁷⁵ Vaskút,¹⁷⁶ Tiszalök–Rázompusztán¹⁷⁷ és Szolnok–Szűcs-tanya területén.¹⁷⁸

A halotti ágyak és kamrák sírba helyezése nem egyedi jelenség, hanem jól beleillik az eurázsiai sztyeppi népek, a szarmaták magas rangú temetkezési szokásaiba. Ennek a rítusnak a nyomai fellelhetők a görög-római hagyományokban, a későbbi germán és avar kor temetőiben is.

Koporsók

A koporsóhasználat egy általános szokás, melynek meglétére a talaj elszíneződéséből és a fémalkatrészekből lehet következtetni. A vasalkatrész nélküli koporsók már a Kr.u. 1. századtól jelen vannak a szarmata Barbaricumban, de nagyobb számban a markomann háborúk utáni időszakban tűnnek fel.¹⁷⁹ Észlelésüket azonban sok tényező befolyásolja: ásatási technika, talajviszonyok, a sírok bolygatása. A korai ásatásoknál a koporsóra vonatkozó megfigyelések csak kis számban állnak rendelkezésre, így azok egykori meglétére leginkább csak a megmaradt fémalkatrészekből következtettek.

A vizsgált térségben összesen 113 esetben lehetett egyértelműen azonosítani az egykori koporsót. 82 esetben, mintegy 72,6%-ban a deszkakoporsók vannak jelen. Rönkkoporsókat 31 sírban, vagyis mintegy 27,4%-ban figyeltek meg. Fém rögzítőelemeket igen alacsony számban dokumentáltak, ami részben arra is utalhat, hogy a szerkezetek többségét fémmentes kötésekkel, vagyis csapolással, ékeléssel és/vagy kötözéssel rögzítettek valamilyen szerves anyaggal.

¹⁷¹ NAGY 2023, 43, 166.

¹⁷² VÖRÖS 1996, 118. A közelmúltban feltárt szarmata temetőkből ismertek még hasonló faszerkezetek lenyomatai: Pócspetri 7. sír [17. tábla 4],²⁰ Giarmata 10. lh. 13. sír (Románia),²¹ Nădlac–Pecica 1. lh. 1., 2. sírok [17. tábla 1],²² Abony 39. lh. 28., 29. és 40. sírok.

¹⁷³ KÖHEGYI–VÖRÖS 2001, 144.

¹⁷⁴ GALLINA 1999, 20–21, 10. ÁBRA, 13–14. ÁBRA.

¹⁷⁵ HILD 1901, 127–128.

¹⁷⁶ PÁRDUCZ 1950, 207–208; KÖHEGYI–VÖRÖS 1999, 219, 228; VÖRÖS 2002, 160–161.

¹⁷⁷ MÉRI 2000, 114–115.

¹⁷⁸ SCHILLING–BENDŐ–VÁCI 2015, 230–231.

¹⁷⁹ KULCSÁR 1998, 27.

A nők rendelkeznek a legmagasabb esetszámmal mind a faszerkezetek, mind a rögzítőelemek terén. A nők 32,6%-a rönkkoporsóba feküdt, míg a többség deszkás konstrukcióban nyugodott. A kapcsok és szegek használata szintén náluk a leggyakoribb. A férfiaknál a deszkahasználat csaknem kétszerese a rönkkoporsós temetkezéseknek. A fém rögzítők közül náluk a kapocs dominál, szeggel mindössze egy esetben találkoztunk. A gyermekeknél a deszkaszerkezet túlsúlya mellett megjelenik a rönkkoporsó is. Figyelemre méltó az egyetlen ácskapocs jelenléte, amely ritka elem a gyermeksírokban. Ácskapocs a térségben több sírból és lelőhelyről is ismert, de férfi, női és gyermeksírokból egyaránt viszonylag alacsony számban látott napvilágot. Ez a forma a szarmata temetőkre nem kifejezetten jellemző. A típus a késő szarmata-hun kori temetők között fordul elő inkább, mint Csongrád-Berzsenyi utca 4. és 8. sírjában, a Csongrád-Kenderföldek temető tíz sírjában.¹⁸⁰

Halotti lepel

A szarmatáknál a halotti lepel használata Kárpát medencei sajátosságnak tekinthető.¹⁸¹ A kistáj területén 32 esetben figyelték meg, hogy az elhunytat valamilyen textilbe vagy bőrbe csavarták. Erre több esetben (12) csak a váz helyzete, mint a felhúzott vállak és a kezek nagyon szorosan a test melletti elhelyezése utalt csak. Mindazonáltal a többi esetben egyértelműen azonosítható volt az egykori lepel szerves maradványának lenyomata a földben, illetve a csontokon. Nemek szerinti megoszlását nézve elmondható, hogy egyaránt férfi és női temetkezésekben is jelen volt. Az egyes temetőkön belül kisebb számban lehetett megfigyelni a halotti lepel használatát, azonban kirívó az Apátfalva–Nagyút-dűlő lelőhely,¹⁸² ahol a koporsó nélküli sírokban szorosan lepelbe csavarva halottak temetkezései egymás mellett feküdtek és északnyugat-délkeleti irányú, ívelt sort alkottak. Egy esetben Szentes–Sárgapart vályogvetőtelep lelőhely 2. sírjában,¹⁸³ a lepel színét is meg tudták figyelni. A leírás szerint a sírgödörben nő csontváza feküdt, mely kékesfekete lepelbe volt csavarva.

¹⁸⁰ VÖRÖS 1998, 34.

¹⁸¹ KULCSÁR 1998, 30.

¹⁸² KUJÁNI 2015, 94–137.

¹⁸³ PÁRDUCZ 1950, 7.

Sírok bolygatása¹⁸⁴

A szarmata temetkezések elemzése során a sírok bolygatottsága olyan megkerülhetetlen jelenség, amely alapvető értelmezési kérdéseket vet fel. A régészeti kutatás, különösen az utóbbi két évtizedben, egyre élesebb határvonalat húz a pusztá anyagi hasznoszerzés és a rituális célú beavatkozás között.¹⁸⁵ Korábban a kutatás egyszerűen rablásként definiálta a jelenséget, azonban a modern terminológia és a megfigyelhető régészeti jelenségek alapján éles különbséget kell tennünk az anyagi hasznoszerzésre irányuló rablás és a közösség által végzett, rituális célú „újransítás” között.

A sírrablás megnevezés félrevezető lehet, mivel egyfajta „külső”, a temetkezési rítustól független cselekvést feltételez. Ezzel szemben az új megfigyelések szerint a szarmata Barbaricumban a bolygatások jelentős része a rítus szerves része.¹⁸⁶ A rituális újransítás során a közösség tagjai tudatosan tértek vissza a sírhoz, gyakran viszonylag rövid idővel a temetés után. Ezt igazolják azok az antropológiai megfigyelések, melyek szerint a csontokat egyes esetben még izületi összefüggésben, vagyis a lágy szövetek teljes lebomlása előtt mozdították vagy távolították el.¹⁸⁷ Mindazonáltal a vázmaradványokon megfigyelhető nagymértékű manipuláció és az anatómiai integritás felbomlása hosszabb időintervallumot feltételez – legalább annyit, amennyi a lágy szövetek teljes lebomlásához szükséges. A szakirodalmi adatok alapján ez a folyamat – a helyi talajadottságok függvényében – többnyire egy generáción belülre mintegy, 7–10 évre tehető.¹⁸⁸ Mindez arra utal, hogy a másodlagos beavatkozásokra nagy valószínűséggel még a temetkezési hely aktív használati periódusában került sor.¹⁸⁹

Hasonló tafonómiai összefüggésekre mutatott rá Edeltraud Aspöck is, aki szerint a sírfelnyitások jellege és célja alapvetően függött a holttest bomlási fázisától és a temetés óta eltelt időtől. Megfigyelései szerint míg a még intakt vagy részlegesen lebomlott testek utólagos

¹⁸⁴ Ebben a fejezetben nem tárgyalom és a statisztikákba sem számítom bele a leletkörülmény nélküli - főleg beszolgáltatásokból és ajándékozásokból származó- sírokat. Abban az esetben, amikor a leírásokban nem szerepelt erre vonatkozó információ, a váz és mellékletek leírása, a sírgödör leírása és az esetleges rajzok alapján állapítottam meg, hogy bolygatott lehetett-e a sír vagy sem. Dolgozatomban végig a bolygatás terminust használom, mivel szerintem ez fedi le a legszélesebben az ezen sírok esetében előforduló eshetőségeket.

¹⁸⁵ ASPÖCK, E. 2008. What Actually is a 'Deviant Burial'? Comparing German-Language and Anglophone Research on 'Deviant Burials'. In: Murphy, E. M. (ed.) *Deviant Burial in the Archaeological Record*. Oxford: Oxbow Books, pp. 17–34.

¹⁸⁶ CSORDÁS 2026.

¹⁸⁷ ASPÖCK 2011.

¹⁸⁸ ASPÖCK 2011, 302–304.

¹⁸⁹ ASPÖCK 2011, 302–304.

mozgatása elsősorban a halott rituális semlegesítését célozta, addig a teljesen csontosodott vázak esetében a közösség legitim módon vehette vissza a reprezentatív presztízstárgyakat.¹⁹⁰

A bolygatások kapcsán talán két alapvető kategóriát lehet elkülöníteni: a haszonszerző rablást és a rituális újranyitást. Haszonszerző rablás esetén a cél az anyagi javak kinyerése és valószínűsíthetően jóval a temetés után következett be.¹⁹¹ Ezekben az esetekben a rablógödör a legértékesebb mellékletek fizikai helyére, vagyis mint, a nyak, a karok és az öv koncentrál. Mindemellett, a bolygatók a holttestet rendszerint szétzúzzák az értékek keresése közben. Itt viszonylag egyértelműnek tekinthető a gazdasági motiváció. A rablógödrök precíz elhelyezkedése arra enged következtetni, hogy a bolygatók számára ismertek voltak a sírhelyek, hiszen több esetben célirányosan csak az anyagi javakért hatoltak be a sírokba.¹⁹²

A rituális célú sírfelnyitás differenciálta megközelítést igényel, mivel a folyamat a hozzátartozók vagy a lokális közösség kontrollált visszatérését feltételezi, leginkább a temetést követő korai fázisban.¹⁹³ A beavatkozások hátterében alapvetően két szándék azonosítható: a szelektív tárgyelevételezés és az apotropaikus jellegű manipuláció.¹⁹⁴ A szelektív tárgyelevételezés legfőbb sajátossága a mellékletegyüttes tudatos differenciálása. Gyakori jelenség, hogy miközben a nemesfém ékszerek, mint az arany fülbevalók vagy ruhadíszek akár érintetlenül a sírban maradnak, addig a fegyverzet bizonyos elemeit – különösen a kardokat – vagy a rituálisan jelentős tárgyakat módszeresen kiemelik.¹⁹⁵ Ez a mintázat ellentmond a gazdasági motivációnak, cáfolva a kizárólagos haszonszerzési célt.¹⁹⁶ E módszer mögött sokkal inkább a tárgyak legitim visszavételét az élők világába, a hatalom szimbolikus átörökítését/megszüntetését vagy az elhunyt szellemi-spirituális erejének semlegesítését lehet feltételezni. A fegyverek kivétele valószínűleg a hatalom szimbolikus átadását vagy megszüntetését is jelenthette.¹⁹⁷ Ezt a szelektív mechanizmust, illetve a közösség általi legitim beavatkozást támasztja alá Klevnäs és szerzőtársainak modellje is.¹⁹⁸ Átfogó európai kutatásukban kimutatták, hogy a kora középkori soros temetőkben a sírfelnyitások fókuszai szinte mindenhol a kardok, szaxok és fibulák voltak, miközben egyéb értékes tárgyakat – például nemesfém nyakláncokat – gyakran érintetlenül hagytak a sírban.¹⁹⁹ Hasonló mintázatot

¹⁹⁰ ASPÖCK 2011, 301.

¹⁹¹ ASPÖCK 2011, 304–306.

¹⁹² KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 238.

¹⁹³ ASPÖCK 2011, 304–306.

¹⁹⁴ CSORDÁS 2026, 18–19.

¹⁹⁵ CSORDÁS 2026, 10–11.

¹⁹⁶ CSORDÁS 2026, 18.

¹⁹⁷ KLEVNÄS ET ALL., 2021, 1014–1015.

¹⁹⁸ KLEVNÄS ET ALL., 2021.

¹⁹⁹ KLEVNÄS ET ALL., 2021, 1017.

figyelt meg továbbá Dobos Alpár is az erdélyi kora középkori soros temetők kapcsán, miszerint a férfi sírokból szinte kivétel nélkül eltávolították a presztízsfegyvereket, melyek egykori meglétét csak a visszahagyott kardfüggesztő veretek igazolják.²⁰⁰ E fegyverek visszavétele tehát túlmutat a gazdasági haszonszerzésen, és a rítus valószínűleg inkább a tárgyak élők világába való visszakerülését, illetve a közösségi emlékezet aktív alakítását szolgálta.²⁰¹

A beavatkozás másik formája a rituális manipulálás – ami során a test egészét vagy egyes részeit elmozdítják – mely főként a koponyát és a végtagokat érinti.²⁰² Ilyen jelenséggé lehet értelmezni a fej elmozdítását is, többek közt például, ha az arcot lefelé, a föld felé fordítják.²⁰³ A végtagok esetében a hosszúcsontok szándékos törése, eltávolítása, a lábak keresztezése vagy a csontváz teljes anatómiai rendjének megbontása figyelhető meg. E beavatkozások hátterében minden bizonnyal apotropaikus szándék, vagyis az élők védelme állhatott. A sírfelnyitás rítusa a társadalmi vagy vallási normákat megsértő „rossz halottak” – például öngyilkosok, bűnözők vagy rituálisan tisztátalannak tekintett elhunytak – ártalmatlanítását célozhatta meg. Ezt támasztja alá Edeltraud Aspöck kutatása is,²⁰⁴ aki Kr.u. 7–8. századi angolszász Winnall II. temető példáján keresztül világított rá a holttestek utólagos „módosításának” folyamatára.²⁰⁵ A lelőhelyen számos szokatlan temetkezési formát, mint a kitekert testhelyezeket, másodlagosnak tűnő lefejezéseket, megkötözött végtagokat, továbbá amputációnak vélt hiányokat, valamint a holttestekre halmozott nehéz kovakövet dokumentáltak, melyeket elsődlegesen rendellenes temetkezéseként határoztak meg. Aspöck részletes tafonómiai elemzése azonban rámutatott arra, hogy e jelenségek jelentős része nem az eredeti temetés során jött létre, hanem a sírok viszonylag korai újransításának következményeként.²⁰⁶ Megfigyelte, hogy a beavatkozások többsége akkor történt, amikor a lágyrészek és az ízületi szalagok még nem, vagy csak részlegesen bomlottak le, így a testek még mozgathatók voltak anélkül, hogy a csontváz teljesen szétesett volna.²⁰⁷

Társadalmi aspektusból nézve, tehát a bolygatás mértéke és annak módja is összefüggést mutathat az elhunyt társadalmi státusával. Megfigyelhető, hogy az árokkal (vagy egyé jelzéssel ellátott) is kerített temetkezéseknél gyakrabban adatolható a rituális beavatkozás.²⁰⁸ A sír felnyitása akár a hatalmi reprezentáció eszköze is lehetett, vagyis ahogy az élők „kontrollt

²⁰⁰ DOBOS 2014, 154.

²⁰¹ KLEVNÄS ET ALL., 2021, 1022.

²⁰² ASPÖCK 2011, 304–308.

²⁰³ ASPÖCK 2011, 303.

²⁰⁴ ASPÖCK 2011.

²⁰⁵ ASPÖCK 2011, 303.

²⁰⁶ ASPÖCK 2011, 302.

²⁰⁷ ASPÖCK 2011, 304.

²⁰⁸ KLEVNÄS ET ALL., 2021, 1014–1015.

gyakorolnak” az elhunyt felett és rituális úton rendezik át a hatalmi viszonyokat. A kardok kivétele például úgyis megnyilvánulhatott, mint a vezetői hatalom visszavétele és esetleges újraelosztása a közösségen belül.²⁰⁹ A bolygatások gyakorisága mindemellett, összefügghet a társadalmi átalakulásokkal is, például mikor a hatalmi struktúrák instabillá válnak, a sírok rituális felnyitása a régi elit tekintélyének lerombolását, és egyben az új elit legitimizációját is szolgálhatta.²¹⁰

A sírok bolygatásának kérdésével a Bánság területén előkerült síroknál Pavlović és munkatársai is foglalkoztak.²¹¹ Az általuk vizsgált sírok több, mint felét nyitották fel a múltban, és a bolygatás gyakoriságában nem figyeltek meg különbséget sem a régiók, sem az elhunytak neme vagy életkora alapján. 3 fő típust különböztettek meg. Az első, a felsőtest elemeinek elmozdítása, melyet célzott beavatkozásként definiáltak. Ez gyakran a viseleti elemekhez vagy ékszerekhez való hozzáférést szolgálta. A második, a teljes test diszartikulációja és elmozdítása, vagyis amikor a vázrészek teljes anatómiai rendjének megbontását figyelték meg. Végül pedig, a harmadik típus a test és a leletanyag rendszertelen, durva eltávolítása, amit gyakran a sír teljes „kiürítésével” járó folyamatként határoztak meg.²¹² Pavlović és munkatársai a sírfelnyitások okaként a korszakban leginkább a sírrablást valószínűsítik, amely mögött nem feltétlenül a válogatott értéktárgyak megszerzése, hanem a háborús és bizonytalan időszakok általános erőforráshiánya állhatott.²¹³ Hangsúlyozzák, hogy a korai szarmata temetők esetében a felnyitást végzők nagy valószínűséggel kortársak, a helyi közösség tagjai vagy a leszármazottak lehettek, vagyis nem véletlenszerű „rongálásként”, hanem tervezett, szisztematikus, a temetkezési helyszínt és a rítusokat ismerő, társadalmilag kondicionált cselekvésként igazolják.²¹⁴

Ezen elméleti keretek és társadalmi magyarázatok gyakorlati igazolásához elengedhetetlen a konkrét régészeti jelenségek és a statisztikai adatok számszerűsítése. Noha ma már közhelyszámba megy, hogy az alföldi szarmata temetők nagymértékben bolygatottak, a bolygatás mértéke és intenzitása komolyan befolyásolja az adott temetők és így a térség kutatásának lehetőségeit is. A temetkezések bolygatásának vizsgálata viszont, közvetve akár rávilágíthat az egyes területek népességének anyagi viszonyaira is. Az alföldi temetőknél szinte minden esetben találkozunk a jelenséggel – kivételt képez ez alól Mezőszemere – Kismari-

²⁰⁹ KLEVNÄS ET AL., 2021, 1014–1015.

²¹⁰ KLEVNÄS ET AL., 2021, 1020–1022.

²¹¹ PAVLOVIĆ ET AL. 2022, 630–644.

²¹² PAVLOVIĆ ET AL. 2022, 636.

²¹³ PAVLOVIĆ ET AL. 2022.

²¹⁴ PAVLOVIĆ ET AL. 2022, 630–644.

fenék lelőhely, ahol teljesen bolygatatlan sírokat tártak fel²¹⁵ – azonban annak mértéke már lelőhelyenként és olykor térségenként is változó. A limes közelében lévő temetők magas újra-felnyitásának arányát a provincia közelsége miatti, magasabb életszínvonalú, így gazdagabb mellékletű közösségek temetkezései is indokolhatták.²¹⁶ Nagymértékben bolygatott temetők, azonban a limestől távolabb eső területeken is megfigyelhetők.²¹⁷ Az alföldi szarmata sírok átlagosan kb. 60–70%-os a bolygatási rátával adathozhatóak. Ettől azonban jóval magasabb aránnyal is találkozhatunk, mint például a Péceli úti, és a Hortobágy–Porosháti temetők esetében, ahol 95% és 94%-ot, vagy Pócspetri kis létszámú temetőjénél,²¹⁸ ahol 84 %-ot dokumentáltak. Apátfalva–Nagyút-dűlő lelőhelyen²¹⁹ ezzel szemben már csak 43,18% a bolygatott sírok aránya. Már ez a néhány példa is jól mutatja, hogy e jelenség mértéke milyen széles skálán mozog.

A Csongrádi-sík területén a vizsgált 745 sírból 396 sír bolygatott. Ez 53,15%-os arányt jelent, ami valamivel alacsonyabb, mint az említett alföldi átlag. A vizsgált területen a bolygatott sírok nemek szerinti megoszlása figyelemre méltó aszimmetriát mutat: ugyanis míg a férfiak aránya csupán 17,17%, addig a női temetkezéseké eléri a 39,14%-ot. A gyermekek sírjait érintő bolygatás aránya viszonylag alacsony 6,82%, (27 sír). A fennmaradó 146 esetben – ami 36,87%-ot jelent – a nem meghatározása nem volt lehetséges. A meghatározható nemű elhunytak körében tehát a női sírok bolygatása több mint kétszerese a férfiakénak, ami alátámaszthatja azt a feltevést, hogy a női viseleti elemek, illetve a női rituális szerep fokozottabb figyelmet kaphatott a sírok újranyitása során. Ez az arányeltolódás még hangsúlyosabb az árokkal övezett sírok esetében, ahol a 90 temetkezésből 40 sír, azaz 44,4% nő, míg a férfiak aránya csupán 24 sírral 37,7%.²²⁰

A bolygatások jellegének pontosabb meghatározásához elengedhetetlen a bolygatóaknak alakjának és kiterjedésének vizsgálata. A vizsgált térségben összesen 78 esetben állt rendelkezésre értékelhető adat a bolygatóaknak formájára vonatkozóan. Az aknak sokszínűsége jól tükrözi a bolygatást végzők eltérő technikáit és célkitűzéseit. Alapvetően 2 fő csoportot lehet elkülöníteni: a célirányos aknákat és a teljes felnyitást.

A vizsgált kistáj anyagában az egyik legnagyobb számban²²¹ (15 eset) az ovális bolygatóakna figyelhető meg, ami egy gyors, rutinszerű beavatkozásra enged következtetni,

²¹⁵ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 36.

²¹⁶ NAGY 2023, 109.

²¹⁷ NAGY 2023, 109.

²¹⁸ HULLÁM 2012, 365.

²¹⁹ KUJÁNI 2015, 93–137.

²²⁰ Az ismeretlen neműek aránya 30,49% (25 sír).

²²¹ A Barbaricumban az ovális és a kerekded aknak a leggyakoribbak.

ahol nem a teljes sír elérése volt a cél, hanem kifejezetten egy pont felé haladtak. Ez egyben azt is jelentheti, hogy a bolygatók tudhatták, hogy hol helyezkedik el a test, és hol keressék a számukra érdemleges tárgyakat, továbbá, hogy ezzel a módszerrel sikerül úgy elérni a test egyes részeit, hogy a sír többi része egyáltalán ne sérüljön. Ezt a rituális újra-felnyitás jeleként lehet értelmezni, mikor a tárgyak eltávolítás, „visszavétele” célzott volt.

A szögletes, azaz négyzetes vagy téglalap alakú aknák, szintén 15 esetben figyelhetőek meg. Ez az aknatípus módszeresebb és időigényesebb beavatkozást jelez, amely gyakran az eredeti sírgödör falaival párhuzamosan haladva tette lehetővé a sírkamra alapos átvizsgálását. Az ismeretlen nemű elhunytak kiugróan magas aránya ebben a csoportban (60%) arra enged következtetni, hogy a szögletes aknákkal végrehajtott bolygatás a váz anyagának jelentősebb pusztulásával vagy szándékos szétszórásával járhatott együtt. Mindemellelt, ez a forma gyakran összefügg a sír szerkezetével is.

A harmadik morfológiai csoportot a szabálytalan körvonalú bolygatóaknák alkotják. Ebben a kategóriában mutatható ki a leginkább a nemek szerinti eltolódás, ugyanis a 13 esetből 9 női temetkezéshez köthető. Ez arra enged következtetni, hogy a női sírok esetében a beavatkozás ritkán korlátozódott egyetlen melléklet pontszerű kiemelésére. A szabálytalan forma egyfelől jelezheti, hogy a bolygatók nem ismerték pontosan a tárgyak anatómiai elhelyezkedését a sírban, másfelől utalhat több, eltérő helyzetű lelet szisztematikus összegyűjtésére is. Mindez azt valószínűsíti, hogy e beavatkozások mögött a komplex viseleti együttesek kinyerése, illetve az apotropaikus szándékú rontáshárítás is állhatott. A szabálytalan aknák és a női elhunytak között közel 70%-os a korreláció, ami alapján nagy valószínűséggel rituális indíttatású sírfelnyitással lehetne számolnunk.

A negyedik csoportot a hosszúkás, árokszerű bolygatóaknák alkotják. A 10 azonosított esetben volt jelen, melyből 3 férfi, 7 ismeretlen nemű. Ez a forma a sírgödör teljes hossz tengelyére kiterjedő beavatkozást tükröz, amely a leletanyag szisztematikus, mélyreható átvizsgálásával járt együtt, de akár a halott szimbolikus megsemmisítését is jelezheti.²²² Ezzel együtt a formai kialakítást maga a belső sírszerkezet is adhatta, hiszen árokszerű nyom keletkezhett a deszkázott vagy padmalyos kialakítású síroknál is, ahol a hozzáféréshez a teljes fedődeszkázatot vagy a padmaly lezárását is el kellett bontani.

Az ötödik csoportba a specifikus és kisebb esetszámú formákat soroltam. Kisebb számban jelentek meg a kerek (6 db), a félkör alakú (5 db), valamint a technológiailag érdekes lépcsős vagy lejtős kialakítású aknák (3 db), illetve a csepp (1db) és tölcsér forma (1). A kerek (6 eset)

²²² ASPÖCK 2011, 303.

és félkör alakú (5 eset) bolygatóaknak a vizsgált területen a legkoncentráltabb beavatkozási formákat képviselik. A kerek aknak a függőleges, pontszerű lehatolást tükrözik, amely rendszerint egy-egy kiemelt jelentőségű melléklet, mint például fegyver stb. célirányos kiemelésére a szolgálhatott. Ezzel szemben a félkör alakú formák azt jelzik, hogy a bolygatók nem a sír közepén hatoltak le, hanem a sírgödör szélétől indulva, a fal mentén próbáltak „benyúlni” a vázhoz. Ez egyben a sír belső szerkezetéhez – vélhetően a padmalyos kialakításhoz vagy a deszkázott lezáráshoz – való alkalmazkodást is jelzi. Mindkét típusnál megfigyelhető az ismeretlen nemű elhunytak magas aránya, ami azzal is magyarázható, hogy a szűk keresztmetszetű, de mélyre hatoló aknak a váz nemi meghatározásához fontos részt érintettek. Szigorúan technikai szempontból nézve a legösszetettebb megoldás a lépcsős kialakítású bolygatóakna (3 db, 1 férfi, 2 ismeretlen). Ez a típus a szarmata Barbaricum mélyebb sírszerkezeteihez való hozzáférést segítette. A lépcsőzetes lehatolás nem csupán a nagy mélység – gyakran 2 méter felett – elérését tette lehetővé, hanem stabil „munkafelületet” is biztosított a sírkamra módszeres átvizsgálásához. Ezen aknak jelenléte a sír belső kialakításának a pontos ismeretére utal. Figyelemre méltó, hogy ezek az időigényes és tervezett bolygatások egyik esete egy férfi végső nyughelye, ami a férfielit sírjainak eseti, de rendkívül alapos rituális felnyitását jelezheti.

A tölcsér forma egy női sír esetében figyelhető meg. Ez a típus főként akkor jöhet létre, ha a bolygatók a felszínen még bizonytalanok lehetnek a sír pontos méreteit illetően, ezért szélesebb területen kezdik meg a bontást, majd ahogy mélyebbre hatoltak és megtalálják a sírgödör feltjét vagy a fedését, már egyetlen szűkebb sávra koncentrálnak tovább. Mindazonáltal, sokszor ez a forma nem szándékos, hanem a laza betöltés eredménye is lehet. A csepp forma is csupán csak 1 női sírből adatolható. Ez a típus rendszerint akkor keletkezik, ha a bolygatók egy meghatározott szögből, ferdén hatoltak le a sírba.

A nemek szerinti megoszlás a bolygatóaknak formájának tükrében is érdekes összefüggéseket mutat. Míg a férfiaknál az ovális (5 db) és a hosszúkás (3 db) formák a meghatározóak, addig a női síroknál a szabálytalan (9 db) és az ovális (6 db) formák mellett a szögletes kialakítás (3 db) is megjelenik. Az adatok alapján megállapítható, hogy a női sírok esetében nemcsak a bolygatás gyakorisága,²²³ hanem annak formai változatossága is nagyobb,²²⁴ ami a rituális célú újra-felnyitások sokrétűségét támasztja alá.

²²³ Ezt nyilván a női temetkezések arányaiban nagyobb száma is indokolja egyben.

²²⁴ Ezt az arányt természetesen a női sírok nagyobb aránya és változatosabb anyaga is indokolja egyben.

A bolygatási rítus mélyebb megértéséhez elengedhetetlen a beavatkozások síron belüli elhelyezkedésének vizsgálata az eredeti sírtájolás tükrében. Összesen 195²²⁵ esetben volt adat a bolygatások pontos sírbeli helyzetére, amit összevettem a sírok orientációjával. Kitűnik, hogy

Megnevezés	férfi	gyerek	ismeretlen	nő	Összesen
D	9		14	11	34
DK	4	1	3	10	18
DNY	2		2	1	5
ÉK	1		3	1	5
K	2		3	6	11
Teljes	4	1	18	16	39
Közép	8		10	8	26
Ny	2		3	4	9
É	3	1	5	4	13
ÉNY	1			1	2
Összesen:	36	3	65	63	167

1. Táblázat: A sírok bolygatásának helyzete égtájak szerint vizsgálva

a bolygatások legmagasabb arányban a D-i zónát érintették (**1. Táblázat**), míg a sír É-i felén lényegesen alacsonyabb arányban figyelhető meg. Azt feltételezhetjük, hogy a bolygatók a sírstruktúra pontos ismeretében jártak el, melynek eredményeképpen a bolygatások 3,6-szor gyakrabban irányultak a fej felőli, azaz jellemzően a déli szektorra, mint az északi részre. A bolygatóaknak elhelyezkedése a test kitüntetett zónáit követte. A déli, vagyis a fej felőli fókusz összesen 57 esetben figyeltem meg, ebből 34 tiszta déli irányú beavatkozás, melyből egyértelműen látszik, hogy a koponya manipulációja vagy a fejékszerek eltávolítása lehetett a cél. A délkeleti bolygatási zónában a női sírok érintettsége duplája a férfiakénak, ami a női viselet, mint fibulák vagy mellkas zónájában elhelyezett ékszerek, amulettek kiemelt rituális érrékét is feltételezheti. Mindemellett, megjelenik a sírok teljes, illetve középső területet érintő bolygatása is. Az ezen a részen tapasztalt beavatkozások, mintegy 26 esetben azt jelzik, hogy célzottan, a derék részre irányult bolygatás, talán a rangjelző övgarnitúrák, illetve a fegyverzet nemtől független eltávolítására utalhatnak. Ezzel szemben a teljes felületet érintő bolygatás, amit 39 temetkezésnél adatolható, a legrombolóbb, akár rituális megsemmisítő jellegű beavatkozást vagy teljes rablást feltételez. A K és Ny irányú bolygatások valószínűleg inkább a sírszerkezettel lehettek összefüggésbe. Kitűnik azonban, a női sírok dominanciája ebben az

²²⁵ A táblázatban 167 esetszám szerepel, azért, mert előzetesen szűrtem, az égtáj szerint nem beilleszthető adatokat, hogy a táblázat egyértelműbb legyen.

estben, ami azt is jelentheti, hogy kifejezetten a karok és oldalt elhelyezett fibulák stb. elemek gyors kiemelése lehetett a cél.

A bolygatások tárgyalásánál érdemes külön foglalkozni még a szarmata korban ritkán megjelenő üres sírok kérdésével is. A térségben biztosan üres sírként értelmezhetően összesen 16 db esetet dokumentáltak. Ennek a jelenségnek a különböző régészeti korokban is többféle értelmezése lehetséges. Erre jó példa Novotnik Ádám kutatása a témában, aki a római és az avar kori üres sírok kérdésével is foglalkozott.²²⁶ Megfigyelte, hogy egy temetőn belüli nagyszámú előfordulásuk regionális jelenség lehet, valamint az avar kori temetők kapcsán kizárja a csontok felszívódásának²²⁷ és a rablásnak a lehetőségét. Ezeket a sírokat tehát jelképes temetkezésekként azonosítja.²²⁸ Az üres sírok tehát többféleképpen értelmezhetőek. Egyrészt, mint a halott feletti teljes körű közösségi kontroll legdrasztikusabb megnyilvánulása, amely messze túlmutat az egyszerű haszonszerző sírrabláson és mint, szimbolikus megsemmisítésként értelmezhető.²²⁹ Az üres sír így a totális kontroll eszközeként is megjelenhetett, miszerint, a test eltávolításával a halottat megfosztották annak integritásától és minden korábbi társadalmi státusától. Ez gyakran politikai vagy dinasztikus váltásokhoz kötik, ahol a korábbi elit legitimitását a korábbi vezetők temetkezéseinek felszámolásával semmisítették meg.²³⁰ Mindazonáltal tehát, a rituális testeltávolítás is felmerült a szakirodalomban e jelenségek értelmezéséhez, mely szerint a közösség egy bizonyos idő elteltével visszatért a sírhoz, és nem csupán tárgyakat emelt ki, hanem a teljes holttestet is eltávolította. Aspöck megfigyelései szerint a váz teljes hiánya – valamint akár a koponyák szisztematikus eltávolítása – a sírok nagyon korai felnyitásával (mielőtt a test szétesett volna), illetve a közösség által végzett szándékos kiemeléssel is magyarázható, amely a halotti átmenet lezárásával állhatott kapcsolatban.²³¹ Mindazonáltal felmerült az a lehetőség is, hogy ezek a sírok, mint jelképes temetkezések is megjelenhetnek, olyan közösségi tagok számára, akik távol haltak meg és maradványaik nem voltak hozzáférhetőek.

A sírfelnyitások kiemelkedően magas aránya univerzális, széles körben elterjedt gyakorlatra utal. A beavatkozások általános módszertana, mint a temetés és az újrainvitás között eltelt idő jellege, valamint az elhunytak nemével és életkorával kimutatható szignifikáns összefüggései egy ismétlődő, normatív mintázat felé mutat. Mivel ez a jelenség különböző

²²⁶ NOVOTNIK 2019; NOVOTNIK 2012, 47–91.

²²⁷ Megfigyelése szerint minden esetben lenni kell a földben nyoma az egykori csontoknak, elszíneződés stb. formájában.

²²⁸ NOVOTNIK 2012, 72.

²²⁹ ASPÖCK 2011, 303.

²³⁰ ASPÖCK 2011, 303.

²³¹ ASPÖCK 2011, 303.

korszakokon, kultúrákon és földrajzi régiókon ível át, a későbbiekben elengedhetetlen a kutatás számára a kérdéskör mélyebb – a társadalmi komplexitás és a hatalmi reprezentáció elméleti modelljeire támaszkodó – vizsgálata.

A sírok jelölése

A szarmata Barbaricum sírjainak nagyarányú bolygatása miatt a kutatásban rendszerint felmerül a kérdés az egykori temetkezések felszíni jelölésével kapcsolatban. A sírok körül megmaradt árkok nyomai egyértelműen jelzik a temetkezési helyeket, azonban a mai szemmel jelöletlennek tűnő sírok esetében is feltételezhető az egykori jelölés megléte. A látszólag jelöletlen sírok többségének bolygatása arra utalhat, hogy e sírok zöme is időtálló felszíni jelöléssel rendelkezett, amelynek segítségével a bolygatók többé-kevésbé pontosan találták meg a sírgödröket.

Az alföldi szarmaták körében a Kr. u.2.–Kr.u.5. század eleje között általánosan elterjedt szokás volt a sírok köré nyitott vagy zárt árkot ásni.²³² Ezek a jellemzően kör, ovális, négyzetes vagy szabálytalan alakú árkok, illetve árokkeretek, melyek rendszerint déli irányú bejárattal rendelkeztek.²³³ Kőhegyi Mihály a Madaras–Halmok temető kapcsán jegyezte fel, hogy a halmos temetkezések árka minden esetben zártak voltak és a halmokat a körárkok kialakítása során kitermelt földből építhették fel. Továbbá, e sírok körül és között hagyományos sírokat is megfigyelt, melyek ugyancsak körárokkal kerítettek voltak, de azok a DK-i oldalon mindig bejárattal rendelkeztek.²³⁴ Típusától függetlenül, ezeknek az árkoknak fontos szerepük lehetett a temetést kísérő és/vagy követő rituális eseményekben. Ezt a feltevést támasztja alá az a megfigyelés is, mely szerint a zárt árokkeretek alján dokumentált mélyedések az árkok folyamatos karbantartására, vagy a kiásás során végzett csoportos munkavégzésre utalhatnak.²³⁵

A vizsgált kistáj területén összesen 90 esetben figyelhető meg sírt övező árok. Formájukat tekintve nem figyelhető meg eltérés az általánostól. A térségben a kerek és ovális forma dominál, de emellett szögletes árokkeret is adatolható. Érdekes azonban, hogy a szögletes forma csakis férfitemetkezésekhez kapcsolódott.

²³² VÖRÖS 1983, 157.

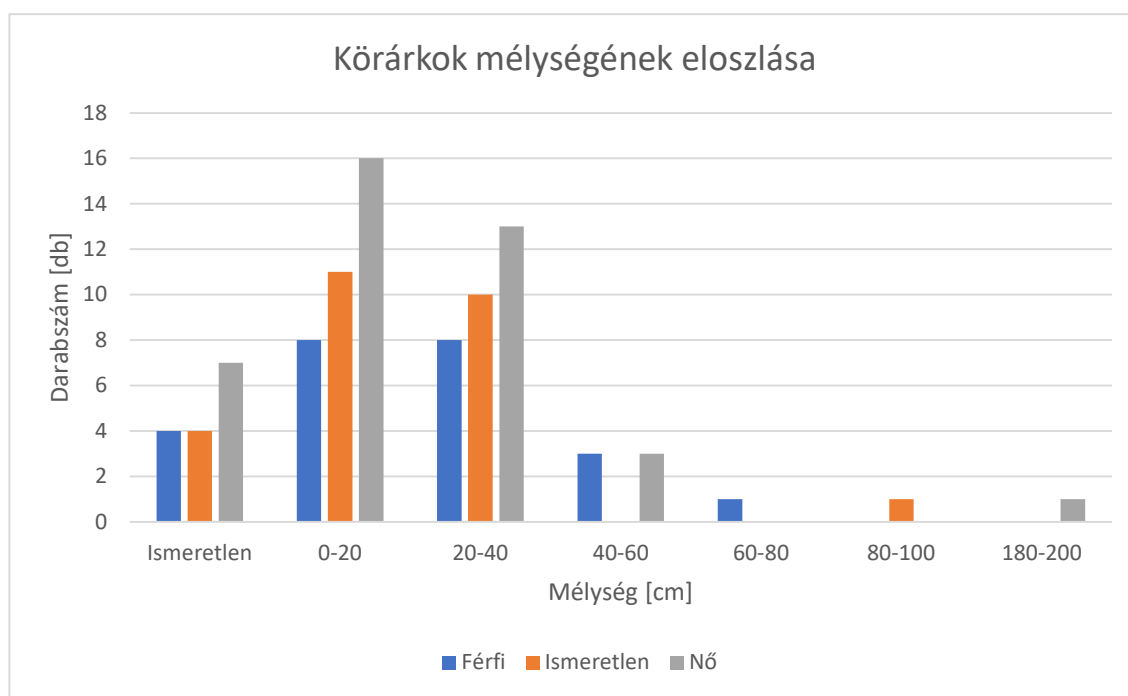
²³³ KULCSÁR 1998, 36.

²³⁴ KŐHEGYI 1971. 212–213.

²³⁵ KÜRTI 2005, 86.

Az árkok bejárta döntő többségben, formától függetlenül mintegy 70%-ban D-en, illetve annak kombinációjában, mint például DK jelenik. 14 sír esetében É-D irányítású sírgödröket öveztek, melyeknél a bejáratok 2 kivétellel – egy, K-en és Ny-on is nyitott és É-i bejáratú árok – szintén D-en voltak.

Az árkok mélységadatait vizsgálva 3 csoport különül el (9. ábra): sekély, közepes és extrém mély. Az árkok mélysége döntően a sekély tartományban mozog. A leggyakoribb

9. ábra: A körárkok mélységének eloszlása nemek szerint

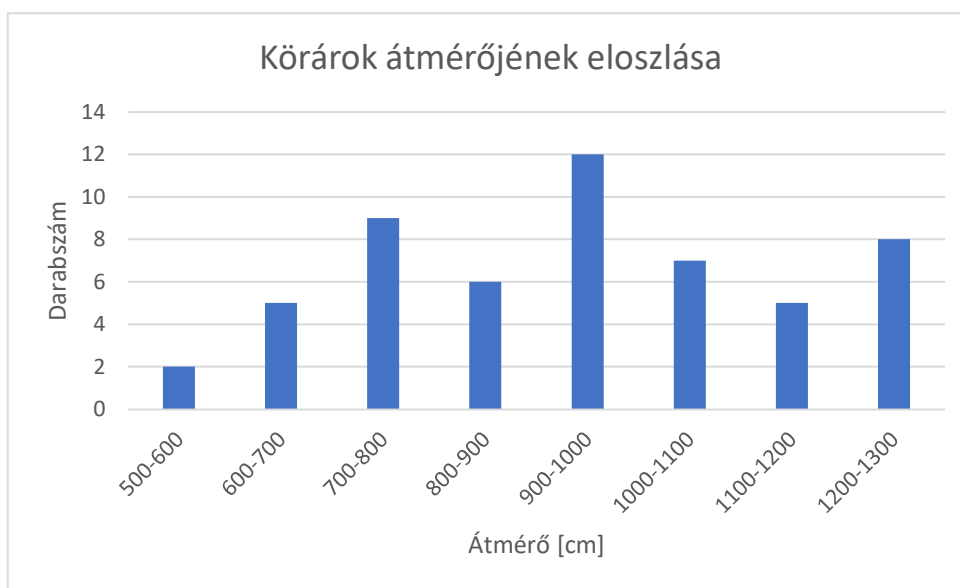
mélység a 0–40 cm közti tartomány, mely az összes árok 73,3%-a. Ezen belül 0–20 cm közti árkok 38,9%-ban, míg a 20–40 cm közti árkok 34,4%-ban vannak jelen az anyagban. Ezen sekély árkok esetében felmerül azok vélhetően szimbolikus jelentése. A közepes mélységnél, vagyis a 40–60 cm közti tartományba csupán az árkok 6,7%-a tartozik. Ez már egy szűkebb, vélhetően magasabb státusú csoportot is jelölhet, ahol a mélyebb árok látványosabb sírhalmot vagy tartósabb elkerítést eredményezhetett. Extrém mélységű árkok, vagyis melyek 60 cm-nél mélyebben voltak, csupán az esetek 3,3%-át teszik ki. Különösen kiugró a 180–200 cm közötti kategóriában szereplő egyetlen női sír Makó–Igási Járandó 36. lelőhelyen.²³⁶ Mindemellett, a másik két legnagyobb mélységű árok a csanádpalotai temető 317. és 488. obj számú sírjainál figyelték meg.²³⁷ Mind a három esetben teljesen bolygatott temetkezések voltak. A nők abszolút számban dominálják a körárkos temetkezéseket. Az árkokkal kerített női sírok többségénél

²³⁶ STR KÖNYV ALAPJÁN.

²³⁷ WALTER 2020, 123-154.

72,5%-kal a standard 0–40 cm-es mélységű árkok figyelhetők meg. Bár kevesebb férfi sírkörárkos, de arányaiban magasabb a 40 cm-nél mélyebb árkok jelenléte az ő temetkezéseikben. Ez egy 16,7% vs. 10%-os arányt jelent férfi–női összevetésben. A férfiak és nők árkoknál megfigyelt mélységi görbéje nagyban hasonlít egymáshoz, mivel mindkét nemnél a 0–20 cm a csúcs, ami újfent bizonyítja, hogy a körárok, mint rituális elem nemfüggetlen a temetkezéseknél. A 0–40 cm-es tartomány dominanciája pedig azt jelzi, hogy maga a körárok megléte fontosabb lehetett, mint annak monumentális mérete. Ugyanakkor a férfiaknál megfigyelhető mélységi eltolódás esetleg alátámaszthatja azt a felvetést, hogy a férfi elit reprezentációja gyakran járt együtt nagyobb fizikai energiabefektetéssel, amit jól tükrözhet a mélyebb és szélesebb árok.

Az árkok átmérőjének (10. ábra) elemzése alapján 8 csoport különül el az anyagban. A leggyakoribb kategória, a modus a 9–10 méter közötti tartomány. Ez több mint 22%-os arány. Az adatokból kitűnik, hogy a központi magra a 7–11 méter közötti sáv jellemző, hiszen ide

10. ábra: Körárok átmérőjének eloszlása

tartozik a sírok 63%-a. Ez tekinthető tehát a vizsgált térségben az „átlagos” elit sírjelölésnek. A kisebb árkok, melyek 5–7 méter átmérő közt mozognak, valószínűleg a társadalom alsóbb fokán álló, de már árkolt sírra „jogosult” személyek nyughelyeit vehették körül. Az igazán nagyméretű körárok, a mintegy 11–13 méter átmérővel már monumentális látványt jelenthettek. Itt két csoport különül el: a 11–12 méter közötti és 12–13 méter közti körárok.²³⁸ Összesen, ez a csoport az esetek 24%-a. Valószínűleg itt lehet tetten érni a valódi elit

²³⁸ Az adatok alapján két csoport rajzolódik ki, azonban a valóságban ilyen kismértékű eltérés az adott esetben nem biztos, hogy jelzés értékű, ezért nem kizárt, hogy igazából a gyakorlatban nincs két külön csoport.

temetkezéseket. E csoport tagjai a csanádpalotai²³⁹ és Makó–Járandó M43 37. HT40. lelőhelyen láttak napvilágot és minden esetben bolygatott temetkezések voltak. Az adatokban megfigyelhető két kiugrás a 9–10 m és 12–13 m-nél. Ez talán arra is utalhat, hogy az eliten belül is megfogható egy elkülönülés, mint egy „általános” elit réteg és egy „szűkebb, legfelső” réteg. A társadalmi különbségek leképeződése lehet esetleg az is, hogy a legkisebb 5 m és a legnagyobb 13 m átmérőjű körárok közt majdnem háromszoros különbség figyelhető meg. Ez akár a társadalmi távolságok fizikai megjelenéseként is értelmezhető.

Wieszner Balázs rituális térhasználati modelljét alkalmazva vizsgáltam az árkok leletanyagát.²⁴⁰ Elemzése szerint a sírokat körülvevő árkokat a liminális (átmeneti) terek kijelölőjeként és a rituális cselekvések színtereként lehet értelmezni. Kutatása rámutat arra, hogy az árokkeretekben a deponálási zónák elrendezése egy szigorú, az elhunyt tájolásához igazított „kiterjesztett testképet” követett, amelyek elkülöníthető deponálási zónát alkottak: fej, láb, test bal és jobb oldala.²⁴¹ Ezek minden esetben a fő temetkezés tájolásához igazodtak. Ez az aprólékos térhasználat egy egységes kulturális és társadalmi logikát tükrözött, amelynek célja az elhunyt státusának és identitásának reprezentálása volt a temetési rítusok során.²⁴² Kutatása rávilágít továbbá a státus és az árokkeretek kapcsolatára, ugyanis e két szempont a társadalmi aktivitás foka és a rituális deponálások mentén nyilvánul meg. A vizsgált árkok szerepét, mint a magas társadalmi aktivitású egyének státus reprezentációját értelmezi, amihez az árkokba elhelyezett halotti áldozatok, mint például a szarvasmarha- vagy lókoponyák, illetve italáldozatok járultak hozzá.²⁴³ Mindemellett, az alacsony társadalmi aktivitású egyének státusemelésével is számol az árokkeretek kapcsán. Így lehetne értelmezni, tehát például az árkokból előkerülő gyermektemetkezéseket is.²⁴⁴

A vizsgált adatok alátámasztják Wieszner Balázs megállapításait a vizsgált kistájon is. A térség adataiból is egyértelműen kitűnik, hogy az árokkeretek bejárata, kifejezetten a D-i oldal, a legintenzívebb rituális zóna. A bejáratnál két esetben²⁴⁵ lókoponyát helyeztek el, valamint a Csanádpalota – Országhatár 257. obj. sír körárkának bejáratánál 2 kutyaváz került elő.²⁴⁶ Ezek, mint rituális áldozatok azonosíthatók. Legnagyobb arányban az edénytöredékek kerültek elő az árkokból. Az É-i oldalon talált „nagyobb fazék” vagy az Ény-i szakasz alján

²³⁹ WALTER 2021, 123-150.

²⁴⁰ WIESZNER 2023, 9-28.

²⁴¹ WIESZNER 2023, 9-28.

²⁴² WIESZNER 2023, 11.

²⁴³ WIESZNER 2023, 26.

²⁴⁴ WIESZNER 2023, 21.

²⁴⁵ Csanádpalota Országhatár 116. obj (WALTER 2021, 123-150.) és Óföldségek, Ürmös II. 161 obj. sírjai (GULYÁS 2014, 14.).

²⁴⁶ WALTER 2020, 142.

„egy halomban” talált kerámia szándékos deponálásra utal. Kézzel formált és korongolt kerámiák is előfordulnak a töredékek közt, illetve egy esetben egy bepecsételt kerámia is előkerült. Ezek Wieszner megfigyeléseihez igazodva rendszerint az északi oldalon kerültek elő, melyek a rituális étkezések lezárásának helyszínéként szolgáltak. Megjelennek mindemellett, a halotti torhoz kapcsolható állatsontok is. Egyes esetekben dokumentálták a körárokba való temetést is,²⁴⁷ mint például Makó–Járandó M43 37. HT40. lelőhely 119. obj sírja. Az elhunyt a jobb oldalára fektetve, fejjel D-i irányban elhelyezve feküdt. A koponya a jobb oldalán, a föld súlya alatt összetört. A darabokra törött agykoponya részein íves vágást lehetett megfigyelni. A koponyát valószínűleg meglékelték. Az állkapocs is töredékesen maradt meg. A karok felhúzva, könyökben behajlítva. A jobb kar jobban fel volt húzva, ami arra utal, hogy talán a kézfej a jobb arc alatt volt. A medence az árok falának támaszkodott. A koponya alatt vékony, töredékes bronz lemezek kerültek elő. A koponyából egy félgömbös fejű, bronz szegecs került elő.

A körárkok két kivétellel minden esetben egy sírt vettek körül, kivétel képeznek ez alól Csanádpalota–Országhatár M43 56. lh. 352 és 353 SNR számú sírjai.²⁴⁸ Az sírokat egy 12, 6 m átmérőjű, sekély árok övezte. A temetkezésekből egy bolygatatlan női és bolygatott férfi maradványai láttak napvilágot, egymástól 90 cm-re. A nő, egy D-É (170-350°) tájolású, szabályos, téglalap alakú, függőleges oldalú, laposaljú aknasírba volt végső nyugalomra helyezve. Háton fekvő, nyújtott testhelyzetben helyezték el a vázát. A koponya jobb oldalára fordult, alátámasztva nem volt. A bordák a helyükön, jobb oldalon felszívódva kerültek elő. Karok a test mellett feküdtek. Koporsó feltja nem jelentkezett. A férfi D-É (170-350°) tájolású szabályos, téglalap alakú, függőleges oldalú, laposaljú aknasírba, háton fekvő nyújtott testhelyzetbe lehetett. A jelenséget, mint a társadalmi elit horizontális tagozódását is lehet értelmezni, miszerint a közös árokkeret azt is jelentheti, hogy az adott társadalomban a családi egység felülírhatta az egyéni sírjelölés igényét, amennyiben a közös reprezentáció nagyobb presztízst biztosított a rokonságnak. Az árok nemcsak elválasztotta ugyanis őket az élők világától, de egyben össze is zárta őket a túlilágon. Felmerül a kérdés, hogy vajon egy időben lettek-e eltemetve vagy az egyik sír a későbbiekben került a körárokba. Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy mivel a két sírt egyetlen, nagyméretű körárok övezi, hogy a közösség szemében ez a két személy egy egységet alkothatott. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy a sírok egymástól mindössze 90 cm-es távolságra és az azonos tájolással feküdtek, ami a szándékos párhuzamosságot és összetartozást tükrözheti. Az elithez tartozásuk, nem tűnik kétségesnek, az árok mérete és a sírok mellékletei alapján.

²⁴⁷ Ófölddeák–Ürmös II. Snr 180; 237; 141. (GULYÁS, 2014).

²⁴⁸ WALTER 2020, 123-154.

Összeségében elmondható, hogy a vizsgált sírok árokkeretei aktív rituális zónaként működtek. A leletek eloszlása pedig követi Wieszner megállapításait, miszerint a déli zóna jelenti a kapu funkciót, ahol állatáldozatok figyelhetők meg.²⁴⁹ Az íves szakaszok alja pedig, mint elsődleges áldozati deponálások értelmezhetők, valamint a betöltésből napvilágot látott edénytöredékek és állatcsontok alapján a rituálé lezárása is tetten érhető.

²⁴⁹ WIESZNER 2024, 20.

4.2. ÉKSZEREK ÉS VISELETI TÁRGYAK²⁵⁰

Fülbevalók (17. Tábla)

A fülbevalók használata az alföldi szarmatáknál a legkorábbi időszaktól kezdve egészen a korszak végéig kimutatható. A térségben összesen 58 sírból 107 darab látott napvilágot, melyek szinte kizárólag női sírok darabjai voltak.

A fülbevaló páros ékszer, azonban 38 sírban egyesével fordultak elő. Érdekes, hogy ezek a darabok kétszer olyan gyakran fordultak elő a jobb oldalon, mint a bal oldalon. Az egy fülbevaló síronkénti megjelenését magyarázhatja a vékony anyagok korrodálása, a sírok bolygatása, az állatjárások miatti anyagvesztés. Ugyanakkor természetesen azt se lehet kizárni, hogy valóban csak egy fülbevalóval temették el az elhunytat.

A szarmata népesség körében a leggyakoribbak a hurkos-kampós záródású fülbevalók, melyek ezüst vagy bronzhuzalból készültek. Használatuk a Kr.u. 2. századtól a Kr.u. 5. század elejéig keltezhető.²⁵¹ A vizsgált térségben is ezek a példányok képviseltetik magukat a legnagyobb számban, jellemzően a fej környékén elhelyezve. A darabok mintegy fele ide sorolható. Emellett kis számban sima, zárszerkezet nélküli típus, S végű és lemezes-kampós kialakítás is megfigyelhető. A legnagyobb számban, mintegy 71,6%-ban a huzal fülbevalók képviseltetik magukat, öntött példány csupán 9 darab adatolható a térség anyagából.

Anyaghasználatban a bronz dominál közel 70%-os arányban, míg az esetek 30%-ban ezüst darabok kerültek elő. A vizsgált fülbevalók többsége egyszerű kivitelű (56 darab), de több jellegzetes díszítési mód is azonosítható a leírások alapján: tekercselt, náduszos, hólyagos, poncolt, tordírozott. Különös díszes darab Apátfalva–Nagyút-dűlő lelőhely 139. sírja,²⁵² ahol a bal fülbe egy öntött-kalapált, lemezes-kampós záródású bronz fülbevaló volt, mely rombusz metszetű, erősen profilált, egyik végén enyhén tordírozott, majd lapított, nyújtott pajzs alakúvá kiképzett lemezes zárótagú. A lemez középvonalában 3 hólyaggal, peremszegélye U alakú poncsorral díszített. Párja pedig öntött-kalapált, lemezes-kampós záródású bronz fülbevaló,

²⁵⁰ A disszertáció adott keretei okán, az *Ékszerek és viseleti tárgyak, Használati tárgyak és az Edények* című fejezetekben a leletanyag általános bemutatására és alapvető összefüggések, illetve statisztikák bemutatására törekedtem. A leletanyag részletes elemzése a kutatás későbbi publikálásának keretén belül valósul meg.

²⁵¹ VADAY 1989,45.

²⁵² KUJÁNI 2015, 116.

mely rombusz metszetű, erősen profilált, lapított, nyújtott pajzs alakúvá kiképzett lemezes zárótagú, szintén 3 hólyaggal és poncsorral díszített darab. A klasszikus huzalkarikáktól eltérően néhány sírban drágaköves vagy üvegbetétes ékszereket is előkerültek. Szentes–Jaksor 3. sírjában két ezüst fülbevaló került elő, amelyeket granulációs keretben elhelyezett borostyánbetéttel díszítettek. Továbbá, Szentes-Kistőke 41. sírjában²⁵³ két nagy, almandin gyönggyel díszített bronz fülbevalót dokumentáltak, valamint Szentes–Zalota 1. sírjában egy vékony ezüsthuzalból készült darabot sokszögű karneolgyöngy díszített. Hódmezővásárhely-Kenyere-ér 255. sírjában²⁵⁴ pedig egy fülbevaló belső részén üveggyöngyöt találtak. Óföldák, Ürmös II. lelőhely SNR 238. sírjában a koponya bal oldalán a bronz fülbevaló töredékek között egy nagyobb méretű, ezüstszálból tekercselt, hosszúkás kettőskúpos ezüstgyöngyöt bontottak ki, ami vagy fülbevaló, vagy nyaklánc része lehetett.²⁵⁵ Ezzel megegyező ezüst huzalgyöngyök a Kiskunfélegyháza, kövágóéri temetőrészlet 207. és 485. sírjából kerültek elő.²⁵⁶

Karikák (21. Tábla)

Összesen 112 karika került a térség sírjaiból. A legmagasabb arányban 52 db-bal az egyszerű, zárt példányok figyelhetőek meg, melyek 37 esetben bronzból, 11 esetben vasból és csupán 4 esetben ezüsből készültek. Huzal és öntött típusok egyaránt megjelentek a vizsgált anyagban. Az öntött példányok képviselték a nagyméretű, míg a huzalkarikák a kisméretű darabokat. Leggyakrabban a medence és lábak környékéről adatolhatók, így valószínűleg az övviselethez vagy függesztett tarsolyokhoz és felfüggesztett tárgyakhoz kapcsolódnak. A bal medencecsontnál elhelyezkedő, a szarmata női sírokban gyakran előkerülő, általában vasból vagy bronzból készült, egyszerű karikák az öv záródását vagy rögzítését szolgálták. Ebben az esetben magának az övnek a rögzítőeleméről lehet szó.²⁵⁷ A szarmata nők egy része ugyanis nem nehéz bőrvet hordott fémcsattal, hanem egy könnyebb, textiltől készült változatot, melyet egy vagy két fémkarikán fűttek át, majd csomózták meg, illetve rögzítették. Ezért is volt szükség a nagyobb méretre, hogy könnyen át lehessen bújtatni az anyagot rajta.²⁵⁸ A típus leginkább a Kr.u.2. század végétől Kr. u. 3. század végéig jellemző.²⁵⁹ A Kr. u. 4. században

²⁵³ PÁRDU CZ 1950, 12-16.

²⁵⁴ SPEKKER ET AL. 2024.

²⁵⁵ GUYLÁS 2014, 41., XXXII. TÁBLA 7.

²⁵⁶ GALLINA 1999, 10–11., 20. ÁBRA 56., 77.

²⁵⁷ VADAY 1989, 74.

²⁵⁸ VADAY 1989, 75.

²⁵⁹ GRUMEZA 2014, 93.

már ritkábbak ezek a darabok.²⁶⁰ A többi esetben a nyaknál, egy esetben a kéznél és két esetben a fejnél fordul elő. A nyaknál itt napvilágot látott darabokat valószínűleg a nyaklánc részeként, a gyöngyök közé fűzve csüngőként használhatták, valamint egy részük gyakorlati funkciót is betölthetett: a nyaklánc felerősítésére, rögzítésre, illetve a ruha összefogásra szolgálhattak.²⁶¹

Külön csoportot alkotnak az egymásba tekert karikák, vagyis a láncsöngők. Összesen 4 esetben kerültek elő. Az egyik, Apátfalva–Nagyút-dűlő 200. női sírja,²⁶² ahol a kéznél figyelték meg. Itt 7 ép, 2 töredékes, öntött, bronz és ezüst zárt karikacsüngő alkotott egy összefüggő láncot.²⁶³ Ezek piramisszerűen felépülő darabok voltak, melyek valószínűleg karláncot alkothattak. A többi esetben ezek a láncok a nyakba voltak elhelyezve és csak 2 darabból álltak. Több alkalommal sikerült megfigyelni, hogy ezek felcsavartvégű karikák voltak. A szarmatáknál az ilyen típusú karikákat általában kiegészítő elemként alkalmazták, például Cypraea ékszerek, pixisek vagy csengők felfüggesztésére,²⁶⁴ de mindemellett ékszerként, fülbevaló vagy nyaklánc részeként is használták. Az utóbbi funkciót azonban ritkábban lehet megfigyelni.²⁶⁵ A Szentés–Sárgapart lelőhelyen 3. sírból kettőben a fej bal oldalán, míg egy sírban a nyakban helyezkedtek el.²⁶⁶ Szentés–Sárgapart 6. sírjában a mellkason, egy ezüst, fél torques és egy gazdag gyöngynyaklánc kíséretében 8 darab felcsavart végű és 4 darab sima karika volt egybefűzve, ami valószínűleg szintén ékszerként funkcionálhatott. A madarasi temetőben is találni erre példát, ahol az egyik sírban a nyakban, egy torques íve alatt, 6 egymásba kapcsolt felcsavart végű karika feküdt,²⁶⁷ továbbá a Cegléd 4/12. „A” temető (Intézeti- és Bába-Molnár-dűlő) lelőhely 97. sírjából szintén gyöngynyakláncsal együtt, 3 felcsavart végű és 2 sima zárt karikából álló lánc került elő, melyet Gulyás Gyöngyi a gyöngyös nyaklánc díszeként értelmezte.²⁶⁸ Felmerült továbbá, hogy a mellkason, egymásban kapcsolt karikák nem a nyakláncához, hanem esetleg egy fibulapárhoz kapcsolódnak, és egyfajta összekötő fibulaláncként szolgálnak.²⁶⁹

A szentesi temető²⁷⁰ már említett másik két sírjában a fej bal oldalán, a fülbevaló helyén figyeltek meg ilyen típusú karikaláncokat. A 23. sírban 3 darabból, (8 kisebb töredékből áll), míg a 40. sírban 2 darabból álló felcsavart végű karikalánc látott napvilágot. Ezeket példányokat

²⁶⁰ VADAY 1989, 75.

²⁶¹ VADAY 1989, 77.

²⁶² KUJÁNI 2015, 125.

²⁶³ KUJÁNI 2015, 126.

²⁶⁴ VADAY 1989, 34.

²⁶⁵ NAGY 2023, 231.

²⁶⁶ PÁRDUCZ 1950, 23.

²⁶⁷ KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 446.

²⁶⁸ GULYÁS 2014, 87.

²⁶⁹ GULYÁS 2014, 87.

²⁷⁰ PÁRDUCZ 1950, 23.

is inkább ékszerként lehet értelmezni és valószínűleg a fülbevaló funkcióját tölthették be. Madaras–Halmok 378. gyermeksírában is, bár egyesével, de a koponya két oldalán, két darab felcsavart végű, ezüsthuzalból hajlított fülbevaló helyezkedett el.²⁷¹ A Nagy Margit által publikált péceli temető 159. sírában szintén a koponya bal oldalán egy csüngős, három karikából álló, bronzfülbevaló került elő, melynek párhuzamait a késő római fülbevalók Lányi 12. változatában és a Mezőszemere-Kismari-fenék 55. számú sír darabjában találta a szerző.²⁷² Érdekes, hogy a két sír szinte azonos tárgykészlettel rendelkezik. Olga Gopkalo mindemellett egyéb funkciót is felvet. A Csernyahov-kultúra női viseletében felfigyel arra, hogy a lánygyermek, illetve fiatal nők temetkezésiben a fej és a felsőtest környékéről, több felcsavart végű zárt karika és fémcsőngő kerül elő, melyek méretük okán nem fülbevalóként, hanem inkább fémveretes-csőngős hajdíszként, vagy pártadíszként ékíthették a lányokat, illetve a gyermektelen fiatal nőket.²⁷³

Csőngők (20. Tábla)

A térségben összesen 40 lelőhelyről 58 biztosan azonosítható csőngő került elő 44 sírból. A következő fő típusok jelennek meg: balta, vödör, Cypraea / kauri, lunula, csőngő, doboz, karika csont, üveg, korong, szív alakú függők. A csőngők 12 darabbal és a balta alakú csőngők 10 darabbal vannak jelen a legnagyobb arányban. Főként a kéznél vagy a láb mellett fordulnak elő, vagyis valószínűleg a karkötő és az öv, illetve övcsőngő részei lehettek. Ezt a két típust a kagyló/csigá, lunula, vödör és dobozcsőngők (6 db) követik csökkenő darabszámmal.

A csőngők a női sírok jellemző leleteként figyelhető meg a térségben, mivel mintegy 69,0%-ban került elő női temetkezésekből. Ismeretlen nemű sírokból 22,4%, gyermek sírokból 5,2% és férfi sírokból mindössze csupán 3,4% -ban adatolható. Kizárólag nőknél, illetve gyermekeknél megjelenő típusok: 1. lunula 2. csőngő. 3. dobozcsőngő 4. vödörcsőngő 5. csepp és szív alakú csőngő 6. üvegcsőngő. 7. csiga/kagylócsőngők. A férfiaknál kizárólag a balta alakú csőngők fordultak elő.

Anyag szerinti elemzésük alapján elmondható, hogy a bronz 43,1%-kal a leggyakoribb alapanyag, szinte minden típusnál megjelenik. Az ezüst és a vas érdekes módon egyaránt 12,1%-ban van jelen. A vas főként a funkcionálisabb csőngőknél és balta csőngőknél jellemző. Üveg mindössze 2 esetben adatolható. Ófölddeák–Ürmös II. lelőhelyen látott napvilágot az

²⁷¹ KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 412.

²⁷² NAGY 2023, 133.

²⁷³ GOPALKO 2014, 112.

SNR 182.sírban 2 db halványzöld üvegpohár lekerekített peremrészéből készített csüngő, melyek akasztórészét úgy alakították ki, hogy a megvastagodó peremrészt csepp alakban vízszintesen kifúrták.²⁷⁴ Mindemelett Makó–Igási-járandó MOL 25. lh. 291. sírjában két sárgás színű, nagyméretű üveggömb került elő, ahol az egyik gömböt vékony, egymást keresztező bronzpánt fogta körbe. Elképzelhető, hogy talán ez is csüngő lehetett.

A típusok és az anyagok összevetésénél kitűnik, hogy a baltacsüngőknél figyelhető meg legmagasabb arányba az ezüsthazsnálat. Itt 40% bronz, 30% ezüst és 20% vas darab került elő. A csengők 67%-a bronzból, míg 33%-a vasból készült. A lunuláknál is a bronz dominál 83%-ban, és a maradék 17% ezüst példány. A lunula, vagyis félhold formájú, bronz- vagy ezüstlemezéből készült csüngők már Kr.u.2. század második felében nagyobb arányban adathatók az aranylunulákkal szemben a szarmaták leletanyagában, és egészen a Kr.u. 4. századig jelen vannak.²⁷⁵ Vödöröcsüngőknél fele-fele arányban fordulnak elő a vas és bronz típusok. A vödör alakú csüngő viselete a Pontus-vidékről származik. A korai csüngők aranyból és bronzból készültek, azonban a kései időszakból elsősorban vasból készült példányokat ismerünk.²⁷⁶ A dobozos csüngők bronz és ezüst kiviteleben készültek.

Érdemes kiemelni a csiga/kagyló csüngőket, mivel ezek állandósult elemei a női és lánygyermek sírjainak. A kauri kagylók leggyakrabban az öv, illetve lábak környékén kerülnek elő. Ez arra utal, hogy gyakran az övön tarsolyokban tartották őket, vagy akár közvetlenül az övre, övcsüngőre nagyméretű karikákkal függesztették fel azokat más amulettekkel együtt.²⁷⁷ Az átfúrt csiga és kagyló csüngők pedig gyakran gyöngysorok közé fűzve jelennek meg a nyaknál. Vaday szerint ezeknél a daraboknál a dekoratív funkció mellett bajelhárító, apotropaikus szereppel is számolni kell.²⁷⁸ A kagyló/csigacsüngők az D-É és É-D tájolású sírokban jelennek meg, és főként a test bal oldalán helyezkednek el.²⁷⁹ Abban az esetben, mikor több csüngő kíséri ezeket a darabokat, általában szintén a test bal oldalán, megfigyelhető, hogy ekkor az övcsüngőn felakasztva viselték azokat. Jellemzően ezen együttesek darabjai valószínűleg apotropaikus vagy vallási funkciót is betöltöttek. Általában a termékenység szimbólumának tartja a kutatás.²⁸⁰ Az egy síron belül több csüngő elfordulásának aránya viszonylag alacsony, de megfigyelhető a fentebb már említett tendencia, miszerint a csengők, lunulák csiga/kagylócsüngők alkotják az alapkoncepciót és ehhez párosulnak még

²⁷⁴ GULYÁS 2014, 43. XVII. TÁBLA 6., 9.

²⁷⁵ VADAY 1982/83, 174., VADAY 1989.,56.

²⁷⁶ BALOGH 2011. 40. TÁBLA 10.

²⁷⁷ VADAY 1989, 56

²⁷⁸ VADAY 1989, 53.

²⁷⁹ Ezt Grumeza is megfigyelte a Bánság sírjainak kapcsán. (GRUMEZA 2014, 82.)

²⁸⁰ GRUMEZA 2014, 82.

különféle „formacsüngők”, mint karika vagy vödörcsüngő. Helyzetüket vizsgálva kitűnik, hogy a nyaklánc és karkötő részeként, de jellemzően az övcsüngőn voltak elhelyezve a legnagyobb arányban.

Kiemelkedik azonban Makó–Igási-járandó MOL 25. lh. 291. sírja. Itt a fej két oldalán, az állkapocs jobb oldalánál (valószínűleg a halántékon lehetett) és a bal halánték mellett két-két kerek, dobozos bronzcsüngő volt. Vékony bronzlemezről készültek, az elő- és a hátlapok egy lemezből lettek kinyírva, és az ezeket összekötő, keskenyebb lemezrész képezte a függők fülét. A csüngők oldala vékony szalagból készült. Az egyik elülső oldala pedig beütögetett pont alakú poncokkal díszített. Továbbá, nyakban a nyaklánc részeként egy lunula kerület elő, ami középen megvastagodik, a szemben lévő oldalon, a szárak vége bordával tagolt és tölcésesen kiszélesedik. A két szárvéget vékony bronztengety köti össze, melyre egy vöröses színű, lecsapott sarkú hasáb alakú opakgyöngyöt húztak. Az egykori övcsüngő részeként a más fentebb említett üveggömbök voltak elhelyezve. A fejnél lévő csüngők valószínűleg az egykori fejdísz, vagy fátyol díszei lehettek. Azonban talán az jobban elképzelhető, hogy a két-két dobozcsüngő a lunulával együtt a torqueszre fűzve egybe alkottak egy együttest. Ehhez hasonló, az alsómuszaji gazdag szarmata nő sírjából került elő, melyet a késő szarmata, hun korra datáltak.²⁸¹ Itt a fém, ezüst nyakperecre egy gyönggyel díszített lunulát helyeztek, melyet két oldalon egy-egy egyedi függődísz keretezett.²⁸² Esetünkben azonban a két-két bronz dobozcsüngő és egy öntött bronz opakgyöngyös lunula alkotja a nyak díszítését. Teljesen biztosan nem lehet állítani, hogy ezek a torquesen lehettek, mivel a két dobozcsüngőt állatjárás bolygatta, illetve a lunulanál sem egyértelmű, hogy az nyaklán gyöngyei között vagy a dobozcsüngőkkel együtt volt elhelyezve a nyakperecre. Azt viszont biztosan lehet állítani, hogy mindenképp egy kiemelkedő és egyedi összeállítást képeznek a darabok. Emellett az összeállítás mellett, ugyanezen lelőhely 7. sírjában is napvilágot látott két dobozos csüngő. Ezek közül 5 méretben megegyezik, azonban a 7. sír egyik darabja kissé nagyobb. Kialakításuk azonban azonos módon történt, vagyis egyetlen lemezből kinyírt, piskóta alakú lemezdarab összehajlításával készültek. Az így kialakított elő- és hátlap közé pedig vékony pántot forrasztottak, így belül üreges, alacsony falú, kerek dobozkák jöttek létre. Ezek a típusok ritkának számítanak a szarmata anyagban és az, hogy egy sírban több példány is megjelenik az már párhuzam nélküli jelen tudomásom szerint. is van, Hasonló darabok Kecskemét-Mária

²⁸¹ VADAY 1989, 48.

²⁸² VADAY 1989, 297 ABB 5.

városi téglagyárból,²⁸³ Kiskunfélegyházáról,²⁸⁴ Csongrád-Határútról,²⁸⁵ Madaras, Halmok 597.,²⁸⁶ illetve Szeged-Tápé 21. sírjából²⁸⁷ adatolhatók. Egy ezüst pedig Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54. sírjából²⁸⁸ dokumentálták. A Makó–Igási-járandó MOL 25. lh. 291. sírjának egyik darabja előlapján beütögetett pontokkal van díszítve, amely a szeged-tápéi sír csüngőjének díszítésével mutat hasonlóságot.²⁸⁹ Formailag a római lapított gömb alakú bullák említhetőek meg párhuzamként.²⁹⁰ Vaday Andrea e típust kanna formájú (*dosenförmig*) csüngőnek nevezte és előképeiket a Przeworski-kultúrából eredeztette.²⁹¹ A lapított gömbös bullatípus Pannoniában a Kr. u. 2. századtól tűnik fel viszonylag kevés számban.²⁹² E darabok etruszk eredetűek és a fiúgyermek nyakába helyezték.²⁹³ Később azonban nemcsak a gyermekek, de a nők körében is elterjed. A Kr. u. 3. századtól a római kor végéig megtalálhatók. Bennük általában varázsfeliratok, apotropikus tulajdonságokkal felruházott növények, magvak, illetve illóolajjal átitatott textildarabok voltak.²⁹⁴ Ezzel szemben az alföldi barbaricum anyagban felbukkanó kerek csüngők belseje üres, ezért a római bullákkal való formai hasonlóságuk ellenére nem biztos, hogy itt is bullaként funkcionáltak, valószínűleg inkább, mint csak a díszítő, ékszerfunkciót töltötték be. Gondoljunk csak a nagyon hasonló pixisek esetére. Maga a forma és típus a Kárpát-medence Kr. u. 6–7. századi avar kori lelethorizontjában is megfigyelhető.²⁹⁵ Az ehhez társuló bronz lunula végei közé egy lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyöt foglaltak, melynek analógiái a római, arany darabok közt találhatóak meg.²⁹⁶ A lunulák öntött, gömbös végű változatai a Fekete-tenger vidéki görög lakosság körében figyelhető meg.²⁹⁷

²⁸³ PÁRDUCZ 1931, 128, XV. t. 12.

²⁸⁴ PÁRDUCZ 1931, 131.

²⁸⁵ PÁRDUCZ 1944, Taf. XXXI. 15.

²⁸⁶ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 117. t. 15.

²⁸⁷ VÖRÖS 1983, 115, 2. kép

²⁸⁸ VADAY 1989, 286, Taf. 141. 1.

²⁸⁹ BALOGH 2015, 272.

²⁹⁰ BALOGH 2015, 272.

²⁹¹ VADAY 1989, 54.

²⁹² SZILÁGYI 2005, 3.

²⁹³ GEOTTE 1986, 133–164; FACSÁDY 2009, 63.

²⁹⁴ SZILÁGYI 2005, 25–26.

²⁹⁵ VIDA 2002, Taf. 9. 1, 4–6, Taf. 12. 1–3.

²⁹⁶ MARSHALL 1911, 315, Nr. 2719–2720., 2723., 2743., 2935.

²⁹⁷ KŐHEGYI 1985, 332.

Torquesek (22. Tábla)

A szarmata Barbaricumban a torquesek már a Kr.u. 1. századtól megjelennek a férfi, női és gyermektemetkezésekben egyaránt,²⁹⁸ azonban a Kr.u. 2. századtól terjednek el általánosan és használatuk egészen a Kr.u. 4. századig nyomon követhető.²⁹⁹ A térség anyagában összesen 28 sírból kerültek elő, minden esetben a viseleti helyükön a nyak alatt, a mellkas felső részén voltak elhelyezve. Jellemzően egyszerű, ezüsthuzalból készült darabok adatolhatóak, de 7 esetben öntött példányok is napvilágot láttak. A térségben csak női és 6 esetben gyermeksírok eleme volt. A Kr.u.1. században jelennek meg és a Pontusz- térségéből származtatják, majd később pedig helyi darabok válták azokat.³⁰⁰ A tárgytypus egészen a késő szarmata-hun korszakig jelen van.³⁰¹

Végződésüket tekintve hurkos-kampós, hurkos-hurkos és a gomb-körte zárszerkezettel ellátott típusok (pl. Óföldrék, Ürmös II. Snr 131.³⁰² sírjában és Szentes–Sárgapart 35. sírjában³⁰³) képviseltetik magukat.³⁰⁴

A torquesek többsége mintegy 21 db sima vagy díszítetlen. A díszített daraboknál a tordírozás figyelhető meg gyakran, illetve előfordul, hogy egyes daraboknál a drótót háromszor, négyszer vagy akár nyolcszor is feltekercselték. Apátfalva–Nagyút-dűlő 182. számú sírjában³⁰⁵ azonban egy ezüsből öntött, kéttagú torques került elő, ami szabályos kör alakú, rombusz metszetű, erősen profilált, hurkos-kampós záródású. Tekercselt díszítés, noduszokkal rögzítve. Tartozott hozzá, továbbá egy fekete, bikónikus üveggyöngy is egy bronz szálon a konstrukció részét alkotta.

Összesen 14 esetben jár együtt a torques és gyöngynyaklánc. Ez a nyakpereces sírok jelentős részét lefedi, jelezve, hogy a torques viselése gyakran gyöngyfűzésekkel párosult. A torques mellett talált gyöngyök száma kiugróan magas, átlagosan mintegy 92 darab síronként mindemellett a medián is jóval magasabb, mint az egyszerű gyöngyös fűzékenél. A torquesszel rendelkező elhunytaknál jellemző lehet tehát, hogy egy összetettebb, több sorból álló nyakláncokat viseltek. Érdekes a nyakperecekkal együtt járó gyöngynyakláncok összetétele is. Az üveg mellett kiemelkedően magas a karneol, a borostyán és a mészkő jelenléte. Ettől

²⁹⁸ KULCSÁR 1998, 32.

²⁹⁹ VADAY 1989, 49. KULCSÁR 1998, 53.

³⁰⁰ VADAY 1989 A, 48.

³⁰¹ GRUMEZA 2014, 59.

³⁰² GULYÁS 2014, 41.

³⁰³ PÁRDUCZ 1950. XXIII. TÁBLA 7.

³⁰⁴ A 9., 10. és 36. síroknál a töredékes állapot miatt nem lehetett megfigyelni a végződést.

³⁰⁵ KUJÁNI 2015, 93- 137.

ritkábban ugyan, de megjelenik még a korall, a kalcedon, sőt egy esetben kagyló gyöngy is. A legmeghatározóbb a fehér és a vörös (karneol/korall) kombinációja, de gyakoriak a sokszínű, vegyes füzérek is, ahol a kék, zöld, sárga és lila árnyalatok egyszerre jelennek meg. Szembetűnik, hogy az adatok alapján a torquesek mellé több esetben gerezdelt, illetve bordázott, nagyméretű üveggyöngyöket vagy díszesebb darabokat választottak. Ennek esztétikai és elhelyezésbeli oka lehete. A nyakban a legjobban láthatóak az elemek, egyből szembe ötlenek a díszes, egyedi darabok, amivel a személy egyben társadalmi helyzetét is hirdethette.

Fibulák (10 -18. Tábla)

A fibula az alföldi szarmaták viseletének fontos tartozéka, ami a férfiak, nők és gyermekek viseletére egyaránt jellemző. A területen összesen 311 darab látott napvilágot 38 lelőhelyről. Megfigyelhető a nemek megoszlását nézve a női dominancia, valamint különösen látványos a bronz és az ezüst túlsúlya az anyagon belül. A férfiaknál a vasfibula a domináns, míg bronzot jóval ritkábban helyeztek a sírba melléjük. Az ezüst példányok pedig alig fordulnak elő az anyagokban, vagyis az ezüstfibulák tehát szinte kizárólag a női viselet részei lehettek. A típusokat nézve a térségben a szarmata Barbaricumra jellemző példányok vannak jelen. Legnagyobb számban a nyak és mellkas részén kerülnek elő. Megfigyelhető, hogy a jobb oldali elhelyezés némileg gyakoribbnak tűnik, mint a bal oldali. A rendelkezésre álló adatok alapján 215 bronz, 59 vas, 27 ezüst és 2 arany darab került elő a régió temetkezéseiből.

A fibulák típusai közül legnagyobb arányban az oldalthajlított lábú és aláhajlított lábú fibulák jelennek meg (**10. Tábla**). Ezeknek egytagú, kéttagú, alsó és felsőhúros csoportjai is egyaránt megjelennek. Az oldalthajlított lábú típusnál a kéttagú szerkezet a meghatározó 70%-ban, míg az aláhajlított típusnál elsőprő többségben 71 %-ban vannak az egytagú változatok. Mindkét fő típusnál a bronz alapanyag dominál, majd utána az ezüst és vas típusok figyelhetőek meg. Az arányokat tekintve a bronz/ezüst arány 29:8 míg a bronz/vas arány 29:13. Ugyanez az aláhajlított lábú típusnál 20:9 és 20:6 arányt mutat. Mindkét típus szignifikánsan női temetkezések eleme. Az aláhajlított lábú egy- és kéttagú fibulák általánosan elterjedt típusok a II. századtól a késő szarmata időszakig az alföldi hagyatékban.³⁰⁶ A kéttagú, oldalt hajlított lábú, alsóhúros, spirálkaros fibulák a legnagyobb körben és leghosszabb ideig használt fibulatípusok

³⁰⁶ VADAY 1989. 86.

a Kárpát-medencében.³⁰⁷ A kéttagú, oldalthajlított lábú fibulák megjelenése a Kr. u. 3. század közepére tehető.³⁰⁸ Ekkor történt ugyanis egy váltás a barbaricumi fibulaviseletben, mivel a római gyártmányok eltűntek és az egyszerűbb, illetve barbár gyártmányok lettek az uralkodóak.³⁰⁹ Az egytagú, aláhajlított lábú fibulák a Kr.u. 3. században jelennek meg először, de a Kr. u. 4. században is használatban vannak a Duna mentén.³¹⁰ Vasból készült darabok még a Kr.u. 4. század végéről és Kr. u. 5. század elejéről is adatolhatók.³¹¹ Az aláhajlított lábú fibulák még a hun korban, sőt a korai gepida korban is megtalálhatóak. A kései darabok azonban már klasszikusan újfent a keletrómai/kora bizánci darabok lesznek.³¹² További típusok a régióban: kengyelfibulák: térdfibulák; korongfibulák: emailos/zománcos, dobozfibula, erősprofilú, számszerű, kereszt, horgony és trombitafejes fibula.

A korongfibulák (**12. Tábla**) a felsőruha és a köpeny összetűzésére szolgáltak és általában az áll környékén voltak elhelyezve.³¹³ A típus a Kr.u. 2–5. századig használatban volt. Az alföldi anyagban a korongfibulák bronz alapanyagú típusaival gyakran találkozhatunk.³¹⁴ A variáns a Kr.u. 2–5. századig használatban volt. Az azonban már igazán ritka, mikor előlap arany/ezüstlemeze az eredeti helyén maradt.³¹⁵ Makó-Járandó M43 37. HT40 lh. 635. sírjából adatolható a térség egyik arany darabja. Az elhunyt nyakánál, annak közepén helyezkedett el és vékony aranylemezből készült ovális alakú darab. A felületét filigrándíszítés borítja és egy ovális üvegberakással van ellátva. A lemeztátes fibulák a Kr.u. 2 – 5. századig jelen vannak.³¹⁶ Leggyakoribbak a kerek, csepp formájú, ovális forma, téglalap vagy pelta formájúak.³¹⁷ A Makó, Igási- Járandó M43 MOL 25. lh. 4. sírjában³¹⁸ lévő nő mellkasának közepére egy ötkorongos fibula, pontosabban Almgren 222 típus³¹⁹ = Riha I.7.20 típus volt helyezve.³²⁰ Az alföldi szarmata anyagban csupán 8 lelőhelyről ismert az adott változat.³²¹ Az viszont kitűnik, hogy ezek a lelőhelyek a Tisza mentén, a Köröstől délre és a Duna–Tisza köze középső régiójában koncentrálnak.³²²

³⁰⁷ VADAY 1989, 89–90.

³⁰⁸ JAKUBCZYK 2014.

³⁰⁹ VADAY 1989, 89–90.

³¹⁰ JOBST 1975, 195.

³¹¹ ISTVÁNOVITS 1993, ABB. 5, 9, 11.

³¹² CURTA-GÁNDIL 2013.

³¹³ VADAY 2003, 375–377.

³¹⁴ VADAY 1989, 90–91.

³¹⁵ A préselt lemezes díszű korongfibulák egyik speciális, barbarikumi változatáról: QUAST 2017.

³¹⁶ VADAY 1989, 90–94.

³¹⁷ SZ. WILHELM 2005, 114–115.

³¹⁸ BALOGH 2015, 256.

³¹⁹ ALMGREN 1923, 222; RIHA 1979, I.7.20.

³²⁰ BALOGH 2011, 275.

³²¹ VADAY 2003, 356.

³²² BALOGH 2011, 275.

Az emailos fibulák **(11. Tábla)** feldolgozását Vaday Andrea végezte el összefoglaló munkájában, ahol az összes addig ismert alföldi darabot felgyűjtötte.³²³ A legmagasabb arányban az emailos dísszel ellátott példányokat a tagolatlan kontúr jellemzi, és általában kerek vagy ovális formájúak. Legfőképp a belsőzománcmezők kialakításában, illetve a színeikben térnek el egymástól.³²⁴ A sakktáblamintás fibulákat a legkorábban a Kr.u. 2. század végétől datálják. Emailos és zománcos fibulákból a térségben megjelenik a sakktábla mintás, egy a zománcfelületben millefiori technikával kialakított csillagbetétes; egy a felső felületén zöld zománcozású, pelta mezőben két vörös emailbetétes, mindemelett adatolható zöld és vörös zománc; kék és vörös zománc továbbá egy szentes-kistőkei darab, mely a felső lapján téglapiros zománckitöltésű, a sarkokban vörös pontdíszekkel a közepén pedig bronzkeretbe foglalt zöld email berakással díszített példány. Szintén Szentes–Kistőkén egy zománcos bronzfibula kiemelkedő madáralakkal, többszínű email díszítéssel - vörös, kék, fehér, fekete, zöld. Továbbá a 114 és 137. sírokban egy hatágú, csuklós szerkezetű, sárga, vörös, fehér és sötétkék zománccal díszített, valamint egy csuklós szerkezetű, kerek zománcos fibula, melynél a középső tagja kék és vörös zománccal, míg a külső mező kék-vörös zománcberakással, a belső mező pedig fehér alapon millefiori technikájú vörös-kék csillagokkal díszített. A másik millefiori technikájú csillagokkal díszített darab Szentes–Berekhat 10. sírjában került elő.³²⁵ Összeségében megfigyelhető, hogy a főként vörös, zöld, fehér és kék zománc dominál.

Dobozfibulákból 2 darab egyedi kialakítású és nemesfémből készült **(12. Tábla)**. Mindkettő a nyak bal oldalán volt elhelyezve. Óföldreák, Ürmös II. 168. obj. számú sírjában³²⁶ egy aranylemezes, bronz dobozfibula töredéke került elő. Az aranylemez kúposra hajlított, felületét pedig koncentrikus körökben granulációval díszítették. Hasonló filigrán és granuláció díszítésű aranyékszeres női sírok kerültek elő például Szentes–Nagyhegy, Hortobágy - Poroshát, Jászberény, Alsómuszaj és Hódmezővásárhely, Erzsébet Újközség lelőhelyekről.³²⁷ A másik darab Szentes–Sárgapart 22. sírjai,³²⁸ ahol, ezüstkeretbe foglalt borostyánbetétes példány volt a női sírban. Egyedi darab még a Szentes, Zalota ezüst, emailos dobozfibulája is. A korong és dobozfibulák a Kr. u. 2. század vége - 3. század elejei időszakban voltak népszerűek.

³²³ VADAY 2003, 326.

³²⁴ VADAY 2003, 326.

³²⁵ PÁRDU CZ 1950, 24.

³²⁶ GULYÁS 2014, 51.

³²⁷ VADAY 1994, 108–110.

³²⁸ PÁRDU CZ 1950, 7-15.

A térdfibula (**16. Tábla**) az egyik legelterjedtebb római típus volt, hiszen már a Kr.u. 2. századtól megjelenik a Barbaricumban, ugyanakkor a forma nagy területen elterjedt Britanniától Szíriáig.³²⁹ A Barbaricumba legnagyobb számban a félkörös fejlapú típusa jelenik meg a Kr. u. 2–3. század fordulójáig, de akár még későbbi darabok is feltűnnek, bár ritkán a szarmata kor anyagában.³³⁰ Hasonló darab Makó–Igási- Járandó M43 MOL 25. lh. 5. sírjának példánya,³³¹ ahol hengeres tok fedi a rugót, illetve a kengyel és a rugótok találkozásánál egy gallérszerű tagolás látható. Ez a típus ritka, elsősorban a szarmata szállásterület déli részén fordul elő.³³² Elterjedése főként germaniai–raetiai limes mentén, a noricum–pannoniai területen és Daciában volt megfigyelhető.³³³ A típus használatának legintenzívebb periódusa a Kr. u. 2. század közepe és a Kr. u. 3. század elejére tehető.³³⁴

A térdfibulák egy csoportját alkotja a Makó, Pap-hát I. MOL 19. lelőhely 9.sírjának,³³⁵ a Békéssámszon – Erdőhāti-halom 13. és 64. sírjaiból³³⁶ és a Makó, Igási- Járandó M43 MOL 25. lh. 3. és 6. számú sírjaiból³³⁷ napvilágot látott darabok. Ezek kéttagú, öntött bronz, felső húrozású fibulák, háromszögletű fejlappal. kengyelük ívelt, amin egy hosszanti gerinc fut, a láb rész rövidebb, mint a kengyel, mely trapézformán kiszélesedik. A magas tűtartón a tűfészek egyszerűen csak vissza van hajlítva. Kisebb eltérések figyelhetők meg mint, például, hogy az egyik darabon a fejlap teljesen elfedi a rugót, míg a másikon olyan kicsi, hogy mindkét oldalon kilóg a rugótekercs. Az egyik fibula kengyelének láb felőli végét két párhuzamos, keresztirányú borda zárja. A magas, középszéles tűtartón a tűfészek egyszerűen csak vissza van hajlítva. Párhuzama Kunszentmárton-Péterszög, Szabó J. földje lelőhelyről³³⁸ adatolható.³³⁹ A térség fibula adatait elemezve érdekes adalékként szolgál, hogy a térdfibulák kizárólag bronzból készültek, és bár a nőknél gyakoribbak, a férfi sírokban is jelentős számban fordulnak elő. A férfi temetkezésekben megjelenőknél általános tendencia, hogy az egyszerűbb kivitelű darabok dominálnak. Ez igazából nem is meglepő, hiszen Astrid Böhme gyűjtése szerint a provinciákban a térdfibulák katonai környezetben kerültek elő.³⁴⁰ Ez a típus adja egyébként térség harmadik legnagyobb darabszámú csoportját.

³²⁹ VADAY 1989, 79.

³³⁰ BÖHME 1972, 19–21, 52–53.

³³¹ BALOGH 2015, 260.

³³² VADAY 1989, 79.

³³³ MERCZI 2011, 25.

³³⁴ VADAY 1989, 79; COCIȘ 2004, 94–96.

³³⁵ GULYÁS 2012, 257.

³³⁶ RÓZSA 2005, 51–55.

³³⁷ BALOGH 2015, 259–260.

³³⁸ PÁRDUCZ 1950, 47, CXXIV. T. 15–16.

³³⁹ BALOGH 2013, 276; PÁRDUCZ 1950, 47, CXXIV. T. 15–16.

³⁴⁰ BÖHME 1972, 18–20.

Hódmezővásárhely, Kishomok, Fáy utca női sírjában³⁴¹ a jobb vállon egy kisméretű, csuklókaros T-alakú, öntött bronzfibula került elő. Hasonló, aranyozott ezüstfibula került elő Madaras–Halmok 155. sírból.³⁴² A római eredetű típus viszonylag ritka a Barbarikumban. Pannóniai párhuzamai alapján a Kr.u. 2. század vége és a Kr. u. 3. század közepe közötti időszakra keltezhető a térdfibulákhoz hasonlóan katonafibuláknak tekintett T-fibulák használata.³⁴³

Mindenképp meg kell említeni a Makó, Igási- Járandó M43 MOL 25. lh.7. számú sírjának ezüsből készült darabját, amely formailag az erősprofilú fibulák **(13. Tábla)**, pontosabban a Kräftige profilierte Fibeln: Almgren IV. típus³⁴⁴ csoportjába tartozik, melyeket a Kr. u. 1. század elejétől a 3. század közepéig kelteznek.³⁴⁵ Méretében és kiemelkedő hosszúságú 11 cm-es rugótekerccsel egyedi példány a barbaricum anyagban. A fibula jellegzetessége, a hosszú, lemeztokkal fedett rugótekerccs és az annak végén felforrasztott dísztag, illetve a kengyel hátán ülő, kacsacsőrű madárfigura. Párhuzama a Szarvas 23. lelőhely 9. sírjának³⁴⁶ darabja lehet.³⁴⁷ Balogh Csilla a darabot Okorag-típusú fibulákhoz hasonlítja, melyek Pannoniától délre, illetve keletre terjedtek el Felső-Moesiában, Dalmatiában és Daciában a Kr. u. 1. század közepe és a 2. század közepe közötti időszakban.³⁴⁸

A fentebb említett, egyedi fibula a horgonyfibulákkal hordoz hasonló jegyeket. A horgonyfibulák főként Dél-Pannonia, Észak-Dalmatia és Északnyugat-Moesia Superior területén terjedtek el a Kr. u. 2. század és a Kr.u. 3. század elején. A Csongrádi-sík területén mindössze 1 db ilyen fibula került elő Szentes – Donát, Mágocspart lelőhelyről, ahol a fibula nagyméretű, kéttagú horgonyfibula. A rugótekerccs felső részét lemez fedi, a kengyelt nyomott gömb alakú gomb tagolja, a láb végét gömb alakú gomb zárja le. A kengyelt kettéosztó gomb alatt plasztikus madár ábrázolás található.

Egyedinek számít a szintén Makó, Igási- Járandó M43 MOL 25. lh. szintén 7. sírjából³⁴⁹ előkerült bronzból öntött, kereszt alakú, a végén félgömbösen kiszélesedő fibula is **(10. Tábla)**, mely egyedülálló a barbaricum anyagban. Hozzá hasonló darab, bár tagolatlan szárvéggel, de a Singidunumi³⁵⁰ nyolckarú darabot lehet említeni.³⁵⁰ Mindazonáltal szinte minden egyezik egy

³⁴¹ CSÁNYI 2020, 10.

³⁴² MERCZI 2017, 102., 15. TÍPUS, KAT. 84–85.

³⁴³ ALMGREN 1923.

³⁴⁴ IVČEVIĆ 2009, 95.

³⁴⁵ HAVASSY 1998, KAT. 22.

³⁴⁶ BALOGH 2013, 276.

³⁴⁷ BALOGH 2013, 277.

³⁴⁸ BALOGH 2013, 261.

³⁴⁹ BOJOVIC 1983, 137–138, T. XXIX. 280. Тип. 25/4.

³⁵⁰ BALOGH 2013, 277.

szíjelosztó veretet a felső-germaniai–raetiai weissenburgi római erőd anyagából.³⁵¹ A Pannónia területéről csak Brigetioból került elő ilyen szíjelosztó.³⁵²

A vizsgált régió temetkezéseiben összesen 30 olyan sír azonosítható, amelyben egynél több fibula volt. A többfibulás sírok döntő többsége mintegy 87%-a női temetkezés volt. A többi pedig a hiányos antropológiai adatok miatt jelenleg ismertlen nemhez sorolható. A férfi sírokban nem fordult elő több fibula jelen információk alapján. A több fibulát tartalmazó sírok 71%-ban minden darab ugyanabból az anyagból készült, ellenben csupán kevesebb mint a felében, mintegy 48,4%-ban voltak azonos típusúak a az adott példányok. Ez azt jelenti, hogy gyakori volt a különböző típusú fibulák együttes használata egyetlen viseleten belül. Ezekben az együttesekben uralkodóan bronz anyagú darabok voltak, és a legtöbb esetben az oldalthajlított és az aláhajlított lábú típusok figyelhetők meg. Mindazonáltal kitűnő jelenség a kettős fibulaviseletnél, hogy egyes esetekben az egyik fibula mindig egy díszesebb darab, vagy magasabb minőségű anyagból készül, illetve, hogy egy sima egyszerű aláhajlított lábú típus, egy kőbetétes korongfibulával párosul. Ez a jelenség valószínűleg a tehetősebb réteg kiváltsága lehetett, ahol a nők az alsó ruházatot egy egyszerű darabbal fogták össze, azonban a felső réteget, illetve köpenyt már egy díszes, reprezentatív ruhakapcsoló zárta. A többfibulás viselet darabjai általában a nyakon és mellkason kerülnek elő, ritkábban ugyanazon az oldalon van elhelyezve mind a két fibula, egymás alatt. A dobozfibulák mellett, a térdfibulák figyelhetők meg ezekben a kombinációkban. Kettőnél több fibula két női sírból adatható. Makó–Dáli - ugar 239. sírja,³⁵³ ahol a kéznél, mellkason és betöltésből kerültek elő a fibulák:

- 1. fibula: kisméretű bronz, kéttagú, alsóhúros, spirálkaros, oldalthajlított lábú fibula. A kerek keresztmetszetű rugót mindkét oldalon négyszer tekercselték fel egy bronzból készült tengelyre. Két végére egy-egy bikónikus gombot helyeztek. Kengyele ívelt, félkör keresztmetszetű.
- 2. fibula: ezüst, kéttagú, felsőhúrozású, spirálkaros, oldalt hajlított lábú kisméretű fibula. Az ívelt kengyel félkör-keresztmetszetű, a láb egyenes, ívelt metszetű. Rugója ezüst tengelyre tekercselt.
- 3. fibula: bronz, kéttagú, felsőhúrozású, spirálkaros, oldalt hajlított lábú kisméretű fibula. Az ívelt vonalú kengyel félkör-keresztmetszetű. Rugója bronz tengelyre tekercselt, bikónikus gombokkal.³⁵⁴

³⁵¹ FABRICIUS ET AL. 1914, TAF. 72. 23.

³⁵² SELY 2010, KAT. 12, 2. T. 4.; BALOGH 2013, 277.

³⁵³ SZTANOVÁNSZKI–BENEDEK 2020, 126.

³⁵⁴ A Péceli-úti temetőben figyeltek meg erős germán hatást mutató példák (NAGY 2023, 147-167.)

Makó– Járándó M43. 37. HT40. lh. 338. bolygatatlan sírjában egy bronz korongfibula egy bronz La Tène típusú fibula és egy bronz trombitafibula került elő. Sajnos a leletek elég töredékes állapotban maradtak meg. Mindegyik fibula egy helyen, szorosan egymás mellett feküdt az alsó állkapocs és a nyakcsigolya részénél. Az egyik darab az alsó állkapocson belül került elő. Ez a leletelhelyezkedés egy specifikus viseleti módot mutat, hiszen a centrális rögzítés egyik példája. Valószínűleg, hogy egymás alatt, az ing vagy tunika zárását szolgálták, de elképzelhetőnek tartom, hogy itt a fátyol/ fejkendő rögzítése lehetett a cél. Ebben az esetben a fátylat, illetve annak két végét az áll alatt hozták össze és ott fogták össze a fibulákkal. Érdekes, hogy a ruhakapcsolók a hátoldalukkal felfelé kerültek elő, ami talán arra utalhat, hogy a fátyol vagy köpeny ráhajlott vagy ráborult a tükre a bomlási folyamat során. A szoros egymás mellett elhelyezés pedig a rögzítésen kívül arra is utalhat, hogy itt egy vastagabb szövésű anyag vagy több réteg textília összefogása volt a cél, amit egy ponton kellett stabilan rögzíteni.³⁵⁵ A fibulatípusokat és elrendezést nézve valószínűleg a korongfibula volt a központi elem/dísz, a másik kettő pedig inkább a technikai rögzítést és a további „másodlagos díszítést” szolgálhatta.

Fém karperecek (19. Tábla)

A térségben összesen 106 karperec került elő 79 sírból. Főként egyszerű huzalkarperecek, de az öntött példányok is képviseltetik magukat. Nyitott és zárt típus egyaránt adatolható, azonban a legtöbb esetben nyitott típusok és az egyszerű végű karperecek dominálnak a szélesedő végűek ellenében. Ezek mellett ugyanakkor szögletes és kerek átmetszetű darabok is adatolhatóak. A szögletes átmetszetű, öntött karperecek a Kr. u. 3. századtól jelennek meg a leletanyagban.³⁵⁶ Ide sorolhatóak pl. Óföldreák–Ürmös II. SNR 182, 262³⁵⁷ és Békéssámszon–Erdőháti-halom 42.,³⁵⁸ Szentes–Sárgapart 12.sírok.³⁵⁹ Az ovális átmetszetű karperecek ezekkel egyidőben tűnnek fel,³⁶⁰ erre példa Óföldreák–Ürmös II. SNR 200³⁶¹ és Szentes–Sárgapart több sírja is.³⁶²

³⁵⁵ Érdekes, hogy a szentes–nagyhegyi vagy a szentes–kistőkei temetőkben is hasonló elrendezést lehet megfigyelni. A női sírokban ott is a fibulák a nyaki régióba vándorolnak, elhagyva a klasszikus római vállon történő rögzítést.

³⁵⁶ VADAY 1989, 52.

³⁵⁷ GULYÁS 2014, 46.

³⁵⁸ RÓZSA 2005. 9. KÉP 2.

³⁵⁹ PÁRDU CZ 1950. XVI. TÁBLA 12–13.

³⁶⁰ VADAY 1989, 52.

³⁶¹ GULYÁS 2014, 46.

³⁶² PÁRDU CZ 1950. V. TÁBLA 10., XII. TÁBLA 13., 14.

6 sírból egymásra hajlított végű példányok voltak az elhunyt karján. Egy sírban mindkét karon ez a típus volt megfigyelhető.³⁶³ Öntött és huzal darabok egyaránt előkerültek, azonban túlnyomó többségben mintegy 64 darabbal a huzal típusok dominálnak. Az anyaghasználatban a bronz uralkodik 74 darabbal, majd a vas 17 darabbal és végül az ezüst 9 darabbal adatolható. A nemek szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a karperecek szinte kizárólag a női és a gyermeksírok melléklete. 1 esetben volt bizonyítható, hogy biztosan férfi mellől került elő.

A fém karpereceket több variációban viselték: a./ egyesével; b./ egy-egy arányban a jobb és bal karon; c./ kettesével egy karon; d./ kettő-egy arányban; e./ kettő-kettő arányban a jobb és bal karon. A legtöbb esetben, 18 sírnál egyenlően oszlanak meg a két kar közt. Egy síron belül -, ha több karperec van – megfigyelhető, hogy inkább eltérő anyagokat használtak. A leggyakoribb párosítás: bronz és vas. 9 esetben azonban azonos volt minden karperec anyaga: ekkor többnyire bronz vagy ezüst példányok ékítették a kart. Egy-egy kar preferenciája nem kimondottan tűnik ki, kivételt képeznek ez alól a vas karperecek, melyek többségében bal csuklóra kerültek.

Gyűrűk

A vizsgált területről 5 azonosítható bronzgyűrű adatolható. Ebből kettő példány Makó, Igási-Járandó M43. MOL 25. lh 4, sírjából látott napvilágot.³⁶⁴ Az egyik maradt meg csupán viseleti helyzetben. Ezek drótpéldányok voltak, még hozzá drótból kialakított és a két vége felé széles szalaggá kalapált, majd spirálosan feltekert gyűrűtípusok. Ez kifejezetten ritka az alföldi szarmata anyagban. Párhuzama Martfű-Zsófia major 1. sír³⁶⁵ és Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag 7. sír³⁶⁶ leletei között figyelhetők meg. E darabok datálása a kísérőleleteik alapján a Kr. u. 2. század vége – 3. század elejére tehető.³⁶⁷ Makó, Pap-hát I. MOL 19. lh 2. sírjának darabja³⁶⁸ egy téglalap keresztmetszetű, zárt bronz lemezgyűrű. Valószínűleg nem az ujjon, hanem a karkötő részeként, a gyöngyök közt hordhatták. Hasonló, egyszerű, zárt bronzgyűrűt FelsőJózsáról³⁶⁹ és Tápé, Malajdok A temető 9. sírjából ismerünk.³⁷⁰

³⁶³ MAKÓ, JÁRANDÓ M43 37. HT40. LH. 43. SÍRJA.

³⁶⁴ BALOGH 2013, 277.

³⁶⁵ VADAY 1989, 64, TAF. 68. 1.

³⁶⁶ ISTVÁNOVIT 1990, 85, II. T. 5.

³⁶⁷ ISTVÁNOVIT 1990, 91.

³⁶⁸ GUYLÁS 2012, 257.

³⁶⁹ PÁRDUCZ 1950, LXXI. T. 9.

³⁷⁰ PÁRDUCZ–KOREK 1946–48, VIII. T. 6.

Gyöngyök, gyöngyviselet

A szarmata sírok leggyakoribb leletei a gyöngyök. A Csongrádi-sík temetkezéseiben összesen megközelítőleg 27303 darab gyöngy látott napvilágot, 321 db sírból.³⁷¹ A gyöngyök férfi, női és gyermeksírokban is előfordulnak, bár határozottan a női sírok jellegzetes elemei, mivel mintegy 76,6%-ban ezekből adatolható. A férfi sírokban való megjelenés marginális (mindössze 15 rekord), ami megerősíti, hogy a szarmata társadalomban a gyöngyviselet elsősorban a női nemi identitás kifejezőeszköze volt. A gyereksírokban ugyan kis számban figyelhető meg, de jelenléte azt mutatja, hogy a lánygyermek már korán megkaphatták ezeket a viseleti elemeket.

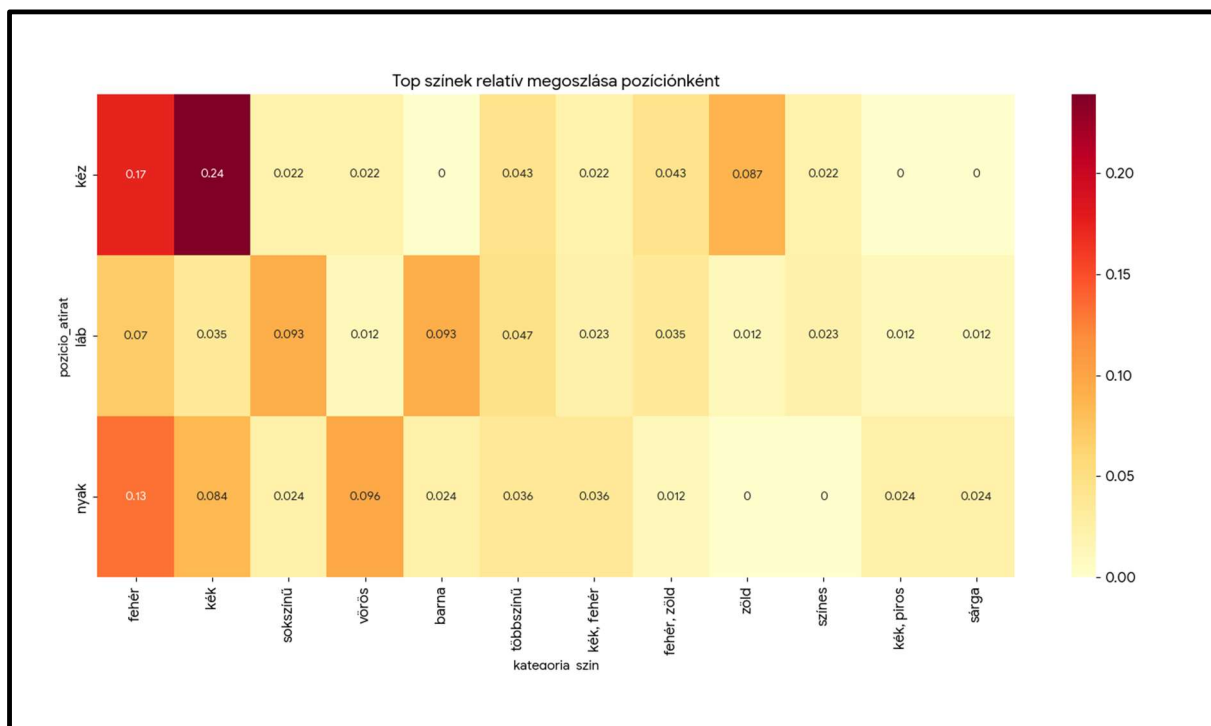
Elhelyezkedésüknél a 3 fő megszokott csoport jeleni meg: nyak, kéz, láb. Ezt természetesen a viseleti pozíció indokolja, hiszen nyakláncként, karláncként és a nadrág/szoknya/cipő kivarrásaként azonosíthatók. Mindemellett, a medence melletti gyöngyök képviseltetik magukat nagyobb számban, melyek az öv, övccsüngő díszeként szolgálhattak a legtöbb esetben. A legkisebb arányában az eddigiektől eltérő pozíciók figyelhetők meg, melyek gyakran szórványként vagy ruhadíszként – mint szegélyek kivarrása – értelmezhetők, illetve a ruha varrásának eltakarására is szolgáltak

A gyöngyök anyagát vizsgálva megállapítható, hogy az üveg abszolút dominanciája mellett jelentős a természetes ásványok jelenléte: mészkő, karneol, borostyán, korall, kalcedon stb., mely a szarmata kori gyöngyök anyagára általános jellemző, azonban kis esetszámban nemesfémből készült példányok is előkerültek. Formavilágban a hengeres, kerek és hordó alakú típusok dominálnak. A teljes anyagra a következő fő formai jegyek jellemzőek: hengeres: Hosszúság > átmérő, egyenletes keresztmetszet; hasáb: Poliédrikus forma, gyakran lecsapott sarkokkal, gömb/gömbölyű: Gömbölyű forma, kevésbé szabályos; nyomott gömb: Lapított gömb; bikónikus; hordó/dob: Közepén vastagabb, végein szűkebb; korong: Lapos, nagyon rövid, lyuk függőlegesen.

A Csongrádi-sík leletanyagában jól elkülöníthetőek a "testtáj-specifikus" kombinációk. A nyaki régióban előkerült gyöngyök mutatják a legnagyobb anyagbeli változatosságot. Az üveg az alapvető anyag itt is, azonban a borostyán és a karneol itt fordul elő a legnagyobb koncentrációban. Ez arra utalhat, hogy értékesebb, látványosabb darabokat elsősorban nyakláncként viselhették. Elemezve a nyaki régi darabjait kitűnik, hogy a fehér és a vörös szín dominál ebben a pozícióban. A karoknál talált leleteknél szembevető a színek eltolódása. Itt a

³⁷¹ Ezt a számot csak megközelítőleg tudom megadni, mivel már az eredeti leírásokban is többször csak becslött darabszámot adnak meg, illetve a múzeumban sem lehetett megtalálni minden esetben a feljegyzett darabokat.

karneol és mészkő jelenléte erősebb az üveggyöngyök mellett. Érdekes, hogy a kezeknél a kék szín uralkodik, amit a fehér és a zöld követ. A lábaknál talált gyöngyök statisztikailag is jól elkülöníthető csoportot alkotnak, mind anyagukban, mind esztétikájukban. nem meglepő módon itt fordulnak elő legnagyobb számban a gyöngyök. Itt a legmagasabb az üveggyöngyök aránya, több mint 80%. Ez a tömeges megjelenés, miszerint gyakran több száz apró gyöngy egy helyen lett a ruhára varrva, mint gyöngyhímzés igazolja, hogy itt nem az egyedi kövek értéke, hanem sokkal inkább a tömeges dekoratív hatás számíthatott. A térségben jellemzően 6-8 soros

11. ábra: Top színek relatív megoszlása pozícióként

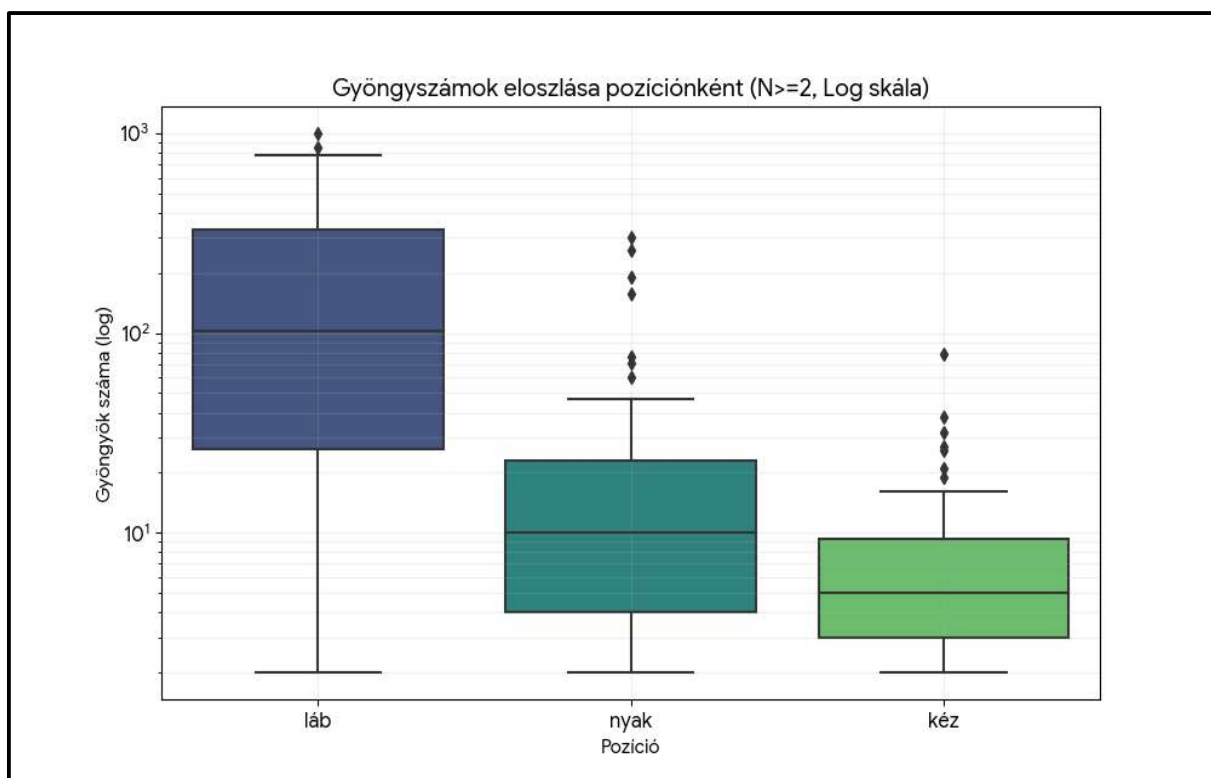
hímzéseket készültek a ruhák aljára. Érdekes, hogy ugyan a sokszínű összeállítások a jelentősek, a barna szín fordul elő az egyik leggyakrabban a láb régióban.

A színes összeállítások mellett homogén garnitúrákat is jelen vannak. Előfordul, hogy egy-egy testtájra korlátozódva kizárólag egyetlen anyag vagy szín figyelhető meg (11. ábra). A lábaknál talált gyöngysorok a leginkább egységesek. Anyagukat vizsgálva már az előbb kitűnt, hogy túlnyomó részt az üveg van jelen, mindemellett itt a legmagasabb a monokróm szettek aránya. Gyakoriak a csak barna vagy tisztán fehér garnitúrák, ami alapján felmerül, hogy a lábánál a gyöngyök nem egyedi díszként, hanem egy egységes technológiával készült ruházati elem részeként értelmezhetők. A karokon viselt gyöngyök szintén nagy arányban mutatnak egységességet. Anyagukban a karkötők 74%-a üveg vagy tisztán karneol elemekből áll. Színben pedig a már említett kék összeállítás figyelhető meg. Markáns tehát a karoknál jelentkező kék dominancia, ahol a tisztán kék üveggyöngyökből álló homogén karkötők egy rögzült, regionális

viselkedet jelezhet a Csongrádi-sík leletanyagában. A nyaki pozíció a legkevésbé homogén, itt a gyöngyöknek csupán 40%-a alkot egyszínű füzért. Ha mégis homogén a nyaklánc, az leggyakrabban vagy tisztán borostyánból, vagy tisztán korallból áll.

A Csongrádi-sík gyöngyleleteinek általános színdominanciáját két megközelítésben elemeztem. Az egyik, a leletek előfordulási gyakorisága, vagyis, hogy hányszor választották az adott színt, a másik, a gyöngyök abszolút mennyiségének vizsgálata, vagyis, hogy milyen színeket használtak tömegesen. A gyöngysorok összetételét nézve, függetlenül a darabszámtól, a legmeghatározóbb szín a fehér. Szinte minden pozícióban megjelenik és gyakran mészkőből készül. Ezt követi a kék, majd a barna és a vörös szín, ami a karneol és a korall természetes színe és a nyaki füzérek kiemelt esztétikai elemeiként szolgáltak. Ha a gyöngyök teljes mennyiségét nézzük, a kép eltolódik a többszínű garnitúrák felé. Ezt a lábaknál lévő polikróm gyöngyvarrások eredményezik. Mindazonáltal az megfigyelhető, hogy gyakoriak a "fehér-kék-vörös" vagy "fehér-zöld" egységek, amelyek rögzült színharmonikiak mentén összeállított gyöngykészletekre vagy divatra utalhatnak.

Vizsgáltam a gyöngyök darabszámának megjelenését is pozíciók szerint (**12. ábra**). Ha kizárólag a füzérszerűen vagy csoportosan előforduló gyöngyöket vizsgáljuk és alapfelvetésünk: $N \geq 2$, a darabszámok eloszlása azt mutatja, hogy a láb pozícióban a legmagasabb még mindig az átlag 198,8 db, és a medián érték is, ami 103 db-ot mutat. A medián érték kiugróan magas szintje mutatja, hogy a lábnál talált gyöngyök kiterjedt felületi díszítések részei voltak. A 103 darabos medián pedig jelzi, hogy a lábnál talált együttesek fele meghaladja a száz darabszámot. A nyaki résznél a medián már csupán 10 darab, ami egy- vagy kétsoros nyakláncolat jelez. Az átlag 23 db, valamint a medián közötti különbséget a néhány rendkívül gazdag több száz darabos, akár 300 szemes füzérek okozzák, amelyek a társadalmi elit reprezentációjának részeként is értelmezhető. A karok a legstabilabb és legkisebb egységet alkotják. A 8/7 darabos átlag és az 5 darabos medián arra utal, hogy a karkötők jellemzően kevés, de válogatott szemből álltak.

12. ábra: gyöngyszámok eloszlása pozíciónként logaritmus skálán

Nemi lebontásban vizsgálva a gyöngyöket kitűnik, hogy a férfi sírok gyöngyleletei jelentősen eltérnek a női temetkezésektől, mind mennyiségükben, mind funkcionális elhelyezkedésükben. A férfi sírokban a gyöngyök elhelyezkedése meglepően változatos, nem korlátozódik egyetlen testtájra. A medence és derék részen gyakran az övhöz, erszényekhez vagy fegyverövekhez kapcsolódó díszítő funkciót láttak el. A nyaknál ritkább elemnek számít, mint a nőknél, de itt is előfordulnak nyakláncok vagy magányos nyaki gyöngyök pl. Hódmezővásárhely-Fehértó, 40. objektum, ahol egy 76 szemből álló, vegyes anyagú nyaklánc került elő. A férfi sírok gyöngyeinek anyaga követi az általános tendenciát, de megjelennek értékesebb darabok is, mint a nyomott gömb alakú kalcedon és a karneol, továbbá egy sírban a kéznél hordóformájú bronzgyöngy került elő.

Az anyagtípusok nemek szerinti összehasonlító vizsgálata rámutat, hogy a míg az üveggyöngy mindkét nemnél alapvető elem, a borostyán és az arany/ezüst fóliás gyöngyök kizárólagosan női sírokból adatolhatók. Érdekes, hogy a karneol és a korall eloszlásának relatív gyakorisága pedig közel azonos mindkét nemnél. Tehát míg a borostyán inkább a női sírok elemei, melynek rituális és esztétikai okai lehettek, addig a karneol univerzális presztízsértékkel bírt, és a férfi elit reprezentációjában is egyaránt megjelent. A kalcedon férfi sírokban megfigyelhető relatív túlsúlya pedig egy olyan specifikus viseleti szokást lehet, ahol a gyöngy

nem csupán dekoráció, hanem a specifikus férfi tárgytípusok például kardfüggők, övveretek funkcionális vagy óvó-védő elemeként jelent meg.

A technológiailag és esztétikailag megmunkált, vagyis „díszített”, 188 db emelhető ki: fóliás, bordázott, csavart, szemfoltos, pontbetétes, bekarcolt díszes, millefiori páldányok stb. Túlnyomó többségben a nyaki régióban tűnnek fel ezek a darabok. A Csongrádi-sík leletanyagában az arany, ezüst, illetve fóliás gyöngyök összesen 17 esetben kerültek elő. Ezek valószínűleg a társadalmi elit temetkezéseihez tartoztak. Ezekben a sírokban a többi gyöngy összetétele is sajátos tendenciákat mutat. A nemesfém anyagú gyöngyök szinte mindig gazdag, változatos alapanyagú füzérek részei. A 17 sír közül 5-ben karneol, 4-ben borostyán és 3-ban korall is található a nemesfémek mellett. Érdekes viszont, hogy e mellett a mészkőgyöngyök gyakori kísérői e drága daraboknak. A fehér mészkő és az arany/ezüst/fóliás felületek kontrasztja talán esztétikai választás lehetett. Az üveggyöngyök itt is jelen vannak, de ezekben az esetekben jellemzően bonyolultabb, díszesebb darabok jelennek meg. Kitűnik az is ezeket az együtteseket vizsgálva, hogy a gyöngyök összdarabszáma is szignifikánsan magasabb az átlagosnál. Ezek a sírok nem csupán az anyagminőségben, hanem a halmozásban is felülmúlják a közösség többi tagjának temetkezéseit.

A gyöngyök együttesekben lévő sorrendjének megfigyelését több tényező is nehezítette. Egyrészt a bolygatások, másrészt az is, hogy az esetek többségében a ruha alsó részét valószínűleg többféleképpen behajtogatták, így annak pontos megfigyelése mára már a legtöbb esetben nem lehetséges. Mindehhez hozzájárul az is, hogy a gyöngysorokat valószínűleg színes textilszálakból szőtt, illetve hímzett mintákkal kombinálták³⁷² Ennek pedig számtalan variációja lehetséges. A textilhímzés és a gyöngyhímzés kombinációjára semmiféle adattal nem rendelkezünk.³⁷³ Erre azonban Nagy Margit lehetséges eshetőségként gondol. Felveti, hogy a ruha nyakkivágására, a ruhaujjak, a szoknya és a nadrág alsó szegélyére nem közvetlenül varrhatták fel a gyöngyöket, hanem esetleg mintás szövésű és gyöngyökkel hímzett textilcsíkokra, majd ezeket varrták a ruhák szegélyeire.³⁷⁴ Nagy Margittal egyetértve én is azt tartom valószínűnek, hogy a barbaricum asszonyok előtt sem lehetett ismeretlen a római nők által használt szövőkártya, mellyel különböző színű fonalakból mintás textilcsíkokat lehetett készíteni.

³⁷² Ezt a lehetőséget mutatja be a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán a "szarmata női viselet" illusztrációja, a gyöngysorokkal élénkített (elképzeltem) hímzés minta (HENDZSEL-ISTVÁNOVITS-KULCSÁR-LIGETI-ÓVÁRI-PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2008,33–35, FI G. 3,3; 3,4.)

³⁷³ NAGY 2023, 203.

³⁷⁴ NAGY 2023, 203.

Csatok, szíjvégek (23. Tábla)

A kategória tárgyainak elemzésénél nehézséget jelentett, hogy a legtöbb darab igen rossz állapotban, illetve töredékesen került elő, mindemellett csekély számban is képviseltetik magukat az anyagban. Markánsan a férfi sírok dominanciája figyelhető meg a csatoknál, azonban a szíjvégek esetében kiegyenlítettebb az arány. A csatok döntő többségben vasból készültek (106 db), de közel 30 db bronz és 2 db ezüst darab is napvilágot látott. A szíjvégek esetében a bronz a meghatározó, amit az ezüst követ 2 darabbal, majd a vasszíjvégek zárják a sort a statisztikában. Mindkét típusnál ez a leggyakoribb pozíció a medence és annak környéke, míg a lábaknál, valószínűleg a lábbeli rögzítésére használt darabok és szíjvégek alkotják a második csoportot. Egy sírban együttes előfordulások elég kis arányban adatolható, de kitűnik, hogy Apátfalva–Nagyút-dűlő lelőhelyen figyelhető meg az esetek 50%-a.³⁷⁵

A vascsatok magas arányát az is indokolhatja, hogy jobban megmaradt a sírokba, hiszen a bolygatások során talán a sírok kevésbé értékes eleme lehetett. Az összes csattípus megfigyelhető vasból. Az anyagban ovális és kerek formájú, illetve szögletes, téglalap alakú csatok is képviseltetik magukat. A vascsatokon belül külön kategóriát alkotnak a lemezes csatok, melyek kéttagúak, "D" vagy téglalap alakú csatkarikával és téglalap alakú szíjszorító lemezzel. Ezeket a darabokat kb. 3 cm széles bőrvöknél használták és a Kr u. 2. sz. második felétől használták az Alföldön.³⁷⁶ Óföldreák. Ürmös II. lelőhely 221. 230. SNR sírjában³⁷⁷ kéttagú, téglalap alakú lemezes testű és félkörös csatkarikájú darab volt, de Szentese–Sárgapart 34. sírjában³⁷⁸ is képviselteti magát e típus.³⁷⁹ Az óföldreáki 221. számú sírnál³⁸⁰ mindemellett a medence környékén, bronz övverethez tartozó töredékeket találtak, melyekből kettő kerek átmetszetű, mindkét végén majdnem derékszögben behajlított bronzdrót volt. ehhez hasonlót Sándorfalva–Eperjes 1 sírban figyeltek meg.³⁸¹ Vörös Gabriella megfigyelései szerint ezeket az ólomveretek hátuljára erősítették fel.³⁸²

Az bronzcsatok közül kiemelkedik Hódmezővásárhely, Kenyere-ér 309. férfi sírjának nagyméretű csatja, mely a bal lábszárcsont belső oldalán került elő. A korszak Kárpát-medencei leletanyagában jelenleg egyedülálló. Csatjának külső szíjborító lemezét áttörés díszíti és a két

³⁷⁵ KIJÁNI 2015, 91–111.

³⁷⁶ VADAY 1989, 69.

³⁷⁷ GULYÁS 2014, 52.

³⁷⁸ PÁRDUCZ 1950, 12–16.

³⁷⁹ GULYÁS 2011, 147.

³⁸⁰ GULYÁS 2014, 52.

³⁸¹ GULYÁS 2011, 148; VÖRÖS 1983. II. TÁBLA 5–6.

³⁸² VÖRÖS 1983. 136.

lemez közé fogott bőrhöz hat darab, félgömbös fejű szegeccsel lett rögzítve.³⁸³ A 309. sír felszereléséhez tartozott még egy háromszög formájú szíjvég, hosszú és sokszor kerek alsó dísszel, illetve áttöréssel ellátott, római katonai öveket utánzó darab.

A bronzcsatok egyik csoportja a lemezes, kéttagú, D és téglalap alakú csattesttel rendelkező darabok mint, például Óföldsé – Ürmös II. lelőhely darabjai: 176 SNR számmal³⁸⁴ lemezes testű bronz övcsat. D formájú csatkarika, keskeny csattövis. A lemezes csattest sarkában bronzszegecs látható; 177 SNR számmal: kéttagú, lemezes testű bronz övcsat. A kerek átmetszetű, kerek csatkarikára ráhajlik a csattövis. A téglalap alakú csattest rossz megtartású.³⁸⁵ Érdemes kiemelni a bronz darabok közül Apátfalva–Nagyút-dűlő 175. számú férfi sírját, ahol a temető egyetlen szíjvéggel is ellátott garnitúrája került elő.³⁸⁶ Az öntött csatkarika kör alakú és kör átmetszetű, közepén megvastagodó. Ráhajló, félkör metszetű, végén enyhén ívelten megtört peckű. A ráhajtott szíjszorítót közepén, illetve a végén 3-3 félgömbös nittszeggel rögzítették.³⁸⁷ A felszíni oldal szélén sűrű, középső tagos, félhold alakú minta látható, ami felett U alakú poncsor díszít. A szíjvég téglalap alakú, elkeskenyedő végű, lekerekített bronzlemezekből áll. A 2 darabból álló szíjszorítót, nittszeggel rögzítették. A felső oldal öntött, míg az alsó lemezes. A felső oldalon, annak oldalsó szélén sűrű, alsó harmadában ívelt, felső részében 3 farkasfog mintájú poncsor figyelhető meg. A nittszegek felett vésett vonallal és hornyolt sávval díszítették. A szíjvégre pontos párhuzamot nem találtam, de a csatforma analógiái a következők: Csongrád–Határút, Babót H. földje; Orosháza,³⁸⁸ Sándorfalva–Eperjes.³⁸⁹ Vaday Andrea ezt a típust a késő szarmata-hunkori leletek közé sorolja.³⁹⁰ Hasonló díszes öv jelenik meg a 160. számú³⁹¹ női sírban. Ez esetben is kettőzött lemezből készített szíjvég volt. Öntött bronzcsattal, lemezes szíjszorítóval és szíjvéggel ellátott bőrvet figyeltek meg a sírban. A pecék közepén, valamint a szíjszorítóhoz közeli részén 2-2 vésett vonallal tagolták. A csatkarikára hajtott, lemezes testű szíjszorító közepén téglalap kivágású.³⁹² A csatlemez végén és közepén is 3-3 nittszeggel rögzítették. A felső oldal szélein sűrű egyszerű poncsorral, alatta U alakú poncsorral díszített. Végén ék alakú, egyszerű poncsor figyelhető meg. Hasonló megoldású övet Vörös

³⁸³ VARGA 2020, 37.

³⁸⁴ GULYÁS 2014, 52.

³⁸⁵ GULYÁS 2011, 147.

³⁸⁶ KUJÁNI 2016, 41.

³⁸⁷ Hasonló félgömbös szegecsket a pajzsdudoroknál is ismerünk. (VADAY 1989, 68.)

³⁸⁸ PÁRDUCZ–KÖREK 1948, 298, 304, LXVII. T. 9.

³⁸⁹ VÖRÖS 1985, 138., III. T. 2.

³⁹⁰ VADAY 1989, 68–69.

³⁹¹ KUJÁNI 2016, 36.

³⁹² KUJÁNI 2016, 36.

Gabriella Sándorfalva-Eperjes-Ivótavak lelőhelyről közölt.³⁹³ Az öv végén két lemezből készített egytagú szíjvég van. A téglalap alakú, végén lekerekített szíjszorítót itt 2 nittszeggel rögzítették. A felső rész mintája a szíjszorítóéval egyezik meg. A kontúr-keretelést a hunkori díszítőművészet egyik jellegzetes elemeként tartjuk számon.³⁹⁴

A másik csoportot a lábak környéken előkerült valószínűleg lábbelikhez tartozó darabok alkotják, melyek hosszú, keskeny szíjszorítólemezzel ellátott bronz- és vascsatok, ovális fejű (pl. Szentes, Kistőke 112. sír;³⁹⁵ Apátfalva–Nagyút-dűlő 182. kislány sírja³⁹⁶). Ilyen típus a Péceli-úti temető 40. számú sírjából is előkerült.³⁹⁷ Az ezüstcsatok csak 2 esetben adatolhatóak a térségből. Mindkettő egy síron belül Makó, Járandó M43. 37. HT40. lh. 165. sírjának mindkét lábánál megfigyelt ezüst cipőcsatjai.

Veretek

A térségben a szarmata sírokból előkerült veretek csupán a leletanyag egy kis töredékét alkotják, ez az alacsony szám a bolygatásoknak és e tárgyak sérülékenységének is egyaránt betudható. Főtípusok: öv/szíj, cipő, ládika és edényveretek.

Az övveretek mind bronzból készültek. Ide tartozik a fentebb már említett Óföldrék – Ürmös II. lelőhely darabja is,³⁹⁸ illetve szintén erről a lelőhelyről a 230. sírban a jobb medencecsont felett egy szinte teljes egészében megmaradt, csak a derék alatt két hiányos ólom övveret került.³⁹⁹ Ez egy nagyméretű, téglalap alakú, hiányos szélű veret, melynek két sarkában egy-egy furat volt. Hasonló méretű, két sarkában átfúrt bronzlemez adatolható Mezőszemere, Kismari-fenék lelőhely 55. sírjából.⁴⁰⁰ Ólomból készült darabok továbbá a Sándorfalva, eperjesi temető 1. és a 3. férfi sírjaiból kerültek elő.⁴⁰¹

Cipőveretek bronzból Óföldrék – Ürmös II. lelőhely 229. obj sírjából⁴⁰² láttak napvilágot, melyek hosszúkás, végek felé kiszélesedő, mindkét végén kerek furattal ellátott

³⁹³ VÖRÖS, 1985, 140, III. TÁBLA 2.

³⁹⁴ VADAY 1989, 70–71.

³⁹⁵ PÁRDUCZ 1950, 12–16.

³⁹⁶ KUJÁNI 2015, 105.

³⁹⁷ NAGY 2023, 192.

³⁹⁸ GULYÁS 2014, 176.

³⁹⁹ GULYÁS 2014, 145.

⁴⁰⁰ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 81., ABB. 54: 12.

⁴⁰¹ VÖRÖS 1983. II. TÁBLA 1–4., V. TÁBLA 4–5.

⁴⁰² GULYÁS 2014, 142.

bronzveretek. Az ehhez hasonló darabokat – pl Mezőszemere–Kismari-fenék 38., 58. sír,⁴⁰³ Hódmezővásárhely, Kopáncs 3. sír⁴⁰⁴ – övveretnek határozzák meg általában, azonban a sír bolygatatlan volt, így ebben az esetben biztosak lehetünk, hogy a cipőhöz tartozhattak. Ezek mellett a Makó, Járandó M43. 37. HT40. lh. 165. sírjának ezüst lábbelicsatokhoz tartozó, ezüst veretei alkotják a csoportot. A lábak környékéről gyakran kerülnek elő csatok és szíjvégek, melyek egykor a lábbeli szíjazatához tartoztak, melyek a Kr.u.2 – Kr.u. 3. századi, ún. „szarmata csatos” kör sírjainál figyelhető meg és a késő szarmata periódusban már nem fordulnak elő.⁴⁰⁵

Edényveret csak egy esetben Óföldaék – Ürmös II. 120. obj. számú sírjából adatható.⁴⁰⁶ Ez egy faedény peremét díszítő, lemezből készített, téglalap alakú bronzveret. Töredékes állapotban került elő. A legnagyobb töredék téglalap alakú, az egyik rövidebb végén szögletesen behajlított, 3 hosszanti sorban kerek dudorokkal díszített felületű darab. Bronzszegeccsel fogták össze. A szegecsnek fejét félgömb alakú gombbal takarták el. A lemez hosszanti oldalának közepe át van fúrva.⁴⁰⁷ A szarmata anyagban csak kevés lelőhelyről van adat hasonló faedény veretre.⁴⁰⁸ Az óföldaéki darab egy nyitott körárkos női sírba volt helyezve. A kiskundorozsmai temetkezésénél is megfigyelték a körárkot, azonban az óföldaéki sír későbbre, a Kr.u. 4. századra keltezhető az akasztótagos sárga üveggyöngy alapján, ellentétben a dorozsmai Kr. u. 2/3. századi temetkezéssel.⁴⁰⁹ Érdekes, hogy az edényvereten látható díszítés megegyezik a pixiseknél megfigyelt jellegzetes pontsoros mintával.⁴¹⁰

Ládaveretek 6 sírban fordultak elő. Mindegyik bronzból készült. Egy darab igazából egy bronzfogantyú töredéke, ami egy karikából és kapcsolódó tagból áll és valószínűleg faedény vagy ládaszerelék lehetett. A több esetben vékony bronzlemeztöredékek voltak, két esetben vasszegekkel és egy esetben felső hurkos füllel kerültek elő női sírokból, jellemzően a lábnaál. Makó–Mikócsa-dűlő M43 31. lh. 245. sírjának darabja verete közül,⁴¹¹ ami olyan állapotban marad meg, hogy részletesebb értékelésre is alkalmas. A sír, a ládika elhelyezésével is kitűnik, miszerint nem a lábnaál, hanem az elhunyt bal oldalára, részben a bal karra helyezték. Innen két, derékszögben meghajlított, vasszegeccsel ellátott bronzveret került elő,

⁴⁰³ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. ABB. 28: 6–8., ABB. 41: 3.

⁴⁰⁴ VÖRÖS 2001. 2. KÉP 3.

⁴⁰⁵ VADAY–SZŐKE 1983. 116–117.

⁴⁰⁶ GULYÁS 2014, 139.

⁴⁰⁷ GULYÁS 2014, 139.

⁴⁰⁸ Jászberény–Alsómuszajról (VADAY 1989. TAF. 19., VÖRÖS 2003B. 2. KÉP), Madaras–Halmok 144. sírjából (VÖRÖS 2003A.33., VÖRÖS 2003B. 1. KÉP); Kiskundorozsma, Subasa 84. sírjából (KÜRTI 2005. 14. KÉP 8.).

⁴⁰⁹ KÜRTI 2005. 14.

⁴¹⁰ BÖR 2022, 181.

⁴¹¹ PÓPITY 2014, 167.

melyek függőlege helyzetben feküdtek. Valószínűleg egy fából készült ládika sarkát díszíthették, és a láda fedelének felső élére lehettek helyezve.⁴¹² A római, fából készült veretes ládikák a szarmata területen női sírok sajátja.⁴¹³ A veretek a Gáspár Dorottya féle VI. csoportba⁴¹⁴ tartoznak.⁴¹⁵ Pannoniában bronz- vagy vasveretes, átlagosan 28×28×30 cm méretű darabokat *scrinium*nak nevezik. A lelőhely darabjánál 25 cm kerettávolságot mértek, így ezek alapján itt is valószínűleg egy *scrinium*ról lehet szó.⁴¹⁶ A római területeken ezt a típust levelek, de kenőcsök tárolására is használták.⁴¹⁷ Jelen sír estében valószínűleg a pipereskészlet része lehetett. Párhuzama Nagykőrös–Gógányi-rét Kr.u. 3. századi lelőhely darabjainál találjuk.⁴¹⁸

⁴¹² PÓPITY 2014, 167.

⁴¹³ DINNYÉS, 1991, 167–169.

⁴¹⁴ A típus jellemzője, hogy az éleket egymástól elválasztott, különálló vas vagy bronz lemezek díszítik, melyek formája nagy változatosságot mutat: lemez, négyzetes vagy kör alak (GÁSPÁR 1986, 55–56.).

⁴¹⁵ GÁSPÁR 1986, 55–56.

⁴¹⁶ PÓPITY 2014, 167.

⁴¹⁷ GÁSPÁR 1971, 8.

⁴¹⁸ PÁRDUCZ 1931, 132–133; PÁRDUCZ 1944, 22.

4.3. HASZNÁLATI TÁRGYAK

Kések

A kések női és férfi sírokban egyaránt előfordulnak, melyeket az övre felfüggesztve hordtak.⁴¹⁹ A térségben 239 sírból összesen 245 darab látott napvilágot, de igen sok töredékes állapotban került elő. Túlnyomó többségük, mintegy 90%-ban nyéltüskés kivitelű. A pengék tekintetében négy fő variáció figyelhető meg: az egyenes hátú és egyenes élű típus, melyek az összes kés körülbelül 40%-át adják, az ívelt hátú és egyenes élű típus, melyek 45%-ban vannak jelen, az enyhén ívelt hátú formák 15%-ban, továbbá a ritkának számítanak a markánsan ívelt pengék. A szarmaták leletanyagában az ívelt hátú kések a Kr.u. 2. században, az egyenes hátúak a Kr.u. 3. században jelentek meg és egészen a késő szarmata korig használatban maradtak.⁴²⁰ A nyélállást vizsgálva három fő kategória azonosítható: a felső nyélállású 15%-ban, a középső nyélállású 75%-ban, valamint az alsó nyélállású 10%-ban oszlik meg az anyagban. A nyélállás helyzetét vizsgálva kitűnik, hogy az egyenes vagy enyhe ívelt hátú kések nagy részében a középső nyélállás a jellegzetes. Ez gyakorlati felhasználásra utalhat. A méret tekintetében háromféle kategória különíthető el: a kis kések: 2–5 cm hosszúság, az összes kés 15%-a, a “normál” méretű kések: 6–12 cm, 75%, valamint a nagyobb kések: 13 cm felett, 10%-ban adathozhatóak.

A kések szinte teljes egészében mintegy 98%-ban vasból készültek, azonban egy esetben bronz példány is előkerült. Ez a Szentés–Sárgapart sír 17. női sírjából,⁴²¹ a kéz mellett, szövet maradványnál együtt lett dokumentálva. Öntéssel készült, felfüggeszthető volt és valószínűleg pipere jellegű tárgyként szolgálhatott. Mindemellett, egy esetben Csanádpalota–Dávid-halom 5. számú női sírjában egy obszidiánpenge⁴²², míg a 3. számú női sírban egy kovapengét figyeltek meg. A fa- és csontmarkolat nyomai körülbelül 15%-ban figyelhetők meg. Ezekben az esetekben rendszerint fatöredékek vagy fanyomatok maradtak meg a vas anyagba, amely azt mutatja, hogy a késekhez gondosan összeillesztett fa- vagy csontos markolatot erősítettek. A díszítés csak néhány darabon figyelhető meg: egyszerű geometrikus bevésések vagy vaspántok jelennek meg.

⁴¹⁹ VÖRÖS 1996, 129.

⁴²⁰ VADAY 1989, 120.

⁴²¹ PÁRDUCZ 1950, 12.

⁴²² STR könyv alapján, nem publikált.

A kések nemek szerinti megoszlása a sírokban határozottan elkülönül. Közel 50%-ban férfi sírok lelete, míg 13%-ban női és 5%-ban gyermektemetkezésekből adatolható. Ismeretlen nemnél 32%-ban van jelen. Ez az arány 3,8:1 a férfi-nő viszonyban, ami jelentős különbség. A férfiak esetében a kések általában nagyobb, erősebb kialakítású darabok voltak, melyek elhelyezkedése rendszerint a medence környékén történt. Ha a vaskés a combcsont mellett kerül elő, akkor azt a temetés előtt lecsatolhatták, ha azonban az övesat és a vaskés egymás közelében fekszik, akkor a kést valószínűleg nem vették le az övről.⁴²³ Érdekes, hogy a női sírokban viszont nagyobb arányban figyeltek meg a késeken valamilyen textil-, fa- vagy csontlenyomatot. A nők esetében is kéz mellett helyezték el a késeket. Gyermekeknek mindössze 4 esetben volt a sírba ez a lelettípus, ahol lábnál és kéz mellett láttak napvilágot.

A kések fegyverekkel való együttes megjelenését vizsgálva elmondható, hogy 155 sírból 20 sírban, azaz 12,9%-ban van jelen fegyverrel együtt. Leggyakrabban lándzsával figyelhető meg az esetek 42%-ban.

Fegyverek (24. Tábla)

Összesen 14 lelőhelyről 26 fegyver adatolható a térségből, melyek 17 esetben férfi, 2 esetben női és 7 esetben ismeretlen nemű temetkezésből kerültek elő. Női sírból Makó, Dáli-ugar M43 41.lh. 283. sírjában⁴²⁴ három darab lamellás páncélhoz tartozó vaslemezt dokumentáltak, melyek téglalap alakúak, enyhén domborúak, lekerekített sarkúak voltak, valamint furattal és bemélyedéssel lettek ellátva.⁴²⁵ Párhuzama a madarasi temető 1. sírja, amelyben egy félhold alakú bevágással rendelkező bronzlemez került elő.⁴²⁶ A lemezes páncélok a hosszú ideig használt védőfegyverzetek közé tartoznak. Alekszander Szimonyenko kutatásában megállapította, hogy a lamellás páncélokat már a szarmaták is használják és páncéltípust a szarmaták belső-ázsiai kapcsolatainak lenyomataként értékeli.⁴²⁷ A Kárpát-medencei szarmata hagyatékban kevés az előkerült védőfegyverzet. A pajzsokhoz képest a páncélmaradványok száma szinte elhanyagolható.⁴²⁸ Tacitus művében, említést tesz a tárgycsoportról, melyben a Moesiába betörő szarmata nehézlovasság páncélzatának alapanyagát említi: „(...) a

⁴²³ VÖRÖS 1996, 129.

⁴²⁴ SZTANOVÁNSZKI-BENEDEK 2020, 123.

⁴²⁵ SZTANOVÁNSZKI-BENEDEK 2020, 120–149.

⁴²⁶ KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 1. TÁBLA 1.

⁴²⁷ SZIMONYENKO 2009, 121–126.

⁴²⁸ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1992. SZTANOVÁNSZKI-BENEDEK 2020, 130.

legelőkelőbbek vértézete, amelyet vaslemezekből vagy igen kemény bőrből illesztenek össze (...)”.⁴²⁹ Esetünkben is vaslemez darabok kerültek elő. Valószínűleg egy lamellás páncél két ép, hosszanti oldalán bevágással rendelkező vaslemezei lehettek, azonban a leletkörülmények miatt (bolygatás), nem lehet biztosan állítani, hogy az egész páncél részeként került a sírba. Elképzelhető, hogy csak pár szimbolikus darabként vagy egy mester mintapéldányaiként kerültek a temetkezésbe.⁴³⁰

Hódmezővásárhely, Székkutas, Kakasszék 2. női sírjában⁴³¹ pedig egy nyílhegy volt a sírban. E két esetben valószínűleg inkább óvó-védő funkciót tölthettek be, illetve szimbolikus szerepről lehet szó, nem pedig női harcasként kell értelmezni a jelenséget.

A térségben 12 vaslándzsa, 4 vaskard, 3 feltételezhető vasnyílhegy, 2 vassarkantyú, 1 pajzs és annak vasmerevítői és a hozzá tartozó umbo, valamint egy lamellás páncéltöredék és egy hüvelymerevítő vasrésze került elő. A lándzsák a legtöbb esetben töredékesen láttak napvilágot, de a meghatározható darabok közül 3 fűzfalevél és 2 babérlevél alakú, köpüs típus volt. Jellemzően a fejnél voltak elhelyezve, de a nyaknál, lábnál, kéznél és mellkason is dokumentáltak. Az első részletes gyűjtést Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria készítette, melyben valamennyi, a Kárpát-medencéből előkerült szarmata lándzsát számba vették.⁴³² A lándzsák sírba helyezése sem a sztyeppe, sem a krími szarmatákra nem jellemző. Az új hagyomány kialakulását a germánok és a megtelepedésük nyugati szélén élő szarmaták egymásra hatásával magyarázza Kulcsár-Istvánovits szerzőpáros.⁴³³ A Kárpát-medencei anyagban azonban a lándzsák aránya magasabb, a többi a fegyveréhez képest és ez kifejezetten a kései korszakban látszik.⁴³⁴ A lándzsa amennyiben nem egyedül, úgy legtöbb esetben karddal fordul elő a sírban, azonban komplett együttesek, mint pajzs, kard, lándzsa, igencsak ritkák.⁴³⁵

A kardoknál az egyélű és kétélű darab egyaránt megtalálható az anyagban, azonban figyelemre méltó Szentes – Kistőke 143. sírjából napvilágot látott kétélű gyűrűs markolatú példánya, amelynek markolatában zöld üveggyöngybetét található. A legkorábbi kardok jellegzetessége az Alföldön a gyűrűs markolat.⁴³⁶ Itt egy élel felfelé álló kétélű vaskard feküdt. A keresztvas felfelé hajlik, a markolat karikában végződik. A karika közepébe egy kettős csonkakúpos zöld üveggyöngyöt helyeztek. A kard mellett egy vaskés és egy nagyobb, gömb

⁴²⁹ TACITUS, GERMANIA I. 79. FORD. BORZSÁK 1998, 75.

⁴³⁰ SZTANKOVÁNSZKI–BENEDEK 2020, 1312.

⁴³¹ GAZDAPUSZTAI 1960, 47.

⁴³² ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995.

⁴³³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2022, 88.

⁴³⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995, 19.

⁴³⁵ Erre példa Hortobágy–Poroshát vagy Geszteréd lelőhelyek (Kulcsár 1993, 124.)

⁴³⁶ A típus felgyűjtését és részletes elemzését lásd: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 63–78.

formájú zöld gyöngy feküdt.⁴³⁷Ezeket a darabokat A Kr.u. 1–2. század fordulójától a IV. századig keltezik. A legtöbb, Alföldön talált kard általában hosszú, fémmarkolatvég nélküli.⁴³⁸ A gyűrűs markolatú kardok a sztyeppei anyagban már korán megjelentek. Megtalálható az egész szarmata szállásterületen a Dél-Ural vidéktől az Al-Dunáig. Maga a forma a Kr.e. 3. századból eredeztethető, de a Fekete-tenger északi partvidékén a Kr.e. 2. században terjedt el.⁴³⁹

A területen a fegyveres sírok a legnagyobb arányban Makó – Járandó M43. 37 HT40. lelőhelyen koncentrálnak, ahol 5 sírban lándzsát vagy annak töredékét figyelték meg. Ezután szintén Makó területén, Igásjárandó MOL 26.lelőhelyen⁴⁴⁰ került elő 2 sír, szintén lándzsával. Ugyanígy két sírral képviselteti magát a sorba Apátfalva–Nagyút-dűlő szintén lándzsamaradványokkal a sírokban.⁴⁴¹

A Hódmezővásárhely, Kenyere- ér kiemelkedő jelentőségű lelőhely⁴⁴² a térségben, mivel itt egy temetkezésen belül található egy komplett, egyedi fegyverösszeállítás. A 309. számú sírban egy 50-59 éves férfit helyeztek végső nyugalomra. Temetkezési rítusok alapján, teljesen a temetőbe illik. Körárkos, D-É irányú, bolygatott temetkezés, azonban annak embertani anyaga már szembeötlően elütött a temető többi sírjától, mivel egy kiváló megtartású, robusztus, nordikus típusú ember váza feküdt a sírba. Mellékletei: kerek, bronz öntött, négy mezőre tagolt, áttört szíjelosztó, mely nem számít általános darabnak;⁴⁴³ levél alakú vaslándzsa; fából készült pajzs vasmerevítése famaradvánnyal; a pajzshoz tartozó umbo; pajzsfogó, melynek markolati részén megfigyelték, hogy szerves anyaggal volt betekerve; nagyméretű vaskés; 2 db kovácsolt, vas sarkantyú, az egyik viseleti helyzetben a lábon; áttört díszű, nagyméretű bronz csat szíjszorító lemezzel, melyet 6db félgömbös fejű szegeccsel rögzítettek; Traianus ezüstérme; hosszúkás bronz szíjvég. A sír már önmagában, a leletösszetétel szempontjából kiemelkedik a temetkezések sorából, de mindezen felül a leletek típusai sem szokványosak. A szíjelosztón túl, a pajzs is rendkívüli jelentőséggel bír, mivel a környezetében hiteles feltárásból származó hasonló darab még nem került elő. A szíjszorítólemezes csat, pedig az eddigiekben párhuzam nélküli a Kárpát-medencei anyagban. A fegyverzet teljes összeállítása egyedi, hiszen egyáltalán nem jellemző a szarmata anyagra, ami a sarkantyúkban mutatkozik meg legjobban. Ezek ugyanis a germán hagyaték jellegzetes elemei, amik viszont hamvasztásos

⁴³⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 64.

⁴³⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995.

⁴³⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 63.

⁴⁴⁰ STR könyv alapján.

⁴⁴¹ KUJÁNI 2015, 91-111.

⁴⁴² SPEKKER ET AL. 2024.

⁴⁴³ Barbaricum párhuzama csupán Orosháza- Máv homokbánya lelőhely (Havassy 1998, kat 77.). A Dunántúl római anyagában találhatóak meg inkább nagyobb számban hasonló korongok.

temetkezésekből kerülnek elő.⁴⁴⁴ Esetünkben viszont egy szarmata temetőben, a temető rendjébe és rítusába beillő temetkezéstről van szó. Az archeogenetikai vizsgálatok eredménye is meglepő adattal szolgált: mind az apai (Y-kromoszóma), mind az anyai (mtDNA) vonalakat megvizsgálva kiderült, hogy jelentős a nyugati sztyeppe nomád komponens, amely iráni nyelvű népességre utal. Az egyén genomja a helyi barbaricum lakosság és a keleti bevándorlók keveredését mutatja.⁴⁴⁵ Tökéletes példája ez annak, hogy a leletanyag, a rítus és a genetika nem mindig fedik egymást egyértelműen, és ezt akár egy multikulturális elit réteg megjelenésének is tekinthetjük a Csongrádi-síkon.

Munkaeszközök

Orsókarika, orsógomb, orsónehezék (25. Tábla)

A szarmata női sírok egyik jellemző eleme az orsó, ami a mindennapi munka fonás-szövés jelképe. Az orsók mellékelése mindemellett szimbolikus jelentőséggel is bírhatott, mint a sorsot jelképező fonál.⁴⁴⁶ A Csongrádi-sík női temetkezéseiben is megjelenetek az orsógombok, karikák és nehezékek. A munkaeszközöket tartalmazó sírokbab mintegy 34,2%-ban orsógombok, 12, 3%-ban orsókarikák és csupán 1,1%-ban voltak jelen a nehezékek. Formai jegyek alapján a csoportjai a legnagyobb kiszélesedés helyétől függően, a felső és az alsó rész arányának változása szerint különítem el:⁴⁴⁷ 1. bikónikus: a legnagyobb szélessége középre esik; a magasság azonos az átmérővel vagy estleg annál kisebb lehet; 2. kónikus: a legnagyobb szélesség a középvonaltól lefelé esik és a tárgy két egyenlőtlen részre osztható., illetve a 3. esetben az orsókarikék vannak, lapos, korong formával.

Az alföldi császárkori orsógombok összegyűjtése és részletes elemzése az eddigiekben még nem történt meg, bár Borisz Magomedov foglalkozott a típussal, azonban a Maroszentanna – Csernyahov-kultúra darabjait vizsgálta. Megállapította, hogy az adott művelődés területén a bikónikus típus adja az anyag 80,8 %-át.⁴⁴⁸ Anyaghasználatban az orsógombok közül csak 3 darab tűnik ki, 2 üveg és 1 csont példány. A két üvegdarab Makó – Igásai-Járandó 291. és 340

⁴⁴⁴ VÖRÖS 2022.

⁴⁴⁵ TÖRÖK, V.A., ET AL. (2024) 'White plague among the forgotten people from the Barbaricum of the Carpathian Basin—Cases with tuberculosis from the Sarmatian-period (3–4 centuries CE) archaeological site of Hódmezővásárhely-Kenyere-ér (Hungary)', *Tuberculosis*, 145.

⁴⁴⁶ NAGY 2023, 274.

⁴⁴⁷ NAGY 2023, 274.

⁴⁴⁸ МАГОМЕДОВ 2015, 35.

SNR számú sírjaiból adatolhatóak a kéz és a medence mellől. Az egyik egy türkizzöld színű, bikónikus, hullámvonallal díszített üveg orsógomb volt, míg a másik sírban egy nagyméretű, sötétbarna alapon fehér és vörös díszes üveg orsógomb feküdt. Az orsógombon bármilyen díszítés ritkaságnak számít.⁴⁴⁹ Ez ebben a térségben is kitűnik, mivel csupán egy körömbenyomkodásos dísszel ellátott darab került elő.

A Pópity Dániel által elkülönített orsóhorog, illetve kézi orsó több esetben is előfordul az anyagban (Szentés- Schweidel utca 5. sír; Szentés-Nagyhegy 20. sír (2 db); Makó-Dáli ugar, M43 40. SNR 80. sír; Makó-Járandó, M43 37. lh. 63 és 408 SNR; Szentés-Jaksor 1. sír; Szentés-Kistőke 141. sír; Apátfalva-Nagyút dűlő 139. sír;⁴⁵⁰ Csanádpalota-Sulyok tanya 2. sír;⁴⁵¹ Makó-Mikócsa-dűlő 245. sír). A korábban kampós végű, viseleti tűnek vélt darabokat Pópity Dániel orsóhorogként azonosította.⁴⁵² A horog segítette a fonalat gyorsan és biztosan rögzíteni az orsóhoz fonás közben. Ez a megoldás hatékonyabbá tette a munkát, mint a sima fapálcás változat.⁴⁵³ Ezeket a darabokat gyakran a bal felkar belső oldalánál találták meg a sírban, ami arra utal, hogy az orsót a halott ruhájába tűzve vagy közvetlenül mellé fektetve helyezték el. Ezek a Kr.u. 4. század vége – 5. század elejére keltezhetők.⁴⁵⁴

Tűzkésztség és tű (26. Tábla)

Tűzkészséghez tartozó leletek csak kis számba kerültek elő a térségből. Legmagasabb arányban a tűk/árak vannak jelen, majd ezt követi a kova/csiholó és fenőkö csoport. A tűk egyértelműen inkább a női sírok leletei voltak, az árak általában a férfi sírokban jelentek meg nagyobb számban, és feltehetően a tűzcsiholásnál lehetett szerepük.⁴⁵⁵ A csiholók és fenőkővek egy kivétellel, kizárólag férfiak mellé kerültek, miként a kova is szintén a férfi sírokra jellemző. Az anyagok szorosan követik a funkciót, miszerint az árak vasból készültek, míg a tűk elsősorban vasból, de 14 bronz, 2 csont példány is előkerült. Makó – Igás-Járandó M43. MOL 25. lh. 291. számú sírjában pedig egy csont tűtartó látott napvilágot benne bronztüvel.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ NAGY 2023, 275.

⁴⁵⁰ KUJÁNI 2015, 93- 137.

⁴⁵¹ STR könyv alapján.

⁴⁵² PÓPITY 2015, 100.

⁴⁵³ PÓPITY 2015, 101.

⁴⁵⁴ PÓPITY 2015, 109.

⁴⁵⁵ NAGY 2023, 281.

⁴⁵⁶ BALOGH 2013, 277.

Csipesz (26. Tábla)

Összesen csupán 5 darab adatolható a térségből, melyből 3 bronzól és 2 darab vasból készült. A csanádpalotai bronz darab kivételével mindegyik töredékes állapotban volt.⁴⁵⁷ Egyedül a Szentes – Jaksor 3. sírjának példányán figyelhető meg beütögetett, félkörös díszítés.⁴⁵⁸ A Szentes, Kistőke 145. sírjából⁴⁵⁹ előkerült vas példány valószínűleg nem a piperekészlet része lehetett, hanem inkább a tűzszerszámok kiegészítőjeként funkcionált. Szárai közé taplót csíptethettek.⁴⁶⁰ Férfiak és nők sírjaiban egyaránt előfordul. Hasonló darabokat Endrőd-Szujókereszt, Alsónémedi-Kenderföldek⁴⁶¹ és a Péceli úti 24. sírjából dokumentáltak.⁴⁶²

A munkaeszközökbe sorolt tárgytypusakt egybe vizsgálva, kitűnik, hogy a sírok egy jelentős részében, mintegy 115 esetben a több különböző típusú munkaeszköz alkotott egy csoportot a sírban. A leggyakoribb kombinációk: 1. fonás és varrás: gyakori a tű és orsógomb párosítás pl. Csanádpalota–Dávid-halom 103/121. sír⁴⁶³ vagy Hódmezővásárhely – Székkutas-Kakasszék 2. sír.⁴⁶⁴ 2. fonás és tűzkésztség: egy női sírban az orsógomb és tűzkészségek elemezi, mint a tűzkő és csiholó együttese is megjelenik pl. Makó – Igási-Járandó 312. sírja 3. komplett szerszámkészletek: egyes sírokban, mint Szentes – Kistőke⁴⁶⁵ és Hódmezővásárhely – Fehértó lelőhelyein,⁴⁶⁶ akár 3-4 darabos készleteket is meg lehet figyelni, mint például: vasár /csiholó/kovakő.; fenőkő/csiholó/kovakő; tű/orsógomb/tűzkészségek. A sírokban tehát több esetben teljes varrókészletet vagy egy tűzgyújtáshoz és fonáshoz szükséges készletek jelennek meg.

Érmek

Az érme sírba helyezése egy újonnan felvett szokás a Kárpát-medencei szarmatáknál, ami a Kr. u. 2. századtól terjed el általánosan.⁴⁶⁷ Jellemzően a Kr.u. 2. századi jóminőégű ezüstök

⁴⁵⁷ WALTER 2021, 47-

⁴⁵⁸ PÁRDUCZ 1950, 19.

⁴⁵⁹ PÁRDUCZ 1950, 12-16.

⁴⁶⁰ VADAY 1989, 123.

⁴⁶¹ VÖRÖS 1994, 269.

⁴⁶² NAGY 2023, 285.

⁴⁶³ STR könyv alapján.

⁴⁶⁴ GAZDAPUSZTAI 1960, 47.

⁴⁶⁵ PÁRDUCZ 1950, 12-16.

⁴⁶⁶ PÁRDUCZ 1948, 283-290.

⁴⁶⁷ KULCSÁR 1998, 57.

dominálnak a szarmata anyagban, melyek a marmokmann-szarmata háború táján kerülnek tömegesen a Barbaricumba, majd a Kr.u.3.sz.végén Kr.u. 4. század elején egy újabb hullám figyelhető meg.⁴⁶⁸ Az érmeknek a sírban kimondottan stabil helye nincs, de főként a kezeknél kerülnek elő, bár mindemellett a medence mellett – feltételezhetően egykori tarsolyba helyezve – továbbá mellkason és ritkábban fej környékén voltak mellékelve a sírokba. A térségben a megnagyobb arányban a medence mellett voltak elhelyezve, majd a kezeknél és a fej környékén hasonló arányban figyelhetőek meg. Ezt követték esetszámban a mellkason és lábak környékén előkerült darabok. Az érmék túlnyomó többsége közel 70 – 80%-a,⁴⁶⁹ férfi sírokból származik, ahol jellemzően a bal kéznél, többnyire a tűzkészszégek mellett, valószínűleg az egykori tarsoly elemként lehettek a sírba helyezve. A női sírokban főként a fej, nyak és mellkas régióban kerültek elő az érmék. Itt az ékszerként, amulettként való megjelenés dominál.⁴⁷⁰ Az Apátfalva 178. sír,⁴⁷¹ ahol egy Antoninus Pius ezüst denárból készített éremcsüngő bronz rögzítőfüllel volt a fej közepénél, ami valószínűleg hajdíszhez, pártához vagy nyaklánchoz tartozott. A Szentes–Jaksor 2. sírjában⁴⁷² pedig 3 darab átlukasztott bronz, barbár éremutáns volt a halott nyakánál, melyet nyakláncként hordhattak. Fülezett érme még a Csanádpalota-Országhatár, 243. obj. számú női sírjának rablógödöréből adatolható.⁴⁷³ Egyedinek számít az érme helyzetét tekintve Szentes – Zalota lelőhely, ahol 3 sírnál (2 ismeretlen és egy férfi) egyértelműen a szájnál kerültek elő az érmék. Az obulus adás ilyen megjelenése teljesen egyedi jelenség.

Megfigyelhető, hogy síronként jellemzően egy darab érme került a sírokba. Ritka, mikor egy síron belül kettő vagy akár több érme is megjelenik. A vizsgált területen 3 sírból van erre adat. Szentes-Rákóczi utca 87., 2. sír férfi temetkezése,⁴⁷⁴ ahol 3 db bronzérme került elő a medence mellől, melyek valószínűleg az erszénybe lehettek halmozva. A másik eset, szintén egy férfi sírja, Mártély – Maczelka tanyával szemben 3. számú sírban,⁴⁷⁵ ahol a fejnél 2 meghatározhatatlan érme volt helyezve. A Szentes, Jaksor 2. számú női sírban pedig 3 bronz, átlukasztott utánszó a nyakban került elő.⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994, 69.

⁴⁶⁹ Ahol a nem megállapítható.

⁴⁷⁰ Egyedi példa erre, Békésszentandrás-Fabó-tanya 65. obj. számú sírjának lelete, ahol a koponyán 4 db éremutáns volt elhelyezve, melyek egy fejdíszet alkothattak. A megfigyelések szerint a nő az érmeket úgy viselte, hogy az azokon lévő férfifejes (uralkodót utánszó) portrék kifelé néztek. Hátoldalukon stilizált holdsarló és csillagok voltak. (Juhász 2020, 137–143.)

⁴⁷¹ KUJÁNI 2015, 99.

⁴⁷² PÁRDUCZ 1950, 19.

⁴⁷³ WALTER 2021, 138.

⁴⁷⁴ MFM RÉG. AD. 1879-96.

⁴⁷⁵ MFM RÉG. AD. 1017-85.

⁴⁷⁶ PÁRDUCZ 1950, 19.

A Kárpát-medencei tendenciával összhangban, miszerint a Kr.u. 2. századi jó minőségű ezüstérmék főként a markomann–szarmata háborúk táján kerültek a szarmatákhoz, itt is megfigyelhető. A Kr.u. 2. század közepe- vége az domináns időszak, melyet az Antoninus Pius (Kr.u. 138-161, Előlap: Jobbra néző, szakállas császárfej babérkoszorúval. Hátlap: Álló istennő, attribútumai: gabonakalászos és cornucopia), Faustina (Kr.u. 161–176, előlap: Jobbra tekintő császárnéi portré, töredékes körirat: *"FAVSTINA A..."* Hátlap: Ülő *Concordia* balra forduló alakja), Marcus Aurelius (Kr.u. 161-180, Előlap: Jobbra tekintő (babérkoszorús) császárportré. Felirata: *"DIVVS M ANTONINUS PIUS"* vagy *"DIVVS"*. Hátlap: Virágfüzérrel díszített oltáron álló sas. Felirat: *"CONSECRATIO"*), Commodus (Kr.u. 177-192) érmek szemléltetnek. A legkorábbi érmek a térségben 1. század végétől 2. sz. elejéig tartó időszakot mutatják, melynek képviselői: Vespasianus (Kr. u. 69–79) vagy fia, Titus (Kr. u. 79–81; Előlap: Császárportré, töredékes felirattal: *"... ESAR VESP..."* Hátlap: Trónoló istennő.), Traianus (Kr.u. 98-117), Hadrianus (Kr.u. 117-138), Sabina. (Kr.u. 117–137) érmek. A Kr.u. 2 –3. század fordulójából már kevesebb azonosítható darab figyelhető meg, de biztosan 1 darab Julia Domna (Kr.u. 193-217, Előlap: Mellkép (portré), és a *"IVLIA DOMNA AVG"* körirat. Hátlap: Victoria alakja, aki egy oszlopra támaszkodik, kezében almát és pálmaágat tart) érme adatolható a korszakból. A késő császárkorra megfigyelhető egy váltás, miszerint már nem ezüst, hanem a kisebb értékű római bronz veretek áramlanak a területre.⁴⁷⁷ A területen megjelenő biztosan meghatározható típusok: I. Constantinus (Nagy Konstantin) (Kr. u. 306–337); I. Valentinianus (Kr.u. 364–375) vagy Valens (Kr.u. 364–378). Az összesen 71 darab érméből 30 darab volt pontosan datálható. Ebből az adatsorból a kirajzolódik, hogy egyértelműen a Kr.u.2. század az Antoninus érmek (Kr. u. 98–192), ami legnagyobb arányban képviselteti magát, mintegy 21 darabbal, melynek mindegyik darabja ezüst példány. A Kr. u.3. századtól kezd visszaesni az érmek jelenléte a területen és a késő császárkori Kr. u.4. századra az adatok alapján már csak 6 darab érme illeszthető, melyek mind bronzból készültek.⁴⁷⁸ Érdeemes megjegyezni, hogy több érme rendkívül kopott volt, amit jól jelzi, ezen tárgyak hosszú használatát, melyet olykor generációkon át öröklődtek. A térségben a római érmek mellett, azok barbár utánzati is adatolhatóak, bár igen kiszámban. Összesen 3 darab látott napvilágot, melyek mind bronzból készültek és átlukasztott, átfűrt érmék voltak. Mind a 3 darab a már említett női sírban, az elhunyt nyakán volt elhelyezve a Szentés–Jaksor temető 2. sírjában.⁴⁷⁹ A teljes térséget

⁴⁷⁷ KULCSÁR 1998, 57.

⁴⁷⁸ Számolni kell azonban azzal, hogy ebben az esetben csak a teljesen meghatározható érméket vizsgáltam, ami magában hordozza az adattorzítás lehetőségét.

⁴⁷⁹ PÁRDU CZ 1950, 19.

vizsgálva az érmék anyagát elemezve elmondható, hogy a darabok többsége mintegy 53,5%-a ezüstből készült.

Bár kis elemszámmal fordulnak elő az érmék az anyagban, de azért kitűnik azok koncentrációja a térségben, ami a szárazföldi és vízi útvonalak, illetve az átkelőhelyek sűrűsödésével magyarázhatóak. Mindenképp meg kell jegyezni, hogy az érmék keltező értékkel nem bírnak, melyre jó példa lehet, hogy a több esetben a korai ezüstérmeket A Kr. u. 4. századi környezetből ismerjük, ami általános barbaricum tendencia is lehet.

Tükör (26. Tábla)

A tükrök kizárólag a női sírok elemeiként jelennek meg. Kétféle szerepük van: egyrészt pipereszközök, de mágikus jelentéstartalommal is bírnak.⁴⁸⁰ A Kárpát-medencei szarmata női sírokban jellegzetes, általánosan és széles időhatáron belül elterjedt a tárgy típus. Általában csak egy-egy darab adatolható.⁴⁸¹ Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria kutatása alapján az Alföldön a tükrök nagy részét mágikus okok miatt rongáltan helyezték a sírokba,⁴⁸² míg az ép tükrök ládikákkal együtt, az elhunyt mellett kerülnek elő és valószínűleg pipereeszközként szolgáltak.⁴⁸³ A térségben 8 sírból kerültek elő ez a tárgy típus. Mindegyik darab kerek, bronzból készült példány.

Pipere tükrök

A szentesi temetőben a 26. számú gazdag női temetkezésben került elő egy tükör, illetve annak töredékei.⁴⁸⁴ A szokásos helyen a lábknál, a bokák közt volt elhelyezve. Bronz, valószínűleg egyszerű, perem nélküli, kerek tükör lehetett. Az Óföldreák – Ürmös darabjai is egy sima, egyszerű kerek típus, mely a lábknál egy paxis mellett került elő.⁴⁸⁵ A Makó – Mikocsa-dűlő M43 31. lh. 245. sírjának darabja egy rossz megtartású, kerek, kissé domború, ónozott felületű bronztükör, mely szintén ebbe a csoportba tartozik. A sima, kerek tükrök a legáltalánosabban

⁴⁸⁰ KULCSÁR 1998, 34.

⁴⁸¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12., KULCSÁR 1998. 61.

⁴⁸² ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12., KULCSÁR 1998. 61.

⁴⁸³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12., KULCSÁR 1998. 63.

⁴⁸⁴ PÁRDUCZ 1950, 19.

⁴⁸⁵ GULYÁS 2018, 55.

elterjedt típusok, melyek a legkorábbi időszaktól a hunkorig megtalálhatók a Kárpát-medencei leletanyagában.⁴⁸⁶

Töredékes tükrök

5 darab tükör csak töredékes állapotban került elő, és csak egy esetben tudjuk pontos helyét a sírban: Makó – Járandó M43 37. HT40. lh 245. sírjából, ahol a nyaknál volt elhelyezve egy lemezdarabbal együtt. Hódmezővásárhely – Fehértó ⁴⁸⁷ és Szőlőhalom lelőhelyek darabjainak hátlapján pontkörös díszítést lehetett megfigyelni. A koncentrikus körökkel díszített hátlapú, kerek típus provinciális római területről,⁴⁸⁸ a Kr.u. 2. sz. vége és Kr. u. 3. sz. eleji leletegyüttesekből ismertek, míg barbaricum darabok Szolnok-Netovább csárda lelőhely 8. sírjából és Ócsa-Öreghegyről is ismert.⁴⁸⁹

Pixisek (20. Tábla)

A Kárpát-medencei Barbaricum szarmata női és gyermektemetkezéseiben fellelhető pixisek a római hengeres amulettkapszulák mintájára terjedhettek el a szarmata elit körében. Hasonló darabok ismertek a szarmaták korábbi keleti szállásterületének sírjaiból is, de ezek főleg csontból és fából készült, egyszerűbb kivitelű darabok voltak. A Kárpát-medencébe való letelepedéssel fokozatosan kapcsolatba kerültek a Római Birodalommal, ami anyagi kultúrájukra is hatással volt. Megfigyelhető, hogy a Kárpát-medence legkorábbi szarmata anyagában még csak néhány ilyen pixis van jelen, de a 2. századtól számuk nő és a 3–4. század időszakából adathozható a legtöbb példány. Magát a pixist már korábban is ismerték és használták más formában – mint azt a keleti tégelek bizonyítják –, és a henger alakú darabok is univerzálisak lehetnek, de ezt a fémből készült, egységes motívumkinccsel rendelkező formát, melyet a testhez közel viseltek, római mintára vehette át többek között a szarmata népesség is. A forma nem köthető egy kultúrához sem, univerzálisnak számít, csupán a mögötte húzódó gondolati háttér változik. A temetkezések leletanyagát vizsgálva kitűnik, hogy többnyire gazdag mellékletű sírokból kerülnek elő, amit a számos ezüst- és bronztárgy, valamint a nem mindennapi viseleti tárgyak és mellékletek jeleznek, melyek egy gazdagabb társadalmi

⁴⁸⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12.

⁴⁸⁷ PÁRDUZ 1948, 283-290.

⁴⁸⁸ AQUINCUM-BÉCSI ÚT 32. (HAMVASZTÁSOS) SÍR: TOP ÁL 1993, 22, PL. 27,5; SZÉLÉN LYUKSOROS VÁLTOZAT: BÉCSI ÚT 6. SÍR: TOPÁL 2003, 6-7, PL. 4, 6.

⁴⁸⁹ VADAY 2005B, 96-97, TAF. 15.4; DINNYÉS 2014, 96-97, I. T. 5.

réteghez köthetők. Figyelembe véve a pixisek alapanyagát és azt, hogy nem jellegzetes elemei a temetkezéseknek, szintén arra tudunk következtetni, hogy egy „tehetősebb” csoporthoz kapcsolhatók. Két funkcióban fordulnak elő: egy hétköznapi, mint a piperekészlet része, – például a festék tartalmú pixisek⁴⁹⁰ – és egy szakrálist, mint a hiedelemvilághoz köthető tárgy, mely apotropaikus tartalommal bír, illetve amulettek tárolására szolgál, továbbá kultikus tárgyak kísérik és/vagy belsejében gyógynövények, amulettek vannak.⁴⁹¹

A Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban darabjait gyakran apotropaikus tárgyak kísérik, melyek közül a leggyakoribbak a csengők, kagylók/ csigák és egyéb csüngőtípusok. Ezeket általában a pixisekkel együtt, az övcsüngőn helyezték el. Hangsúlyozandó azonban, hogy számolnunk kell területi, lokális eltérésekkel és azzal, hogy nem minden egyes csoport esetében hordozhatott ez a tárgy azonos jelentéstartalmat. A lokális eltérésre jó példa a Bánság térsége, ahol a pixisek kimagasló számban vannak jelen a többi területhez képest, emellett figyelembe kell venni azt is, hogy egy mindennapi tárgy egyes elemekkel kiegészülve akár új funkciót nyerhet.⁴⁹² A Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban a Kr. u. 2 századtól kezdve feltűnik, azonban többnyire a Kr. u 3–4. századi sírokból adatolható.⁴⁹³

Díszítésüknél megfigyelhető, hogy trébelt, illetve poncolt kör és lencse alakú, geometrikus motívumokkal és azok kombinációival találkozunk, melyek körbefutnak a testen, illetve a kör alakú fedőlemezekben. Jellemző a tér felosztása, melyet szinte szabályos távolságra elhelyezett pontsorokkal vagy háromszögekkel érnek el. Gyakran előforduló minta az egymásból kiinduló háromszögek sorozata, amelyet olykor még lencse/kör alakú díszítéssel egészítenek ki. Kiemelhető a spirálminta, mivel ez a motívum csak a fedő- és alaplapokon jelenik meg. Anyaguk főként bronz, de ritka esetekben ezüst, vas és fa, valamint csont példányok is napvilágot láttak.⁴⁹⁴

Kimondottan kozmetikai célra használhatták az Óföldreák-Ürmös II. 221. sírjának kék festéket tartalmazó tégelyét. Ezt támasztja alá az is, hogy a bokák közelében egy ép tükörrel fedve került elő.⁴⁹⁵ Az ép tükröket ugyanis a lábak melletti ládikába helyezték és piperecikként tartjuk számon.⁴⁹⁶ A lelőhely darabja a hazai anyagban is egyedinek számít, mivel a pixisek döntő többségével szemben fából készült.

⁴⁹⁰ Ebben az esetben is felmerülhet a kultikus jelleg, a csak fehér és piros festékeket tartalmazó pixiseknél. A színekhez is társulhatott szimbolikus jelentés?

⁴⁹¹ BÖR 2022, 194.

⁴⁹² BÖR 2022, 195.

⁴⁹³ BÖR 2022, 193.

⁴⁹⁴ BÖR 2022, 172.

⁴⁹⁵ GULYÁS 2014, 55.

⁴⁹⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 16.

A vizsgált térségből Szentes – Sárgapart 22. női sírjából adatolható még egy bronzlemezről készült, henger alakú pixis. Elemeit forrasztással rögzítették. A jobb felkar és a mellkas között találták meg gyöngyök és egy bronztárgy alatt. Emellett a Szentes – Berekhát lelőhely 7. sírjában talált ezüstlemez töredék esetében merült fel, hogy pixishez tartozna, de teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani.

4.4. EDÉNYEK⁴⁹⁷ (1 – 9. Tábla)

Az alföldi szarmata sírokban az edény számít az egyik leggyakoribb mellékletnek.⁴⁹⁸ A vizsgált terület szarmata sírjaiból összesen 379 db egész, illetve legalább formailag meghatározható edény látott napvilágot 435 sírból.⁴⁹⁹

Szinte kizárólag agyagedények adatolhatók, üvegből készült példányok közül csupán 13 darab került elő, ami az edények csupán 2,3%-a. A korongolt kerámia döntő többsége figyelhető meg 67%-kal, a kézzel formált technikával szemben, ami nem meglepő, hiszen a Kárpát-medencei szarmata Barbaricum temetőiben általában csaknem ötszörös arányba fordul elő korongolt edény, a kézzel formálttal szemben.⁵⁰⁰ A Kr. u. 3. századtól kezdve a kézzel formált darabok száma elenyészővé válik a szarmata hagyatékban, míg a Kr. u. 1–2. században ez az arány még fele-fele volt.⁵⁰¹ A tárgycsoport nemek szerinti vizsgálatánál szembeötlő a női sírok egyértelműen magas száma. Nők temetkezéseiből 176, férfiből 71, míg gyermekből 42 edény került elő.⁵⁰² A nemek szerinti megoszlás azonban területenként változó arányt is mutathat,⁵⁰³ továbbá nem szabad elfeledni azt sem, hogy a temetőrészek a teljesen feltárt lelőhelyek adataival szemben torzítják a statisztikát. Érdekes, hogy a térségben a gyermekek és férfiak mellé közel azonos arányba helyezték a sírba az edényeket. A leggyakrabban egyesével a lábnál helyezték el az edényeket a sírokban, azonban kis esetszámban előfordul a kéznél

⁴⁹⁷ A vizsgált leletanyag jelentős volumene (összesen több, mint 500 darabszám edény, illetve edénytöredék), valamint a restaurátlan vagy időközben megsemmisült darabok okán, e fejezet keretei között nem törekedhettem teljes körű, minden részletre kiterjedő elemzésre. Ehelyett a legfontosabb típusok bemutatására, valamint a statisztikailag releváns tendenciák vázolására vállalkozom.

⁴⁹⁸ KULCSÁR 1998, 66.

⁴⁹⁹ Kiszűrtem a betöltésekből származó kerámiadarabokat, azokat külön összesítve vizsgáltam.

⁵⁰⁰ KULCSÁR 1998, 66.

⁵⁰¹ KULCSÁR 1998, 66.

⁵⁰² Ismeretlen: 82 edény.

⁵⁰³ Például a Budapest–Péceli úti temetőben a nők mellé csak 33%-ban, míg Madaras-halmok sírjainál már 50%-ban figyeltek meg az edénymellékeltet.

(Csanádpalota –Dávid-halom 312. obj sír⁵⁰⁴; Szentes, Kistőke 146. sír⁵⁰⁵; Szentes–Sárgapart 9, 14. sír⁵⁰⁶; Szentes – Rákóczi utca 108 3. sír⁵⁰⁷), a fejnél (Csanádpalota, Sulyok-tanya 3., 40. sír⁵⁰⁸) Hódmezővárhely, Kenyere-ér 316. obj sír;⁵⁰⁹ Makó – Járandó M43 37 HT40 159, 365. 638. obj sírok; Szentes – Kistőke 139. sír,⁵¹⁰ Szentes – Nagyhegy, Solti-szőlők 2,3. sír;⁵¹¹ Mártély, Maczelka-tanya 3. sír)⁵¹² és e medencénél (Békéssámsón – Erdőhát-halom 3. sír;⁵¹³ Szentes – Karácsonytelek 1,9.sír;⁵¹⁴ Szentes, Kistőke 119. sír⁵¹⁵). A nem lábnál elhelyezett edények döntő többségében női és gyermeksírokból adatolhatók. Az alföldi szarmata sírok mintegy 22%-ban gyermekeknél figyelhető meg ez a rendellenes szokás. Esetükben a kezeknél és a térdek közt is megfigyeltek edényeket. Békéssámsón – Erdőhát-halom 3. számú⁵¹⁶ gyermeksírjában ugyan a medencénél, de lábak közt volt elhelyezve az edény.⁵¹⁷ A rendellenes edényhelyzetű sírok esetében meghatározó edénytípust nem lehetett megfigyelni.

A rendellenes edényhelyzetű sírok esetében meghatározó edénytípust nem lehetett megfigyelni.

Ritka jelenség a szarmata temetkezési rítusban, hogy egy síron belül több edényt helyeztek az elhunyt mellé és kifejezetten dél-alföldi sajátosságnak tekinthető.⁵¹⁸ Kulcsár Valéria megfigyelése alapján általában 2 – 3 edény került az ilyen jellegű sírokba és kizárólag női temetkezések sajátja.⁵¹⁹ A témával 2011-es szakdolgozatában Bognár Margit is foglalkozott,⁵²⁰ mely megerősítette, hogy valóban női temetkezések jellegzetessége a két edény sírba helyezése, azonban megjegyzi, hogy ritkán férfi- és gyermektemetkezésekben is megfigyelhető, hogy több edény helyeztek az elhunyt mellé.⁵²¹ Ezekben a temetkezésekben az edények nem csupán a lábnál összpontosulnak, hanem több pozícióban, olykor az egész sír hosszanti tengelyén – fej, kéz, láb – helyezik el azokat.⁵²² Bognár kutatása alapján a kétedényes

⁵⁰⁴ STR könyv alapján.

⁵⁰⁵ PÁRDUCZ 1944, 32.

⁵⁰⁶ PÁRDUCZ 1950, 12–13.

⁵⁰⁷ MFM RÉG. AD. 1879-96.

⁵⁰⁸ STR könyv alapján.

⁵⁰⁹ SPEKKER ET AL. 2024,

⁵¹⁰ PÁRDUCZ 1950, 12-16.

⁵¹¹ PÁRDUCZ 1950, 26.

⁵¹² MFM RÉG. AD. 1017-85.

⁵¹³ RÓZSA 2005, 50.

⁵¹⁴ PÁRDUCZ 1944, 45.

⁵¹⁵ PÁRDUCZ 1950, 12-16.

⁵¹⁶ RÓZSA 2005, 50.

⁵¹⁷ RÓZSA 2005, 50.

⁵¹⁸ KULCSÁR 1998, 66.

⁵¹⁹ KULCSÁR 1998, 67.

⁵²⁰ BOGNÁR 2011.

⁵²¹ BOGNÁR, 2011, 13–14.

⁵²² KULCSÁR 1998, 67.; BOGNÁR 2011, 15.

sírok legalább egyharmad részében az egyik edény korongon készült, míg a másik korongoltalan darab.⁵²³ A két edény sírba helyezésének szokása elég tág időhatárok közt mozog, mivel a Kr. u. 2–5. századi temetkezésekben egyaránt megtalálható.⁵²⁴

A térségben összesen 9 sírnál lehet megfigyelni a jelenséget. Minden esetben 2 edény került a temetkezésekbe. Óföldreák – Ürmös II. lelőhely lelőhely SNR 262 és 36. számú⁵²⁵ temetkezésinél figyelhető meg. A SNR 36. számú sírban az egyik edény a fejnél, míg a másik a fej felőli részen került elő.⁵²⁶ A Makó, Pap-hát I. MOL 19. lelőhely 2. és 3. női sírjaiból adatolható.⁵²⁷ Makó–Mikócsa-dűlő M43 31. lelőhely 215. sírjában⁵²⁸ a két edényt a lábhoz a rönkkoporsóba tették. Az egyik egy gyorskorongolt, szürke színű egyfülű korsó, a másik edény egy, lassúkorongolt, homokkal soványított, tálszerű darab.⁵²⁹ Apátfalva–Nagyút-dűlő 128. sírjában⁵³⁰ egy maturus korú férfi teljesen kifosztott temetkezésében két edényt találtak a lábaknál.⁵³¹ Csanádpalota–Országhatár M43 56.lh 24. és 48. számú női sírokban találtak 2-2-edényt.⁵³² A 24. sírba két téglavörös, homokkal soványított, gyorskorongolt edényt tettek a lábához: egy hombárt és egy vázát.⁵³³ A 48. sírban szintén a lához két sötétszürke, jól iszapolt, korongolt edény került: 2 korsó, melyből az egyik kiöntőcsöves típusba tartozik.⁵³⁴

Üvegedények

Ritka, római importnak számító üvegedények egész edény formájában és töredékekben is előkerültek. A Kr. u. 4. századi germán – római kapcsolatok klasszikus darabja, a csiszolt díszítésű Kowalk-típusú poharak mellett megjelennek a szálrátétes és a ritka, kék alapanyagú üvegedények is. A leletek térbeli eloszlása azt mutatja, hogy az import áruk elsősorban a Maros-menti kereskedelmi útvonalhoz közeli lelőhelyeken, mint Makó, Apátfalva és Óföldreák térségében sűrűsödnek, azonban ez a terület kutatottságának jelenlegi állásával is magyarázható. Az üvegedények már a Kr.u. 2. századtól feltűnnek, de csak a Kr.u. 4. századtól nő meg arányuk.⁵³⁵

⁵²³ BOGNÁR 2011, 14–15.

⁵²⁴ BOGNÁR 2011, 37–38.

⁵²⁵ GULYÁS 2014.

⁵²⁶ GULYÁS 2014, 56.

⁵²⁷ GULYÁS 2012, 252–255, 5-6. ÁBRA

⁵²⁸ PÓPITY 2014, 167.

⁵²⁹ PÓPITY 2014, 138.

⁵³⁰ KUJÁNI 2015, 92.

⁵³¹ KUJÁNI 2015, 114, 2. TÁBLA.

⁵³² WALTER 2020, 146.

⁵³³ WALTER 2020, 146.

⁵³⁴ WALTER 2020, 146.

⁵³⁵ VADAY 1989, 181.

Üveg poharak:

1. Óföldrak-Ürmös II. 221. sír: Kowalk-típusú pohár (Dévai P12.2A. típus)⁵³⁶: zöld üveg, lecsiszolt peremű, alatta csiszolt vonalsorral, oldalán ovális becsiszolásokkal.⁵³⁷

A Kowalk típusú poharak elterjedése a Fekete-tengertől a Nyugat-Skandináv térségig kimutatható. Számuk a Csernyahov kultúra lelőhelyein kimagasló igazán.⁵³⁸ A típus párhuzama Hódmezővásárhely, Franczizti téglagyárból⁵³⁹ és Sándorfalva, Eperjesről⁵⁴⁰ lelőhelyek darabjai. A provinciális kutatás nem helyben gyártott elemként tartja számon a késő római üvegművesség termékei mellett.⁵⁴¹ Vaday Andrea foglalkozott a poharak ezen csoportjával. Gyűjtése során a Kr.u. 4. század végére Kr.u. 5. századra datálta.⁵⁴²

A vastag falú, becsiszolt mintadíszes poharak gyártási helyével és azok kronológiájával a kutatás már részletesen foglalkozott. Ennek eredményeképpen kiderült, hogy ezek K-i műhelyek termékei, és legkorábban Kr.u. 375. utánra datálhatóak.⁵⁴³ A Kr.u. 3. század végétől a provinciából a Barbaricumba kerülő üvegek bizonyíthatják, hogy Dacia feladása után a Lugio és Partiscum közötti út összekötő funkciója megmaradt, mint a római-szarmata kapcsolatok összeköttetése.⁵⁴⁴

2. Óföldrak – Ürmös II. 136. sír: egy halványzöld, buborékos anyagú, talpgyűrűs üveg pohár töredékeit azonosították, melynek különlegessége a talpgyűrűből a testre díszítésként felhúzott vékony üvegszál.⁵⁴⁵
3. Óföldrak – Ürmös II. 171. sír: egy halványzöld üveg pohár enyhén kihajló perem- és aljtöredékeit tartalmazta.⁵⁴⁶
4. Makó – Vöröskereszt II. 28. sír:⁵⁴⁷ egy karcsú, magas, opálos fehér üveg pohárral, amelyet hurkos szálrátét díszít. Párhuzamát egy Savariából származó, kevésbé karcsú, hasasabb, zöld darab képviseli, melyet Barkóczi László a 127/a típusba osztott.⁵⁴⁸

⁵³⁶ DÉVAI 2025, FIG.4.

⁵³⁷ GULYÁS 2014, 59.

⁵³⁸ WERNER 1988. 258., ABB. 12.

⁵³⁹ VADAY 1994. TAB. IV.

⁵⁴⁰ VÖRÖS 1983. IV. TÁBLA 3.

⁵⁴¹ DÉVAI 2012, 172.

⁵⁴² VADAY 1989, 182–183.

⁵⁴³ VADAY 1989, 182–183.

⁵⁴⁴ KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 340.

⁵⁴⁵ GULYÁS 2014, 59.

⁵⁴⁶ GULYÁS 2014, 59.

⁵⁴⁷ LÖFFLER – BORSÓDI 2019, 76.

⁵⁴⁸ BARKÓCZI 1988, 90–91. TAF. XII. 127, TAF. LXXV. 127.

5. Makó–Igási- Járandó M43 Mol 25. 312. sír: egy barna színűre színeződött üveg pohár apró töredékét találták a kézfejnél.⁵⁴⁹
6. Makó–Járandó M43 37. HT 40. 668.obj sír: apró, vékonyfalú, rossz megtartású talpas pohár.⁵⁵⁰
7. Csanádpalota–Dávid-halom 273.sír: egy fehér, néhol halványzöld, áttetsző anyagú, ívelt falú, benyomott talpgyűrűvel rendelkező pohár.⁵⁵¹
8. Csanádpalota–Országhatár M43 56. 203.sír: A testén, a perem alatt egymást keresztező, rátett hullámvonal díszítés fut körbe, egy plastikus szálrátét. Magassága 9 cm. űrtartalma a peremszélig 2,1 dl.⁵⁵² Legújabbán a római üveg poharakat Dévai Kata elemezte. Rendszerében ez az üveg pohár a P2 típussal azonosítható, a magas, ívelt falú talpgyűrűvel rendelkező pohárformával, amely a Kr.u.4. század első felére – közepére keltezhető.⁵⁵³ A karcsú, magas, nagy űrtartalmú pohártípus a késő római időszakban terjedt el, kiszorítva a korábban népszerű, jóval alacsonyabb, szélesebb csészéket.⁵⁵⁴
9. Csanádpalota–Országhatár M43 56. 119.sír: egy ritka, kék üvegedény hengeres nyaktöredék.⁵⁵⁵
10. Szentés–Sárgapart Török Ignác sor 45. sír: egy üveg pohár peremtöredéke.⁵⁵⁶

Üvegpalackok:

1. Óföldaék – Ürmös II. 140. sír: egy halványzöld, hosszú nyakú üvegpalack nyaktöredék.⁵⁵⁷
2. Apátfalva–Nagyút-dűlő 3. sír:⁵⁵⁸ egy gömbtestű üvegpalack töredékeit rejtette a gyermekváz kezénél.⁵⁵⁹
3. Szentés–Rákóczi utca 108. 3. sír: egy üvegpalack benyomott aljú, gömbtestű formájának darabjai.⁵⁶⁰

⁵⁴⁹ BALOGH 2013, 277.

⁵⁵⁰ A lelőhely elemzését én végeztem el az ásatási dokumentáció alapján.

⁵⁵¹ 2020-ban az MTA Energiatudományi Kutatóközpont Energia- és Környezetbiztonsági Intézet Nukleáris Analitikai és Radiográfiai Laboratóriumában Kasztovszky Zsolt az üveg pohár XRF-röntgen Fluoreszcencia spektroszkópiai vizsgálatát is elvégezte. Ennek előzetes eredményeit lásd: WALTER 2020.

⁵⁵² STR könyv alapján.

⁵⁵³ DÉVAI 2016, 110.

⁵⁵⁴ DÉVAI 2016, 119.

⁵⁵⁵ WALTER 2020, 144.

⁵⁵⁶ PÁRDUCZ 1950, 7-15.

⁵⁵⁷ GULYÁS 2014, 56.

⁵⁵⁸ KUJÁNI 2016, 47.

⁵⁵⁹ KUJÁNI 2015, 109.

⁵⁶⁰ PÁRDUCZ 1950, 163.

Egyéb import edények

Ebbe a csoportba az edényeket csupán kisebb töredékek alapján lehetett besorolni. Kiemelkedik a leletanyagból az Óföldsé – Ürmös II. 212. sírja, hol egy zöldmázos, korongolt dörzstál átfűrt oldaltöredéke került elő.⁵⁶¹ Mázos edények a Barbaricumban ritkán kerülnek elő,⁵⁶² de dörzstál töredékek adathozhatk Sándorfalva – Eperjes késő szarmata településről⁵⁶³ és a szintén ebbe a korszakba tartozó Bagról is.⁵⁶⁴ Épp darabot Újhartyánból⁵⁶⁵ és a jánosszállási hun kori edények közt találtak.⁵⁶⁶ Mindemelett a térség lelőhelyein elsórtan a sírok betöltéséből, egy-egy kisebb darab terra sigillata töredék is előkerült.⁵⁶⁷ Előfordulása a kereskedelmi útvonalak és Dacia provincia közelsége okán nem ad okot meglepetésre.

Amfora, illetve annak kisebb töredéke került elő Óföldsé – Ürmös II. 100. számú női sírjából.⁵⁶⁸ Egy téglaszínű, korongolt, tojáshejszínű engobbal bevont felületű amfora oldaltöredékét dokumentálták.⁵⁶⁹ Makó, Dáli-Ugar 238. számú⁵⁷⁰ gyereksírból két amfora-töredék volt említve a leírásban.

Kézzel formált edények

Az edények mindössze 21%-át alkotja ez a típus. Főként nők és gyermek sírjaiból adathozható. A csoport darabjai homokkal, pelyvával vagy kavicsal soványított agyagból készültek és kiégetésük a legtöbb esetben igencsak rossz minőségű. Külső felületük sötétbarna-fekete és vörösesbarna, fekete vagy sötétbarna foltokkal figyelhető meg jellemzően.

1. csoport: tálak (7. Tábla): ezek kerültek elő a legkisebb százalékban, csapán 2 darab került elő, mindkét esetben női sírból. Egyik darabja egy meredek falú tál, mely mécses lehetett. Az alföldi szarmata szállásterülettel északnyugat és északkelet felé szomszédos császárkori telepek feltárásai során bebizonyosodott, hogy a meredek falú tálkák egy részét (legalábbis a kisebb méretűeket) világítóeszközként használták.⁵⁷¹ Világítóeszköz sírba helyezése a római kori barbár arisztokrácia legfelső rétegének jellemző temetkezési szokása. A Kubán-vidéki

⁵⁶¹ GULYÁS 2014, 28.

⁵⁶² A nagyfelületű ásatásokkal számunk azonban növekvő tendenciát mutat.

⁵⁶³ VÖRÖS 1982, 29.

⁵⁶⁴ VADAY 1985, 25, 1. KÉP.

⁵⁶⁵ BÓNA 1961, 197, 1, 3. KÉP.

⁵⁶⁶ KÖHEGYI 1971B, 276, 5–6. KÉP.

⁵⁶⁷ KÖHEGYI 1971B, 276, 5–6. KÉP.

⁵⁶⁸ GULYÁS 2014, 56.

⁵⁶⁹ GULYÁS 2014, 20. X. TÁBLA 3.

⁵⁷⁰ SZTANOVÁNSZKI–BENEDEK 2020, 123.

⁵⁷¹ GINDELE-ISTVÁNOVITS 2009, 29–30, 85, ABB. 32–33.

"Arany temető" kivételesen gazdag alán halomsíkjainak kamráiban fél méter magas vas kandeláberek álltak.⁵⁷² A jászalsószentgyörgyi-főbalom és a tiszalök-rázompusztai kamrasír kandeláberei tanúsítják, hogy hasonló luxussal temetkeztek az alföldi szarmata előkelők is.⁵⁷³ Számolni lehet és kell azzal, hogy az alacsonyabb rangú személyek sírjaiba is temettek agyag mécseseket.

2. csoport: *fazék*: ez a típus jelenik meg a legnagyobb arányban (3. Tábla).

3. csoport: *bögrék* kis számban és csakis női sírokból kerültek elő (5. Tábla).

4. csoport: *poharak* kerültek elő, a bögrékkel szinte azonos arányban (6. Tábla).

5. csoport: *miniatűr edények*: összesen 10 darab került elő,⁵⁷⁴ bár ebből 4 db korongolt. Mindegyik női és gyermeksírból adathozható.⁵⁷⁵ A miniatűr edények megjelenése a szarmata sírokban nem szokatlan. A gyermekek melletti darabokat játékként értelmezi a kutatás, míg a felnőttek melletti kis edényeket inkább, mint kenőcsök vagy festékek esetleg gyógynövények, magvak tárolására alkalmas edényként tartja számon.⁵⁷⁶ Kvád területen különösen gyakoriak. A tárgycsoporttal Eduard Krekovic foglalkozott részletesen.⁵⁷⁷ A Madaras-Halmok sírjaiból a miniatűr edényeket nők, gyermekek és férfiak mellé is egyaránt helyezték,⁵⁷⁸ és részben fazék, részben meredek falú tálak voltak.⁵⁷⁹ A térségben fazék formájú és bögre edények kerültek elő. Ki kell emelni Békéssámson–Erdőhát-halom 23. kislány sírját,⁵⁸⁰ melyben egy barna, kézzel formált, bikónikus, nyomokban fényezett, piciny, kihajló perem alatt átfűrt darab feküdt a lábaknál. A típus elüt a szarmata típusoktól. Az, hogy átfűrt volt arra enged következtetni, hogy talán felfűzve is hordhatták, azonban érdekes, hogy ebben az esetben miért került volna akkor a lábához. A Makó – Járandó M43 37. lh. 637. számú női sírban a nyakban került elő. Ebben az esetben talán akár az amulettként, illetve illatszeres téglyaként való értelmezése is felmerül.

⁵⁷² ГУЩИНА, И. И. – ЗАСЕЦКАЯ, И. П. (1994): «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. Санкт-Петербург: ФАРН. / Gushchina, I. I. – Zasetzkaya, I. P. (1994): «Zolotoe kladbishche» rimskoy epokhi v Prikuban'e. Sankt-Peterburg: Farn.

⁵⁷³ VADAY 1989, 234, Taf. 13/5; MÉRI 2000, 121, FIG. 5, 16; 95, FIG. 3, 2; ISTVÁNOVITS-PINYTE (2011) 85.

⁵⁷⁴ Apátfalva–Nagyút-dűlő 251. sír (KUJÁNI 2015, 101.); Békéssámson – Erdőhát-halom 23. sír (RÓZSA 2005, 52.), Csanádpalota, Dávid-halom 119, 144, 145, 279, 289. sírjai, Makó, Járandó M43 37. lh 335 és 637. sírjai (); Óföldséák, ürmös II. 262. sírja (GULYÁS 2014, 41).

⁵⁷⁵ 3 darab ismeretlen nemű sírból.

⁵⁷⁶ NAGY 2023, 320.

⁵⁷⁷ KREKOVIC 2014.

⁵⁷⁸ KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 276–277.

⁵⁷⁹ KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 336; NAGY 2023, 320.

⁵⁸⁰ RÓZSA 2005, 62.

Korongolt edények

Az edények 67%-a ebbe a kategóriába tartozik. Formai jegyek alapján a következő csoportokat lehet megkülönböztetni:

1. csoport: gömbtestű **(1. Tábla)**: az edények túlnyomórészt ide tartoznak, mintegy 30%-kal.
2. csoport: tál: altípusai. 2.1. csoport. félgömb alakú tál: 11 db. 2.2. csoport: kónikus tál: 3 db.
3. csoport: pohár **(6. Tábla)**: meredek falú és ívelt talpú darabok egyaránt előfordulnak.
4. csoport: fazék **(3. Tábla)**: második legnagyobb százaléku csoport. Gömbös, és bikónikus típusok.
5. csoport: korsó **(8. Tábla)**: altípusai: 6.1. egyfülű korsó; 6.2. kétfülű korsó
5. csoport: hombár **(2. Tábla)**: jellegzetesen nagyméretű, szürke, kihajló peremű darabok.
6. csoport: bögre **(5. Tábla)**: a harmadik legnépesebb edénycsoport.
7. csoport: meghatározhatatlan.

Összeségében a leletanyag döntő többségét, összesen mintegy 220 darabbal, a korongolt kerámia teszi ki. Ezen belül a leggyakoribb típus a teljes edénycsoport közel 23,4%-át adja. Kiemelkedő még a korongolt gömbös edények és a bögrék jelenléte. A kézzel formált edényeknél a fazekak a legmeghatározóbbak. A nemek szerinti megoszlás vizsgálata szerinti jól látszik, hogy 329 edényből 142 darab (43,1%) egyértelműen női temetkezéshez köthető. A nők esetében ebből fakadóan is a típusválaszték is szélesebb. Az ő esetükben fordul elő a legtöbb tál, bögre és miniatűr edény. A férfi sírokban a korongolt formák dominálnak, különösen az asztali készletek darabjai.

5. AZ „ELIT” KÉRDÉSE

5.1. Elméleti háttér

Az elitrepresentáció megjelenési formáit és a társadalom struktúráját vizsgálva elengedhetetlennek érzem, hogy kitérjek néhány, a társadalomrégészetben már jól körvonalazott és alapvető fogalomra: a státus, presztízs, vagyon és hatalom. A mai modern társadalmak ugyan merőben eltérnek a császárkori társadalmaktól, azonban mégis nehéz elvonatkoztatni a saját korunktól és a most használt fogalmakat és azok jelentését beilleszteni egy korábbi korszak kereti közé.⁵⁸¹ A vizsgált időszakban ugyanis a tradicionális társadalmak - a miénkkel ellentétben - státus alapúak voltak, ahol a státust az életkor, a nem, továbbá a vertikális és horizontális különbségek alakították.⁵⁸²

A nyugat-európai régészeti szakirodalom már jóval korábban foglalkozott ezzel a témával és mutatott rá, hogy az egyén neme, kora, valamint a társadalmon belüli vertikális és horizontális különbségek, illetve az ezekhez rögzített normák, jogok, kötelezettségek, határozzák meg az adott közösségen belüli helyzetet. A temetőfeldolgozások eleinte a kultúra-történeti, hagyományos megközelítéssel történtek, melyhez az alapot V. G. Childe fektette le a régészeti kultúra fogalmának meghatározásával,⁵⁸³ miszerint egy kultúrához, egy temetkezési rítus kapcsolódik, az ebben bekövetkező változások pedig migrációval és diffúzióval magyarázhatóak.⁵⁸⁴

A processzuális megközelítés alapja azonban a '*cross cultural rules*', vagyis egy a kultúrák feletti rendszer megállapítása és a kultúrák összehasonlítása.⁵⁸⁵ Az egyes, ilyen szellemben elkészített munkák már a kezdetektől indulva pontosan megfogalmazott kérdéseket és módszertant állítottak fel és ezekre a kérdésekre tervezték meg a kutatást folyamatát, rendszerét is. Munkájukhoz már természettudományos és statisztikai módszereket is használtak.⁵⁸⁶ Az irányzat első kiemelkedő munkája Saxe 1970-es PhD disszertációja,⁵⁸⁷ melyben célja volt, olyan törvényszerűségek megállapítása a temetkezési szokásokban, melyekből azonnal megállapítható a társadalmi struktúra. Nyolc hipotézisét azonban

⁵⁸¹ KAPCSOS 2022, 93.

⁵⁸² KAPCSOS 2022, 93.

⁵⁸³ CHILDE 1956, 29.

⁵⁸⁴ SIKLÓSI 2010, 46.

⁵⁸⁵ SIKLÓSI 2010, 46.

⁵⁸⁶ MCHUGGH 1999, 2.

⁵⁸⁷ SAXE, 1970.

etnográfiai példákon tesztelte, nem pedig temetkezési adatokon. Lewis Binford 1971-es tanulmánya *Mortuary Practices: Their Study and Potential* címmel szintén úttörőnek számít a témában, új keretrendszert adva a temetkezések vizsgálatához. Itt azonban szintén etnográfiai példák szolgáltatták az alapot. Ezekben arra kereste a „szabályt”, hogy a társadalmi különbségek elemei, a temetkezések milyen részében nyilvánulnak meg.⁵⁸⁸ Elmélete szerint, a társadalmi státus főként a mellékletek mennyiségében vagy szimbolikus tárgyakban, míg a leszármazás az eltérő helyválasztásban vagy tájolásában mutatkozik meg.⁵⁸⁹ Úgy vélte, hogy a temetkezési rítussal a közösség az elhunyt életében betöltött státusát szimbolizálja, és egyúttal bevezette a „social persona” fogalmát is.⁵⁹⁰ Ezt a kifejezést gyakran a státus helyett használja és a halott, még életében betöltött összes társadalmi pozícióját jelenti, melyet a temetéskor a közösség elismer. Mégpedig úgy, hogy minél magasabb vagy összetettebb valakinek a státusa, annál több rituális elemet és erőforrást mozgósítanak a temetésénél.⁵⁹¹ Binford szerint tehát, a temetés nem az egyénről szól, hanem a társadalmi pozícióról, melyet betöltött.⁵⁹² Munkája azonban sajnos figyelmen kívül hagyja a vallás hatását és szerepét, a temetkezési szokások rituális elemeit és nem utolsósorban az emberi természetet is, mint például a gyász hatását. Figyelembe kell venni mindemellett, hogy a temetkezés nem feltétlenül tükrözi vissza a pontos mását egy társadalomnak, illetve az adott személy életében betöltött státusát sem.⁵⁹³ A hozzátartozók, a temetés „szervezői” praktikai, érzelmi vagy akár hitvilági stb. okokból máshogy is eltemethetik a halottat, mint azt az életében betöltött státusa indokolná. Példának okáért a családtagok a temetés és szertartások során túlreprezentálhatják az elhunytat, ezzel akár az ő politikai és/vagy társadalmi helyüket szilárdítva a közösségben, de csupán egyszerűen csak szeretetből is elhalmozhatják a halottat. Ezzel szemben, az is lehet, hogy a közösség egy magas rangú, megbecsült embere teljesen egyszerű körülmények között, minden pompa, dísz és tárgyak nélkül van eltemetve csupán vallási okokból. Fontos pont a kutatásban I. Hodder megállapítása,⁵⁹⁴ miszerint a temetkezések nemcsak visszatükrözik az egykori társadalmi hálókat, de torzíthatják és akár el is fedhetik azokat. Mindemelett felismerte, hogy a tárgyak jelentéssel bírnak az emberek, illetve a közösség számára, így hatásuk, befolyásuk van az adott

⁵⁸⁸ SIKLÓSI 2010, 47.

⁵⁸⁹ BINFORD, 1971, 23.

⁵⁹⁰ BINFORD, 1971, 23.

⁵⁹¹ BINFORD, 1971, 24.

⁵⁹² SIKLÓSI 2010, 47.

⁵⁹³ SIKLÓSI 2010, 47.

⁵⁹⁴ HODDER 1984, 53.

mikro- és makro társadalomra.⁵⁹⁵ A Saxe-Binfrod-féle megközelítés helyett megjelent egy igen jelentős felismerés: a státus kifejezés eszköze nem csupán a temetkezés lehetett.⁵⁹⁶

Az 1980-90-as évektől a szociológia és természettudományok egyre szélesebb térnyerésével az általános törvényszerűségek keresése mellett megjelentek a matematikai módszerek is a temetőfeldolgozások módszertanában, hogy sokkal inkább objektívebb képet lehessen alkotni, illetve, hogy mérhető számokban is megmutatkozzanak a különbségek.⁵⁹⁷ Az általános szabályok keresését pedig a későbbiekben felváltotta, az egyedi kontextus és a történeti háttér vizsgálatának fontossága.⁵⁹⁸

5.2. Státus, presztízs

E két fogalom szétválasztása elengedhetetlen, mivel igen gyakran mosódnak össze mind a hétköznapiakban, mind pedig a régészeti irodalomban, annak ellenére, hogy egyértelműen elkülönülnek a szociológiában. Az alapvető különbség az, hogy a státus társadalmilag kötött, egy adott egyén társadalomban betöltött helyét jelöli. Ezzel szemben a presztízs – habár ez is társadalmilag kötött – egyfajta társadalmi megbecsülést, tekintélyt jelöl, mely elérhető, megszerezhető, s nem kötik többek között örökletességhez kapcsolódó normák sem.⁵⁹⁹

Státus, státustárgy

E fogalom keretrendszerét Ralph Linton dolgozta ki a társadalomtudományban.⁶⁰⁰ A már fentebb említett alapvetése, hogy a státus, az egyén egy adott társadalmi pozícióját jelöli. Egy egyén azonban, akár többféle státust is betölthet egy közösségben, attól függően, hogy milyen társadalmi kapcsolatai vannak: hiszen lehet egyszerre, férj, apa, harcos, főnök stb.⁶⁰¹ Egy fejlődő társadalmi szerkezet egyre több lehetőséget nyújt újabb és újabb társadalmi kapcsolatok keletkezésére, így egy növekvő, bonyolódó szociális szerkezet egyben a státusok gyarapodását is magában rejt.⁶⁰² Maga a státus tehát, az egyén összességében betöltött pozícióit jelenti, és voltaképpen jogok és kötelezettségek gyűjtőrendszere.⁶⁰³ Az azonos státusúak együtt, pedig

⁵⁹⁵ HODDER 1984, 53.

⁵⁹⁶ SIKLÓSI 2010, 47.

⁵⁹⁷ SIKLÓSI 2010, 48.

⁵⁹⁸ HODDER 1984, 53.

⁵⁹⁹ SIKLÓSI 2010, 47.

⁶⁰⁰ LINTON 1930, 113.

⁶⁰¹ SIKLÓSI 2010, 33.

⁶⁰² SERVICE, 1962, 121.

⁶⁰³ LINTON, 1930, 113; KAPCSOS 2022, 94.

státuscsoportot alkotnak.⁶⁰⁴ Kétféle típus különíthető el: a veleszületett és a megszerezhető.⁶⁰⁵ A társadalmi státus részben rendkívül kötött, mivel a veleszületett változat esetén az egyén születésétől kezdve rendelkezik az adott pozícióval és ezt nem lehet megváltoztatni. Ez egyben tehát azt is jelenti, hogy független az egyén tetteitől, személyétől, adottságaitól, ebből adódóan a különféle státusok értéke is kötött.⁶⁰⁶ A megszerezhető változat ezzel ellentétben már az egyén saját képességétől és egyben a lehetőségektől is függ. A státus értéke megnyilvánulhat temetkezési szokásokban, háztípusban és tárgyakban is.⁶⁰⁷

A hazai őskorral foglalkozó szakirodalomban Siklósi Zsuzsa vezette be státustárgy fogalmát, és egyben hívta fel a figyelmet a presztízstárgyaktól való megkülönböztetés fontosságára is.⁶⁰⁸ A státustárgyak ugyanis szorosan a társadalmi pozícióhoz kötődnek, elidegeníthetetlenek,⁶⁰⁹ tehát a státust kifejező egyéb szimbólumokkal együtt, egy státuscsoportot jelképeznek és nem az egyénhez köthetőek. Fontos szerepük van a társadalmi státus fenntartásában és létrehozásában is.⁶¹⁰ Akárcsak a veleszületett státus, vélhetőleg az ehhez kötődő tárgyak is örökölhettek és cserében nem vesznek részt. Magát a betöltött helyzetet és pozíciót reprezentálják.⁶¹¹

A státustárgyakat a következő kritériumrendszer jellemzi:

- temetkezésekből vagy deponálásból ismertek,⁶¹²
- nemhez és életkorhoz kapcsolódnak,⁶¹³
- utánzatok hiánya,⁶¹⁴
- gyakran presztízstárgyakkal együtt fordulnak elő,⁶¹⁵
- tág kronológia határok jellemzik az örökölhetőség okán,⁶¹⁶
- tárgyak szándékos rongálása is megjelenhet.⁶¹⁷

⁶⁰⁴ SCOTT 2014, 997.

⁶⁰⁵ LINTON 1930, 114.

⁶⁰⁶ Siklósi 2010, 33.

⁶⁰⁷ Siklósi 2010, 33.

⁶⁰⁸ SIKLÓSI, 2010, 38.

⁶⁰⁹ SIKLÓSI 2010, 38.

⁶¹⁰ SIKLÓSI 2010, 39.

⁶¹¹ SIKLÓSI 2010, 39.

⁶¹² SIKLÓSI 2010, 39.

⁶¹³ SIKLÓSI 2010, 39.

⁶¹⁴ SIKLÓSI 2010, 39.

⁶¹⁵ SIKLÓSI 2010, 39.

⁶¹⁶ KAPCSOS 2022, 100.

⁶¹⁷ KAPCSOS 2022, 100

Presztízs, presztízstárgy

A presztízs, habár sokszor keveredik a státussal, alapvetően eltér attól. A presztízs ugyanis, társadalmi tekintélyt, illetve megbecsülést jelöl, ami már a státussal ellentétben nem egy társadalmi kötött dolog, mivel erre már van ráhatása az adott egyénnek, annak cselekedeteitől, rátermettségétől függ, ezáltal befolyásolható, alakítható és elnyerhető.⁶¹⁸ Igazából ez a státusnak egy olyan része, ami megszerezhető, növelhető, de akár el is veszíthető és mindenképp az adott személy befolyásolja ennek mértékét. Fontos azonban megjegyezni, hogy a presztízs önmagában nem létezik, csakis viszonyrendszerként megfogható jelenséggé tudjuk értékelni. Ez a viszonyrendszer pedig a társadalom tagjai, illetve eltérő társadalmak között jön létre. A presztízs tehát, nem egy tulajdonság, hanem kapcsolat a társadalom tagjai közt, nem univerzális, nincs adott mérhető egysége, így standard értékrendszere sem. Mértéke inkább, az adott szocio-gazdasági feltételektől függ.⁶¹⁹ Ez jól megfogható például a foglalkozások tekintetében. A különböző szakmák tekintélye, presztízse ugyanis minden társadalomban eltérő. A modern korban általában az irodai munkák presztízse magasabb, mint a fizikai munkáé. Amint azonban változik a társadalmi-gazdasági helyzet, úgy az addigi értékrendszerek is újradefiniálódnak. Így, egyes foglalkozások presztízse is változhat, veszíthetnek értékükből vagy akár növelhetik is azt.⁶²⁰

Hasonlóképpen, mint a státus esetében, a presztízs is visszatükröződhet tárgyak és társadalmi szokások formájában.⁶²¹ Amennyiben viszont szokások formájában jelenik meg, úgy nagy valószínűséggel régészetileg nem megfogható. Tárgyi formában való felismerése, meghatározása szintén nem könnyű feladat, hiszen a presztízs, így annak megjelenési formái is változnak a társadalmi változások során. Ezek a tárgyak tehát társadalmaként, korszakonként változhatnak,⁶²² de akár egy közösségen belül is más-más típus jelenhet meg.⁶²³ A presztízstárgyakat a társadalom egy kivételes értékkel ruházza fel, ami nagyrészt a korlátozott hozzáféréstől is ered, ebből adódóan a közösségnek csak egy szűk része birtokolja.⁶²⁴ Siklósi Zsuzsa állította fel egy egységes kritériumrendszert a presztízstárgyak azonosításához, melynek elemei a következők:⁶²⁵

- nehezen megszerezhetőek, így a hozzáférést korlátozzák,

⁶¹⁸ SIKLÓSI, 2010, 34.

⁶¹⁹ KAPCSOS 2022, 96.

⁶²⁰ HOLLÓS 2000, 99.

⁶²¹ SIKLÓSI 2010, 34.

⁶²² SIKLÓSI 2010, 35.

⁶²³ GÁL ET. ALL. 2017, 133.

⁶²⁴ KAPCSOS 2022, 99.

⁶²⁵ SIKLÓSI 2022, 36.

- ritkák, egzotikusak, távoli vidékről érkeznek,
- magas értéket képviselnek a társadalom tagjai számára,
- gyakran készülnek másolatok, rendszerint eltérő anyagból,
- többnyire sírokból kerülnek elő, esetleg depóból vagy szórványként törött darabok,
- általában magas technológiai tudást igényel az elkészítésük.

Ezek a kritériumok azonban, nem minden esetben, illetve, nem teljes, vagy csak különböző mértékben teljesülnek. Bizonyos esetekben pedig a tárgyak halmozása, nagy mennyisége is jelentheti a magas a presztízst.⁶²⁶ Az viszont állandó, hogy ezek a tárgyak a magas társadalmi státus fenntartását szolgálják.⁶²⁷ Ezáltal korlátozott az ilyen tárgyakhoz való hozzáférés az alacsonyabb státusú személyek részére, így megjelennek az utánzatok. Ez viszont egy idő után azt eredményezi, hogy más presztízstárgyak jelennek meg, lévén, hogy a korábbiak, az utánzatok okán „elvesztették értéküket”. A presztízstárgyak birtoklása mindemellett, nem állandó.⁶²⁸ Gyakran gazdát cserélnek akár, mint ajándék, ezzel is tovább növelve az ajándékozó tekintélyét.⁶²⁹ Sok esetben a presztízstárgynak nincs különleges szerepe, hanem a mindennapi élet során használt alkalmatosságként jelennek meg, azonban a hétköznapi típusok közül kiemelkednek alapanyagukkal, megmunkálásukkal vagy díszítésükkel. A könnyebben azonosítható presztízstárgyak azok a darabok, melyek nem használati funkciót töltenek be, mint például az ékszerek.⁶³⁰

5.3.Hatalom⁶³¹ és vagyon

Egyszerűen meghatározva, a hatalom annak a lehetősége, hogy akaratunkat érvényre juttassuk más emberek felett, még ellenszegülés esetén is.⁶³² Másfelől pedig, a kívánt forrásokhoz való hozzájutás és annak ellenőrzése.⁶³³ Ezen utóbbi fogalmi meghatározást már sokkal inkább a mai modern társadalmakra lehet levetíteni. Mann a hatalomnak négy forrását különítette el:

⁶²⁶ SIKLÓSI 2004, 8.

⁶²⁷ SIKLÓSI 2010, 37.

⁶²⁸ KAPCSOS 2022, 99.

⁶²⁹ SIKLÓSI 2010, 37.

⁶³⁰ SIKLÓSI 2010, 38.

⁶³¹ Érdekes elválasztani ezt a fogalmat az uralom fogalmától. Az uralom ugyanis, annak az lehetőségét jelenti, hogy egy csoport egy parancsnak engedelmeskedjen (SIKLÓSI 2010, 34).

⁶³² SIKLÓSI 2010, 33.; WEBER 1958, 63.

⁶³³ Hollós 2000, 98.

politikai, gazdasági, ideológia és katonai.⁶³⁴ A későbbiekben Earle pedig, a következő forrásokat állapította meg: családi szociális hatalom, katonai és ideológiai, valamint gazdasági hatalom.⁶³⁵ A forrásaiból kiderül, hogy a hatalmat a társadalmi komplexitás is befolyásolja.

A vagyon az anyagi javak, erőforrások felhalmozását és az előállításához szükséges eszközökhöz való hozzájutást jelenti.⁶³⁶ A szociológiában a társadalmi rétegződés egyik fontos elemének, így a hatalom és presztízs egyik fontos aspektusaként írják le és a társadalmi egyenlőtlenség egyik főbb mutatójaként kezelik. A modern szociológiában, azonban nem csupán pénzt jelenthet a vagyon, hanem sokkal inkább erőforrást, így egyben hatalmi eszköz is.

⁶³⁴ MANN 1986.

⁶³⁵ EARLE 1997, 34.

⁶³⁶ HOLLÓS 2000, 99.

6. Társadalmi egyenlőtlenségek és régészeti nyomaik

6.1. Nemmel és életkorral összefüggő társadalmi különbségek

Ennek a fejezetnek az elején, az első, amiről mindenképp szót kell ejteni, hogy a temetőben megmaradt antropológiai csontanyag vizsgálata sokszor igen nehézkes vagy egyáltalán nem is lehetséges. Ennek egyik legfőbb oka a csontanyag igencsak rossz megtartása és hiányossága. Nem is említve azt a tényt, hogy a biológiai nemek fizikai antropológiai módszerekkel történő meghatározása csupán a felnőtt vázak esetében végezhető el kellő bizonyossággal.⁶³⁷ A friss kutatásoknál egyre több viszont az arra utaló jel, hogy néha a fizikai antropológia is becsaphat, hiszen a klasszikus korokban is számos nőies férfi, illetve férfias nő volt. Az utóbbi években leginkább a kontroll genetikai vizsgálatok nyújthatnak ezekhez a kérdésekhez biztosabb fogódzót. További problémát indukál, hogy a csecsemők, gyermekek maradványai csak szerencsésebb esetekben maradnak fent. Cserébe viszont, a gyermekek életkorát sokkal pontosabb keretek között lehet meghatározni, mint a felnőttekét. Kizárólag a nemekhez köthető mellékletekből, tárgyakból, azonban nem szabad meghatározni az elhunyt nemét, hiszen ez félrevezető lehet.⁶³⁸ A korábbi kutatások során a sírokban talált halottak nemének meghatározása szinte kizárólag a fizikai antropológia vizsgálataira, illetve a leletekre épült. A módszertani problémák azonban kiütköztek, amikor a modern DNS- és újraértékelt antropológiai elemzések rácafoltak a leletanyagból levont következtetésekre. Igazán szemléltető példa erre – bár más korszakból – a Kr.u.7.századi niederstotzingeni temető esete.⁶³⁹ Itt ugyanis, a legújabb antropológiai és DNS-vizsgálatok bebizonyították, hogy a teljes harci felszereléssel – mint kard, sax, pajzsdudor, nyílhegyek – eltemetett elit harcosok egy része valójában nő volt, akik feltehetően a férfiakra jellemző társadalmi és harcos szerepkört vettek fel.⁶⁴⁰ Az eredmények megjelenésével, a szkeptikus, módszertani kritikát megfogalmazó vélemények is napvilágot láttak. Heinrich Härke például felhívta a figyelmet az embertani meghatározások bizonytalanságára, valamint arra a problémára, hogy – különösen a régebbi ásatások esetében – számolni kell az embertani anyag esetleges keveredésével is, ami szintén megnehezíti az ilyen esetek egyértelmű bizonyítását. Több a niederstotzingeni temetkezésekhez

⁶³⁷ ACSÁDY-NEMESKÉRI 1970, 75.

⁶³⁸ SIKLÓSI 2010, 52.

⁶³⁹ KERESZTES-KISS P. 2017, 44.

⁶⁴⁰ KERESZTES-KISS P. 2017, 43.

hasonló, fegyvermellékletes női sír ismert a mai Németország területéről is.⁶⁴¹ A Kárpát-medencében számos esetben megfigyelhetőek a fegyvermellékletes női sírok, habár érdekes eltérés, hogy míg Európa más részein kifejezetten támadó fegyverekkel, mint kard, lándzsa temették el ezeket a nőket, addig itt a kora középkori gepida és langobard női sírok esetében például a legjellemzőbb fegyvermellékek a sisakokhoz vagy vértékhez tartozó láncpáncéltöredékek voltak.⁶⁴²

Mindenképp meg kell említeni viszont, hogy az antropológiai vizsgálatokra nem mindig volt lehetőség, sőt a régebbi, főleg még világháború előtti feltárásoknál egyáltalán nem is lehet erre számítani.⁶⁴³ A munkám során én is hamar szembesültem ezzel a problémával, így kénytelen voltam egyfajta kompromisszumot kötni. Azon sírok esetében, ahol nem volt antropológiai vizsgálat és erre nem is állt fent lehetőség, egy fő szempontot vettem figyelembe: bolygatott volt-e a temetkezés. Ha igen, azokat sírokat nem vettem bele az ilyen típusú vizsgálatokba. Bolygatatlan sírok esetében, azonban kénytelen voltam a régészeti meghatározás módszerét alkalmazni. Ezt a későbbiekben a statisztikai módszerekkel igyekeztem validálni, de természetesen teljesen megnyugtató bizonyossággal nem lehet nemet megállapítani ezeknél a síroknál.

A temetkezésekben a nemek közti különbségek a következőkben érhetőek nyomom: rítuselemek, mellékek és a sír helye a temetőben.⁶⁴⁴ A nemek közti térbeli különbségek nem csak temetőnként, de akár egy temetőn belül is adathatók. A sír helye, kettős és szorosan egymás melletti síroknál sok esetben egyből családi, illetve rokoni kapcsolatokra enged következtetni - pl. férj-feleség, vagy apa-fiú stb. – azonban sok esetben a későbbi DNS vizsgálatok során derül fény arra, hogy erről egyáltalán nem beszélhetünk. A nemrégiben készült szarmata népcsoportokhoz kapcsolódó átfogó genetikai kutatás is érdekes eredményeket hozott a témában. A neves Cell folyóiratban 2025-ben megjelent tanulmány áttörést hozott ugyanis e népesség megismerésében.⁶⁴⁵ A kutatócsoport 156 új genomot elemzett, amelyek az Kr.u. 1–5. század közötti Magyarország és a Kárpátok előterének területéről származnak. A vizsgálat fő célkitűzése volt, hogy a legkorszerűbb genomikai eszközökkel tárja fel a szarmaták

⁶⁴¹ Ezek áttekintését lásd: Keresztes Noémi Ninetta – Kiss P. Attila: "Harci ingem ki hasítja? Ki háborítja álmom?", avagy léteztek-e gepida és langobard fegyveres nők a Kárpát-medencében? In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica, Új folyam 4.* Szeged, 2017, 41–67.

⁶⁴² KERESZTES-KISS P. 2017, 45. Ennek oka abban is gyökerezhet, hogy ezek a speciális fegyvermellékek, illetve azok töredékei, mint a láncpáncélszemek és páncéltöredékek, nem a harci felszerelés részei lehettek, hanem óvó-védő, bajelhárító szerepük lehetett inkább.

⁶⁴³ A csontanyag későbbi, azaz napjainkban történő vizsgálatáról, szintén nem lehet beszélni, mivel sok esetben a csontanyagot nem tárolták, vagy a háború viszontagságai során megsemmisültek, illetve elvesztek a múzeumok egykori raktáraiban.

⁶⁴⁴ SIKLÓSI 2010, 52.; PÁRDU CZ, 1963; KULCSÁR 1998, 79–81.

⁶⁴⁵ SCHÜTZ ET AL., 2025.

eredetét, genetikai összetételét és társadalmi dinamikáját. A modern archaeogenetikai vizsgálatok több ponton is alapvetően cáfolták meg vagy írták felül a korábbi elméleteket. A már említett hagyományos régészeti feltételezések gyakran ugyanis abból indultak ki, hogy egy adott temetőt használó, vagy az egymáshoz fizikailag közel eltemetett közösségek, mint például sírsorok és sírcsoportok, szoros nagycsaládi, vérségi kötelékben álltak egymással. A tanulmány eredményei, illetve a genetikai hálózatelemzése azonban sok esetben rácafolt erre. A Madaras-Halmok lelőhelyen a lehetséges 276 genetikai kapcsolatból mindössze 9-et tudtak azonosítani a temetőn belül, ami mindenképp egy meglepő eredménynek számít.⁶⁴⁶ Ez ugyanis megcáfolta azt a feltevést, hogy a temetőt egy zárt nagycsalád használta volna.⁶⁴⁷ A Csongrád–Kenderföldek temetőnél a vizsgált egyének között pedig egyáltalán semmilyen genetikai kapcsolatot nem azonosítottak.⁶⁴⁸

A sírok helyzetét nagymértékben befolyásolhatja a társadalmi szerkezet és berendezkedés is. Döntő lehet például, hogy az adott közösségek matrilocális vagy patrilocális gyakorlatot folytatnak-e önszerveződésük folyamán.⁶⁴⁹ A nemek közt megnyilvánuló tárgyi/mellékletbeli különbségek a nemi szerepeket, illetve a nemek közti munkamegosztást szimbolizálja, ami a férfiak és nők közti státuskülönbségekre is rávilágíthat.⁶⁵⁰ Itt is megfigyelhetők azonban érdekességek, amelyek egyben arra is rámutatnak, hogy miért nem megbízható a csupán mellékletek alapján történő nemmeghatározás. Előfordulhat ugyanis, hogy valakinek a sírba saját tárgyai mellé még egyéb, akár nem az ő neméhez tartozó tárgyakat is tesznek, akár egyszerűen a személyes gyász részeként, akár az elhunyt életéből fakadó érzelmi okok miatt, ami nagyban félrevezető lehet.

Az életkorral kapcsolatos különbségek a temetkezési szokásokban főként a felnőtt-gyerek, érett-éretlen különbségeket mutatja.⁶⁵¹ Az, hogy mikortól tekintenek felnőttnek egy egyént, az koronként és társadalmaként változó. A gyerek sírokat sokszor egy egységként kezeljük, pedig igazából itt is megfoghatóak a különbségek. Az eltérő korosztályú gyerekeknek ugyanis eltérő feladataik lehettek, amik eltérő tárgykategóriákba jelenhetnek meg a sírokban. Egy serdülő korú leánynak igencsak nagy mértékben vehette ki részét a háztartásbeli feladatokból, és az ehhez kapcsolódó is tárgyak megjelenhetnek a sírjában.⁶⁵² Ezzel szemben egy

⁶⁴⁶ A temető esetében azonban fel kell hívni arra figyelmet, hogy a több, mint 600 síros temetőből arányaiban kevés minta lett kiválasztva a csontok rossz megtartása miatt. Így ezt az eredményt akár a mintavételi torzítás is eredményezheti.

⁶⁴⁷ SCHÜTZ ET.AL 2025, 66.

⁶⁴⁸ SCHÜTZ ET.AL 2025, 47.

⁶⁴⁹ KAPCSOS 2022, 114.

⁶⁵⁰ SIKLÓSI 2010, 52.

⁶⁵¹ SIKLÓSI 2010, 50.

⁶⁵² SIKLÓSI 2010, 50.

csupán pár éves kislány sírjában egyértelműen inkább játékok, csörgők stb. tűnhetnek fel. Ez azonban nem feltétlenül mindig egyértelmű. A gepida korú kisgyermek sírjaiban figyelték meg, hogy többször kerülnek elő felnőttekhez köthető tárgyak, vagy kislányok sírjaiban nagyméretű fibulák, sőt akár gyakorló fegyverek is. Brather Meroving kori germán sírok esetében figyelte meg a jelenséget,⁶⁵³ hogy miszerint a sírokba a kisfiúk mellé fegyvereket helyeztek. Mivel ezek a gyermekek éltkoruknál fogva még nem lehettek aktív harcosok, a fegyverek valószínűleg az örökölt társadalmi rangot, illetve azt a jövőbeli elvárt férfiszerepet szimbolizálhatták, amelyet a gyermek a halála miatt már nem tölthetett be.⁶⁵⁴

A csecsemők és kisgyermek esetében azonban azt is fontos megjegyezni, hogy sokszor nem külön egyénként tekintettek rájuk, hanem a szülőkhöz kapcsoltan kezelték őket, illetve a magas halandósági arány miatt, később is lehetett, hogy saját tárgyakat, identitást kaptak.⁶⁵⁵ Ez is egy magyarázat lehet arra, hogy sok esetben semmilyen mellékletet nem találunk a csecsemő – és kisgyermek sírokban. A különböző korosztályokhoz tehát, különböző viseleti elemek és mellékletek kapcsolódhatnak, amik a biológiai érés és életciklus változása során jól elkülönülnek. Találkozhatunk kirívó esetekkel, mikor pl. egy gyermek sír sokkal leletgazdagabb, mint egy felnőtt. Ebben az esetben már a státus megjelenése, illetve annak örökölhetősége merül fel.⁶⁵⁶ A gyermekeket a közösségek tehát nem csupán mint, "kicsinyített felnőtteket" kezelte, hanem a koruk, nemük és örökölt státusuk alapján nagyon is specifikus rítusok vonatkozhattak rájuk.

6.2. Vertikális társadalmi különbségek

A vertikális társadalmi különbségekben a társadalmi egyenlőtlenségek mutatkoznak meg. Vagyis, egy társadalmon belül az egyének megkülönböztethetővé válnak, a státus/presztízs/vagyon egy társadalmon vagy csoporton belüli egyenlőtlen megoszlása okán. Ezek a státusok pedig egy rangsorba,⁶⁵⁷ egymás alá-fölé rendeződött viszonyban jelennek meg.

⁶⁵³ BRATHER 2005, 161.

⁶⁵⁴ BRATHER 2005, 162.

⁶⁵⁵ BRATHER 2005, 163.

⁶⁵⁶ SIKLÓSI 2010, 50.

⁶⁵⁷ Rangsoroló társadalmak esetén értendő. Rétegzett társadalmak esetén a státusok rétegekbe különülnek el és alkotnak státushierarchiát. A rangsoroló és rétegzett társadalmak közötti legfőbb különbség az, hogy míg a rangsoroló társadalmaknál a presztízstárgyakhoz való hozzájutás bizonyos csoportoknak korlátozott vagy egyenlőtlen ezek eloszlása, addig rétegzett társadalmaknál már a szubzisztenciális javak eloszlásában is megjelenik az egyenlőtlenség. Dr. Kapcsos-Mizsur Norbert ennél fogva doktori munkájában a státusokat 3 fő dimenzió mentén igyekezett értelmezni: a hatalom, presztízs és vagyon. (KAPCSOS, 2022.)

Ennek régészeti levetülése a presztízs és státustárgyakban, illetve azok eloszlásában, a temetkezések létrehozása során tapasztalható energiaráfordítás mértékében, továbbá egyes rituális/temetkezési szokásokban figyelhető meg.

Általában az elhunyt státusára a mellékletek alapján következtetnek. A tárgyak minősége, mennyisége és összetétele alapján döntenek el az egyes korszakok kutatói, hogy az adott egyén a társadalom melyik lépcsőfokán állt, milyen társadalmi ranggal bírt.⁶⁵⁸

Az energiaráfordítás vizsgálatánál ki kell emelni Nagy Margit a Péceli úti temető kutatása során kidolgozott módszerét, melynek eredményei azt mutatják, hogy a sírgödrök alapterületének mértéke összefügg az elhunyt társadalmi rangjával.⁶⁵⁹ Ezt támasztja alá továbbá Istvánovits–Kulcsár szerzőpáros egy temetőn belül tett megfigyeléseik,⁶⁶⁰ miszerint a sírok alapterület nagyságának növekedése, fordítottan arányos sírok számának növekedésével.⁶⁶¹ Az energiaráfordítás régészeti lenyomata tehát a sírgödrök alapterületében, mélységében és térfogatában, esetleges körárokban illetve annak méretében, koporsó vagy lepel, illetve esetleges síron belüli építmény megjelenésében fogható meg. Ebből is látszik, hogy az energiaráfordítás vizsgálata egy több változós vizsgálati rendszert követel meg.

Mindezeken felül a vertikális társadalmi különbségek egyes a temetkezési szokásban való eltérésben nyilvánul meg, mint pl. területi elszigetelődés (magas státusú temetkezések temetőn belüli kiválása, távol a többi sírtól) vagy kiemelés (körárok, halom). Az ilyen síroknál azonban a legtöbb esetben megjelenik a tárgyakban és az energiaráfordításban is a különbség

6.3. Horizontális társadalmi különbségek

Egyelőre nincs módszer arra, hogy horizontális társadalmi különbségek régészetileg megfoghatóak, vizsgálhatóak legyenek a temetkezésekben. Fogalma sem teljesen egyértelmű: olyan csoportokat jelöl, melyek vertikálisan egy szinten vannak. Ezáltal érthető ez egy kláni, családi vagy akár vallási, etnikai, foglalkozási csoportokra is.⁶⁶² Ezek kimutatása azonban, régészeti eszközökkel lehetetlen. Mindazonáltal, egy temetőn belül a tájolásban, illetve térelválasztásban vagy akár rítuselemben – csontvázas kontra hamvasztásos – megnyilvánuló eltéréseket horizontális különbségekként is lehet értelmezni.⁶⁶³ Ezen eltérések kapcsán egyből

⁶⁵⁸ SIKLÓSI 2010, 41.

⁶⁵⁹ NAGY 2014, 120. KAPCSOS 2022, 116.

⁶⁶⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018.

⁶⁶¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 255. KAPCSOS 2022, 116.

⁶⁶² SIKLÓSI 2010, 57.

⁶⁶³ BINFORD 1971, 22.; KAPCSOS 2022, 119.

felmerül az etnikum kérdése. Ezekkel a kijelentésekkel és vizsgálatokkal azonban óvatosan kell bánni, mivel egy ilyen eltérés még nem feltétlenül jelöl egy másik etnikum megjelenését a temetőben.

6.4. Társadalmi modellek és elméleti keretek

A vertikális tagozódás és a társadalmi egyenlőtlenségek régészeti vizsgálatához a kulturális antropológia társadalomfejlődési modelljei nyújtanak elméleti kiindulópontot. A társadalmi komplexitás megfogásában a kutatás mindmáig alapvetően két elméleti pillérre támaszkodik: Elman Service szocio-kulturális integrációs szintjeire,⁶⁶⁴ valamint Morton Fried presztízs- és erőforrás-hozzáférési tipológiájára.⁶⁶⁵

Elman Service a politikai és társadalmi integráció négy egymásra épülő fokozatát különítette el: a hordát, a törzset, a főnökséget és az államot.⁶⁶⁶ Modelljében a társadalmi fejlődés a közösség méretének növekedésével, a hatalom központosulásával és az összetartó erők átalakulásával jár együtt. Míg a hordák és törzsek szintjén a vezetés leginkább az informális és személyes képességeken alapul, addig a főnökségi szinten már megjelenik az örökletes rangsorolás és a gazdasági újraelosztás.⁶⁶⁷ Későbbi munkájában Service a hatalom intézményesülését funkcionális és integratív folyamatként írta le, amelyben a vezetők tekintélyét nem a pusztán fizikai kényszer, hanem a karizmatikus-rituális reprezentáció, a közösségi koordináció és a javak folyamatos szimbolikus újraelosztása legitimálta.⁶⁶⁸ Meglátása szerint a korai elitek tekintélye alapvetően a közösség érdekében ellátott koordinációs és védelmi funkciókon alapult.⁶⁶⁹

Ezt a megközelítést egészíti ki Morton Fried modellje,⁶⁷⁰ amely a társadalmi struktúrákat a státuszkülönbségek, valamint az alapvető javakhoz, a presztízshez és a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés egyenlőtlensége mentén adja meg. Kategóriarendszerének különböző szintjei vannak az egyik az *egalitárius társadalmak*: ahol a társadalmi státusok száma nem korlátozott és minden azonos korú, nemű egyén egyenlő mértékben fér hozzá az alapvető forrásokhoz.⁶⁷¹ A másik szintet a *rangsorolt társadalmak* adják: ahol a betölthető

⁶⁶⁴ SERVICE 1962; 1975.

⁶⁶⁵ FRIED 1967.

⁶⁶⁶ SERVICE 1962.

⁶⁶⁷ SERVICE 1962, 51.

⁶⁶⁸ SERVICE 1975, 72.

⁶⁶⁹ SERVICE 1975, 74.

⁶⁷⁰ FRIED 1967.

⁶⁷¹ FRIED 1967, 27–38.

státuszok száma már korlátozott és megjelenik a társadalmi rangsor, azonban a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés alapvetően még nyitott marad.⁶⁷² A következő szint a *rétegzett társadalmak*: ahol a társadalom tagjai már nem egyenlő esélyekkel férnek hozzá a javakhoz és eszközökhöz, ami már gazdasági egyenlőtlenségeket és ennek okán ellentétek is eredményez.⁶⁷³ Az utolsó szint pedig az *állam*: ami olyan formális hatalmi apparátus, amely a vérségi kapcsolatok helyett, fizikai kényszerrel biztosítja a társadalmi rétegződést és a javakhoz való egyenlőtlen hozzáférést.⁶⁷⁴

Ezek az elméleti fogalmak adnak alapvető keretet a tárgyalt régészeti jelenségek értelmezéséhez. A szarmata Barbaricum temetkezései – mint a sírgödrök eltérő energiaráfordítása, az árokkal kerített elit temetkezések, az eltérő „gazdagságú” leletegyüttesek, a fegyvermellékletek, valamint a sírok újranyitás – régészetileg talán leginkább egy Service-féle főnökségi, illetve egy Fried-féle rangsorolt vagy korai rétegzett társadalom lenyomataként fogható meg, ahol a politikai státusz még nem rögzült szilárd állami apparátusban, így a vezető réteg hatalmi pozíciója, folyamatos demonstrációt és presztízstárgyakkal való reprezentációt, valamint szimbolikus újraelosztást és rituális megerősítést igényelt a temetkezések alkalmával is.

A társadalmi komplexitás antropológiai modelljei tehát rávilágítanak arra, hogy a politikai státuszok fenntartása folyamatos legitimációt követelt. Míg a politikai-antropológiai modellek a vertikális tagozódást és az erőforrásokhoz való hozzáférést ragadják meg, addig a Arnold van Gennep⁶⁷⁵ és Victor Turner⁶⁷⁶ a rítuselméletei magát a folyamat dinamikáját vizsgálják. Arnold van Gennep klasszikus modellje⁶⁷⁷ szerint minden státuszváltást kísérő rítus három fázisra tagolódik. Az első, az elkülönülés (*szeparáció*), a második az átmeneti vagy határon lebegő állapot (*liminalitás*), a harmadik pedig az új státuszba való visszafogadás (*integráció*).⁶⁷⁸ A temetésre tehát nem mint, egyetlen lezárt eseményre kell gondolni, hanem sokkal inkább, mint egy időben elhúzódó folyamatra, amelyben a sír későbbi újranyitása magának a rítusnak a része lehet.⁶⁷⁹

⁶⁷² FRIED 1967, 109–183.

⁶⁷³ FRIED 1967, 184–226.

⁶⁷⁴ FRIED 1967, 226–240.

⁶⁷⁵ VAN GENNEP 1960.

⁶⁷⁶ TURNER 1991.

⁶⁷⁷ VAN GENNEP 1960.

⁶⁷⁸ VAN GENNEP 1960, 10–11.

⁶⁷⁹ VAN GENNEP 1960, 146–148.

Ezt az elméletet fejlesztette tovább Victor Turner,⁶⁸⁰ aki a liminális fázist egy olyan köztes állapotként (*betwixt and between*) határozta meg,⁶⁸¹ ahol a hétköznapi társadalmi normák és hierarchiák átmenetileg feloszlanak. Helyette érvénybe lép az úgynevezett „*anti-struktúra*”, egy szándékosan átmeneti rend.⁶⁸² A liminális fázis anyagi leképeződése lehet a holttest bomlási ideje alatt végzett csontmanipuláció vagy a mellékelteke szelektív eltávolítása is.⁶⁸³ A folyamat ezen részében az elhunyt még nem vált a túlvilág részévé, így a közösség az apotropaikus beavatkozásokkal, a sír korai felnyitásával zárta le a veszélyesnek tartott átmenetet. A státusz- és presztízstárgyak, mint fegyverek és ékszerek célzott kiemelése vagy újraelosztása pedig lehetővé tette, hogy a túlélők a liminális helyzet feloldásával párhuzamosan helyreállítsák a közösség belső társadalmi rendjét.⁶⁸⁴ A rituális újranyitások és a síron belüli szelektív tárgykiemelések tehát pontosan azokat a liminális pillanatok rögzítik, amikor a közösség tagjai az elhunyt státuszát újraértelmezték, illetve a presztízstárgyakat visszaforgatták az élők világába, és megerősítették a megváltozott hatalmi struktúrákat.

⁶⁸⁰ TURNER 1991.

⁶⁸¹ TURNER 1991, 94–97.

⁶⁸² TURNER 1991, 96.

⁶⁸³ TURNER 1991, 95–106.

⁶⁸⁴ TURNER 1991, 94–130.

7. Az „elit” temetkezések régészeti lenyomata a szarmata korban

A szarmata korszak intenzívebb régészeti kutatása és az írott források feldolgozása és alapos filológiai értékelése ellenére is, még midig csak igen keveset tudunk a Kárpát-medencei szarmaták egykori társadalmi berendezkedéséről és annak változásairól. Mostanában egyre több kutató foglalkozik társadalomrégészeti kérdésekkel a temetkezések tükrében, és különféle módszerekkel igyekszik megfogni a területi, helyi elit „azonosítási” pontjait. A mai modern statisztikai módszerek és egységesebb szociológiai terminus használatával, mára már kialakult egy olyan újabb kutatási metódus, mellyel jobban körvonalazhatóvá válnak az egy térségben, illetve egy népességben belüli társadalmi struktúrák, illetve kapcsolatok.

A gazdag mellékletű, unikális lelettársulásokot mutató impozáns temetkezések mindig is a kutatás középpontjában álltak, így azok részletes vizsgálata és leírása sem maradt el. Ennek köszönhetően beilleszthetővé válnak a későbbi kutatások keretrendszerébe is. Az ilyen kiemelkedő sírokat általában, mint magas rangú temetkezéseket írtak le, ahol az elhunyt a társadalom legfelső rétegéhez, az elithez tartozott. Ezzel ellentétben a sokszor ennél komplexebb vagy az egész temetőre vetíthető társadalmi aspektusú elemzések nem midig történtek meg. Ehhez azért természetesen hozzájárul az is, hogy viszonylag kevés ilyen temetkezés látott napvilágot melyek több esetben nem is a temető részeként csak magányos sírként, vagy leletmentésekből kerültek elő – és azok is sok esetben bolygatottak voltak. Továbbá, a nagyfelületű feltárások ellenére még midig ritkának számítanak az olyan esetek, mikor egy egész temetőt hiánytalanul sikerül feltárni. Bár dolgozatom célja, csak egy mikrorégió szarmata temetkezéseinek vizsgálata és az elithez köthető tárgyak kutatása, ehhez mindenképp szükségesnek tartom, hogy röviden kitérjek a szarmata elitként definiált eddigi temetkezésekre, hiszen ezek egyértelmű alapot biztosítanak jelen kutatáshoz is.

7.1. „Elit” a keleti szállásterületen

A terület legkorábbi, azaz a *szauiromata* korszak temetkezésénél mindenképp szót kell ejteni a Filippovka mellett feltárt két „fejedelmi/királyi” kurgánsírról,⁶⁸⁵ melyeket e korszak leggazdagabb temetkezéseiként ismerünk.⁶⁸⁶ A kurgán központi temetkezését nem meglepő

⁶⁸⁵ SZOKROVISCZA 2008. 53.

⁶⁸⁶ Igazából már átmenetet képez a *szauiromata* és a kora szarmata közt.

módon kirabolták, azonban a halomba ásott sírok érintetlenek maradtak. A kurgánból nemesfém-ből készült használati- és viseleti tárgyak kerültek elő a jellegzetes állatstílusos díszítéssel. Díszes aranyékszerek, ruhadíszek, fegyverek, ezüstkorsó mellett egyedi tárgyként egy kosfejekkel díszített kettős ezüstedény is napvilágot látott.⁶⁸⁷ Nem csupán a tárgyak alapanyaga, megmunkálása és mennyisége, de azok díszítése is alátámasztotta a kutatók számára a sír „fejedelmi”, elit voltát. A saurumata állatstílus, ugyanis alapvetően az előkelő harcosok és a gazdag papnők sírjaiban figyelhető meg. Ezek az állatábrázolások megjelennek: arany ruhadíszeken, fegyvereken, tegezfüggesztőkön, lószerszámok szíjzatát díszítő lemezekon, zablákon, továbbá különféle használati eszközökön is, mint a például a kőoltárok vagy a fa- és agyagedények.⁶⁸⁸

A saurumata temetők egységes képe a *kora szarmata* korban – prohorovkai kultúra – megváltozik és a rítus sokszínűsége lesz jellemző. Ebből kifolyólag a társadalmi szerkezet kutatása is kicsit nehezebbé válik. A sokszínűség mellett azonban, felfedezhetőek a közös rítusjegyek, mint például a D–É tájolás és a padmalyos sírforma elterjedése. A tárgyakat tekintve kitűnik, hogy gyakori válnak a fegyveres sírok, a piperetárgyak, a tükör,⁶⁸⁹ a kőoltárokat, pedig felváltják a kurilnyicák a sírokban.⁶⁹⁰ Ezen általános jegyeiktől való eltérésekben igyekeztek a kutatók megfogni a társadalmi és etnikai eltéréseket. A D–É tájolástól való eltérés csak ritkán adatolható. Az ilyen kurgánokban a családfő/nemzetségszű köré temették el a rokonokat.⁶⁹¹ A központi és egyben leggazdagabb sír – amit a mellékletek is megerősítenek – általában mindig padkás kialakítású volt, amit falapokkal borították és gyakran még fakéreggel is béleltek.⁶⁹² A mellékleteknél a díszes falerákat, valamint az import edényeket és balzamáriumokat lehet kiemelni.⁶⁹³

A *középső szarmata* korban újra feltűnnek „fejedelmi” vagy „királyi” temetkezések és a kiemelkedő női sírok a jellegzetesek. A legkiemelkedőbb temetkezések az Alsó-Don környékén: Hohlacs, Novocserkasszk, Kobjakovo Viszocsino, Dacsi, Szokolova-Mogila és Porog.⁶⁹⁴ A horizontnak nagyon jellegzetes sírgödrei és mellékletei vannak: általában magas halmokba és több, mint 3 m-es négyzet vagy széles téglalap formájú sírgödörökbe temetkezik a

⁶⁸⁷ SZKRIPKIN 1997, 22.

⁶⁸⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 56.

⁶⁸⁹ Ebben a korszakban jelenik meg a fegyverek és tükör megrongálásának szokása sírbahelyezés előtt (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 62.).

⁶⁹⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 63.

⁶⁹¹ KULCSÁR 1998, 11.

⁶⁹² KULCSÁR 1998, 12.

⁶⁹³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 63.

⁶⁹⁴ MOSKOVA 1989. 177–180., GLEBOV–PARUSZIMOV 2000. 70–71.; MEDVEGYEV–SZAFONOV–MATVEJEV 2008.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 134.

korszak elitje. A sírokban rendszerint feltűnnek különféle presztízstárgyak: import fémedények, bronz üstök, kultikus tárgyak, emellett arany díszű fegyverek és lószerszámok, státustárgyak és keleti eredetű értéktárgyak is – például baktriai, ún. arany-türkiz stílusú díszek, Han-kori kínai tükrök.⁶⁹⁵ Ezzel a „fejedelmi” horizonttal körülbelül egy időben – Kr.u. 1–3.század – jelennek meg az ún. „Arany temető” sírjai is.⁶⁹⁶ Ez igazából egy 110 km hosszan, a Kubán jobb partján elnyúló kurgánláncot jelöl.⁶⁹⁷ Ez nem egy teljesen összefüggő egység, hanem több csoportból álló temetkezési kör, ahol minden csoporton belül megvannak a kiemelkedő sírok. Közös jellemzők: katakombá sírok, aranylemezekkel díszített ruhák, fegyverek és lószerszámok, mindemellett gazdag, nagy mennyiségű import tárgy. Az alsó-doni női sírokkal szemben, ezek főként férfi sírokat foglalnak magukba, a felszerelésük pedig a nehéz páncélzatú harcosokénak felel meg.⁶⁹⁸ A Kubán folyó másik partján egy hasonlóan gazdag temetősor látott napvilágot, ami az ún. Zubovszkij-Vozdvizsnyenszkaja csoport tagjai.⁶⁹⁹ Időben ugyan korábbiak (Kr.e.1–Kr.u.1. század), azonban itt a férfi sírok vannak többségben. A leletanyag összetétel is hasonló, mit az „Aranytemető” sírjaiban: arany ruhadíszek, sok importtárgy, lószerszámok, páncélzat. Itt viszont nem temetkeznek katakombákba, helyette a széles sírgödör a jellemző.⁷⁰⁰

A késő szarmata korban általánossá válik a temetkezésekben az É–D tájolás, a padmalyok és keskeny sírgödrök használata, valamint elterjed a koponyatorzítás szokása. A leletanyagban megannyi keleti jellegzetesség mutatkozik, mint például a nefrit kardfüggesztőtagok vagy a hosszú kardok markolatát lezáró kalcedon-és kőgombok.⁷⁰¹ Az ilyen felszereléssel eltemetett férfi sírokban jellemzően kísérő elemként még további fegyverek, a díszes lószerszámzat elemei is megjelennek, valamint több esetben a csontvázakon a koponyatorzítás szokása is megfigyelhető. Szergej Ivanovics Bezuglov volt, aki körvonalazta ezen temetőcsoportokban a késő szarmata időszak arisztokráciáját.⁷⁰² Az egyik csoportja a Dél-Uralnál, a másik pedig az Alsó-Donnál mutatható ki.⁷⁰³ A korábbi, doni elit sírjaival szemben, ahol a jellegzetes aranyruházat és aranyékszerek kaptak hangsúlyt, ebbe a csoportba inkább a

⁶⁹⁵ Nem csupán dísztárgyak, hanem egyéb eszközökben is megmutatkozott a keleti hatás, import. A porogi fejedelmi sírban például hiung-nu nyílhegyek és keleti eredetű íjmerevítő lemezek kerültek elő (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 136.).

⁶⁹⁶ STEPPENGOLD 2004. 146.

⁶⁹⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 139.

⁶⁹⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 140.

⁶⁹⁹ SZKRIPKIN 1997, 23–24.

⁷⁰⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 147.

⁷⁰¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 173.

⁷⁰² BEZUGLOV 1997, 138.

⁷⁰³ KRIVOSEJEV–SZKRIPKIN 2006, 13.

fegyverek, a lófelszerelések és azok jó minőségű darabjai kerültek fókuszba. Jó példa erre a Valovij 1. temető 25. kurgánjának 1. sírja.⁷⁰⁴

7.2. „Elit” a Kárpát-medencében

A terület legkorábbi elit és egyben a szarmata korszak első sírjai a kutatás számára megkerülhetetlen ún. „*aranyhorizonthoz*” tartoznak. Az kronológiailag is élesen elkülöníthető kör jellegzetességei az aranyékszerek és kiegészítők, mint pl. csüngők, fülbevalók, ruhadíszek: flitterek, gyöngyök.⁷⁰⁵ E tárgyaknál szintén jellemző díszítési technikák figyelhetők meg: a granuláció és a kék, illetve kékesfekete üvegbetétes rekeszek.⁷⁰⁶ A horizont sírjaiban nagy számban látnak napvilágot az arany fülbevalók, melyeken belül a már említett díszű darabok mellett kisszámban ugyan, de a drótrátétes példányok is megjelennek. Ezek párhuzamai a keleti területek temetőiből is adatolhatóak,⁷⁰⁷ például mihajlovkai gazdag sírből.⁷⁰⁸ A másik meghatározó leletcsoportot a lunula csüngők alkotják, melyekre ritka esetben a szokásos rekeszes díszítés mellett még karneolgyöngyöket is felhúztak.⁷⁰⁹ A torquesek ugyan a szarmaták körében általánosan elterjedt lelettípusainak számítanak, a horizont arany darabjai, azért kiemelkednek a sorból. A keleti területen, főként az Észak-Kaukázus és a Bosporus térségi temetkezésekben jelennek meg.⁷¹⁰ A torquesekkel pedig, több esetben együtt fordultak elő a karneol gyöngyök, – gömbölyű, oldalt átfúrt lyukkal – melyek többnyire azonos számban látnak napvilágot a sírokból.⁷¹¹ Ezek nyakláncként egészítették ki a torqueseket. Az ékszerek mellett nagy hangsúlyt kaptak az arany ruhadíszek, mint a különféle flitterek, applikációk és aranygyöngyök. Ezek a ruhadíszek, mint láthattuk már a keleti szállásterületen egészen a prohorovkai-kultúrától kezdődően is nagy számban és igen nagy variációban tűntek fel az elithez köthető sírokból.⁷¹² Általában vékony lemezből készültek és a ruha nyakán, ujján, alján, mellkas részén és akár, a ruha teljes hosszában is egy sorba felvarrva ékíthették viselőjük öltözetét. A tárgytypuson belül főként a geometrikus, zoomorf és növényi mintákkal díszített aranylemezek voltak a jellemzőek. A különféle flittereket és lemezek együttes használatával a

⁷⁰⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 173.

⁷⁰⁵ A horizont problémakörének és tárgyainak részletes leírása többek közt lásd. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018.

⁷⁰⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 202.

⁷⁰⁷ Késő szkíta gazdag temetkezésekben is felbukkan a típus pl. Uszty-Alma (DZIGOVSKIJ 1993, 74–75.)

⁷⁰⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 203.

⁷⁰⁹ pl. Nyíregyháza, -Felsősim, Gyebrás-tanya 71. sír (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 203.)

⁷¹⁰ GUCSINA–ZASZECKAJA 1994, 16.

⁷¹¹ Az Istvánovits–Kulcsár szerzőpáros szerint, talán határozott darab számú füzérekben lehettek áruforgalomban.

⁷¹² SZIMONYENKO 1994, 16–17.

ruhán díszítésként egy egész kompozíciót is alkothattak. Jellegzetes a keretbe foglalás is, mikor rombusz formájú, illetve szirmos aranyflittereket, alsó és felső sorba, geometrikus mintával díszített elemek foglalnak keretbe.⁷¹³ Ilyen analógiák az Alsó-Volga, Kubán, Fekete-tenger és Don vidékén is megfigyelhetők.⁷¹⁴ A hazai anyagban leggyakrabban a háromszögletű, négy- vagy hatszirmú rozetták, rövid, bordázott csövecskék képviseltetik magukat. A ruházatot a flitterek mellett még arany gyöngyökkel is kiegészíthették. Ezek főként sodrott kis csövecskék voltak. A hazai anyagban viszonylag kevés tűnik fel, bár ebben közre játszhat akár a tárgy mérete és törékenysége is. Ezek a gyöngyök is gondosan beleilleszkedtek a ruhadíszek kompozíciójába, így gyakran a geometrikus mintájú díszekkel együtt használják fel azokat a ruhadíszek tagolására – például Uszty-Alma.⁷¹⁵ A horizont kapcsán a leletanyag mellett elmondható, hogy főként női és leánygyermek sírjai alkották a többséget, akiket több esetben rönkkoporsóban helyeztek örök nyugalomra. Érdekes azért megemlíteni, hogy ugyan kiszámban, de megjelennek a férfi sírok is, mint például a dunaharaszti napvilágot látott aranyeletes férfitemetkezés is, ami tipikus példája keletről ismert elit temetkezéseknek.⁷¹⁶

A későbbiekben, a dák háborúk korszakában az alföldi szarmata temetkezések tovább élnek, azonban a nemek aránya már megváltozik és az aranytárgyak mennyisége is jelentősen csökken. Ennek a csökkenésnek azonban nem feltétlenül az „elszegényedés” lehet oka, hanem a nagymértékű bolygatás is.⁷¹⁷ A rítus, az aranyhorizonthoz képest nem változik és a következő három évszázadba végig jellemző minden ekkorra meghonosodó eleme már jelen van: D–É tájolás, körülárlás szokása, koporsóhasználat stb. Jellemzővé válik gyöngyös viselet a nők körében, mint ruhadíszítés és ékszer, valamint elterjed a fibula használat. A férfi temetkezések, pedig még a nőieknél is szerényebbek általában, hiszen a keleten meghatározó fegyver mellékletek is csak ritkán látnak napvilágot ezekből a sírokból. Mindezek mellett feltűnnek ritkán egy-egy sírban a korábbi anyagok, mint az arany torques, flitter vagy gyöngyök.⁷¹⁸ Itt érdemes megemlíteni a korszakból a dunaharaszti sírt, ahol tamga-s aranylemez került elő.⁷¹⁹

⁷¹³ Ennek természetesen számos variációja lehetséges. Felmerül, hogy ezek általában egy mintára, de ezen belül egyedi ízlésre készülhettek.

⁷¹⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 210.

⁷¹⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 210.

⁷¹⁶ VADAY 19889, 129-136.

⁷¹⁷ Az Istvánovits–Kulcsár szerzőpáros felgyűjtve az aranyeletet tartalmazó szarmata sírokat, arra jutott, hogy az arany mellékletek a későbbiekben is gyakoriak voltak a sírokban, azok nem koptak ki (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2013.).

⁷¹⁸ Módszertanilag érdekes kérdés, hogy az aranyhorizont igazából meddig is van jelen. Lehetséges, hogy egy párhuzamos folyamatokról van szó, vagyis az aranyhorizont akár zárósírnak korában már feltűnhetnek az első klasszikus Kr.u.2. századi temetők is.

⁷¹⁹ A tamgakról részletesebben lásd. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 2532-256.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997.

A dák háborúk utáni alföldi szarmata anyag elitsírait vizsgálva, mindenképp ki kell emelni a Kulcsár Valéria által körvonalazott ún. *Azov-Hévízgyörgyk-Vizesdpusztá körre*.⁷²⁰ Kulcsár Valéria meghatározásában a csoportba magas rangú, hasonló mellékletű, illetve felszereltségű férfi harcosok sírjai tartoznak. A kör temetkezéseinek jellegzetes garnitúrája: fegyverek és lószerszámok elemei. A fegyverek kivitele – féldrágakő kardgombok, félgömb alakú ezüstgyöngyök⁷²¹ – megerősíti, hogy a csoport tagjai nem a közösség standard rétegéhez tartozhattak. A fegyverek egy része a Przeworsk-kultúrából és germán környezetből származik, illetve a kettős peckű csat is erre mutat, valamint itt kell megemlíteni a szarmata csatokat, mely ezzel a horizonttal jelenik meg a térség anyagában, majd utána szépen a helyi közösségek is átveszik. A Don-delta és a Dél-Ural vidékén feltűnő hasonló sírokat, Sz. I. Bezuglov, mint fegyveres arisztokráciát azonosította.⁷²² Kulcsár Valéria további sírokat kapcsolt a körhöz, melyek közös vonásai a következők voltak: fegyverek, lószerszámok, É–D tájolás. A sírokban mindezek mellett germán és Przeworsk elemek is megjelennek.

A markomann háborúk után megfigyelhető, hogy felerősödik az anyagban a római import aránya, és csak a Kr.u. 3. század 2. fele után kezd enyhülni római import mennyisége. A Kr.u.180–260/70-es évek a római import virágkorának számítanak. Kulcsár Valéria megfigyelései alapján, Kr.u. 300 körül kis számban, de megfigyelhető a presztízstárgyak ÉK-Alföldön való koncentrálódása.⁷²³ Ezekben sírokban szintén díszes mellékletű, fegyveres harcosok feküdtek, akiket az ún. *Azov-Hévízgyörgyk-Vizesdpusztá*⁷²⁴ kör lehetséges második-harmadik generációjaként feltételez.⁷²⁵ Ezek azonban sokkal inkább a szarmata-germán kontakt-zóna hozadéka lehetnek, illetve az elitek közötti kapcsolatok lenyomatai. Jól mutatják ezeket a germán/skandináv eredetű tárgyak is az anyagban. Érdekes, azonban, hogy az új kutatások rámutattak, hogy genetikailag nincs jelentős új betelepülő réteg ismereteink szerint. Elképzelhető, hogy itt kis elit közösségek jönnek be. Ilyen temetkezések Geszteréd, Tiszalök, Herpály lelőhelyeken kerültek elő. A sírokban megjelenő díszes felszerelés, a kurgános temetkezések és egyes presztízstárgynak tekinthető mellékletek alapján nem kétséges, hogy ezekben a sírokban az egykori társadalom egy rangosabb rétege kerülhetett végső nyugalomra. Érdekes adalékkal szolgálhat az észak-kelet-magyarországi kontakzóna kapcsán a nemrégiben a bükkábrányi lignitbánya területén feltárt szarmata temető is, melynek előkelő sírjai a Kr.u. 2.

⁷²⁰ KULCSÁR 1998.B.

⁷²¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 284.

⁷²² BEZUGLOV 1997, 136.

⁷²³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 308.

⁷²⁴ BEZUGLOV 1997, 138.

⁷²⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 309.

század végére és Kr.u. 3. század második felére datálhatóak.⁷²⁶ Gazdag anyagát mi sem szemlélteti jobban, mint például a női sírokból napvilágot látott aranyozott veretek, melyek arany maszk- és hal alakú veretek, illetve előkerült még egy aranyozott hal formájú ezüstlemez is. Az első két sír vereteinek a párhuzamát a szentesi temető 20.sír diadémjának kompozíciójában azonosították.⁷²⁷

A Kr. u.4. század alföldi leletanyagában általánossá válnak az alá- és oldalt hajlított lábú fibulák, melyekből a nagyméretű példányok is igen gyakoriak.⁷²⁸ Ezek rendszerint vasból készültek, mint az ebben a periódusban szintén jellemző ovális, még nem ráhajló peckű csatok is. Újra feltűnnek a lunulák, a női viseletre oly jellemző láb környéki gyöngyös díszítés, viszont visszafogottabbá válik.⁷²⁹ Ez egyrészt a boka környéki gyöngyök mennyiségéből, valamint a kevesebb esetszámból tűnik ki. A hun kori szarmata anyag jellegzetes eleme a sötétszürke, besimított kerámia, amiken geometrikus besimított motívumok és figurális díszek figyelhetők meg. A viseletet tekintve még mindig az alá- és oldalt hajlított lábú fibulák az általánosak, azonban megjelennek a nagyméretű ezüst, sokszögű karneolgyönggyel díszített fülbevalók, hurkos-kampós záródású torquesek és ráhajló peckű csatok.⁷³⁰ A hun korszakra a női sűrű és vastag gyöngyös viselet helyett, egy visszafogottabb irány lesz uralkodó. A gyöngyök inkább már csak, mint a nyaklánc részei képviseltetik magukat. A korábbi üveggyöngyök hosszú uralmát, pedig felváltja a karneol- és borostyán gyöngyök preferenciája.⁷³¹

Röviden – a teljesség igénye nélkül – áttekintve az alföld szarmata kori régészeti anyagának tendenciáit kitűnik, hogy az elit sírjai nem mindig és egyértelműen érhetők tetten, így én is inkább több esetben arra törekedtem ebben a fejezetben, hogy az korszak általánosnak tekinthető anyagát ismertessem. Ezek ugyanis kiinduló támpontként szolgálnak, hiszen az ezektől eltérő, ugyanakkor bizonyos esetben az általánoshoz képest „kiugró” temetkezések – akár rítusban, akár leletanyagban – már alapjai lehetnek a térség elit temetkezésének, illetve azok lehetséges elemeinek és jellegzetességeinek az elkülönítéséhez, vizsgálatához és körvonalazásához.

⁷²⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 362.

⁷²⁷ NÉMETH 2024, 53.

⁷²⁸ VADAY 1998, 34.

⁷²⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 363.

⁷³⁰ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 111.

⁷³¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 367.

8. AZ „ELIT KUTATÁS” PROBLEMATIKÁJA

Az elméleti, illetve módszertani háttért áttekintve kitűnik, hogy az elit temetkezések elkülönítése a szarmata kori anyagon belül és a társadalmi különbségek kimutatása korántsem egyszerű feladat. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy a kizárólag a temetkezési leleteken alapuló megközelítésnek korlátai vannak, amiket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az egyik a már korábban is felvetett probléma az, hogy az elhunyt társadalmi státusát az általunk feltárt sír nem feltétlenül reprezentálja hűen, hiszen sok esetben a valóság tükrözése helyett a valóság átalakításával vagy egy az elhunytól kialakított idealizált kép megjelenítésével találkozhatunk a sír anyaga révén. A temetést ugyanis – bármilyen szerény vagy pazar is legyen – a hozzátartozók, családtagok szervezik és határozzák meg a legapróbb mozzanatig, így igazából sok esetben az ő érdekeik, törekvéseik és választásaiuk jelennek meg a temetés során, nem pedig az, ahogy az elhunyt az életébe saját magára tekintett. Kifejezetten igaz lehet ez a társadalom legfelső fokán álló vezetők esetében, akik temetése nem csupán egy családi, hanem társadalmi/ politikai eseménynek is tekinthető.⁷³² Ennél fogva megjelenhet akár a túlreprezentálás is, ezzel megmutatva és egyben megerősítve a család státusát, presztízsét vagy befolyását.⁷³³ Mindemellett, nem szabad elfeledni azt a tényt, hogy a temetkezési rítus több eleme régészeti módszerekkel nem megfogható. A temetést övező tor, előkészületek, rituálék és azok elemei a legtöbb esetben láthatatlanok maradnak számunkra. Így könnyen lehet, hogy a sírban egyszerű vagy akár szegényes leletanyag van, azonban a temetéshez kapcsolódó mára megfoghatatlan szokások egy teljesen más szociális és gazdasági helyzetről vagy megbecsülésről árulkodnának.⁷³⁴ Itt érdemes megemlíteni az üres sír formájú gödrök jelenségét is. A kutatást egyre inkább foglalkoztatja ez a kérdéskör, hiszen a nagyfelületű ásatások eredményeképpen egyre több olyan temetővel találkozhatunk, ahol a temető rendjébe beilleszkedve vagy körárokba, árokkeretbe – akár a körárokból található sír mellett közvetlenül is – üres sír formájú gödrök találhatók. Természetesen csak azon objektumokra gondolok, ahol bolygatás nem történt, így biztosak lehetünk benne, hogy a leletanyag és embertani anyag hiánya nem abból fakad. Ez a jelenség egyelőre nem tisztázott.⁷³⁵ Többféle magyarázat lehetséges, hiszen a temető rendjében beilleszkedve joggal lehet feltételezni, hogy sima

⁷³² OŢA-SÎRBU 2020, 199.

⁷³³ Különösen ingoványos, politikailag instabil helyzetben lehet ez indokolt a rokonság számára.

⁷³⁴ OŢA-SÎRBU 2020, 189.; PEARSON, 1999.

⁷³⁵ A kérdést részletesebben a sírok bolygatása alfejezetben már tárgyaltam.

sírgödrök voltak, amik leletanyag nélküliek lehettek, a csontanyag pedig mára már felszívódott, elporladt. Felmerült továbbá, hogy nem sírgödörként, hanem a temetési szertartás részeként lehet értelmezni és hitvilági vagy a temetés során, valamilyen gyakorlati szerepe lehetett.

Következő probléma: a sírba megjelenő tárgyak, mellékletek kérdése. A sírba helyezett tárgyak ugyanis – mint már a módszertani részben erről szó is esett és a fenti példa is mutatja – nem feltétlenül egyeznek az elhunyt „ízlésével” vagy társadalomban betöltött szerepével.⁷³⁶ Forest továbbá felveti, hogy ezek a tárgyak kívül esnek a „*normális működési körökön*”,⁷³⁷ vagyis nem képviselik sem tipológiáját, sem pedig azok, specifikus felhasználási módját.⁷³⁸ A mellékletek kapcsán egy külön kategóriát képeznek a melléklet nélküli, üres sírok. Hasonlóan, mint a fentebb említett üres sír formájú gödröknél is láthattuk, itt is figyelembe kell venni azt a lehetőséget, hogy a leletanyag hiánya nem feltétlen azt tükrözi, hogy az elhunyt a társadalom alsó fokán állt.

Az írott források hiánya további problémát jelent. Az, hogy semmilyen írásos forrással nem rendelkezünk a szarmaták temetkezési hagyományaival, valamint azok rituális hátterével kapcsolatban azt jelenti, hogy éppen ezért a régészeti anyaggal való összevetése sem lehetséges. A szarmatákra vonatkozó ábrázolások sem igazán adnak támpontot, mivel nagyrészt sematikusak, általános ruházati jegyeket ábrázol, kifejezetten a nők esetében.⁷³⁹

A források és a tárgyi leletanyag mellett elengedhetetlen a vizsgáló szubjektivitásának, mint meghatározó forráskritikai tényezőnek a reflexiója. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a régész maga is a tudományos konstrukció aktív részesévé válik, hiszen már a terepi feltárás folyamatában alapvetően meghatározza a lelőhely és a leletanyag későbbi értelmezési kereteit. A feltárás körülményei, a dokumentációs fegyelem, a megfigyelések alapossága vagy éppen azok hiánya alapvetően határozzák meg a lelőhelyről és így az egyes temetőkről, illetve a társadalmi struktúráról alkotható képünket. A jelenség mára már a legegyszerűbb példában is megmutatkozhat: a kiemelkedő leletanyaggal rendelkező, látványosabb temetkezések dokumentálása során gyakran tapasztalható, hogy itt egy részletesebb megfigyelésekkel és alaposabb leírással találkozhatunk, mint az egyszerűbb attribútumokkal rendelkező sírok esetében. Ugyanakkor a társadalmi rétegződés hiteles rekonstrukciójához elengedhetetlen a standard sírok ugyanolyan mélységű dokumentálása és elemzése, hiszen ezek képezik azt az

⁷³⁶ FOREST 1998, 247.

⁷³⁷ FOREST 1998, 247.

⁷³⁸ BRATHER 2008, 239.

⁷³⁹ VADAY 2001, 179.

összehasonlítási alapot, amelyhez képest a vertikális társadalmi különbségek és az elit reprezentációja egyáltalán értelmezhetővé válik.

8.1.Módszertani megoldások

A szarmaták társadalmi szerkezetére vonatkozó tanulmányok általánosságban véve még mindig ritkák. Hazánkban az ilyen típusú vizsgálat, inkább az őskor kutatására jellemzők. A szarmata anyagot nézve, az eddigiekben az Istvánovits – Kulcsár szerzőpáros foglalkozott a szarmata elit kérdésével,⁷⁴⁰ azonban inkább csak egy-egy leletcsoport, lelőhely kapcsán és főként a tárgyi leletanyagra támaszkodva. Átfogóbb, egy egész térséget társadalmi különbségek alapján, statisztikai módszerekkel is vizsgáló tanulmány csak Kapcsos Norbert nevéhez fűződik,⁷⁴¹ aki doktori disszertációjában a Maros alsó szakaszának késő császárkori és hun kori szarmata anyagát dolgozta fel. A külföldi szarmata kutatás sem bővelkedik az ilyen típusú elemzésekben. Mindazonáltal, az elmúlt években két tanulmány is megjelent, amik alapot képeznek a szarmata elitkutatásának metódusában. Az egyik, Liana Oța és Valeriu Sîrbu 2020-as közös tanulmánya, melyben Havasalföld/Moldva régiójának szarmata temetkezésiben vizsgálják az elit megjelenését és csoportjait.⁷⁴² A másik pedig, Valentina I. Mordvintseva 2021-ben megjelent munkája, ami az Alsó-Volga és Don régió szarmata elit temetkezésével foglalkozik behatóan.⁷⁴³

Alapvetően mindkét tanulmány betekintést nyújt a szarmata társadalom kutatásába. Habár, mindkét írás a társadalmi státus és a temetkezési rítus összefüggéseit vizsgálja, a módszertanuk és eredményeik tükrözik a vizsgált területek – egy központi magterület temetkezései és határvidék temetkezései – eltérő jellegét. Mindkét kutatás alapvető és alapos, azonban lényeges különbségek vannak már a módszertani megközelítésnél is. Mordvintseva 159 elit temetkezést vizsgál 84 lelőhelyről,⁷⁴⁴ míg a Oța – Sîrbu összesen közel 500 sírt elemez, amikben viszont igen csekély számmal vannak jelen elithez kötődő jelenségek.⁷⁴⁵ Alapvető különbség még, – de természetesen ez a területi és anyagbeli eltéréséken is alapul –, hogy míg

⁷⁴⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2013, 195-209.

⁷⁴¹ KAPCSOS 2022.

⁷⁴² OȚA-SÎRBU 2020.

⁷⁴³ Hasonló művek a témában: Bârcă, V. - Symonenko, O. (2009). Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic / Horsemen of the steppes. The Sarmatians in the North Pontic region.2009; Bârcă, V. :. Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul Est-Carpatic (Sec. I A. Chr. - începutul Sec. II P. Chr.) / History and civilization. The Sarmatians in the East Carpathians region (1st century BC - beginning of the 2nd century AD) (Argonaut), (2006).

⁷⁴⁴ MORDVINTSEVA 2019, 244.

⁷⁴⁵ Munkájukban meghatározó pont, mint területi, társadalmi szervezeti sajátosság, hogy hiányoznak a térségben az elit temetkezések.

Oța-Sîrbu a „*Border area*”, vagyis a határzóna sajátosságait vizsgálja,⁷⁴⁶ addig Mordvintseva, inkább a stratégiai fókuszpontokat és „egyszerű törzsfőnökségeket” keres a folyóvölgyekben.⁷⁴⁷ A legnagyobb és alapvető különbség, azonban a kutatás során alkalmazott módszertanban figyelhető meg: míg Mordvintseva egy kvantitatív megközelítést, addig Oța-Sîrbu egy inkább leíró jellegű megoldást választottak.

Valentina Mordvintseva kutatása egy kifejezetten rendszerszemléletű, kvantitatív alapot képez az anyag feldolgozásához.⁷⁴⁸ Módszertanának központi eleme a „*World-System approach*”, vagyis a világrendszer-elmélet. A szarmata elitet tehát, nem önmagában vizsgáló egységként, hanem a nagyhatalmak, mint például a Római Birodalom, Parthia vagy Boszporoszi Királyság közötti politikai és gazdasági hálózatok „gócpontjaként” kezeli.⁷⁴⁹ Kutatása alapját egy szigorú statisztikai szelekció adja. A szerző ugyanis, a 159 komplexum leletanyagát teljesen elemeire bontotta. Ezután két csoportot különített el: „standard” és „ritka”. Ezek korrelációja alapján pedig, hierarchikus csoportokat hozott létre: A1: női „standard” elit; A2 női „ritka” elit; B1 férfi „standard” elit; B2 férfi „ritka” elit.⁷⁵⁰ A „standard” kategóriába a minden elit sírban előforduló, *státus-minimumot* jelző tárgyat besorolta. A „ritka” csoportba meghatározása szerint, az egyéni hatalmat és távolsági kapcsolatokat jelző mellékletek kerültek – státus- és presztízstárgyak, import tárgyak stb. A „ritka” /over-standard” temetkezésekhez sorolja az ún. „*fejedelmi*” vagy „*Prunkgräber*”⁷⁵¹ sírok egységét is.⁷⁵² Az ilyen temetkezésekre a legkülönbélebb kulturális és kronológiai összefüggések jellemzőek, de számos hasonlóságot is mutatnak. Jellemzően megjelennek a síron kívüli/belüli sírépítmények: különféle halotti ágyak, szekerek, szarkofág, fa sírkamra stb.⁷⁵³ A mellékletek és viseleti elemekben is rendkívüli elemek figyelhetők meg, mint például – értékes szövetekből – selyemből, brokátból – készült ékszerekkel kiegészülő ruházat, továbbá kizárólag gazdagon díszített mellékletek, fegyverek és lószerszámok.⁷⁵⁴ Jellegzetes elemként jelennek meg még az import nemesfém edénykészletek. Kossack az ilyen sírok megjelenését a társadalom reakciójaként magyarázta a kivételesen magas társadalmi státusúak halálára, egy olyan válságidőszakban, ami bizonytalanságot okozott, így szükségesnek érzeték a fennálló hatalom megerősítést. Két általános típusa van:

⁷⁴⁶ OȚA-SÎRBU 2020, 234.

⁷⁴⁷ MORDVINTSEVA 2021, 257–258.

⁷⁴⁸ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁴⁹ MORDVINTSEVA 2021, 244.

⁷⁵⁰ MORDVINTSEVA 2021, 245–246.

⁷⁵¹ . A „*Prunkgräber*” kifejezést Georg Kossack javasolta a különösen impozáns sírmellékletekkel rendelkező elit temetkezések megjelölésére.

⁷⁵² KOSSACK 1974.

⁷⁵³ MORDVINTSEVA 2021, 240.

⁷⁵⁴ MORDVINTSEVA 2021, 240.

egy hatalmat megragadó csoport legitimációja, illetve egy részben már a megingott hatalmat külsőségekkel is hangsúlyozó csoport.⁷⁵⁵ A kutató hangsúlyozta, hogy ezek véleménye szerint, mindenképp a központi kormányzattal rendelkező, komplex társadalmakra jellemzőek.⁷⁵⁶ Ezt azért is fontos megjegyezni, mert a társadalom összetettsége nagymértékben befolyásolja társadalmi kapcsolatokat, így a szociális rétegződést is. Minél összetettebb egy szerkezet, annál több kapcsolattal, hálóval és így belső hierarchiával, illetve társadalmi csoporttal találkozhatunk. Ez egyrészt nehezíti a kutatást, de másrészt egyfajta könnyebbséget is jelent, hiszen sokkal jobban diverzifikálható az anyag. Ezt, Mordvintseva alapján hasonlóan használja fel az elit, illetve a temetők társadalmi rétegzettségének vizsgálatához.⁷⁵⁷ Visszatérve Mordvintseva módszertani alapjához: a fentebb említett „standard” és standard feletti („over-standard”) kategóriák mellett, az egyik legfontosabb lépése a nemhez köthető és nemsemleges tárgycsoportok elkülönítése. Így jön létre tehát a 3 csoport: női, férfi, semleges. A nemhez köthető kategóriába értelemszerűen azok a leletek tartoznak, amelyek a szarmata rítusban szinte kizárólag vagy elsöprő többségben csak az egyik nemnél fordulnak elő.⁷⁵⁸ Ezzel a lépéssel egyben sikerül megerősítenie a nem meghatározásban hiányos vagy bizonytalan sírokat. Férfi specifikus elemként kezelte például: a fegyverzet elemeit (kardok, török, lándzsahegyek stb.), a lószerszámokat⁷⁵⁹ (zabla, szíjelosztók stb.), övkészleteket. Női specifikumként interpretálta a tükröket, ékszerek nagy részét és a kozmetikai kiegészítőket. A nemsemleges kategória létrehozását több szempont is indukálta. Az egyik, az antropológiai biológia nemek meghatározásának jelentős mértékű hiánya az anyagban. A másik, a „tárgyi nem bizonytalansága”, hiszen vannak olyan leletek, presztízstárgyak, amik nemtől függetlenül jelennek meg mindkét nem sírjában, mint például a római bronzedények, az ezüst edények vagy akár az arany ruhadíszek, valamint az ételmelléklet is.⁷⁶⁰ A harmadik indok: a statisztikai tisztaság. A női és férfi kategóriákat csak olyan sírok alapján határozta meg, ahol a nemi identitás megkérdőjelezhetetlen volt, azonban, ha a bizonytalan sírokat önkényesen besorolta volna valamelyik nemhez, az torzította volna a végeredményt. A nemsemleges kategória létrehozásával, így ezeket a sírokat is be tudta emelni a társadalmi hierarchia vizsgálatába, – hiszen a tárgyak alapján kitűnik, hogy az elithez tartozik – anélkül, hogy egy bizonytalan nemi meghatározást választott volna. Ennek a kategóriának alapvetően két fontos szerepe van:⁷⁶¹

⁷⁵⁵ MORDVINTSEVA 2021, 241.

⁷⁵⁶ KOSSAK 1998.

⁷⁵⁷ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁵⁸ MORDVINTSEVA 2021, 239–242.

⁷⁵⁹ A szerző véleménye szerint a lószerszám az elit férfi identitás elválaszthatatlan része.

⁷⁶⁰ MORDVINTSEVA 2021, 241.

⁷⁶¹ MORDVINTSEVA 2021, 239–242.

- 1) nemsemlegesként kijelölik azokat a tárgyakat, amik az elit sírok közös elemei lesznek, vagyis láthatóvá válik az „*elit közös nevezője*”,
- 2) segítenek a sírok hierarchiában elfoglalt helyének meghatározásában.

Mordvintseva kutatási módszerének alappilléreit, tehát a nemhez kötött és nemtől független kategóriák szolgáltatják, majd ezeken belül jönnek létre a „standard” és „over-standard” csoportok. Ezzel a statisztikai megközelítéssel egy objektív képet kaphatunk az elit-és társadalom egy temetőn, illetve egy régió belüli felépítéséről és kapcsolatairól is.⁷⁶²

Oța – Sîrbu szerzőpáros megközelítése ehhez képest inkább leíró, kvalitatív jellegű, ami részben a régió sajátosságaiból is ered.⁷⁶³ Statisztikai modell helyett, inkább egy többpontos szempontrendszert alkottak meg az elit vizsgálatához. Nagy hangsúlyt fektettek a tárgyak mellett, a rituális eltérésekre. 5 pontból álló kritériumrendszert állítottak fel az elit azonosítására.⁷⁶⁴

- 1) területi elhelyezkedés: alapja, hogy a magas rangú temetkezések több esetben elkülönülnek a temető rendjétől, kiemelkednek abból vagy elszigetelődnek,
- 2) halmos temetkezések, kurgán jelenléte: az egyik legerősebb indikátorként veszik figyelembe. Leletanyag híján, vagy rablás miatt csak csekély megmaradt lelet alapján is mindig az elithez sorolják,
- 3) sírgödör különleges kialakítása: itt főként az átalagtól eltérő elemeket figyelik, mint a nagyobb méret, padmaly, fülke, sír bélelése, belső építmények stb.
- 4) a test különleges fektetése: a temető többségétől eltérő tájolás vagy speciális testhelyzet, mint zsugorítás stb.
- 5) mellékletek: ezek vizsgálatánál 3 alcsoportot különítenek el, mint a nemesfémek, fegyverek/lószerszámok és római import.⁷⁶⁵

Külön figyelmet szentelnek a melléklet nélküli sírokra. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a melléklet hiánya nem feltétlenül jelent szegénységet hiszen, ha a rítusban vagy általuk meghatározott szempontok érvényesek a sírra, akkor azt is az elithez tartozónak tekintik, azzal magyarázva, hogy ezeknél a síroknál a rítus nem a tárgyak felhalmozására irányult.⁷⁶⁶ Módszertanuk fontos eleme továbbá az ún. „*re-cording*” vagyis „*átkódolás*” vizsgálata.⁷⁶⁷ Ezzel azt kutatták, hogy hogyan vált egy római használati tárgy szarmata státusszimbólummá

⁷⁶² MORDVINTSEVA 2021, 249.

⁷⁶³ OȚA-SÎRBU 2020.

⁷⁶⁴ OȚA-SÎRBU 2020, 188–191.

⁷⁶⁵ OȚA-SÎRBU 2020, 200.

⁷⁶⁶ OȚA-SÎRBU 2020, 206.

⁷⁶⁷ OȚA-SÎRBU 2020, 201–203.

a helyi közösség szemében.⁷⁶⁸ Ez a megközelítés sokkal inkább kulturális/antropológiai jellegű, mint Mordvintsevaé.

Összeségében leszögezhető, hogy a két munka között határozott módszertani különbségek vannak. Ez már a kutatás irányának alapvető felépítésénél is látszik. Mordvintseva⁷⁶⁹ a „*top-down*” azaz „*fentről lefelé*” modellt követve — a nagyhatalmi politika felől — vizsgálja a szarmata elitet. Ezzel szemben a szerzőpáros a „*bottom-up*” vagyis a „*lentől felfelé*” építkező modellt veszi alapul, így a helyi közösség rítusai és a Római Birodalom hatásai alapján határozva meg a társadalmi rangot.⁷⁷⁰ A különböző megközelítések, a társadalom, illetve hierarchia különböző mélységébe engednek betekinteni. Mordvintseva modelljében egy mélyrehatóbb, jól strukturált rendszer rajzolódik ki, amíg Oța – Sîrbu esetében a hierarchia nem látszik ilyen mértékben,⁷⁷¹ az elit kevésbé válik el a közösségtől. Mindemellett, meg kell jegyezni, hogy Oța – Sîrbu nagyobb hangsúlyt fektet a melléklet nélküli sírokra, míg Mordvintseva főként a „standard” kategória legalsó fokán helyezi el ezeket a temetkezéseket, azokat behatóbban nem vizsgálva.

8.2.Két metódus határán: alkalmazott módszertan

Az elitkutatás módszertani keretinek felállítása — mint láhattuk — korántsem egyszerű feladat. A kutatónak számos tényezőt kell mérlegelnie. Első lépésként a kutatott területet, és leletanyagot kell átvizsgálni —milyen összetételű a leletanyag, milyen feltételezett arányban lehet az elit, rendelkezünk-e elég információval, milyen és mennyi rítushoz kapcsoló adat van; milyen ismert hatások alakítják a leletanyagot stb. Ez már nagymértékben meg tudja határozni a módszertani kereteket. Következő, triviálisnak tűnő, de kulcsfontosságú mérföldkő: a megválaszolandó kérdések megfogalmazása. Előre tudnunk kell, hogy pontosan mikre szeretnénk választ kapni. A tudományos munka során a kutató gyakran szembesül az információs bőségből fakadó szelekció nehézségével. Az adatok sokrétűsége és az azokból kibontható interdiszciplináris összefüggések szinte kimeríthetetlen forrását adják az újabb hipotéziseknek. Ebből adódóan a kutatás egyik legkritikusabb fázisa a vizsgálat tárgyának következetes szűkítése, valamint a tudományos kíváncsiság mederben tartása a kijelölt fókuszpontok mentén. A kutatás fő irányvonalát tehát, a kérdések megfogalmazása jelöli ki.

⁷⁶⁸ OȚA-SÎRBU 2020, 201–203.

⁷⁶⁹ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁷⁰ OȚA-SÎRBU 2020.

⁷⁷¹ OȚA-SÎRBU 2020, 189.

Ezek után lehet ugyanis elkezdni kinyerni az információkat a már előzetesen feléptett teljeskörű adatbázisból. Itt érkezünk el a következő mérföldköhöz: az adatok „szanálásához”, vagyis fel kell mérni, hogy milyen adatok tudják torzítani a képet, ezzel tisztítani az adatsort, így validálva a később kinyert információkat, illetve azok hitelességét. A tényleges munka, az információk kinyerése, rendezése és értelmezése, majd így végül a kérdések megválaszolása, minden esetben csak ezek utáni lépés.

Munkám során a terület sajátosságait, leletanyagát és az elitkutatás módszertani lehetőségeit mérlegelve, a kutatásomban nem egy, az eddigiekben használt teljes metódust választottam ki és emeltem át a saját anyagomra, hanem ötvöztem azokat. Ota–Sîrbu⁷⁷² és Mordvintseva⁷⁷³ módszertani alapjait összegyúrva alakítottam ki egy saját kritériumrendszert. Így Mordvintseva⁷⁷⁴ adja meg a kutatás szigorú, statisztikai vázát, de Ota és Sîrbu munkája⁷⁷⁵ alapján lehet árnyalni és kiegészíteni a képet a térség esetében. A szerzőpáros kutatása ugyanis, mind területileg, mind anyagban közelebb áll Csongrádi-síkhöz. Mordvintseva inkább egy globális,⁷⁷⁶ sztyeppei modellt kínál, adatai alapját nagyrészt kurgánok adják, amik bővelkednek az aranyban. Így, ha csak az ő rendszerét venném mérvadónak, nálam az elit nagyrésze „eltűnne” nem válna ki az agyagból vagy más kategóriába csúszna át. Ota és Sîrbu azonban, a határvidék speciális logikáját mutatja be: rávilágítanak, hogy a határvidéken a státust nemcsak az arany mennyisége, hanem akár a római luxushoz való hozzáférés is jelentheti. A Csongrádi-sík esetében a klasszikus sztyeppe hierarchia (Mordvintseva)⁷⁷⁷ és a római szomszédság hatása (Ota–Sîrbu)⁷⁷⁸ egyszerre van jelen. A statisztikai merevség feloldása érdekében tehát, szükségem volt arra, hogy a „relatív gazdagságot” is meg tudjam határozni. Mindemelett szükségesnek éreztem egy nem csupán tárgyakon alapuló rendszert létrehozni, és a leletanyag mellett a rítus elemeit is beemelni a vizsgálatba, A két kritériumrendszer ötvözése segít, hogy kiszélesítsem a kutatás határait. Így, be tudom simítani az elemzésbe a bolygatott és üres temetkezéseket is, hiszen nem csupán a tárgyakat, hanem a temetkezési rítust is figyelembe veszem – például sírgödör kialakítás, méretek stb. A bolygatott sírok anyagát, azért sem tartom érdemesnek kivenni az adatbázisból, mert jobban torzítaná az eredményt. Ha nem számolunk ugyanis ezekkel a temetkezésekkel, akkor igen csekély sírszám maradna, amit nem gondolok szerencsésnek visszavetíteni egy ekkora terület társadalmi vizsgálatánál.

⁷⁷² OȚA-SÎRBU 2020.

⁷⁷³ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁷⁴ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁷⁵ OȚA-SÎRBU 2020.

⁷⁷⁶ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁷⁷ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁷⁸ OȚA-SÎRBU 2020.

A Csongrádi-sík elit temetkezéseinek az elemzését a következő alapokra helyeztem: a vázat a Mordvintseva-féle statisztikai,⁷⁷⁹ kvantitatív modell adja. A leletanyagot elemiben vizsgáltam. Elősként, elkülönítettem a nemsemleges és nemhez kötött elemeket, majd Mordvintseva felosztását bővítve az alábbi kategóriákat hoztam létre:

- alacsony,
- standard,
- magas,
- elit,
- „*Prunkgräber*” díszsírok.

A standard kategória adja a „*basic line-t*”, vagyis az alapvonalat. Ide tartoznak a köznépi, „egyszerűbb” temetkezések, átlagos attribútumokkal, mind anyag, típus, kivitelezés, darabszám és rítus tekintetében. Ez az alapvonal a standard alap kategória.

A standard magas, pedig olyan temetkezések csoportja, ahol a standard elemek uralkodnak, azonban rítus és/vagy egy-egy lelet tekintetében már kiemelkedik a sima standard kategóriából. Például: standard leletanyag, de eltérő rítus.

Az elit, vagyis over-standard csoportnál, a határozott reprezentatív, markáns megjelenés adathozható. Ide tartoznak a rítusban és anyagban is kiemelkedő sírok. Megjelennek a ritka, egyedi tárgyak, nemesfém viseletei- és használati eszközök, tárgyak halmozása, import, presztízstárgyak, státustárgyak stb. Rítus tekintetében: sírépítmények, különleges sírgödör kialakítás.

A „*Prunkgräber*” díszsír – de akár lehetne extra-standard elit is – kategóriája Mordvintsevanal egyben volt az over-standard kategóriával.⁷⁸⁰ Én ezen temetkezéseket indokoltnak tartottam külön venni, azok kiemelkedő volta és egyedisége miatt, jelezve, hogy a hierarchia legfelső szintjéhez tartoztak. Megtartottam az ehhez a fogalomhoz társult kritériumokat, mint például az értékes szövedékek, arany ékszerek vagy ékszerkompozíciókkal kiegészülő ruházat, továbbá kizárólag gazdagon díszített mellékletek, fegyverek, lószerszámok stb. kerültek többek közt ebbe a csoportba alapvetésnek. Fontos eleme a csoportnak, hogy ide csakis olyan temetkezések kerültek, melynek anyaga kizárólag nemesfém, túlnyomórészt arany, ezüst, import tárgyak, edénykészletek, arany ruhadíszek stb. jellennek meg, mindemelett jellemzőek a csoportra a státustárgyak és különleges rítuselemek: mint a kamra, halotti ágy stb. Jellemzően egyedi tárgyak és tárgykészletek is megfigyelhetők.

⁷⁷⁹ MORDVINTSEVA 2021.

⁷⁸⁰ MORDVINTSEVA 2021, 241.

Így, kialakulnak a végleges kategóriák:

- Férfi:
 - Férfi alacsony
 - Férfi standard
 - Férfi magas
 - Férfi elit
 - Férfi „*Prunkgräber*” továbbikakban, mint dízsír

- Női:
 - Női alacsony
 - Női standard
 - Női magas
 - Női elit
 - Női „*Prunkgräber*” továbbikakban, mint dízsír

A semleges csoportra értelemszerűen azért volt szükség, hogy ha egy sírba leletanyag ugyan van, de nincs embertani anyag vagy meghatározhatatlan, továbbá csak nemsemleges tárgyakkal rendelkezik, akkor is beilleszthető legyen a rendszerbe, így az adat nem veszik el.

9. ELEMZÉS II. A SZARMATA ELIT A CSONGRÁDI-SÍK TERÜLETÉN

Elit megjelenésének vizsgálata

Mindenképpen szükségesnek tartom, hogy az elemzés eredményeinek ismertetése előtt külön kitérjek arra, hogy milyen lépésekkel jutottam el az elit meghatározásához. A munka során külön-külön két lehetséges megközelítést vizsgáltam:

- a) elit megjelenése a temetkezési rítusban,
- b) elit megjelenése a mellékletekben,
- c) majd ezeket az eredményeket vetettem össze.

Erre azért volt szükség, mert például a bolygatott, de nagy körárokkaal rendelkező temetkezések esetén az elit státus egyedül a rítus révén jelenhet meg. Ugyanakkor elképzelhető olyan eset is, amikor a mellékletek és/vagy azok összetétele utal egyedül a kiemeltebb státusra, azonban ez a temetkezési rítusban nem jelenik meg. Mint már említettem, magát az elit megjelenését is két fő csoportban szerettem volna vizsgálni: *magas*, vagyis over-standard és *elit* sírok; emellé még egy átlagos kategóriát különítettem el, ami két alkategóriára bontottam az elemzés során: *alacsony* és *standard*.

9.1. Elit megjelenésének elemzése a temetkezési rítusban

Az elemzés alapvető feltétele volt, hogy ne kutatói intuíciók és megérzések alapján kelljen eldönteni, hogy melyik sír tartozik a felsorolt négy kategóriába, hanem egy olyan algoritmust alkossak meg, amely automatikusan el tudja dönteni, hogy egy adott temetkezés melyik kategóriába sorolható. Természetesen ennek a döntésnek az alapjait én határoztam meg. Ennek érdekében egy pontrendszert hoztam létre (rituális komplexitás pont, továbbiakban RCP), amely lehetővé teszi, hogy a különböző temetkezéseket be tudjam sorolni az elit különböző csoportjaiba. A pontok meghatározásánál a következő logikát követtem. Elsősorban szerettem

volna bevezetni egy komponenst, amelyet tisztán a térfogat határoz meg, így figyelembe véve a „befektetett energiát”. Ezzel, közel megegyező súllyal adtam az árokkeretből és a lehetséges sírkonstruktókból jövő járulékot. Természetesen, ez még így is önkényesnek tekinthető, de ennél pontosabb súlyokat csak több mikrorégió együttes és önálló elemzésével lehet adni, amely magába foglalhat egyéb, másodlagos effektusokat is. Mindenképp érdemes tovább vizsgálni, hogy ezek a súlyok – akár a rituális, akár a mellékletek esetén számolt – mennyire általánosak, de a módszer megalkotása során próbáltam arra törekedni, hogy egy könnyen megérthető, és az elit kiválasztására jól használható pontrendszert hozzak létre, azonban ezek a „finomítások” túlmutatnak a jelenlegi disszertációm keretein.

Az RCP három tagból tevődik össze:⁷⁸¹

1. Árokkeret komponens⁷⁸²

- a. 3 pont: teljes
- b. 2 pont: részleges
- c. 1,5 pont: megszakított
- d. 1 pont: forma nélkül, de van

2. Sírkonstruktó (építészeti) komponens

- a. 2 pont: komplex, azaz kamra, fülke
- b. 1 pont: van (például koporsó, padka, lepel)
- c. 0,5 pont: fa szerkezet nyoma

3. Térfogati komponens (percentilis alapon):⁷⁸³

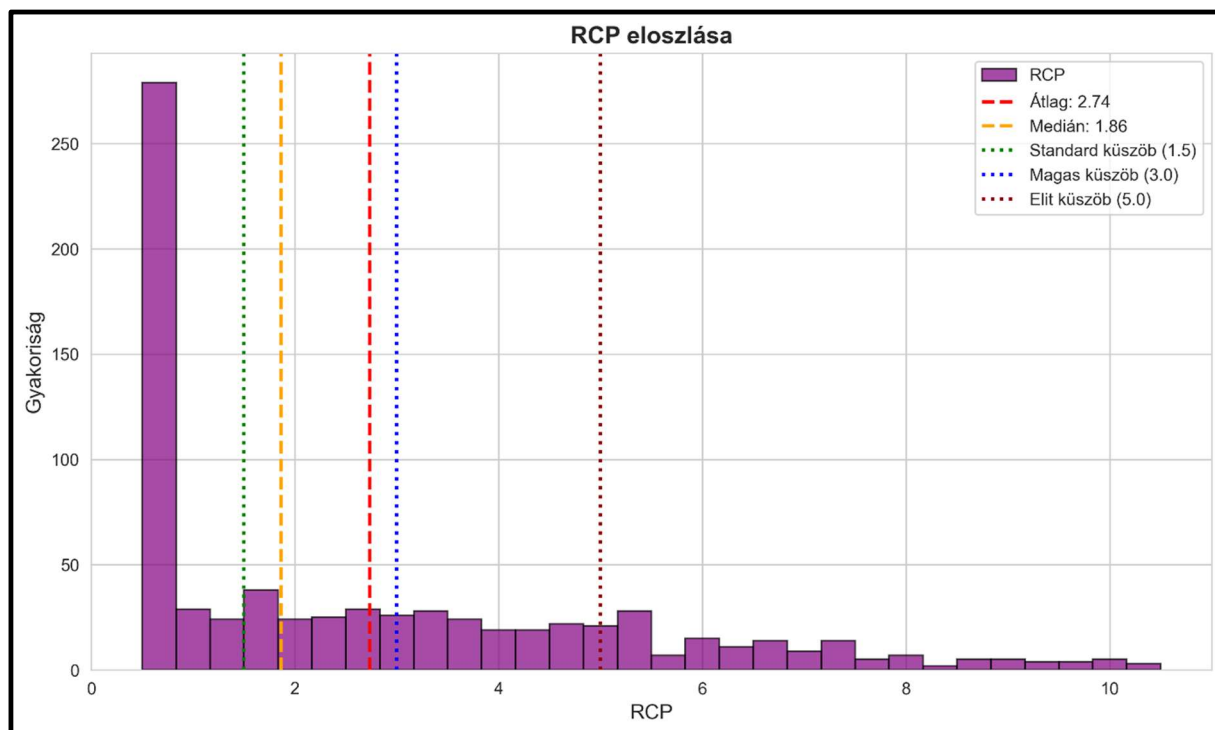
- a. ~5 pont: 90. percentilis felett

⁷⁸¹ A pontok meghatározásánál több lehetőségem is volt, de arra törekedtem, hogy ne csak a térségre jellemző értéket adjak meg. Amennyiben empirikus súlyozást szeretnék alkalmazni, például főkomponens- vagy faktoranalízissel, akkor a meghatározott súlyok/pontok túlillesztés miatt csak a vizsgált 745 sírra illeszkednének, és az itt előforduló „trendek” emelnék ki, nem egy általánosabb elvárást a rituális elitre.

⁷⁸² E komponens értelmezése pontosításra szorul. Ennél a komponensnél nem az árokkeretek formáját és tulajdonságait vizsgáltam – mint teljes, vagy részleges stb. – hanem magát a meglévő információt azokról. Sajnos sok esetben nem volt meg minden adat, hogy teljességében tudjam vizsgálni az árkokat. Több esetben hiányoztak a metrikus adatok, a korárkok leírása stb., így egy egységesebb mindenhol alkalmazható szempontrendszert kellett megalkotnom, amit a későbbiekben könnyen lehet mélyíteni, kiegészíteni és finom hangolni. Jelen esetben tehát, a) *teljes* pont azt jelenti, hogy az árok teljes egészében fel lett tárva, annak minden információjával, míg ezzel szemben a d) *forma nélkül, de van* pont azt jelenti, hogy magáról a sír körüli árok meglétéről van információ, azonban más adat nem áll a rendelkezésre arról.

⁷⁸³ A pontos számolás: 5 pont * percentilis/20. Itt meg kell jegyeznem, hogy a térfogatot az esetek több mint 60%-ban meg tudtam határozni, a többi temetkezés esetén, elsősorban a területhez tartozó fő jellemzők hiánya miatt, erre nem volt lehetőségem. Továbbá azzal a feltevéssel éltem, hogy az itt megjelenő térfogatok percentilisei nem csak az adott mikrorégióra jellemzőek, ezért ezen súlyok könnyen átvihetők más térségekre is.

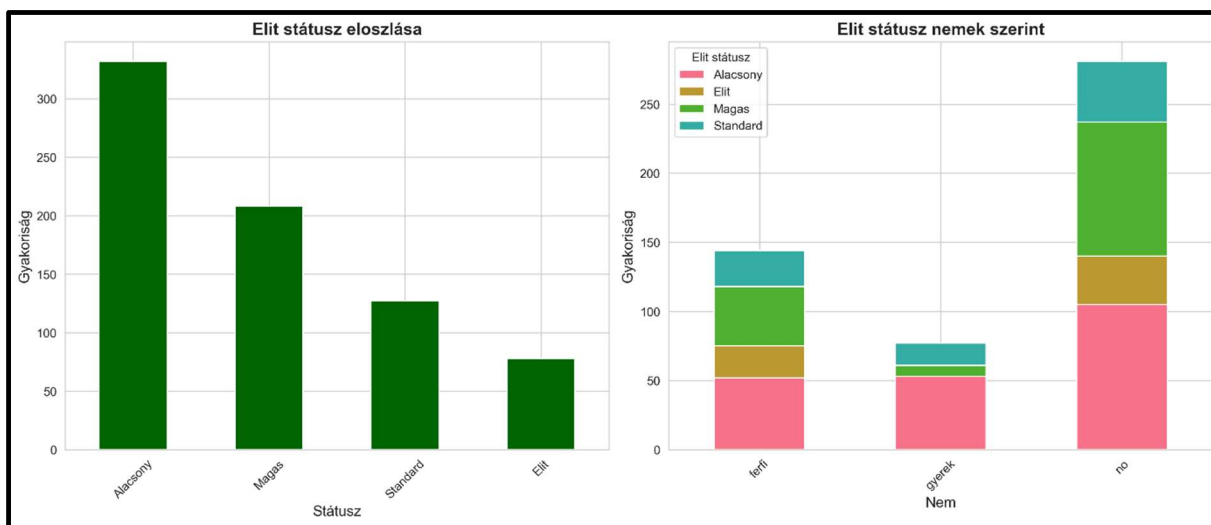
- b. ~2,5 pont: 50. percentilis (medián) felett
- c. ~0,5 pont: 10. percentilis alatt

13. ábra: Az RCP pontok gyakorisága. A grafikonon jelölt átlag és medián mellett az elit státusz besorolására alkalmazott küszöbértékek (standard: 1.5, magas: 3.0, elit: 5.0 pont) is feltüntetésre kerültek. Az eloszlás vizuálisan szemlélteti a sírok rituális komplexitásának differenciálódását és az elit kategóriákba tartozó temetkezések arányát. Az eloszlás jobbra ferde (átlag > medián), ami azt jelenti, hogy sok alacsony és kevés magas pontú temetkezés található.

A három komponensből számolt pontokat összeadtam⁷⁸⁴ és ezek alapján határoztam meg a négy kategória értékét. Az RCP pontok átlaga 2,7; mediánja 1,9; minimális értéke 0,5; maximális értéke 10,5; 75. percentilise 4,4 volt. A hozzá tartozó gyakoriságot a **13. ábra** szemlélteti. Elitnek tekintetem a sírt, ha RCP 5 vagy annál nagyobb és tartozik hozzá körárok/árokkeret vagy komplex sírépítmény; magasnak, ha RCP legalább 3; közepesnek, ha RCP legalább 1,5. A nemek arányának eloszlását a **14. ábra** mutatja.

⁷⁸⁴ Az összeg lehetővé teszi, hogy bármelyik komponens magas értéke kompenzáljon egy alacsonyabb értéket, míg az átlag büntetné a hiányzó vagy alacsony komponens, a szorzat pedig túl szigorú lenne.

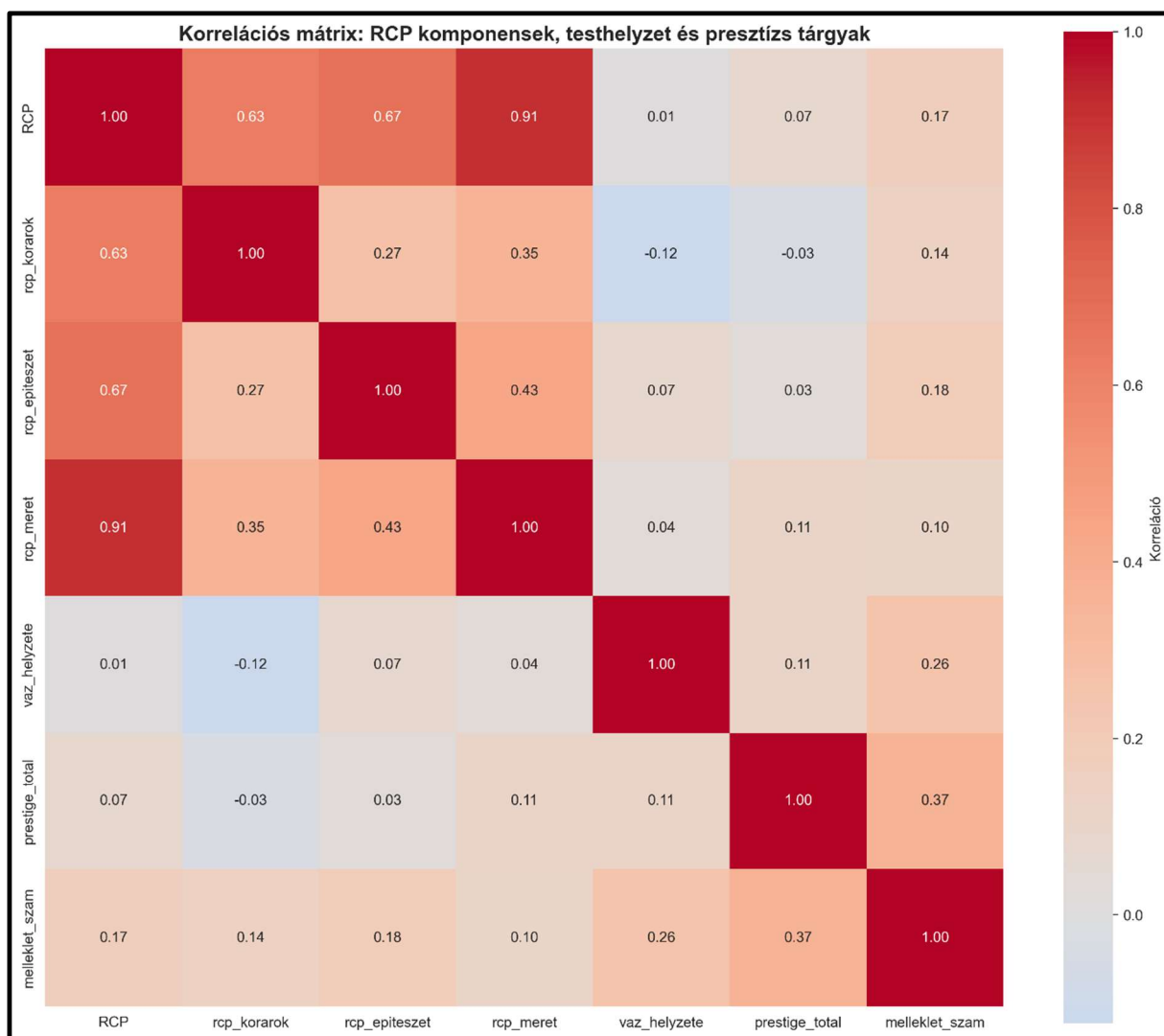
14. ábra: bal oldali ábra: A besorolt temetkezések eloszlása a négy csoportban. Jobb oldali ábra: ezek nem szerinti eloszlása. A bal oldali hisztogram az összes sír elit státusz szerinti gyakoriságát szemlélteti (alap, közepes, magas, fejedelmi), míg a jobb oldali oszlopdiagram az elit státuszok nemek (férfi, nő, gyerekek) szerinti megoszlását ábrázolja. A vizualizáció segítségével nyomon követhető, hogy az egyes elit kategóriák hogyan aránylanak egymáshoz az összes populációban, és hogy az elit státusz összefüggésben van-e a biológiai nemmel a szarmata társadalomban.

Két kritikus lehetőséget vizsgáltam:

1. Van-e még olyan tulajdonság, amit figyelembe kell vennem a RCP számolásánál. Például nemi jellemzők, testhelyzet, mellékletek száma, egyértelműen presztízstárgyak megjelenése stb.⁷⁸⁵
2. Van-e olyan tulajdonság, amit nem kellene figyelembe vennem.

Ezt a **15. ábra** szemlélteti, ahol a megadott korrelációk alapján mindhárom komponens magas értékkel bír – nagy korreláció –, míg a többi kis korrelációt mutat az RCP értékkel. Ebből látható, hogy ezek közül az attribútumok közül nem kellett újat bevonni a számításba.

⁷⁸⁵ Itt olyan tárgyakat vizsgáltam, ami egyértelműen az elithez tartozott, például római import, fegyverek, tükrök.

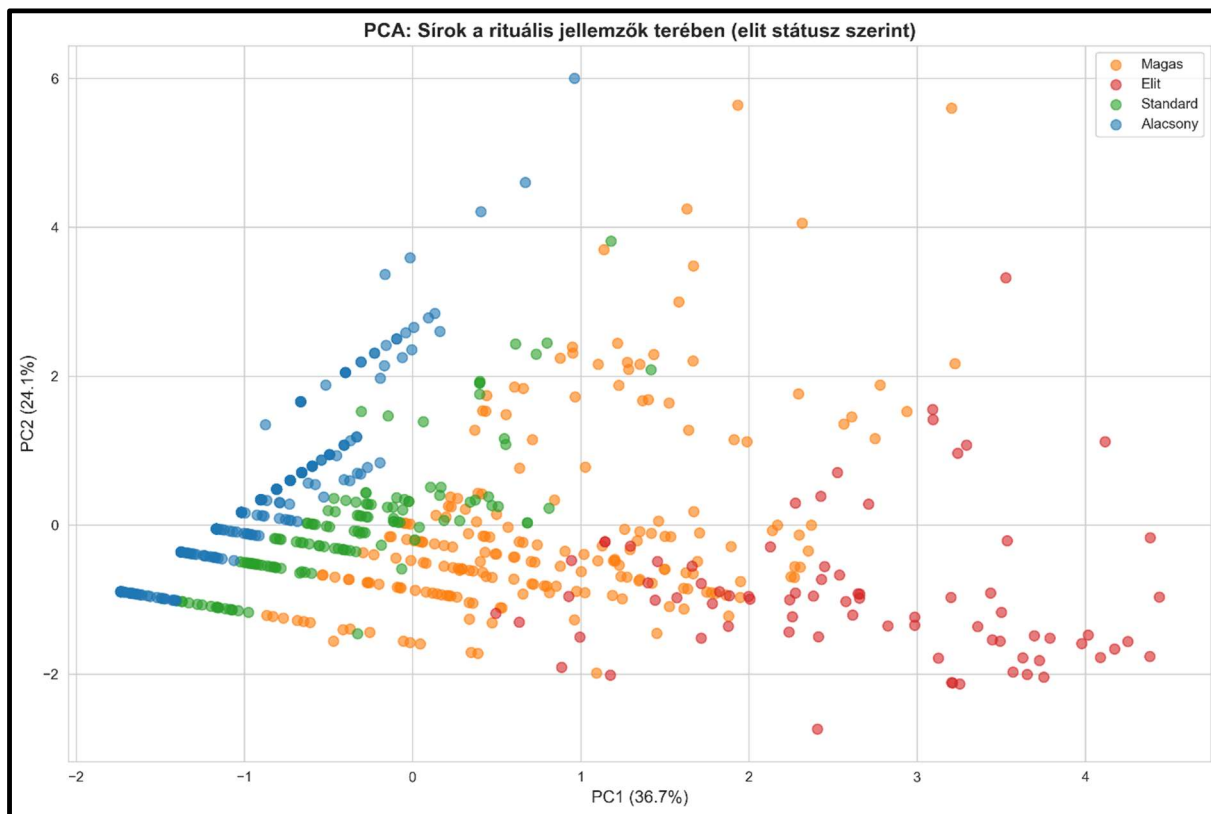

15. ábra az RCP komponensei és egyéb, lehetséges változók közötti korrelációk. A hőtérkép segítségével azonosíthatók a szoros összefüggések (erős pozitív vagy negatív korrelációk), amelyek betekintést nyújtanak a rituális gyakorlatok, az elit státusz és az anyagi javak közötti komplex kapcsolatrendszerbe a szarmata temetkezések esetében. A "coolwarm" színskála a pozitív (meleg színek) és negatív (hideg színek) korrelációkat, valamint a korreláció erősségét (intenzitását) szemlélteti.

Vizsgáltam a nemiség szerepét is, de itt nem találtam szignifikáns hatást. Természetesen a gyermektemetkezések nem voltak olyan összetettek, és méretük is egyértelműen kisebb volt. A férfiak esetén bár nagyobbak voltak a sír méretek, azonban a nőknél több árokkeretet dokumentáltak, ezért a végleges RCP érték nem mutatott szignifikáns különbséget a két nem között. Nem találtam olyan egyéb rituálisnak tekinthető jellemzőt sem, amely korrelálna a három fő komponenssel.

Végezetül megvizsgáltam, hogy az RCP érték, illetve a mellékletek száma, presztízstárgyak mennyire határozzák meg magát a rituális elitet. Abban az esetben, ha kevés

bolygatás történne, akkor azt feltételezhetnénk, hogy aki rituálisan az elit része, az a mellékletek esetén is megmutatkozna. A meglévő öt változó vizualizálására a főkomponens-analízist alkalmaztam, amit a **16. ábra** mutat.

16. ábra: A PCA biplot elemzés a rituális jellegzetességek eloszlási mintázatait vizualizálja az elit státusz szerinti csoportok között. Az első főkomponens (PC1, 36,7% variancia) az infrastrukturális befektetés intenzitásához kapcsolódik: a legmagasabb súlyok a méret (0,557) és az építészet (0,529) mellett találhatóak, jelezve, hogy ezek a változók az összvariancia magyarázatának jelentős részét adják. A második főkomponens (PC2, 24,1% variancia) egy további dimenzióban különít el: a presztízs (0,728) és a mellékletek száma (0,551) pozitív súlya mellett az árokkeret (−0,28), az építészet (−0,213) és a méret (−0,206) negatív súlya figyelhető meg. Ez azt sugallja, hogy az Y-tengely pozitív értékei magas leletszámhoz kötődnek, míg a negatív értékek az infrastruktúra nagyobb szerep-vállalásával párosulnak.

Az egyes státusz-csoportok térbeli eloszlása különböző mintázatokat mutat. Az alacsony státuszú sírok (kék pontok) a diagram bal felén koncentrálódnak (alacsony PC1 értékek), egyszerűbb infrastruktúrát tükrözve. Az elit sírok (piros pontok) elsősorban a jobb oldalon helyezkednek el (magas PC1 értékek), de az Y-tengely mentén szórt eloszlást mutatnak, ami az elit csoporton belüli heterogenitást jelzi. A magas (narancssárga) és standard (zöld) státuszú sírok között a térbeli átfedés azt sugallja, hogy e kategóriák között nincs éles határvonal a rituális gyakorlatban.

Az első két főkomponens az öt változó varianciájának 60%-at magyarázza, az első 36,7%, a második 24,1%-át. Az ábrából jól kitűnik, hogy egyértelműen nem csak a rituális komplexitást kell vizsgálni az elit sírok esetén.

9.2. Elit megjelenésének elemzése a leletanyag tükrében

A rituális temetkezéshez hasonlóan a mellékletek esetén is az volt a célom, hogy négy kategóriát tudjak azonosítani. Az elemzés során a gyöngyöket nem vettem számításba,⁷⁸⁶ viszont törekedtem arra, hogy a mellékletekkel meg tudjam határozni az ismeretlen sírok nemét, ha lehetséges.

A nem meghatározásához egy kétlépcsős döntési fát hoztam létre. Az első eleme, hogy megvizsgálja azokat a mellékleteket, amelyek csak az adott nemre jellemzőek⁷⁸⁷ (például tükör), és ez alapján próbálja eldönteni, hogy az ismeretlen sír melyik nemhez tartozott⁷⁸⁸.

Amennyiben az elsődleges elemzés nem ad egyértelmű választ, a második lépcsőben a „naív” Bayes-módszer⁷⁸⁹ alapján vizsgáltam ezt. A módszer lényege, hogy a mellékleteknél kiszámoltam a következő valószínűségeket

$$P(nem|tárgy) \propto P(tárgy|nem) \cdot P(nem),$$

ahol $P(nem)$ a teljes mintában mennyi a valószínűsége az adott nemnek, a $P(tárgy|nem)$ az adott nemre mennyire jellemző az adott tárgy típus. A különböző mellékletek esetén az így kapott valószínűségeket összesoroztam és 60%-os küszöbértéket határoztam meg arra, hogy

⁷⁸⁶ A gyöngyök nagy száma miatt ezt az információt nem használtam.

⁷⁸⁷ A férfiaknál ilyen volt a fegyver megléte. Bár van olyan sír, ahol női sírokba is mellékeltek fegyvert, az általam vizsgált mikrorégióban ez nem jelent meg. Azért, hogy konzisztens legyenek és csak a feldolgozott temetkezésekből vonjak le információt, így csak az itt megjelenő valószínűségeket vettem alapul. Természetesen ezeket így határoztam meg, hogy csak azokat a sírokat vizsgáltam, amelyeknél kezdetben egyértelmű volt a nemiség kérdése. A prior döntési folyamatnál úgy adtam meg az egyértelműen női/férfi tárgyakat, hogy azok előfordulása legalább 70%-os legyen a keresett nem esetén, és maximum 20%-osak az ellentétes nemre vonatkozóan. A gyerek esetén ennél egy lazább feltételezéssel éltem, azaz a gyereksírok esetén legalább 60%-ban jelen kellett lennie.

⁷⁸⁸ Abban az esetben, ha egy sírban csak – a példa kedvéért – egy tükör, egy kard és egy miniatűr edény lenne, akkor nincs olyan elsődleges lelet, amely meghatározná a nemiséget, ezek „kioltják” egymást.

⁷⁸⁹ A Naiv Bayes-osztályozó módszer egy felügyelt gépi tanulási, valószínűségszámítási algoritmus, amely a Bayes-tételre épül. A módszer a megfigyelt tulajdonságok, vagyis változók alapján kiszámítja annak a valószínűségét, hogy egy adott adatpont melyik kategóriába, vagyis osztályba/csoportba tartozik. A modell „naív” feltételezése az, hogy a leíró változók az adott osztályon belül egymástól statisztikailag függetlenek.

eldönthessem, hogy melyik kategóriába tartozik. A döntési fa segítségével 91 ismeretlennek tekinthető sírt sikerült besorolni (29 férfit, 60 nőt és 2 gyermeket).

A rítus elemzéséhez hasonlóan a mellékletek esetén is egy súlyozási pontrendszert alkottam meg, amelynek az alábbi tagokból tevődtek össze:⁷⁹⁰

1. Mennyiségi komponens:

- a. 0 pont: 0-1 melléklet
- b. 1 pont: 2-3 melléklet
- c. 2 pont: 4-6 melléklet
- d. 3 pont: 7-10 melléklet
- e. 4 pont: 11+ melléklet

2. Anyagi komponens:

- a. 0 pont: agyag
- b. 1 pont: vas
- c. 2 pont: bronz
- d. 3 pont: üveg
- e. 4 pont: ezüst
- f. 5 pont: arany

3. Tárgytípus komponens:

- a. 0 pont: Edény/munkaeszköz/kés
- b. 2 pont: Fibula/karperec/fülbevaló
- c. 3 pont: Fegyver/csüngő
- d. 4 pont: Tükör/lószerszám/érme
- e. 6 pont: Torques/pixis

4. Ritkasági komponens:⁷⁹¹

- a. 0 pont: 5%-nál gyakoribb
- b. 2 pont: 2-5% közötti
- c. 3 pont: 1-2% közötti
- d. 5 pont: 1%-nál ritkább

5. Import/presztízs bónuszok

⁷⁹⁰ Korábban a germán kutatás is alkalmazta ezt: SCHLÜTER 1970 Schlüter, W.: Versuch einer sozialen Differenzierung der jungkaiserzeitlichen Körpergräbergruppe von Haßleben-Leuna anhand einer Analyse der Grabgruppe. *NAFN* 6 (1970) 117-145.

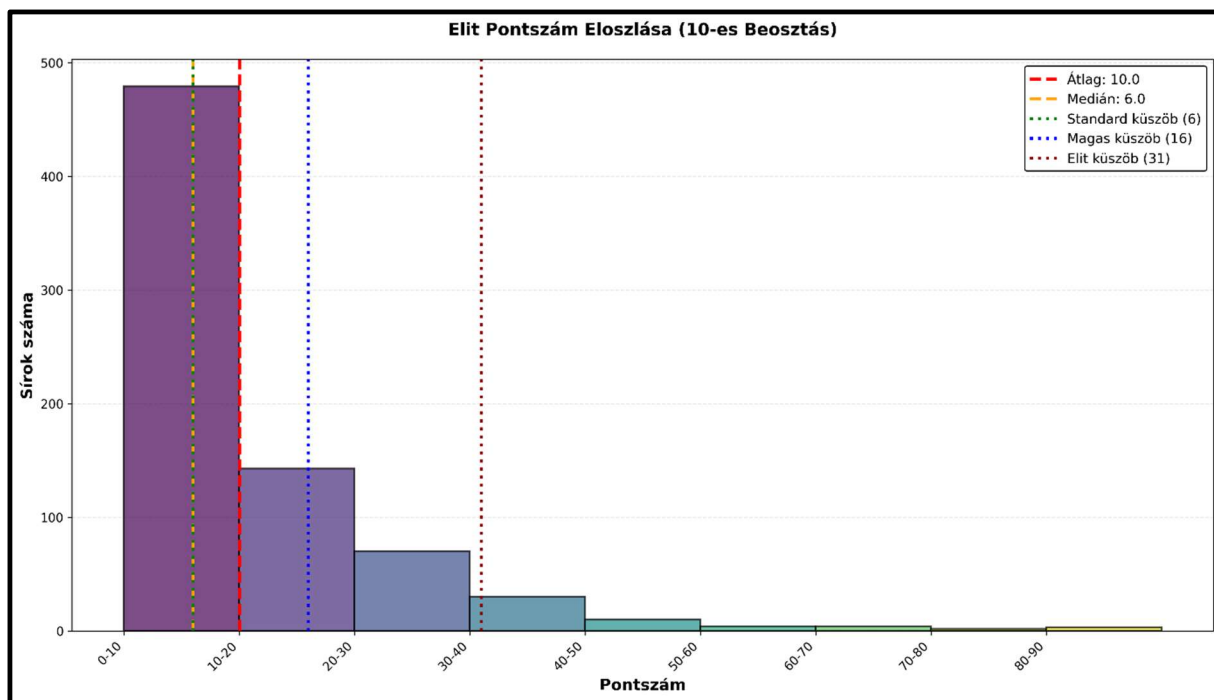
⁷⁹¹ A ritkasági komponenssel a melléklet tárgytípusának statisztikai gyakoriságát próbáltam figyelembe venni, míg a tárgytípus a funkciót próbálja pontozni

- a. 3 pont: Római import
- b. 4 pont: Terra Sigillata
- c. 3 pont: amphora
- d. 2-3 pont: ezüstözött/aranyozott

Természetesen itt is elmondható, hogy a megadott pontok önkényesnek tekinthetők, hiszen miért ne lehetne például a pixis 5 pontot érő? A súlyokat jelenleg csak az általam vizsgált mikrorégió adataival tudtam összevetni, így vizsgálva, hogy a pontrendszer mennyire választja ki a „gazdagabb” temetkezéseket. További területek bevonása nélkül ezeket a súlyokat nem lehet pontosabban meghatározni, és egy mikrorégió adataiból nem adható meg ezek általános jósága sem, csak az általam vizsgált temetkezések esetén. Ennek ellenére a, mint ahogy az **F1.Katalógus** sírleírásai is mutatják, az így megadott pontrendszer jól működik és a „gazdag” sírokat kellően jól tudja kiválasztani. Ezt torzíthatja az unikális tárgyak bevonása, mellyel csak azt érnénk el, hogy az azt tartalmazó egyedi sírt túlreprezentálnánk, ezáltal elveszítenénk a pontrendszer általános hasznosíthatóságát is. A tárgytipusok alkategóriáinak (például fibulákon belüli altípusok) szétbontását másodlagos hatásnak tekintettem, ezért ezek elkülönítése sem adható meg csak egy régió vizsgálata által.

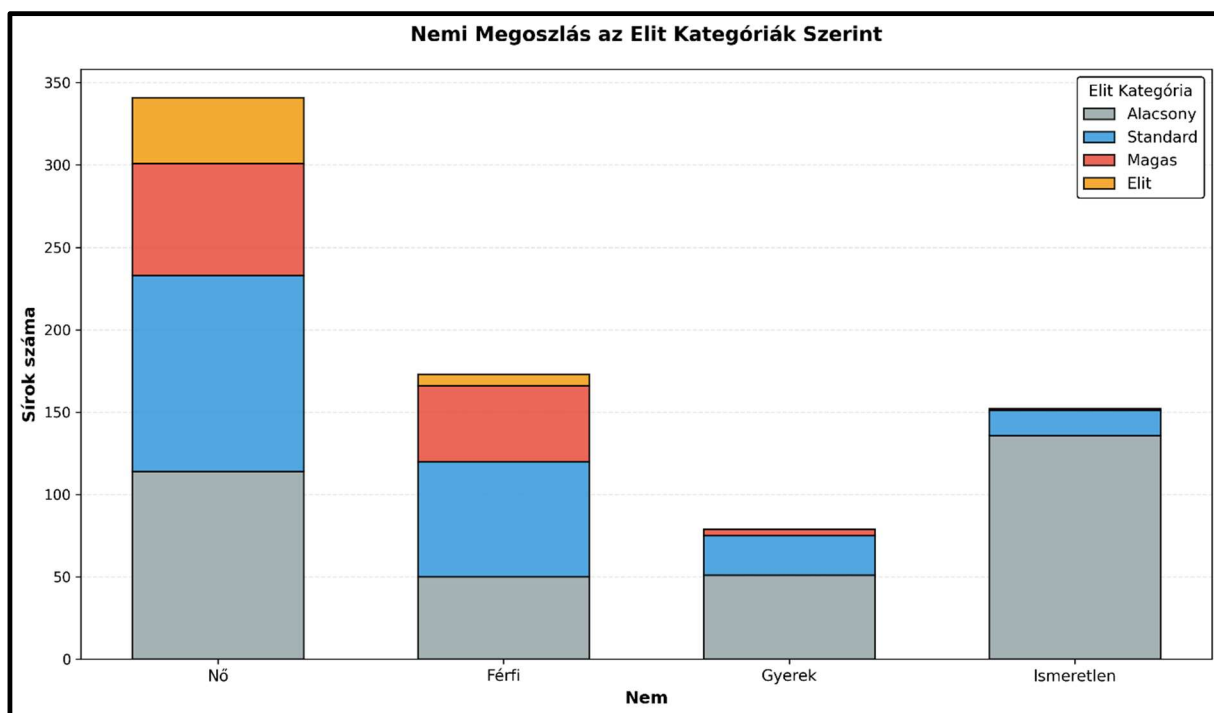
Az alap sírok esetén az összpontszám legfeljebb 5 lehetett, a közepes kategória esetén 6-15 pont, magasnál 16-30 pont volt a küszöb, míg a 31+ pontosokat tekintettem elitnek⁷⁹². A pontok eloszlását a **17. ábra** szemléleti:

⁷⁹² Itt az arányok jól tükrözik MORDVINTSEVA 2021. publikációban meghatározott 50, 30, 15 és 5 százalékos arányt.

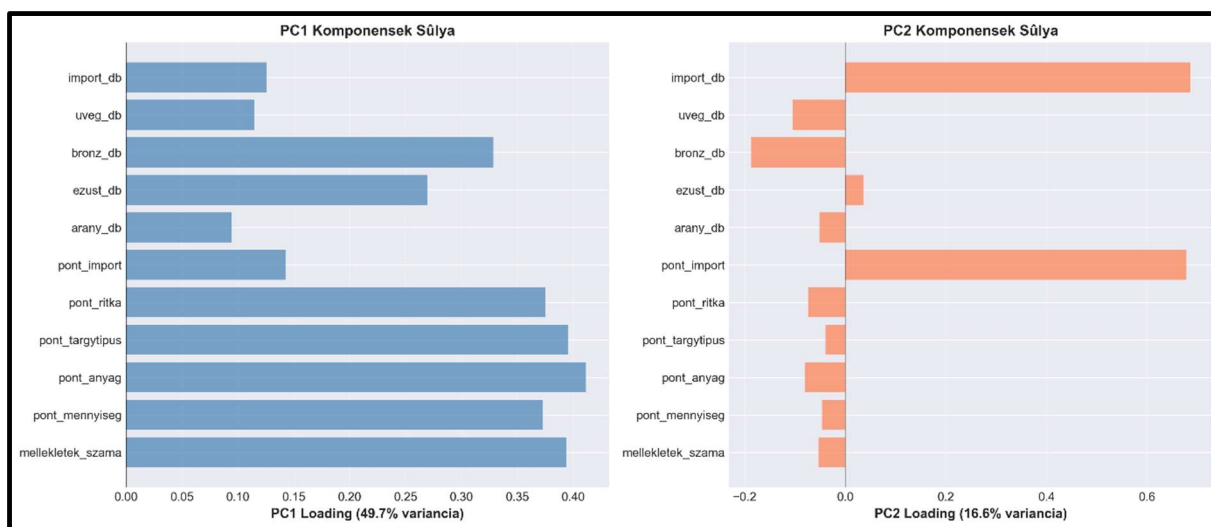
17. ábra: Elit pontszám eloszlása a mellékletek osztályozása alapján. Az eloszlás az alacsony pontszámok felé csúcsosodik. Az átlag -- 10 pont -- és a medián -- 6 pont -- közötti jelentős különbség azt jelzi, hogy az eloszlás jobbra ferdült: néhány kimagasló fejedelmi sír kiemelkedik az átlagból; míg a harmadik kvartilis értéke -- 14 pont -- azt mutatja, hogy a populáció 75%-a legfeljebb 14 pontot ért el.

Az elit sírok között 40 nőt, 7 férfit határoztam meg, gyermek nem volt. A gyermeksírok 65%-a az alap kategóriában jelent meg, ezt szemlélteti a 18. ábra.

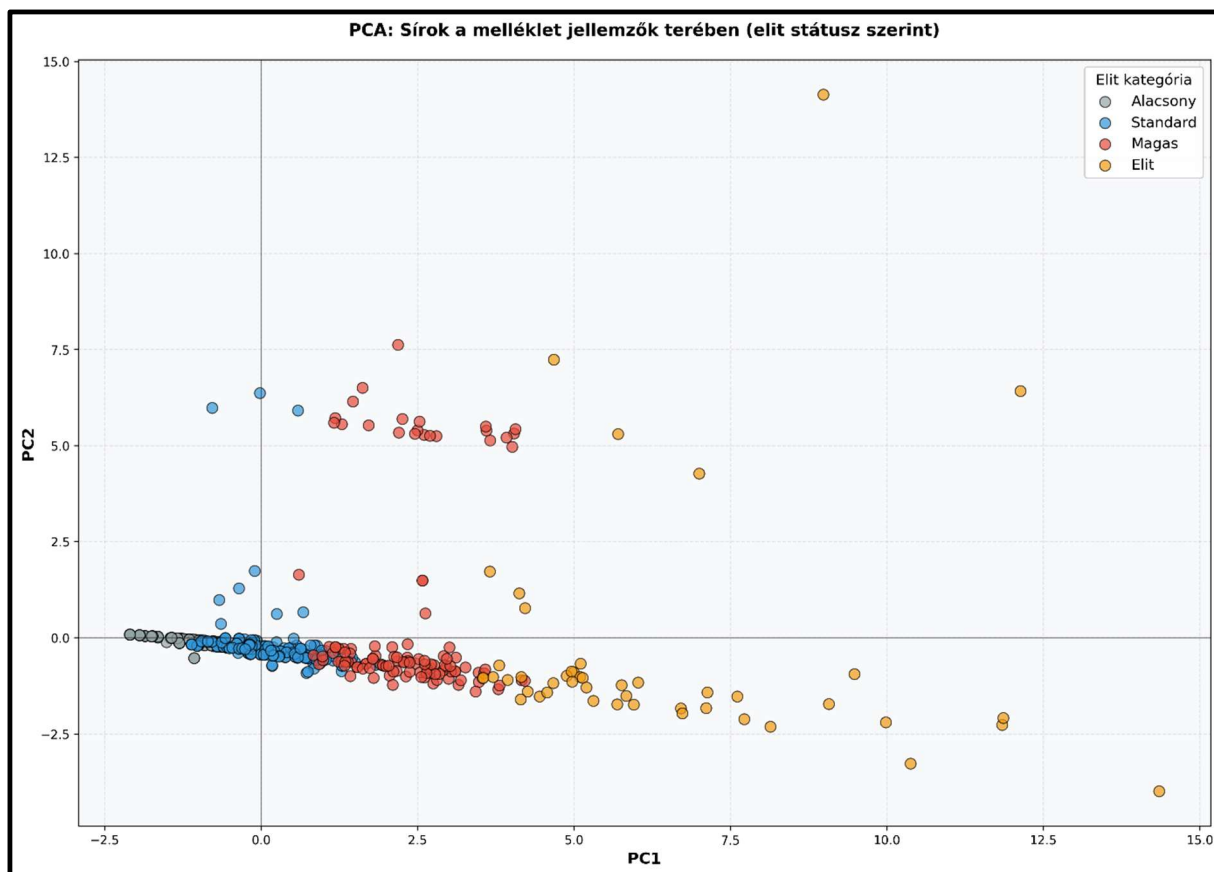

18. ábra: A besorolt temetkezések eloszlása a négy csoportban nemek szerint

Továbbá itt is vizsgáltam, hogy az általam megadott 11 osztályozási pont dimenziószáma mennyire csökkenthető. A **19. ábra** mutatja az első két főkomponens súlyait, míg a **20. ábra** négy kategória első két főkomponensének eredményét.

19. ábra: Az első két főkomponens súlyfaktorai. Az első főkomponens (PC1, 49,74% variancia) az „infrastrukturális” befektetésként értelmezhető. Pozitív súlyai gyakorlatilag azonosak az összes pontozási kategóriára: pont_anyag (0,412), pont_targytipus (0,396), mellekletek_szama (0,394), pont_ritka (0,375) és pont_mennyiseg (0,373). Ez arra utalhat, hogy az ezekben a dimenziókban kimagasló értékek együtt járnak: azaz a gazdag temetkezések egyszerre több szempontból gazdagok. A második főkomponens (PC2, 16,57% variancia) az „importot” vizsgálja; erősen pozitív súlyai az import_db (0,686) és pont_import (0,679), amely azt jelzi, hogy a külföldi tárgyak és import leletértékek ebben a dimenzióban különálló varianciaként jelennek meg. Ezzel szemben az anyag- és mennyiségpontok enyhén negatív súlyokkal rendelkeznek, amely arra utal, hogy az import-orientált temetkezések más szerkezetűek, mint az anyagi gazdagságra alapozott sírok. A PC2, tehát az erőforrás-allokációs stratégia dimenziójaként értelmezendő: helyi gazdagság vs. nemzetközi presztízs.

20. ábra: Sírok és kategóriák az első két főkomponens függvényében. Az alacsony státuszú sírok ($n=351$) a diagram bal oldalán ($PC1 \approx -1,7$) sűrűen koncentrálódnak, minimális szórással ($PC1$ szórás: 0,477), amely az ezekben a temetkezésekben tapasztalható homogenitást tükrözi. A standard kategória fokozatosan jobbra tolódik ($PC1 \approx 0,02$), azonban szignifikáns szóródást mutat a második főkomponens mentén ($PC2$ szórás: 0,776), jelezve, hogy ezen a szinten az erőforrás-allokáció már heterogénebb. A magas és elit csoportok $PC1$ értékei szignifikánsan magasabbak. Ez azt mutatja, hogy az elit temetkezések kvalitatív módon eltérnek az alapi kategóriáktól az „infrastrukturális” befektetés terén. Az elit kategória azonban igen nagy szóródást mutat ($PC1$ szórás: 2,588; $PC2$ szórás: 3,078), amely azt jelzi, hogy az elit szinteken belül sokféle megvalósítási stratégia fogható meg.

Az így megkapott 47 elit sír soknak tűnhet (sírok 6,3%), ennek „egyszerű” redukálására két utunk lehetséges. Az első, ha megkövetelünk egyes tárgyak, attribútumok meglétét: ilyen lehet például importtárgyak jelenléte stb., de azzal azonban kizárnánk Makó Járandó M43 37. HT 40. lh. 370. Obj. bolygatott sírját is, ami egy férfi harcos sír. Mellékletként előkerült egy vaskés, egy nagyméretű lándzsa, három bronz övcsat és egy bronz aláhajtott lábú fibula is. Ez a sír a felosztás szerint az elit kategória alját képviseli, de nem volt benne egyetlen importnak tekinthető melléklet sem. A problémát itt az jelentheti, hogy a kiválasztásunk önkényes. Találhatunk ennek ellentmondó temetkezést is, ahol a felállított extra feltételünk nem teljesül. Mindemellett árnyalhatja a képet, ha nem csak az általam vizsgált mikrorégióál szeretnénk hasonló elemzést végezni, így a felállított további kényszerek inkább a vizsgáló benyomása általi torzításként értelmezhetőek inkább, nem pedig egzakt statisztikai eredményekként.

A második lehetőségünk az lehet, ha klaszteranalízist végzünk a felállított pontrendszer alapján.

A klaszteranalízishez⁷⁹³ a k-mean⁷⁹⁴ algoritmust⁷⁹⁵ választottam 4 csoport azonosításával. Ennek köszönhetően sikerült azonosítani az elit egy kisebb csoportját (26 női és 2 férfi), továbbá egy „fegyveres” elit (7 női és 21 férfi és egy ismeretlen) csoportot.

A k-mean algoritmus és az eredeti mellékletek által megadott osztályozás eredményeinek összevetését a **2. Táblázat** tartalmazza. Ebből az látszik, hogy a k-mean által megadott elit sírok elsősorban a legnagyobb pontszámú temetkezéseket csoportosította, a magas kategóriába a fegyveres férfi temetkezéseket és az elit női temetkezések alsóbb részét adta meg.

2. Táblázat: a sorok a mellékletek pontszámai alapján származtatott csoportosítás, míg az oszlopok a k-mean csoportosítás adatai.

Melléklet\k-mean	Alacsony	Standard	Magas	Elit	Összesen	
Nő	174	134	7	26	341	
Alacsony	114				114	
Standard	60	58	1		119	
Magas		64	4		68	
Elit		12	2	26	40	
Férfi	85	65	21	2	173	
Alacsony	50				50	
Standard	35	34	1		70	
Magas		28	18		46	
Elit		3	2	2	7	
Gyerek	71	8			79	
Alacsony	51				51	
Standard	20	4			24	

⁷⁹³ A klaszteranalízis egy olyan nem-felügyelt gépi tanulási eljárás, amelynek az a célja, hogy az adathalmazban megjelenő klasztereket (csoportosulásokat) tudjunk úgy megadni, hogy nem előzetesen definiált kategóriákra támaszkodunk.

⁷⁹⁴ Az analízis implementációját a Python sklearn. cluster.KMean könyvtárával végeztem el, a klaszterek számát 4-nek választottam, random_state=42, illetve n_init=10. Silhouette értéke (k=4) 0,458; Davies-Bouldin index (k=4) pedig 1,162.

⁷⁹⁵ A *k-közép* (*k-means*) klaszterezés egy felügyelet nélküli gépi tanulási, többváltozós statisztikai módszer, amely az adatpontokat (például a leleteket vagy lelőhelyeket) „k” darab előre meghatározott csoportba, vagyis klaszterbe rendezi. Az algoritmus úgy csoportosítja a megfigyeléseket a változók értékei alapján, hogy a csoportokon belüli hasonlóság (az adott klaszter középpontjától vett négyzetes távolság) a lehető legkisebb legyen.

Magas		4			4	
Ismeretlen	148	3	1		152	
Alacsony	136				136	
Standard	12	2	1		15	
Magas		1			1	
Összesen	478	210	29	28	745	

9.3. Elit vizsgálata a temetkezési rítus és a leletanyag tükrében (F1.Katalógus)

Végezetül szeretnék kitérni a temetkezési rítus és a mellékletek alapján együttesen meghatározott elit csoport vizsgálatára *(F4. Sírok leletanyag és rítus pontszámai)*.⁷⁹⁶ Itt elsősorban azt érdemes vizsgálni, hogy ez a két szempont mennyire korrelál, azaz, ha a temetkezési rítusban magasabb értéket kapott egy sír, az mennyire jelenik meg a melléklet „gazdagságában” is, természetesen szem előtt tartva a bolygatás lehetőségét. Ezért az egyik legfontosabb kérdésnek azt tartom, hogy a mellékletben „gazdag” temetkezésnél mennyire jelenik meg a temetkezési rítusban is az „elitség” is.

Ezt foglalja össze a **3. táblázat**.

3. táblázat: Összefoglaló táblázat a mellékletek (sorok) és a rituális csoportosítás (oszlopok) között.

Melléklet\Rituálé	Alacsony	Közepes	Magas	Elit	Összesen
Alacsony	167	103	48	14	332
Közepes	65	38	19	5	127
Magas	93	62	35	18	208
Elit	26	25	17	10	78
Összesen	351	228	119	47	745

Összesen 10 olyan sír volt, amely mindkét osztályozás esetén az elit kategóriába került. Azonban érdemes megvizsgálni, hogy a legnagyobb pontszámú -- melléklet alapján -- sírok vajon rituálisan is ennyire kitüntetett voltak. Az „leggazdagabb” 10 temetkezést vizsgálva arra

⁷⁹⁶ A leletanyag alapján vett elit sírleírásai megtalálhatóak: Függelék:1. Katalógus. A felállított sorrend a mellékletek alapján járó pontok szerinti csökkenő rangsorral lett meghatározva, azaz az egyes sír több pontot kapott, mint például a harmadik.

juthatunk, hogy 1 elit, 6 magas, 1 közepes és 2 alacsony; míg a „leggazdagabb” 20 esetén 4 elit, 8 magas, 3 közepes és 5 alacsony temetkezéssel találkozhatunk. Ennek következtében el kellett vetnem azt a hipotézis, hogy az elit megköveteli a rituális kitüntetettséget is. Ennek ellenére jelentős összefüggés van az RCP és mellékletben megmutatkozó csoportok között, tehát ha RCP értékben nagy, nagyobb valószínűséggel lesz mellékletekben is magas csoportú egy temetkezés.

Vizsgáltam a mellékletekben elit csoportot, ahol nem vettem figyelembe a bolygatottságot, hiszen ebben az esetben a „leggazdagabb” temetkezésekről beszélhetünk. Ennek a nemi eloszlását a **4. táblázat** tartalmazza. Megfigyelhető, hogy míg a rituáléban is elitnek tekinthető 10 sír esetén 5 férfi és 5 női temetkezés található, addig ennél alacsonyabb osztályzatú rituális temetkezésből férfi alig figyelhető meg: alacsonyból 1, közepesből szintén 1. A női temetkezések esetén viszont sokkal változatosabb kép bontakozik ki: 18 magas, 4 közepes és 13 alacsony. A kis darabszám miatt nem kívánok konklúziót levonni, csak szeretném kiemelni, hogy a női temetkezések esetén a rítus kisebb szerepet kapott az általam talált mikrorégióban.

4. táblázat: Mellékletben elit sírok nemi és mellékleti osztályozása

Rituálé osztályok	Férfi	Nő	Összesen
Alacsony	1	13	14
Közepes	1	4	5
Magas		18	18
Elit	5	5	10
Összesen	7	40	47

Vizsgáltam a bolygatottság hatását is, amelyet **az 5. táblázatban** foglaltam össze. Itt ki szeretném emelni, hogy azokat az temetkezéseket nem vettem bele a táblázatba, ahol mindkét csoportosítás alapján az alacsony kategóriába estek a sírok⁷⁹⁷.

⁷⁹⁷ Bolygatatlan esetén 93, míg bolygatott esetén 74 ilyen volt.

5. táblázat: Bolygatottság vizsgálata

	Alacsony		Közepes	Magas	Elit	Összesen
Bolygatatlan						
Alacsony			30.5%	12.5%	4.3%	47%
Közepes	11.7%		7.0%	3.1%	1.2%	23%
Magas	9.8%		7.4%	6.6%	3.9%	28%
Elit	0.0%		0.4%	1.2%	0.4%	2%
Bolygatott						
Alacsony			7.8%	5.0%	0.9%	14%
Közepes	10.9%		6.2%	3.4%	0.6%	21%
Magas	21.1%		13.4%	5.6%	2.5%	43%
Elit	8.1%		7.5%	4.3%	2.8%	23%
Bolygatatlan összesen	21%		45%	23%	10%	
Bolygatott összesen	40%		35%	18%	7%	

A Bolygatottság vizsgálata című táblában (5. *táblázat*) a sorok a rituális, az oszlopok a mellékletek csoportosítását adják meg. Jól látszik a bolygatás hatása, hiszen magától a bolygatástól azt várhatjuk el, hogy az oszlopokban balra tolódnak el a temetkezések arányai. Érdeemesnek tartom kiemelni, hogy mennyire kevés bolygatatlan, rituálisan az elit csoportba tartozó sír volt, összesen 4.

A sírok bolygatottságának statisztikai eloszlás jól mutatja, hogy a temetkezések felnyitásának gyakorisága egyenesen arányos a különböző státuszkategóriák gyakoriságával, vagyis a klasszikus értelemben vett sírrablás, mely során a gazdag temetkezéseket rabolják, míg a szegény sírokat nem, egyértelműen nem állja meg a helyét. Az érintetlen elit temetkezések alacsony száma tehát nem a kiugró rablási szelektivitás bizonyítéka, hanem a magas státuszú egyének eleve alacsony társadalmi arányának, illetve alapgyakoriságának közvetlen statisztikai következménye.

A Csongrádi-sík 745 temetkezésének kvantitatív és statisztikai elemzése alapján egyértelműen megállapítható, hogy a szarmata társadalom elitje nem tekinthető homogén csoportnak. A rituális komplexitás (RCP) és a Mellékletek együttes vizsgálata afelé mutat, hogy a társadalmi státusz és presztízs kifejezése több dimenzióban, eltérő stratégiák mentén valósulhatott meg.

Az adatok alapján az elit sírok három jól elkülöníthető csoportját lehet megfigyelni véleményem szerint.

Az első a *Komplex elit*, vagyis azok a temetkezések, amelyek mind az RCP értékben, mind a mellékleti pontszámban a legfelső, elit kategóriába tartoznak. E csoport tagjai adhatták talán a közösség politikai/katonai/szagrális vezető rétegét (akár mint, „*fejedelmi elit*”), illetve a közvetlen környezetüket is reprezentálhatta. Esetükben a közösség általi megbecsülést mutató archaikus temetkezési rítusok – mint például nagymértékű energiabefektetés, sírkamra stb. – szervesen kiegészültek az egyéni anyagi jólét, illetve a presztízs-és státuszjavarak halmozásával.

A második csoportot a *klasszikus, politikai, illetve vezetői elit* adhatta. Ide a magas RCP értékkel, de alacsony vagy standard mellékletpontszámmal rendelkező temetkezések tartoznak. E sírok a társadalom tradicionálisan megbecsült tagjait vagy tisztségviselőit fedhetik le, akik számára a közösség konszenzusos tisztelete és a hagyományos normarendszer biztosította az archaikus rítust és ahhoz kapcsolódó elemeket, miközben társadalmi pozíciójuk igazolásához már nem volt szükség az anyagi javak felhalmozására és presztízstárgyak reprezentálására, avagy túlerepresentálásra.

A harmadik csoportot a csak a Mellékleti pontszám alapján elit temetkezések alkotják. Itt a síroknál, a mellékletek mennyisége és értéke alapján kimagasló reprezentáció figyelhető meg, miközben az RCP-ben semmilyen vagy nagyon alacsony érték mutatható ki. Ezek a temetkezések vélhetően egy jómódú *gazdasági elit* réteg – például tehetős kereskedők, stb. – jelenlétére utalhatnak, akik anyagi javaikkal, presztízstárgyaikkal fejezik ki, illetve mutatják gazdagságukat, azonban nem rendelkeztek olyan hagyományos, közösségi vezetői státusszal, amely indokolta volna számukra azt a „kitüntetettséget” a temetési rítus során, amely a magas RCP értéket eredményezné.

Az eredmények rávilágítanak arra, hogy a szarmata elitet és társadalmat összetett statisztikai módszerekkel is vizsgálva sokkal árnyaltabb kép tárul elénk, mint az eddigiekben. Ez egyben indokot szolgáltat arra is, hogy érdemes lehet a szarmata elit fogalmát a politikai-szagrális hatalom és a gazdasági tőke szétválásának dinamikájában is vizsgálni. Ugyanakkor a kutatott mikrorégió mintegy 745 sírja csak egy szeletét mutatja ennek az összetett rétegződésnek. E kérdéskörnek a kibontására, igazolására és esetleges finomhangolására, valamint a regionális és időbeli eltérések esetleges megfigyelésére további, átfogó összehasonlító kutatásra van szükség.

10. KITEKINTÉS:

A LEGMAGASABB RANG JELZŐI – DIADÉMOK ÉS ARANYDÍSZES VISELET

A szarmata társadalom mindennapjait az általánosan előforduló tárgyak jellemzik, azonban létezik a leletanyagoknak egy egészen szűk, de annál látványosabb csoportja, ami a kiemelkedik a sorból, az ún. unikális tárgyak. A szarmata anyagi kultúra kontextusában az unikális leletek túlmutatnak az esztétikai reprezentáción, hiszen ezek a tárgyak egyben a társadalmi struktúra legfelsőbb szintjeinek és kapcsolatrendszereiknek a lenyomatai is. Különösen a női temetkezésekben válik tetten érhetővé az egyedi leletek státus/presztízsjelző szerepe.

A szarmata hagyaték elítélhető ritka tárgyai közül is kiemelkednek a diadémok. Ezek a fejdíszek már nem egyszerű ékszerek, hanem a hatalom legfőbb szimbólumai is. A diadémokat szinte minden esetben aranyruhadíszek kísérik, melyek sokszor az egyénhez illeszkedve egyedi variációjú és mintájú aranylemezek, flitterek voltak.

10.1. A szentes,nagyhegyi diadém

A Kárpát-medencei szarmata anyagból az eddigiekben csupán egy diadém adatolható, a Csongrádi-sík területén előkerült Szentes, nagyhegyi darab. Az 1931-ben Csallány Gábor által feltárt lelőhely 20. sírjában látott napvilágot, melyet a Kr.u.4. századra datáltak. A DK-ÉNY tájolású sírban Csallány meghatározása szerint fiatal nő feküdt.⁷⁹⁸ A koponya mögött, emberi arcot és állat mintázó aranyfóliák, míg a fejtől a jobb könyékig 150 db aranyflitter, illetve azok töredékei kerültek elő. A fej mellett, további aranyfóliatöredékek és bronzmaradványok voltak, valamint bőrre utaló barna elszíneződést is feljegyeztek.⁷⁹⁹ A diadém a következő elemekből állt:⁸⁰⁰

- három szakállas, bajszos arcot ábrázoló préselt aranylemez közel azonos méretben;
- préselt állatalakos aranylemezek: madár, hal, szarvas/őz, 2 db futó nyúl, párduc, 8 db cikáda alak, közel azonos méretűek;
- 4 db kiméretű aranyrozetta;
- aranyflitterek/lemezek.

⁷⁹⁸ A leletanyag nagyrésze sajnos a II. világháború idején elveszett, azonban Párducz Mihály még a háború előtt készített róluk leírást és így készültek a képek is az anyagról.

⁷⁹⁹ A sír és leletanyag további részletes leírását lásd: ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1997.

⁸⁰⁰ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1997, 155.

A vékony aranyflitterek közt is voltak állat formájúak, azonban ezeket más technikával készítették, mint az fejdísz központi, állat alakú elemeit, és nagy valószínűséggel felvarrva viselhették azokat. Előzményeit a Hohlacs, Kobjakovo 10. kurgán és Uszty-Labinszkaja 46. kurgánjában azonosította az Istvánovits–Kulcsár szerzőpáros, mely temetkezések ugyan a Kr.u. 1-2. századra datálhatók.⁸⁰¹ Ezen fejdíszek közös vonása, hogy mindegyik aranyból készült vagy aranylemezzel borították, valamint a hozzátartozó összeállítás is: a középpontba állított Élet/Világfa, és a különféle, a fa felé haladó állatok sora.⁸⁰² A hohlacsi példány valószínűleg egy pontusi görög műhely terméke, azonban a Kobjakovoi és Uszty-Labinszkajai darabok csupán azok barbár utánzatai.⁸⁰³ A keleti előzmények és párhuzamok alapján Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria az elithez tartozó, szakrális személy, pontosabban papnő temetkezéseként értelmezte.⁸⁰⁴ A keleti területek hasonló szakrális szerepű női sírjainak közös elemei: a tükrök, pipereeszközök, mint a ládika vagy kosár, valamint a ruha aranylemezekkel díszítése volt.⁸⁰⁵ A ládika és az aranyflitteres ruhadíszítés a szentesi sírnál is megfigyelhető elemek azonban, mint egykori papnő azonosítása nem feltétlenül egyértelműen interpretálható a hazai anyagba.

10.2. Diadémok

A diadém, a görög „*diadéma*” körülkötött/körülköt szóból származik, ami két elemből tevődik össze: a „*dia*”, vagyis át, és a „*deó*”, azaz köt elemekből. Az ókori görögöknél a homlok közepén kiszélesedő, textilszalag volt, amivel a nők a hajukat fogták össze. A hajpánt funkcióján túl, azonban uralkodói, hatalmi jelvényként is megjelenik.⁸⁰⁶

A szarmata diadémokról,⁸⁰⁷ fejdíszekről egyelőre átfogó, külön feldolgozások nem készültek, habár a Kárpát-medencétől keletre található szarmata anyagban nem számítanak idegennek. Sz. A. Yatsenko 1986-os tanulmányában⁸⁰⁸ gyűjtötte össze a keleti terület szarmata sírjaiból addig előkerült diadémokat, ami azóta is az egyetlen komplex feldolgozásnak számít. Ezenkívül, Hajredinova 2002-es cikkében – ami a Délnyugat- Krím barbárjainak Kr.u. 5–6.

⁸⁰¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 156.

⁸⁰² A motívumok és jelentésük részletes elemzése: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR: Adatok az alföldi szarmaták törzsi és vallási hovatartozáshoz. In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 37-38* (1997), 153–188.

⁸⁰³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 156.

⁸⁰⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 155.

⁸⁰⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 156.

⁸⁰⁶ YATSENKO 1986, 54.

⁸⁰⁷ A diadém meghatározást munkám során nem hatalmom jelképeként használom, hanem ékszerként, illetve a fejdíszek egy csoportjaként.

⁸⁰⁸ YATSENKO 1986.

századi női viseletét tárgyalja–, röviden foglalkozik a területen napvilágot látott alán diadémokkal, illetve fejdíszekkel, de csak ismertető jelleggel.⁸⁰⁹

A hazai kutatásban a szentes-nagyhegyi diadém kompozícióinak elemzése kapcsán az Istvánovits-Kulcsár szerzőpáros egy 1997-ben megjelent cikkében foglalkozott a témával.⁸¹⁰ A hazai kutatásban is inkább csupán egy-egy lelőhelyhez, illetve lelethez kapcsolódó cikkek jelentek meg a szarmata fejdíszekről. Juhász Lajos munkája is ide sorolható, aki a szarmata kori fejdíszek egy különleges csoportjának Békésszentandrás-Fabó-tanyán előkerült szarmata érmekből álló darabjáról írt.⁸¹¹ Legújabbban pedig, a szihalom-budaszegi lelőhely elit temetkezései kapcsán Berecz Katalin és Vida Tivadar foglalkoztak röviden a szarmata kori diadémokkal.⁸¹²

Díszítés

A diadém általában valamilyen szövetből, nemezből vagy bőrből készült vékony, a vége felé esetenként elkeskenyedő szalag – típustól függően a fej közepén kiszélesedhet –, amit különféle díszítésekkel, rátétekkel, fém applikációkkal láttak el. A szalagokra jellemzően különféle méretű, anyagú és színű gyöngyökkel egyszerű mintákat varrtak. Ehhez főként kalcedon, karneol, borostyán és üveggyöngyöket használtak. A gyöngykivarrást kiegészíthették a szalag két szélén, valamint a végein elhelyezett csüngők és egyéb díszek. A legegyszerűbb díszítési forma azonban, mikor az anyagot csupán sima szőtt mintával látták el és ékítették.⁸¹³

E fejdíszek egy másik csoportját alkotják a nemesfémből készült darabok, melyek formai világa és díszítésrendszere megegyezik a szövetből készültekével. A díszítés itt is különféle csüngőkkel, függőkkel egészülhet ki a fejdísz szélein, de mindemelett magát az alaplemezt is megmunkálták.

Általánosan megfigyelhető, hogy a szalagok közepén helyezték el a központi díszet vagy motívumot. Ez vagy egy nagyobb gyöngy, vagy egy minta központi részét jelentette. A díszítés a fejdísz két vége felé haladva általában csökken és egyszerűsödik. Gyakori, hogy többféle típusú, anyagú díszek alkotnak egy kompozíciót. Például különféle méretű és anyagú gyöngyöket felhasználva keretet alkottak, amik geometrikus vagy egyéb mintázatot vesznek körbe. Egész „díszítőkészletek” figyelhetőek meg, amiket számtalan módon lehetett variálni,

⁸⁰⁹ Хайрединова Э.А.: Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма в V – первой половине VI вв. МАИЭТ 9. (2002), 53–118.

⁸¹⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997.

⁸¹¹ JUHÁSZ 2020 Juhász L.: Szarmata érmek fejdíszként egy békésszentandrasi késő szarmata női sírból. In: *Archeológiai Értesítő* 145 (2020), 137–143.

⁸¹² BEREZ-FODOR-SÁNDOR-VIDA 2022, 358.

⁸¹³ YATSENKO 1986, 14.

de általában a geometrikus, virág és állatmotívumok domináltak. Az elit legfelső rétegének az adott formakincs felhasználásával egyedi díszítések, megoldások is készülhettek.

Csoportok

Sz. A. Yatsenko korábban említett munkájában a steppe 1–3. századi diadémait gyűjtötte fel.⁸¹⁴ Összesen 10 példányt azonosított, melyekből a díszítési rendszer és számos egyéb jellemző alapján két csoportot hozott létre.

Az első csoport darabjainak fő ismertetője, hogy az ornamentikát a szimbolikus állatábrázolások uralják, mindemelett a díszeket egy sorban helyezték fel. Ezt egészítették ki a homlok- vagy halántékfüggők.⁸¹⁵ A csoport példányai a Kr. u. 1–2. századi sírokból láttak napvilágot.⁸¹⁶ Az ide tartozó diadémokat tartalmazó temetkezéseket a szakrális funkciókat betöltő asszonyok – papnők – sírjaiként azonosítják.⁸¹⁷ Ezt alátámasztja a leletegyüttesek különleges összetétele és a diadémok ornamentikája is – szakrális, szimbolikus jelentéstartalmú kompozíciók.⁸¹⁸ Többek között ide tartoznak a hohlacsi,⁸¹⁹ szokolova mogilai⁸²⁰ és a szentes-nagyhegyi előkelő nő temetkezései is.⁸²¹

A második csoportba tartozó diadémok a Kr. u. 2–3. századi sírok elemei. Díszítésében a geometrikus motívumkincs jellemzi, amit három párhuzamos sorba rendeztek. Yatsenko szerint az e csoportba temetettek társadalmi státusa kétségtelenül magasabb volt,⁸²² mint a köznépé,⁸²³ amit a sírokban, illetve sírkomplexumokban lévő mellékleti- és viseleti elemek támasztanak alá. Egyes sírokban magasabb a nemesfémből készült elemek aránya – mint, Tanais és Usatovo lelőhelyeken –, míg máshol egyéb jellemzőkben tér el a „hétköznapi” (például a cipőket díszítő gyöngyök kiemelkedő száma).⁸²⁴

Sz. A. Yatsenko szerint a diadémokat a nők, a felnőttkor elérésekor viselték és egy bizonyos társadalmi csoporthoz való tartozást jelzett.⁸²⁵ A szarmata korszak diadémjainak tehát

⁸¹⁴ YATSENKO 1986.

⁸¹⁵ YATSENKO 1986, 17.

⁸¹⁶ YATSENKO 1986, 18.

⁸¹⁷ Istvánovits–KULCSÁR 1997, 157.

⁸¹⁸ Istvánovits–KULCSÁR 1997, 162.

⁸¹⁹ TOLSZTOJ–KONDAKOV 1890, 133–136.

⁸²⁰ Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение в Соколовой Могиле. — В кн.: Скифия и Кавказ. Киев, 1980; Она же. Отчет о работе Южнобугской (Очаковской) экспедиции ИА АН УССР в 1974 г. Архив ИА АН УССР, № 1974/11. Благодарю Г.Т. Ковпаненко за разрешение использовать частично неопубликованный материал.

⁸²¹ A csoport motívumait, annak jelentéstartalmát és analógiáit részletesen lásd: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 153–188.

⁸²² A férfi diadémok egyértelműen az arisztokrácia és a törzsi vezetők jelvényei voltak.

⁸²³ YATSENKO 1986, 19.

⁸²⁴ YATSENKO 1986, 19.

⁸²⁵ Sajnos több esetben nem álltak rendelkezésére pontos adatok az elhunyt koráról.

valószínűleg több rendeltetése is lehetett. Egyrészt osztály- és esztétikai funkciói voltak,⁸²⁶ továbbá a Kr. u. 1–2. században rituális/szakrális szerepük is lehetett. Az ünnepi viselet része lehetett, ami a divaton kívül, akár a vallásukat és törzsi hovatartozásukat is jelképezhette.⁸²⁷ Végig nézve az eddigi diadémokat kitűnik, hogy ezek a tárgyak nem a „tömeges”, illetve „sorozatgyártás termékei voltak, hanem egyedi készítésű darabok. Alapvető jellegzetességeiken kívül, még a Yatsenko által létrehozott két csoportban sem találunk két egyforma példányt, mi több, kimondottan egyedi kivitelezésekkel is találkozhatunk, mint például a békésszentandrási érmekből álló fejdísz vagy a szihalom–budaszögi aranylemezből préselt, rozetta díszes darab.

A Pontusz-vidéken és a késő antik temetőekben megtalálható a préselt, arany lemezdíszek viselésének szokása, hiszen gyakran látnak napvilágot különböző mintájú préselt aranylemezek ékszereken vagy viseleti elemeken. Az ilyen aranylemezek a boszporuszi temetőben számos használatban tűnnek fel: diadémok elemeiként vagy a ruha széleinek, szegélyeinek díszeként.⁸²⁸ A délnyugati Krím Kr. u. 5. sz. első felének női viseletében is megjelennek az aranylemezes rátétekkel és gyöngyökkel díszített ruhák és fejdíszek. Ide tartozik a lucsisztojei temető 82. sírjában talált diadém is. A fejdísz egy gazdag női temetkezés részeként került elő és összesen 295 darabból áll, melynek elemei: 2 darab gránát berakásos fülbevaló – csüngőként; 12 darab arany lunula csüngő; 45 darab kör, 34 háromszög és 13 rombusz alakú aranydísz; 110 darab W alakú aranydísz; 48 darab hengeres, aranycsövecske; 30 darab hengeres gyöngy. A fejdísz központi eleme egy kör alakú, gránát berakásos aranydísz. Az elemeket valószínűleg egy körülbelül 6,5–7,0 cm széles és legalább 40 cm hosszú szövet fejpántra varrták fel. A fejdísz közepére, a W alakú díszek közé egy kerek, gránitbetétes kördísz került.⁸²⁹ Az aranylemezből készül díszek, igen vékonyak és sérülékenyek, így többszöri felvarrára alkalmatlanok. Feltételezhetően egy mesterember készíthette, aki azonnal rávarrta őket a szövetre, meghatározott sorrendben. Nem kizárt, hogy a lucsisztojei diadém már kész formában, a szövetre vagy bőrre varrt elemekkel érkezhetett a Délnyugat-Krímbe, mint kész „termék”.⁸³⁰ A Kárpát-medence hun korából a regölyi sír példányát, illetve az untersiebenbrunni darabot lehet említeni, bár azok nem ilyen összetettek és gazdagok. Ezek másolatai Arianban Franciaországban is előkerültek.

⁸²⁶ K. F. Smirnov az írott források alapján a szarmata diadémokat a helyi nemesség jelvényeiként írta le. Lásd: Смирнов К.Ф. Вопросы изучения сарматских племен и их культуры в советской археологии. — В кн.: Вопросы скифо-сарматской археологии. М., 1954, 216.

⁸²⁷ YATSENKO 1986, 14.

⁸²⁸ HAJREDINOVA 2002, 70.

⁸²⁹ HAJREDINOVA 2002, 71.

⁸³⁰ HAJREDINOVA 2002, 71.

A Kr.u. 5. században a terület lakossága széleskörű kereskedelmi kapcsolatokat ápol a Boszporusszal, ahonnan számos terméket például, dísz – és piperecikket szállítottak. A délnyugat-krími gazdag temetkezésekben előkerült aranyékszerek a Boszporuszi Királyság műhelyeiben készülhettek és az ottani előkelők viseletét tükrözték.⁸³¹ Hasonló préselt aranylemezek Fekete-tenger vidékétől kiindulva egészen Nyugat-Európáig (Airan [Franciaország],⁸³² Hochfelden [Németország]) és Észak-Afrikáig (Thuburbo Majus [Tunézia]) megjelentek, amelyek a Krím és a Boszporusz 4–5. századi előkelőinek viseletét utánozták.⁸³³ A szarmata diadémok túlnyomóan a Fekete-tenger északi régiójában, az ókori városi központok közelében jelennek meg – Olbia, Khersonészosz, Tanaisz –, a lelőhelyek jelenlegi eloszlása alapján. Ennek oka egyrészt a terület nagyszámú szarmata lelőhelyében, a boszporuszi műhelyek és mesteremberek jelenlétében, valamint a gazdag elit temetkezési komplexumokban pl. – ún. Zolotoje kladbiscse⁸³⁴ és Zubovszkij-Vozdvizsenszkaja csoportok⁸³⁵ – lehet talán keresni. A műhelyek közelsége azonban nem jelenti feltétlenül, hogy minden diadém az ottani mesterek munkája lenne, hiszen még a hohlacsi diadém egy pontuszi görög műhely terméke, addig a például az uszty-labinszkajai darab – vagy akár kobjakovoi fejdísz is – barbár utánzat.⁸³⁶

Érdekes a szarmata kori diadémok és a hun korszak darabjai közti kontinuitás kérdése. A hun kori diadémok elterjedési területét nézve hasonló képet kapunk, mint a szarmata kori fejdíszeknél. A Fekete-tenger északi partvidékén, a Krímben, a Volgától keletre koncentrálnak. Ezt szintén a görög-római műhelyek közelsége magyarázhatja.⁸³⁷ A hun kori diadémok közt is több csoportot lehet elkülöníteni. Egyik csoportjuk a figurális díszűek, melyek túlnyomóan a Fekete-tenger északi partvidékére jellemzőek. A szentes-nagyhegyi diadém elemzése során kerültek előtérbe, ahol az életfa/világfa vizsgálata kapcsán arra a következtetésre jutottak, hogy a fentebb említett figurális díszítés az életfás jelenet sematikus leegyszerűsítése,⁸³⁸ amit legjobban a melitopoli diadém szemlélet.⁸³⁹ Bóna István veti fel a Volgától keletre talált darabok esetében a szaka-alán/iráni-barbár hatást.⁸⁴⁰ Erre példaként az a Kr. u. 3. századi „alán diadém” emelhető ki, amit Batyr-tó keleti partja mellett lévő lelőhelyen

⁸³¹ HAJREDINOVA 2002, 72.

⁸³² Az airani „hercegnő” diadémja szinte pontos analógiája a krími Lucsisztoje gót-alán temető darabjának.

⁸³³ TAKÁCS-MASEK-SAMU-VIDA 2022, 358.

⁸³⁴ Másnéven: Arany Temető. A Kubán jobb partján fekvő összefüggő kurgánlanc a Kr.u. 1–3. században volt használatban és az Istvánovits–Kulcsár szerzőpáros szerint nagyon hasonló rendszert lehet megfigyelni az alföldi hortobágy-porosháti temetőben.

⁸³⁵ A Kubán bal partján fekvő kurgánok a Kr.e.1.– Kr.u.1. századból.

⁸³⁶ GUGUJEV 1992, 118.

⁸³⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 157.

⁸³⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 157.

⁸³⁹ ZASZECKAJA, 1994, 62–63.

⁸⁴⁰ BÓNA 1991, 142.

találtak: egy 46 cm hosszú és 3 cm széles, a végek felé keskenyedő fejpánt, amit vörös selyemszövet borított, valamint két sorban kerek, félgömbös aranylemezkek díszítették.⁸⁴¹ Ezt a hun kori leletek egyértelmű előzményeként lehet említeni.⁸⁴² Sz. A. Yatsenko is megjegyezte továbbá, hogy a hun kori fejdíszek többsoros, különböző nagyságú, kerek, csepp, háromszög, rombusz vagy szabálytalan formájú rekeszekben elhelyezett díszek kompozíciója, emlékeztet a szarmata kori gyöngyös, és több sorban felvart geometrikus aranydíszek mintájára és valószínűleg a gyöngyös díszítéseket utánozhatták.⁸⁴³

A diadémok vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy valószínűleg léteztek köznépi, egyszerűbb kivitelek, sima szövetpántok formájában, amit egyszerű gyöngyökkel, szövással ékíthettek. Az ásatásokon sajnos nagyon kevés esetben találunk szerves maradványokat, így az egyszerűbb sima szövet- és bőrpántok a klíma- és talajviszonyok áldozataul esnek. A fej körül megmaradt fém, valamint gyöngy leletek alapján azonban, következtethetünk egykori meglétükre. Azt mindenesetre ki kell emelni, hogy a steppe szarmata temetkezéseiben és az alföldi szarmata anyagban is ritkának számít a diadém, melynek okát egyrészt a már említett klímaviszonyokban, a sírok nagymértékű bolygatásában, valamint magának a tárgynak a törékenységeiben is lehet keresni.

10.3. A ruha díszítése: flitterek, lemezek

A Csongrádi-sík flitter és lemez leletei az egyik legkisebb számú leletcsoportot alkotják. Flitterből csupán egyetlen darab adatolható az Óföldsé, Ürmös II. 168. sírjából.⁸⁴⁴ Ez viszont egy hengerré tekert, poncolt díszítésű aranylemezről készült, mely a jobb kulcsont felett, a koponya jobb oldala mellett került elő. Valószínűleg a ruha szélének díszje lehetett.

Lemezből összesen 58 darab látott napvilágot a területen, azonban ezek nagyrészt olyan rossz és töredékes állapotban maradt meg, hogy megfigyelésekre nem alkalmasak. Továbbá, nagyrészt a bolygatott sírok anyagában vannak jelen, így a pozícióból sem lehet további következtetéseket levonni. Annyi viszont bizonyos, hogy szinte fele-fele arányban vannak jelen a női és férfi sírokban is, ebbe azonban nagy valószínűséggel az övhöz tartozó töredékek is benne vannak. A legtöbb darab 56, 9%-kal bronzból készült, majd a vas követi 20 esetszámmal

⁸⁴¹ SKALON 1961, 114–140.

⁸⁴² ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 158.

⁸⁴³ YATSENKO 1986, 16.

⁸⁴⁴ GULYÁS 2014, 37.

és 1 ezüst darab figyelhető meg. Az egyetlen ezüst, egy vékony pánttöredék, mely Makó, Igásai-Járandó M43. Mol 25. lelőhely 400 SNR⁸⁴⁵ számú női sírjában volt, de leletkörülménye ennek sem ismert.

A magyarországi geológiai viszonyok miatt a textíliák csak apró darabokban, általában a fémtárgyak rozsdájában, vagy csak lenyomatokként maradnak fenn. Ezek a maradványok gyakran még a szövési technika és minta meghatározásához sem elegendőek. Ezért nagyon fontosak a közvetett utalások a ruházat rekonstrukciójára. Ilyen másodlagos jelek lehetnek a női sírokban pl. az ékszerként nem használt gyöngyök vagy aranyflitterek, valamint az egyéb díszek elhelyezkedései. Szerencsés esetben ezekből kirajzolódhat a ruhadarabok kialakítása, formája, mint a ruha nyakkivágása és szélei, a nadrágszár alsó része, díszítési módja, de az egykori textilből készült ruhacsüngők is „láthatóvá válnak”.

A felvarrható ruhadíszek már a legkorábbi, szauromata korszakban feltűnnek állatstílusú applikációk formájában, majd a kora szarmata anyagban geometrikus formák jelennek meg, geometrikus és fitomorf díszítéssel. A típusok változatossága ekkor azonban még nem túl nagy, és jellemzően csak a gazdag női temetkezések elemeiként vannak jelen.⁸⁴⁶ A későbbiekben amellet, hogy ezek az arany flitterek igen változatos formavilágot öltenek, ugyan ritkán, de már a köznépi szarmata sírokban is megjelennek, de továbbra is meghatározóan a női vezető réteg viseletének tartozékai maradnak.

A Kárpát-medencei első szarmaták az ún. „aranyhorizont” anyagának is jellegzetes darabjai ezek az aranyflitterek.⁸⁴⁷ A hazai anyagban a rozetta alakú díszek uralkodnak. Különböző formák ismertek, mint a hat- és négyszirmú rozetták, valamint leggyakrabban a háromszögletű darabok, továbbá ezekhez kapcsolódnak a bordázott vagy sima aranylemezből készült csövecskék, illetve gyöngyök is.⁸⁴⁸ Az utóbbiak főként a további ruhadíszek tagolására szolgáltak és leggyakrabban a négylevelű rozetta díszekkel⁸⁴⁹ fordulnak elő.⁸⁵⁰ Mindemelett a kerek, kör alakú flitterek is jelen vannak, de érdemes megjegyezni, hogy a szélein díszített, középen kerek, gömbölyű díszű típusok, az alföld anyagából teljesen hiányoznak. Jól adatható párhuzamaik, azonban a keleti területek női sírjaiban szép számmal képviseltetik magukat. A hazai anyaggal szemben a keleti szállásterületen jóval nagyobb variációban és

⁸⁴⁵ BALOGH 2013, 279.

⁸⁴⁶ BĂRCĂ 2006, 116.

⁸⁴⁷ A flitterek, valamint a viseleti szokások vizsgálata ezeknél a síroknál több esetben nem feltétlenül lehetséges, a sírok előkerülésének körülményei miatt.

⁸⁴⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 211.

⁸⁴⁹ Pl. Hohlacs, Szokolova Mogila, Uszty-Alma.

⁸⁵⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 211.

számban ismertek a flitterek. A Kubán-vidéki szarmata sírokból származó aranyflitterek tipológiáját I. I. Marčenko dolgozta ki először 1996-ban,⁸⁵¹ valamint Bârcă 2006-os tanulmányában gyűjtötte fel és készített tipokronológiát – Marčenko munkája alapján – a Keleti-Kárpátok szarmata anyagának darabjai alapján.⁸⁵²

A flittereket általában szimmetrikusan több ponton átlukasztották és ezek segítségével varrták fel azokat a ruhára vagy esetlegesen az övre. Ez igen aprólékos és pontos munkát igényel, hiszen ezek az aranydíszek vékony, néhány milliméter vastag lemezből, préseléssel készültek és igencsak sérülékenyek. A felvarrásánál azonban arra is kellett figyelni, hogy tartósan a ruha díszei maradjanak.⁸⁵³ A lyukasztás mellett megfigyelhető egy másik technika is, ami a flitterek felerősítésére szolgált. A lemezek széleit pár milliméter vastagon a hátoldalon behajlították és a hátlapra valamilyen kitöltőanyagot, feltehetően viaszt vagy gyantát vittek fel, ezzel segítve a lemezek felerősítését, illetve megerősítését.⁸⁵⁴ A merevítő anyaggal, azonban megnőtt a súlya is a díszeknek, így azt kell feltételezni, hogy semmiképp sem valamilyen vékony, fátyolszerű anyagra voltak felvarrva, hanem sokkal inkább egy merevebb tartású bőr- vagy textilfélére.⁸⁵⁵

Egy ruhadarab díszítésére gyakran többféle applikációt is felhasználtak díszes kompozíciókat alkotva. Ennek szép példája a Szokolova Mogilai papnő temetkezése, ahol 1218 darab geometrikus és zoomorf, valamint 83 darab csöves applikáció díszítette a ruházatot.⁸⁵⁶ A díszeket gyakran meghatározott sorrendben és szabályszerűséggel varrták fel. Az aranyhorizont egyes sírjainál figyelték meg, hogy a ruha ujját a háromszögletű darabok, míg a nyakkivágást a rozetta vagy kerek flitterek díszítették.⁸⁵⁷ A Délnyugat-Krím gazdag női szarmata temetkezéseinél is megfigyelhető, hogy a ruha nyakrészét rendszerint a kerek, szélein díszített és a barázdált csövecske formájú applikációk díszítették.⁸⁵⁸

⁸⁵¹ MARČENKO 1996, 139–143. 7–9. ÁBRA.

⁸⁵² 11 típust különített el, melyekhez többször altípusokat, variánsokat rendelt. 1. TÍPUS: kör alakúak flitterek: ezen belül 7 variáns; 2. TÍPUS: háromszög alakú flitterek; 3. TÍPUS: rombusz alakú flitterek; 4. TÍPUS: szírom alakú flitterek 2 variációval; 5. TÍPUS: csepp alakú flitterek; 6. TÍPUS: kereszt alakú flitterek, 2 variánssal; 7. TÍPUS: rozetta alakú flitterek, 3 variánssal; 8. TÍPUS: zoomorf alakú flitterek, 3 variánssal; 9. TÍPUS: csövecske alakú flitterek; 10. TÍPUS: lóuszvirág alakú flitterek; 11. TÍPUS: négyszögletes flitterek (BÂRCĂ 2006, 115–120.).

⁸⁵³ A hosszú használat nyomára a lemezekon megfigyelhető sérülés és javításnyomok utalhatnak, mint pl. Dunakeszi, Székesdülő lelőhely kora szarmata női sírjának darabjain. (KOROM, 2018). A kopottságot mindemelett az elhelyezkedésük is indukálja: hiszen az ruha ujjának alsó részein lévő példányok nagyobb használatnak vannak kitéve, mint például a nyak kivágását díszítő darabok.

⁸⁵⁴ KOROM 2018, 186.

⁸⁵⁵ KOROM 2018, 186.

⁸⁵⁶ KOVPALENKO 1986, p. 39–42, 112–125, FIG. 39, 119–122, 127–133.

⁸⁵⁷ KOROM 2018, 187.

⁸⁵⁸ HAJREDINOVA 2002, 105. 11 ÁBRA; 106. 12. ÁBRA; 115. 21. ÁBRA.

11. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozatomban a Csongrádi-sík mikrorégióban 43 lelőhely összesen 745 db szarmata kori temetkezését vizsgáltam régészeti és statisztikai módszerekkel, melyekhez közel 2300 db melléklet társult. Céloom, a mikrorégió elit temetkezéseinek a meghatározása és a temetkezések feldolgozása, vizsgálata volt.

A nagy mennyiségű adat miatt elengedhetetlen volt egy adatbázis létrehozása. A nagyfelületű ásatásokkal megindult információ dömpinggel rengeteg adat áll rendelkezésünkre, azonban ezek kezelése a mai napig várat magára, illetve nem feltétlenül egységes, vagy teljes. Egy adatbázis egyik fontos kritériuma a könnyű, gyors és logikus kereshetőség lenne. Az eddigiekben a kutatásban ez csak részben valósult meg, például Barbaricum online felületén keresztül az adott korszak anyagára vonatkozóan. Ennek a felületnek is inkább az adatok egybe gyűjtése a célja még, mintsem azok rendszerezése, egységesítése és az elemzéshez való előkészítése, illetve az adatok könnyű lekérdezhetősége. Itt az online felület még a lelőhelynevek keresésében sem feltétlenül hibáktól mentes. Egy, a feldolgozás számára jól használható adatbázis keresési felületének képesnek kell lennie a komplex, többváltozós lekérdezések elvégzésére is, de, akár ennél egyszerűbb keresés is elegendő lenne. Jelenleg, ha összetettebb vizsgálat vagy matematikai feldolgozás szükséges egy anyag elemzéséhez, valószínűleg saját Excel-táblázatba kell kiexportálni az adatokat, illetve a saját anyagukra kell készíteni egyet, vagyis egyesével kell létrehozni és begépelni minden egyes lelőhely, minden egyes tárgytypusát és azok adatait, saját táblákba rendezve. Ez egyrészt rendkívül idő-és energia igényes folyamat, az adatok újbóli „átírásából” adódó hibalehetőségekről nem is beszélve.

Elemzésem során olyan technológiát szerettem volna használni, ami alkalmas a különféle dokumentumok – STR könyv, cikkek stb. – kezelésére. Az általam alkalmazott AI alapú módszert, tehát a különféle inputok és egyben a hatékonyság elősegítése is indokolta. Az AI egy új alapot képez a modern adatfeldolgozásra, amit szerettem volna a régészeti értékelésekbe is integrálni, egyúttal megtapasztalni annak előnyeit, buktatóit és pontosságának a korlátait is. Ebben a folyamatban sikerült létrehozni egy olyan feldolgozási módszertant, amely jól használható megoldást nyújt a régészeti anyagok feldolgozására, természetesen a rendszer hiányosságainak a figyelembevételével. Ez a módszer jól fejleszthető, könnyen kiegészíthető és többlépcsős, összetett lekérdezéseket is lehetővé tesz. Véleményem szerint, számtalan lehetőség rejlik az adatok ilyen típusú feldolgozásában, mely akár továbbfejlesztve

egy egységes, akár nagyobb régióra vagy országosan is kiterjesztett adatbázis alapjait is megteremtheti.⁸⁵⁹ Legnagyobb előnye elősorban az adatbevitel egységesítése és megkönnyítése, mely a tudományos feldolgozások során az egyik legtöbb idővel és energiával járó folyamat. Mindamellet ez alapvonásaiban a feldolgozás alapját is meghatározza. A verziókövetés segítségével lehetőség nyílik arra is, hogy végig kísérjük az anyagfeloldozás lépéseit. Például egy temetőről megjelent tanulmány és az STR könyv adatainak összefésülése is lehetséges, így minden információ a kutató rendelkezésére állhat.⁸⁶⁰

Az adatbázis lehetővé teszi a statisztikai vizsgálatok alkalmazását is, melyek nagymennyiségű adat komplex feldolgozásánál elengedhetetlen segítséget nyújtanak. A Nagy nyelvi Modellek használatával ez is könnyen beilleszthető a kutatásba és egyben lehetőséget ad arra, hogy programozói tudás nélkül megvalósítsunk összetett elemzéseket.⁸⁶¹

Disszertációmban a térség szarmata temetkezéseit és a társadalmi rétegződést, illetve a meghatározható elitcsoportot különítettem el. Az elit, illetve a legfelső társadalmi réteg meghatározását 2 fő szegmensből közelítettem meg:

1. temetkezési rítus,
2. leletanyag.

Majd ezek együttes vizsgálatával sikerült egy legfelső csoportot elkülöníteni. Egy pontrendszer keretében osztályoztam a sírokat, melynek megalkotása során igyekeztem egy objektív skálát létrehozni, amire egyrészt azért volt szükség, hogy az anyag feldolgozása során a bennem kialakult prekoncepciók ne tudják befolyásolni az eredményt, másrészt így alapja lehet egy általános módszertannak, amit más régiókra is adaptálni lehet.⁸⁶² A két szempontú megközelítésre azért volt szükség, hogy külön lehessen elemezni és értelmezni a temetkezési rítust és a leletanyagot, valamint később azok viszonyát. Beigazolódtott a módszer, mivel rámutatott arra, hogy e két komponens nem feltétlenül kell, hogy együtt járjon a legmagasabb társadalmi csoportok temetkezéseiben, még a elitnél sem. Ez szembeállítható például a keleti területek, illetve a Mordvinsteva által vizsgált Volga–Don régió elittemetkezéseivel,⁸⁶³ ahol ennek a két feltételnek az együttes megjelenésével határozható meg az elit, illetve annak

⁸⁵⁹ Természetesen ehhez rengeteg további feltétel, fejlesztés és munka szükséges.

⁸⁶⁰ További előnye, hogy ez nem kötődik egy adott nyelvhez, tehát bármilyen nyelven készült cikk és dokumentáció feldolgozhatóvá válik. Természetesen szakmai ellenőrzés mellett.

⁸⁶¹ Sok program létezik már a statisztikai módszerek használatára, azonban ezek nagyrészt egy problémára fókuszálnak továbbá nem feltétlenül egységes a bemenetük és kimenetüket is értékelni kell.

⁸⁶² Ebben az esetben azonban mindenképp szükségesek lennének apróbb változtatások, igazodva az anyag tulajdonságához, azonban az alapot már ez a rendszer biztosítja. Mindemellet meg kell említeni, hogy jelen kutatásban nem végeztem másodlagos értékeléseket, mint pl. együtt járó leletanyagok vizsgálata stb., mivel a cél az alap kidolgozása volt, továbbá ezzel együtt az elemzés már szétfeszítette volna jelen dolgozat keretét. A régió anyagának mélyebb értelmezéséhez azonban a későbbiekben szükségesnek tartom ezt az irányt is vizsgálni.

⁸⁶³ MORDVINSTEVA 2016.

legszűkebb rétege dízsír kategóriaként. A módszerrel megfoghatóak lettek azok a sírok, melyek rítusban nem emelkedtek ki, azonban leletanyagban (tárgyak és/vagy összeállítás stb.) igen és ennek a fordított esetei is kitűntek. Kiválóan szemlélteti ezt Csanádpalota–Sulyok-tanya 41/58. számú sírja⁸⁶⁴, ami bár rítusban kimagaslik, azonban leletanyagban nem mutat kiugró sajátosságokat.⁸⁶⁵

A társadalmi csoportok meghatározásához elengedhetetlen volt a temetkezések általános feldolgozása is, mind a rítus, mind a leletanyag szempontjából. A vizsgált kistáj szarmata temetkezéseinek elemzése rávilágít egy olyan komplex rituális rendszerre, amelyben a sírok fizikai kialakítása, a halottak elhelyezése és a sírok utólagos manipulálása szoros összefüggésben állt az elhunytak társadalmi státusával és nemi szerepével. A térség temetkezéseire alapvetően a téglalap alakú sírgödrök jellemzőek. Ezek tájolása a szarmatáknál általános D – É főirányt követte az esetek közel 80%-ban. Az átlagos sírmélység 66 cm volt, azonban a nemek szerinti megoszlásban jelentős különbségek figyelhetők meg. Míg a férfiakat átlagosan 80 cm-nél mélyebb, míg a nőket sekélyebb, 66 cm sírokba helyezték.

A rituális reprezentáció terén kitűnik a nők dominanciája, azonban a „kis esetszám” miatt tényleges megállítást egyelőre nem lehet levonni. Mindazonáltal, a női temetkezések esetén a rítus kisebb szerepet kapott az általam vizsgált mikrorégióban. A biológiai nemek közötti aszimmetria (38% nő, 19% férfi) mellett a női temetkezések rituális hangsúlyossága az árokkal kerített sírok esetében is megjelenik. A társadalmi elit tagozódását jelzik továbbá a síron belüli faépítmények, mint a halotti kerevetek, a kamra. Ezek a térség legnagyobb alapterületű sírjaihoz tartoztak. A koporsóhasználat általánosnak tekinthető a mikrorégióban, továbbá a ugyanez mondható el a halottak lepelbe csavarásáról is, amelynek meglétére a felhúzott vállak és a test mellett szorosan elhelyezkedő karok pozíciójából is lehetett következtetni.

Az általános rítus a háton fekvő, nyújtott testhelyzet volt, azonban több esetben dokumentáltunk rendellenesnek számító temetkezéseket (a legtöbb esetben a kezek és lábak eltérő helyzete. lásd. a halottak fektetése fejezetrészben), mint például a zsugorított testhelyzet, mely főként gyermekekre jellemző, vagy a hason fektetett pozíció.

A temetkezések bolygatásának elemzésekor tapasztalt 53,15%-os bolygatási ráta nem csupán egyszerű haszonszerző rablásként adatolható, hanem sok esetben rituális újranyitásként definiálható.

⁸⁶⁴ STR könyv alapján.

⁸⁶⁵ Bolygatatlan temetkezés, így kizárható, hogy a leletanyagból besorolt közepes kategóriát azzal lehetne magyarázni.

A körárkos, illetve árokkal keretelt temetkezések vizsgálata során a térségben is beigazolódtak Wiesznér Balázs megfigyelései,⁸⁶⁶ miszerint ezek a terek liminális zónákként és aktív rituális színhelyekként működtek. Az árkok déli bejárata környékén dokumentált állattáldozatok, mint a ló- és kutyamaradványok, valamint a deponált edénytöredékek a temetési rituálé és a halotti tor lezárásának mozzanatait reprezentálják.

A kistáj leletanyaga a Kárpát-medencei szarmata anyagi kultúra reprezentatív keresztmetszetét adja, ahol az egyes tárgytypusok eloszlása szoros összefüggést mutat az elhunytak biológiai nemével, korával és társadalmi státusával. A több, mint 27 000 darabos gyöngyanyag és a 311 fibula elemzése alapján, a női sírok rituális és leletanyag reprezentációja kitűnik a térségbe. A gyöngyviselet elemzése során jól elkülöníthető testtáj-specifikus kombinációkat lehetett azonosítani. A nyaki régióban a legváltozatosabb anyagú és színű darabok a jellemzőek, azonban a fehér-vörös és ennek kombinációja kiemelkedik. A karokon a kék üveggyöngyökből álló homogén karkötők regionális divatja figyelhető meg. A lábaknál pedig a tömeges az akár több száz darabos, jellemzően 6-8 sorból álló gyöngyhímzések, illetve a lábbeli vagy a ruhaszegély dekoratív kivarrása van jelen. A nemesfém anyagú vagy fóliás gyöngyök kizárólag a női elit sírjaiból adatolhatók.

Az érmek nagyrészt, Kr. u.2. századi ezüst denárok voltak, amiket a férfiaknál tarsolyba helyezve, a nőknél pedig olykor átfúrt mellékeltek a sírokba. A kizárólag női temetkezésekből előkerült tükrök, pixisek nem csupán pipereeszközök, hanem mágikus-apotropaikus tartalommal bíró tárgyak is voltak. E leletek gyakran figyelhetőek meg csengőkkel, kagyló- és csigafüggőkkel, melyek az övcsüngő díszeként is szolgáltak.

A térség fegyveres temetkezései közül kiemelkedik a hódmezővásárhely-kenyeréri 309. sír, amely egy robusztus, "nordikus" alkatú fegyveres férfi végső nyughelye. A sír elemei, mint például a sarkantyúk és a genetikai adatok alapján egy multikulturális elit réteg jelenlétére utal a Csongrádi-síkon.

A viseleti tárgyak közül a fibulák alkotják a legmeghatározóbb csoportot. A női sírokban a bronz- és ezüstfibulák uralkodnak, a férfiaknál pedig a vasfibulák használata a jellemző. A többfibulás viselet a „tehetősebb rétegek” esztétikai, de egyben reprezentációs eszköze volt, ahol a funkcionalitás mellett, a díszes darabok – például zománcos vagy aranylemezrántes korongfibulák – a felsőruházat hangsúlyos elemeiként szolgáltak.

Összeségében elmondható tehát, hogy a Csongrádi-sík területén a Kárpát-medencei szarmata hagyaték általánosnak tekinthető anyaga és rítusai aladatolhatóak túlnyomó

⁸⁶⁶ WIESZNER 2024.

többségben. Az egyedi vagy kiemelkedő jelenségek, illetve tárgyak és összeállítások minden esetben a magas társadalmi csoport, illetve az elit temetkezéseihez köthetőek, mint például az egyedi ékszerösszeállítás: egy ezüst opakgyönggyel kiegészített lunulával, 4 db bronz, dobozos csüngővel díszített ezüst torques, melyet egy egyedi ötkorongos fibula és egy még egy bronz T-fibula **(14. Tábla)** is kiegészített a viseletben Makó–Igási-járandó, 291. számú női sírjában.

A Csongrádi-sík szarmata temetkezési anyagainak komplex elemzése rávilágított arra, hogy a vizsgált közösségek rituális térhasználatára és tárgyi kultúrája egy rétegzett, belső dinamikával rendelkező társadalom képét mutatja. A rítus vizsgálata során kitűnik a női nem kiemelt rituális szerepe. A nők dominanciája nemcsak a demográfiai adatokban és a körárkos sírok magasabb arányában mutatkozott, de a leletanyag minőségében és mennyiségében is, minthogy a „díszesebb” fibulák, torquesek, a pixisek és a nemesfém gyöngyök szinte kizárólag a női temetkezésekhez kötődtek, melyet a gyöngyviselet tudatos, testtáj-specifikus alkalmazása tett teljessé, ami a regionális viseleti divatok mellett a státus és a korcsoport vizuális megnyilvánulásai is voltak.

A térségben összesen, a leletanyag alapján 47 sírt sikerült a társadalom magas csoportjába sorolni. A rítuselemekkel való szűkítés után megmutatkozik 10 olyan temetkezés, melyek mind a két eset legmagasabb csoportjába tartoztak. Az elitescsoportok és azok sírjainak vizsgálata rávilágított arra, hogy a szarmata elitet és társadalmat összetett statisztikai módszerekkel is vizsgálva sokkal árnyaltabb kép tárul elénk, mint az eddigiekben. Ez egyben indokot szolgáltat arra is, hogy érdemes lehet a szarmata elit fogalmát a politikai-szokrális hatalom és a gazdasági tőke szétválásának dinamikájában is vizsgálni. Ugyanakkor a kutatott mikrorégió mintegy 745 sírja csak egy szeletét mutatja ennek az összetett rétegződésnek. E kérdéskörnek a kibontására, igazolására és esetleges finomhangolására, valamint a regionális és időbeli eltérések esetleges megfigyelésére további, átfogó összehasonlító kutatásra van szükség.

Munkám során szembesültem azzal, hogy hajlamosak vagyunk az elit temetkezéseit unikális és kifejezetten reprezentatív megjelenéssel és rítussal összekötni, habár ez nem feltétlenül teljesül minden esetben. Ezért is volt indokolt számomra többek között egy olyan módszer megalkotása, mely alapvetően az objektivitásra törekszik, és megmutatja azokat az összefüggéseket is, melyek felett könnyen elsiklik a kutató. Ebből is látszik, hogy az elit vizsgálata egy rendkívül összetett feladat, melynek alapos elemzéséhez a statisztikai módszerek bevonása elengedhetetlen.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ács 1992** Ács Cs. (1992): Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. A Jósa András Múzeum Évkönyve 30–32, 97–112.
- Acsády–Nemeskéri 1970** Acsády Gy. – Nemeskéri J. (1970): History of Human Life Span and Mortality. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ajbabin–Chajredinova 2009** Ajbabin, A. I. – Chajredinova, E. A. (2009): Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe. Band 1. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 83. Mainz.
- Alemaný 2003** Alemany, A. (2003): Scythians, Sarmatians, Alans. The Archaeology and History of the Steppe Peoples. Cluj-Napoca.
- Alföldi 1942a** Alföldi A. (1942): A pesti oldal új urai. Aquincum a későrómai világban. In: Budapest története I. Szerk.: Szendy K. Budapest, 532–555.
- Alföldi 1942b** Alföldi A. (1942): Kelet-Magyarország a római korban. In: Magyar Szemle Kincsestára. Budapest.
- Alföldi 1943** Alföldi A. (1943): A régi pénzek tanúvallomása a honfoglalás előtti Magyarország történetéről. Numizmatikai Közlemények 42, 14–25.
- Alföldi 1954** R. Alföldi M. (1954): A rábakovácsi római ékszerlelet. Folia Archaeologica 6, 62–73.
- Almgren 1923** Almgren, O. (1923): Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen Formen. Mannus-Bibliothek 32. Leipzig.
- Andrzejowski–Bursche 1987** Andrzejowski, J. – Bursche, A. (1987): Archeologia Biblioteczna. Cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie stanowisko I w Wielbarku, woj. elbląskie. Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–1983, 233–277.
- Arkheologiya SSSR 1989** Arkheologiya SSSR. Stepi evropejskoj chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. Szerk.: Melyukova, A. I. Moskva 1989. (Megj: A gyűjteményes köteteknél az ArchÉrt kéri a szerkesztőt és a kiadás helyét).

- Arkheologiya USSR 1986** Arkheologiya Ukrainskoj SSR II. Szerk.: Artemenko, I. I. Kiev 1986.
- Aspöck 2008** Aspöck, E. (2008): What Actually is a ‘Deviant Burial’?: Comparing German-Language and Anglophone Research on ‘Deviant Burials’, In: Murphy E. (ed.) *Deviant Burial in the Archaeological Record* Oxford, UK; Oakville, USA: Oxbow.
- Aspöck 2011** Aspöck, E. (2008): Aspöck, E. (2011). Past ‘disturbances’ of graves as a source: Taphonomy and interpretation of reopened early medieval inhumation graves at Brunn am Gebirge (Austria) and Winnall II (England). *Oxford Journal of Archaeology*, 30/3, 299–324
- Axboe 2001** Axboe, M. (2001): Amulet Pendants and a Darkened Sun. On the Function of the Gold Bracteates and a Possible Motivation for the Large Gold Hoards. In: KVHAA Konferenser 51, 119–136.
- B. Nagy 1984** B. Nagy K. (1984): Az i. e. 1. – i. sz. 6. század. A dák és a szarmata–jazig uralom. In: Hódmezővásárhely története I. Szerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely, 190–213.
- Babolcsi 2004** Babolcsi A. (2004): Torquesek a szarmata kori temetkezésekben az Alföldön. Kézírtos szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Bachrach 1973** Bachrach, B. S. (1973): A History of the Alans in the West. From their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages. Minnesota Monographs in the Humanities 7. Minneapolis. (Megj: A kiadás helyét, Minneapolist pótoltam).
- Balogh 1998** Balogh Cs. (1998): A szarmata kori füstölőkről. Késő szarmata telep feltárása Dusnokon. In: A Népvándorlaskor Fiatal Kutatóinak 9. konferenciája. Szerk.: Petercsák T. – Váradi A. Eger, 27–42.
- Balogh 2015** Balogh Cs. (2015): Szarmata temető Makó-Igási járándóban – Sarmatian cemetery from Makó-Igási járándó (County Csongrád, Hungary). In: Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom, 2014. november 4–6. I. kötet. Szerk.: B. Tóth Á. – Molnár A. – Vida T. Budapest – Esztergom, 257–320.
- Balogh–Gulyás–Sóskuti 2009** Balogh Cs. – Gulyás Gy. – Sóskuti K. (2009): Bronzkori, vaskori és késő szarmata települések Óföldséak–Ürmösön. In: Nyomvonalba zárva.

Régészeti feltárások az M43-as autót és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged, 20–21.

- Balogh–Heipl 2010** Balogh Cs. – Heipl M. (2010): Szarmata temetőrészlet Balástya, Sós-páhalom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez. In: Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán. Szerk.: B. Fogas O. – Somogyvári Á. Szeged, 149–167.
- Barački 1961** Barački, S. (1961): Sarmatski nalazi iz Vršca. Rad Vojvođanskih Muzeja 10, 117–143. (Megj: Az ArchÉrt-ben általában elég a latin betűs cím, ha a folyóirat is így hivatkozik rá).
- Bârcă 2006** Bârcă, V. (2006): Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.). Cluj-Napoca.
- Bârcă 2014** Bârcă, V. (2014): Sarmatian vestiges discovered south of the Lower Mureș River. The graves from Hunedoara Timișană and Arad. Cluj-Napoca.
- Bârcă 2015** Bârcă, V. (2015): The roman imports in the sarmatian graves from the Banat. The bronze vessels. Ziridava. Studia Archaeologica 29, 183–222.
- Bârcă 2016** Bârcă, V. (2016): The dating of the Sarmatian grave at Sânnicolau Mare – Seliște (Timiș county, Romania) and the issue of the early Sarmatian entry and settlement of the Pannonian Plain. Ephemeris Napocensis 25 (2016), 7–66.
- Bârcă 2018** Bârcă, V. (2018): Notes on the use, dating and origin of the bucket-shaped pendants from the Sarmatian environment of the Great Hungarian Plain. Journal of Ancient History and Archaeology 5/2 (2018), 37–63.
- Bârcă–Grumeza 2014** Bârcă, V. – Grumeza, L. (2014): Sarmatian Burials in Coffins and Funerary Timber Features Recently Discovered in the Western Plain of Romania. Ephemeris Napocensis 24 (2014), 157–194.
- Batistić–Popadić 1985** Batistić–Popadić, D. (1985): Sarmatska nekropola Vojlovica-Pančevo. Rad Muzeja Vojvodine 29 (1985), 59–83.
- Beckmann 1973** Beckmann, B. (1973): Zu den kaiserzeitlichen Kapselanhängern in der Germania libera. Bonner Hefte zur Vorgeschichte 4 (1973), 13–20.

- Benedek 2020** Benedek A. (2020): Szarmata – római kereskedelem a Barbaricumban. BA szakdolgozat, PPKE BTK Régészettudományi Intézet. Budapest.
- Bene–Istvánovits–Kulcsár 2016** Bene Zs. – Istvánovits E. – Kulcsár V. (2016): Some characteristic types of Roman imports in Sarmatian Barbaricum of the Carpathian Basin (caskets decorated with metal mounts, bronze vessels, mirrors). In: *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jh. n. Chr. im Reich und im Barbaricum*. Szerk.: Quast, D. Bonn, 743–760.
- Bengio Y. et al. 2003** Bengio Y. et al.: A Neural Probabilistic Language Model”. *Journal of Machine Learning Research* 3 (2003) 1137–1155.
- Berecz–Vida 2011** Berecz K. – Vida T. (2011): A szíhalom-budaszögi szarmata–hun kori temető diadémjai. In: *Scythians, Sarmatians, Alans. The Archaeology and History of the Steppe Peoples*. Szerk.: Cojocaru, V. Cluj-Napoca, 2011.
- Bernát 2002** Bernáth P. (2002): Római katonai ellenőrzés a 4. században az Alföldön és a Csörsz-árokrendszer. *Sic Itur ad Astra* 14/2–3 (2002), 5–40.
- Bespalyi 1986** Bespalyj, E. I. (1986): The barrows imports excavated by the expedition of the Azov Regional Museum in 1979–1984. In: *Roman Imports in the Lower Don Basin*. Rostov-on-Don, 75–78.
- Bezuglov 1997** Bezuglov, S. I. (1997): Pozdnesarmatskie pogrebeniya v nizov'yakh Dona (po materialam raskopok 1980-kh gg.). *Gothica. Acta Musei Moraviae, Scientiae Sociales Supplementum* 82, 131–142.
- Bezenberger 1909** Bezenberger, A. (1909): Gräberfeld bei Abbau Thierberg, Kr. Osterode. *Prussia* 22 (1900–1904), 70–104.
- Bichir 1973** Bichir, G. (1973): *Cultura carpică*. București.
- Binford 1971** Binford, L. R. (1971): Mortuary practices: their study and their potential. In: *Social Dimensions of Mortuary Practices*. Ed.: Brown, J. A. *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25. Washington, 6–29.
- Bíró 1994** Bíró T. M. (1994): The Bone Objects of the Roman Collection. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Archaeologica* 2. Budapest.

- Blumel–Guillemot 2009** Blumel, B. – Guillemot, M. (2009): Szimbólumok lexikona. Budapest.
- Bobrovskaja 2001** Bobrovskaja, O. V. (2001): Belt amulet sets in the female costume of the Cherniakhov Culture. In: International connections of the Barbarians Basin in the 1st – 5th centuries A.D. Szerk.: Lamiová-Schmiedlová, M. – Poláček, L. Nitra, 221–226.
- Bóna 1991** Bóna I. (1991): A hunok és nagykirályaik. Budapest.
- Borzsák 1998** Borzsák I. (1998): Tacitus: Germania. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Borzsák István. Budapest.
- Bourdieu 1983** Bourdieu, P. (1983): Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: Soziale Ungleichheiten. Hrsg.: Kreckel, R. Soziale Welt, Sonderband 2. Göttingen, 183–198.
- Bozsik 2003** Bozsik K. (2003): Szarmata sírok a Kiskundorozsma-subasai 26/78. lelőhelyen. In: Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét, 97–106.
- Böhme 1972** Böhme, A. (1972): Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel. Saalburg. Jahrbuch 29. Berlin, 5–112.
- Brandt 1960** Brandt, J. (1960): Das Urnengräberfeld von Preetz in Holstein. 2. – 4. Jahrhundert nach Christi Geburt. Offa-Bücher 16. Neumünster.
- Brather 2004** Brather, S. (2004): Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 42. Berlin – New York.
- Budinský-Krička – Lamiová-Schmiedlová 1990** Budinský-Krička, V. – Lamiová-Schmiedlová, M. (1990): A late 1st century B.C. – 2nd century A.D. cemetery at Zemplín. Slovenská Archeológia 38/2, 245–348.
- Bursche – Chowaniec 2001** Bursche, A. – Chowaniec, R. (2001): Puzderko brązowe z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie, pow. pasłęcki. In: Officina archaeologica optima. Szerk.: Meyer, M. Warszawa, 41–45.
- Bursche – Okulicz-Kozaryn 1999** Bursche, A. – Okulicz-Kozaryn, J. (1999): Groby z monetami rzymskimi na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Weklicach koło

- Elbląga. In: *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*. Szerk.: Andrzejowski, J. Warszawa, 141–163.
- Childe 1956** Childe, V. G. (1956): *Piecing Together the Past: The Interpretation of Archaeological Data*. London.
- Cociș – Bârcă 2013** Cociș, S. – Bârcă, V. (2013): The Workshops and Production of “Sarmatian” Brooches (Almgren Group VII, Series I). *Dacia N.S.* 57, 147–162.
- Cociș – Bârcă 2014** Cociș, S. – Bârcă, V. (2014): The “Sarmatian” brooches (headknob and full catchplate variant, Almgren group VII, series I) in the Dacia province and the barbarian environment of the Tisza river basin. *Dacia N.S.* 58, 189–214.
- Cociș 2004** Cociș, S. (2004): *Fibulele din Dacia Romană*. Cluj-Napoca.
- Czarnecka 2010** Czarnecka, K. (2010): Metalowe pojemniczki tzw. Amulettendose w europejskim Barbaricum. In: *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*. Szerk.: Bednarczyk, J. – Romańska, A. *Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina 2*. Łódź – Warszawa, 229–238.
- Czékus 1997** Czékus G. (1997): Anthropological presentation of skeletons from the Verušica (Vojvodina, Yugoslavia) cemetery from the Sarmatian age (4th–5th centuries). *Acta Biologica* 42, 17–24.
- Csányi 2020** Csányi T. (2020): Római–szarmata diplomácia a 2. században. *Hadtudományi Szemle* 13/4, 25–42.
- Csordás 2026** Csordás R. (2026): Hát újra találkozunk... A sírfelnyitás kutatómódszertanának kérdései kora középkori példák alapján, *Archeológia Értesítő* 2026, 1–22.
- Daicoviciu C. 1939** Compte rendu: A. Alföldi, Die Roxolanen in der Walachei (Vortrag, gehalten au dem 6. internationalen Kongress für Archaeologie in Berlin 1939, 528–538.) *Dacia* 7–8, 1941, 459–463.
- Daicoviciu C. 1942** Bănatul și iazigii. *Apulum I* (1939–1942), 1942, 98–109.
- Dévai 2012** Dévai K. (2012): Római kori üvegek a tiszántúli szarmata sírokból. Gödöllő.
- Dévai 2025** Dévai K. (2025): Üvegedények a szarmata Barbaricumban. (Megjelenés alatt / Kézirat).

- Dinnyés 1975** Dinnyés I. (1975): Az S alakú koporsókapcsok használatáról. *Studia Comitatensia* 3, 61–77.
- Dinnyés 1980** Dinnyés I. (1980): II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. *Studia Comitatensia* 9, 187–237.
- Dinnyés 2011** Dinnyés I. (2011): A kvád és a szarmata településterület viszonya a császárkorban Pest megye ÉK-i részén. In: „Fél évszázad terepen.” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest, 279–286.
- Dinnyés 2014** Dinnyés I. (2014): Korai szarmata síremlékek Ócsáról és Albertirsáról. In: *Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében.* Szerk.: Tari E. – V. Székely Gy. Szentendre, 95–106.
- Dobos 2014** Dobos A. (2014): Plunder or ritual? The phenomenon of grave reopening in the row-grave cemeteries from Transilvania (6th-7th centuries). In: M. Gligor (Ed.): *Archaeoethanatology.* Cluj.Napoca, 2014. 135–162.
- Dzigovszkij 1993** Dzigovszkij, O. M. (1993): Sarmaty na zahode stepovogo Prichernomor'ya naprykinci I st. do n.e. – pershij polovini IV st. n.e. Kiev.
- Earle 1997** Earle, T. (1997): *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory.* Stanford University Press, Stanford.
- Eggers – Stary 2001** Eggers, H.-J. – Stary, P. (2001): Funde der vorrömischen Eisenzeit, der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern. *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns* 38. Lübstorf.
- Elschek 2012** Elschek, K. (2012): Sekundäre Romanisierung der Germanen an der unteren March im Limesvorfeld von Carnuntum und ein neues germanisches Fürstengrab der „Lübsow-Gruppe“ aus Zohor. *Archaeologica Austriaca* 96, 71–94.
- Elschek 2017** Elschek, K. (2017): Bratislava-Dúbravka. Im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung. *Archaeologica Slovaca Monographiae* 29. Nitra.
- Ethelberg et al. 2000** Ethelberg, P. – Lund Hansen, U. – Demant, I. – Bennike, P. – Alexandersen, V. – Hatting, T. – Adomat, A. – Nebrich, G. (2000): Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n. Chr. auf Seeland. *Nordiske Fortidsminder, Serie B* 19. København.

- Facsády 2003** Facsády A. (2003): Római ékszerek. *Ókor* 2/4, 31–37.
- Facsády 2007** Facsády A. (2007): A nők ábrázolásának ikonográfiája az aquincumi sírköveken. *Budapest Régiségei* 41, 21–43.
- Farkas 1998** Farkas Cs. (1998): Korai szarmata temető aranyleletes sírjai Füzesabony határából. (Újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez.) In: Jazigok, alánok, roxolánok. Szerk.: Havassy P. Gyula, 67–81.
- Farkas 2000** Farkas Cs. (2000): Kora szarmata sírok Füzesabony határában (Füzesabony–Kastély dűlő I.). In: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak kilencedik konferenciája. Szerk.: Petercsák T. – Váradi A. Eger, 15–50.
- Fehér – Kovács 2003** Fehér B. – Kovács P. (2003): Az ókori Pannonia történetének forrásai I. Korai földrajzi szerzők. A római hódítás kora (Kr. u. 54-ig). *Fontes Pannoniae Antiquae* 1. Budapest.
- Fehér – Kovács 2004** Fehér B. – Kovács P. (2004): Pannonia története Kr. u. 54–166 közt. *Fontes Pannoniae Antiquae* 2. Budapest.
- Fejős 2001** Fejős B. (2001): Az alán és az ász név összefüggése a középkori forrásokban. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk.: Márton A. Budapest, 7–14.
- Fitz 1974** Fitz J. (1974): Adatok Pannónia pénzforgalmának alakulásához Vespasianus trónralépéséig. *Numizmatikai Közlemények* 72–73 (1974), 15–25.
- Fodor 1997a** Fodor I. (1997a): Hajdúdorog–Csárdadomb. Szarmata temetkezések a II–III. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczky P. – Tari E. – Sz. Máthé M. Budapest, 110–113.
- Fodor 1997b** Fodor L. (1997b): Szihalom–Budaszög. Késő szarmata–kora népvándorlás kori temető a IV–V. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczky P. – Tari E. – Sz. Máthé M. Budapest, 120–123.
- Fodor 1998** Fodor L. (1998): Nőuralom a steppén? (A szarmata fegyveres női sírokról.) *Studia Varia* 1 (1998), 57–62.
- Freire-Marreco 1908** Freire-Marreco, B. (1908): Charms and amulets. In: *Encyclopaedia of Religion and Ethics* III. Szerk.: Hastings, J. Edinburgh, 392–472.
- Fried 1967** Fried M. H. (1967): *The evolution of political society*. New York.
- Gabler 2006** Gabler D. (2006): *Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiája*. Budapest.

- Gallina 1997** Gallina Zs. (1997): Szarmata temető Kiskunfélegyháza–Kővágóéren (M5 autópálya 147. lelőhely). Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995–1996, 61–77.
- Gallina 1999** Gallina Zs. (1999): Késő szarmata temetőrészlet Kiskunfélegyháza–Kővágóéren. Adalék a szarmata sírszerkezetek és a korabeli sírablások kérdéséhez. In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozájának előadásai. Szerk.: Gulyás Gy. Veszprém, 7–27.
- Garam–Vaday 1990** Garam É. – Vaday A. (1990): Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1990), 171–219.
- Gáspár 1971** Gáspár D. (1971): Spätrömische Kästchenbeschläge in Pannonien. *Archaeologiai Értesítő* 98, 48–83.
- Gáspár 1986** Gáspár, D. (1986): Römische Kästchen aus Pannonien. *Antaeus* 15. Budapest.
- Gazdapusztai 1960** Gazdapusztai Gy. (1960): Dák-szarmata kapcsolatok az Alföldön. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960. Szeged, 45–54.
- Gindele 2010/11** Gindele R. (2010/11): A császárkori és kora népvándorlás kori anyagi kultúra fejlődésének aspektusai Északnyugat-Románia területén. In: Erdély a római hódítás után. Szerk.: Gindele R. – Istvánovits E. – Kulcsár V. Budapest, 205–248.
- Gindele 2017** Gindele R. (2017): Rómaiak, szarmaták, germánok és az Ördög-árok. *Sugarút* 3/1 (2017), 89–92.
- Gopkalo 2008** Gopkalo, O. (2008): *Busyny i podveski chernyakovskoy kul'tury*. Kiev.
- Grumeza 2013a** Grumeza, L. (2013): Roman Beads Found in Tibiscum. In: *Archaeological Small Finds and Their Significance. Proceedings of the Symposium Costume as an Identity Expression*. Szerk.: Cociș, S. Cluj-Napoca, 139–158.
- Grumeza 2013b** Grumeza, L. (2013): Beads in Sarmatian context: the status of research and their archaeological potential. *Ephemeris Napocensis* 23, 245–259.
- Grumeza 2014** Grumeza, L. (2014): Sarmatian cemeteries from Banat (late 1st – early 5th centuries AD). Cluj-Napoca.
- Grumeza 2019** Grumeza, L. (2019): ‘Sarmatian’ Identities in Crimea: A Survey of Recent Literature. *Advances in Ancient Black Sea Studies: Historiography, Archaeology and Religion* (2019), 199–231.

- Grumeza 2020** Grumeza, L. (2020): „Jazig szarmata leletek a Bánságból” 80 évvel később. In: *Istvánovits E. – Kulcsár V. (Szerk.): Párducz III. Konferencia Párducz Mihály (1908–1974) emlékére*. Szeged-Nyíregyháza, 33–49.
- Grumeza et al. 2013** Grumeza, L.–Ursuțiu, A.–Cupos, G., (2013): *Arad „Barieră”. Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică / Arad „Barieră”. Rescue Excavation in a Sarmatian Period Site*. Cluj-Napoca.
- Grumeza–Ursuțiu 2016** Grumeza, L.–Ursuțiu (2016): *Funerary circular Ditches discover on the Line of the Nădlac-Arad Motorway, Sites Nădlac 3 M North and 4 M*. *ArhMold* 39, (2016), 195–214.
- Gugujev 1992** Gugujev, V. K. (1992): Kobyakovo barrow 10 (the burial of a Sarmatian noblewoman). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 1/2, 169–205.
- Gulyás 2011** Gulyás Gy. (2011): Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *Studia Comitatus* 31, 125–253.
- Gulyás 2012** Gulyás Gy. (2012): Szarmata temetőrészletek Makó környékéről. (Csongrád megye). Évkönyv és jelentés a KÖSZ 2009. évi feltárásairól (2012), 253–296.
- Gulyás 2014** Gulyás Gy. (2014): Késő szarmata temetőrészletek Óföldséak–Ürmös II. lelőhelyen (M43-as autópálya 10. lelőhely). A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 56, 15–107.
- Gulyás 2015** Gulyás Gy. (2015): A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban. *Hadak útján* 24 (2015), 129–163.
- Gulyás–Sóskúti 2017** Gulyás Gy. – Sóskúti K. (2017): Bolygatott szarmata sírok a Duna–Tisza közén. In: *Hatalmi központok a magyar alföldön a római korban*. Szerk.: Kiss P. A. Szeged.
- Hajredinova 2002** Hajredinova, E. A. (2002): *Alanskie diademy iz Kryma*. *Rossiyskaya Arkheologiya* (2002) 1, 131–143.
- Hampel 1894** Hampel J. (1894): A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtár gyarapodása. *Archaeológiai Értesítő* 14, 184–187.
- Härke 1997** Härke, H. (1997): *Material Culture as Myth: Weapons in Anglo-Saxon Graves*. In: *The Archaeology of Social Boundaries*. Szerk.: Stark, M. T. Washington, 119–127.

- Harmatta 1970** Harmatta J. (1970): Studies in the History and Language of the Sarmatians. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica 13. Szeged.
- Herdick 2001** Herdick, M. (2001): Mit Eisen gegen die Angst. Überlegungen zur Interpretation vor- und frühgeschichtlicher Mineralien-Amulette und Bemerkungen zu einer Gruppe merowingerzeitlicher Kugelhänger. Concilium Medii Aevi 4 (2001), 1–47.
- Hodder 1984** Hodder, I. (1984): Burials, houses, women and men in the European Neolithic. In: Ideology, Power and Prehistory. Eds.: Miller, D. – Tilley, C. New York – Cambridge, 51–68.
- Hollack–Peiser 1904** Hollack, E. – Peiser, F. E. (1904): Das Gräberfeld bei Moythienen. Königsberg.
- Horváth 2009** Horváth L. (2009): Kelta agyagsörgő Nagyrécséről. Zalai Múzeum 18, 33–38.
- Hrnčiarik–Kuzmová 2016** Hrnčiarik, E. – Kuzmová, K. (2016): Evidence of trade and exchange during the Roman Period in Barbaricum (territory of Slovakia). In: Die Barbaren Roms. Inklusion, Exklusion und Identität im Römischen Reich und im Barbaricum (1.–3. Jahrhundert n. Chr.). Szerk.: Henrich, P. – Miks, C. – Rau, O. – Scharf, A. Konstanz, 149–162.
- Hullám 2012** Hullám D. (2012): Római császárkori temetkezések Kántorjánosi és Pócspetri határában. In: Ante viam stratam: a Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Szerk.: Papp A. Budapest, 351–394.
- Ioniță 1969** Ioniță, I. (1969): Joachim Werner: Herkuleskeule und Donar-Amulett. Dacia 13, 555–559.
- Istvánovits 1991** Istvánovits E. (1991): Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85-2, 29–54.
- Istvánovits 1993** Istvánovits, E. (1993): Das Gräberfeld aus dem 4.–5. Jahrhundert von Tiszadob–Sziget. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 45, 91–146.

- Istvánovits 1998a** Istvánovits E. (1998a): Adatok az Észak-Alföld 4. század végi – 5. század eleji lakosságának etnikai meghatározásához. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 4, 309–324.
- Istvánovits 1998b** Istvánovits E. (1998b): A szarmaták és a kos. Adatok a Kárpát-medence szarmatáinak hitvilágához. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 39–40 (1997/98), 135–151.
- Istvánovits–Kulcsár 1993** Istvánovits E. – Kulcsár V. (1993): Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2, 9–58.
- Istvánovits–Kulcsár 1994a** Istvánovits E. – Kulcsár V. (1994a): IV. századi éremmel keltezett sírok a kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. In: A numizmatika és a társtudományok. Szerk.: Somogyvári Á. Szeged, 69–85.
- Istvánovits–Kulcsár 1994b** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (1994b): New archaeological phenomena in the ethnical picture of Eastern Hungary after the Marcomannic – Sarmatian war. Specimina Nova 9 (1993) [1994], 27–35.
- Istvánovits–Kulcsár 1994c** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (1994): Roman and Germanic elements in the armament of the barrow-graves of the 2nd–3rd centuries A.D. in the Great Hungarian Plain. In: Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Szerk.: Friesinger, H. – Tejral, J. – Stuppner, A. Brno – Lublin, 405–416.
- Istvánovits–Kulcsár 1997** Istvánovits E. – Kulcsár V. (1997): Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 37–38 (1995–1996) [1997], 153–188.
- Istvánovits–Kulcsár 1999** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (1999): Sarmatian and Germanic People at the Upper Tisza Region and South Alföld at the Beginning of the Migration Period. In: L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations. Szerk.: Tejral, J. Brno, 67–94.
- Istvánovits–Kulcsár 2000** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2000): Some Considerations about the Religion, Tribal Affiliation and Chronology of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain. Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli 58/1–2, 193–228.

- Istvánovits–Kulcsár 2001** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2001): Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior. In: International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. Jóna András Múzeum Kiadványai 47. Nyíregyháza, 105–113.
- Istvánovits–Kulcsár 2002a** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2002a): The history and perspectives of the research of the Csörsz Ditch ('Limes Sarmatiae'). In: Limes XVIII. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies. BAR International Series 1084. Oxford, 625–628.
- Istvánovits–Kulcsár 2002b** Istvánovits E. – Kulcsár V. (2002b): Csát a szarmata viseletben és a temetkezési rítusban. A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve 44, 95–111.
- Istvánovits–Kulcsár 2003** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2003): Some traces of Sarmatian–Germanic contacts in the Great Hungarian Plain. In: Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Szerk.: Carnap-Bornheim, C. von. Neumünster, 227–238.
- Istvánovits–Kulcsár 2006** Istvánovits E. – Kulcsár V. (2006): Szarmata nemzetségjelek a Kárpát-medencében. Arrabona 44/1, 175–186.
- Istvánovits–Kulcsár 2011a** Istvánovits E. – Kulcsár V. (2011a): Satana and other: Priestesses, Witches and Queens. Matriarchy in the Sarmatian society? Römisch-Germanisches Zentralmuseum – Tagungen 10, 201–218.
- Istvánovits–Kulcsár 2011b** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2011b): From the Crimea to Scandinavia via the Great Hungarian Plain: traces of Germanic-Sarmatian contacts on the basis of finds of spherical pendants and of other phenomena. In: Inter ambo maria. Contacts between Scandinavia and Crimea in the Roman Period. Szerk.: Panasiewicz, A. – Jakuszowice, W. M. Kristiansand – Simferopol, 80–90.
- Istvánovits–Kulcsár 2013a** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2013a): The “upper class” of the Sarmatian society in the Carpathian Basin. In: Macht des Goldes, Gold der Macht – Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Szerk.: Hardt, M. – Heinrich-Tamáška, O. Weinstadt, 195–209.
- Istvánovits–Kulcsár 2013b** Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2013b): Sarmatians or Germans: influence or ethnic presence? Old problem – new hypotheses. In: Inter ambo maria.

Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea. Szerk.: Stanciu, I. Cluj-Napoca, 146–153.

Istvánovits–Kulcsár 2014 Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (2014): Sarmatian archery in the Carpathian Basin – revisited. In: *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin.* Szerk.: Madyda-Legutko, R. – Judycka, J. Kraków, 143–149.

Istvánovits–Kulcsár 2017 Istvánovits E. – Kulcsár V. (szerk.) (2017): *Az Egységes Múzeumi Információs Rendszer Szarmata Adatbázisa. Egy tematikus régészeti adatbázis felépítésének és hasznosításának tanulságaiból.* Budapest.

Istvánovits–Kulcsár 2018 Istvánovits E. – Kulcsár V. (2018): „...aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósa András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza – Szeged.

Istvánovits–Kulcsár 2022 Istvánovits E. – Kulcsár V. (2022): Egy újabb fibulavariáns az alföldi szarmatáknál. In: *Artificia Mirabilia. Tanulmányok Vaday Andrea tiszteletére.* Szerk.: Takács M. – Masek Zs. – Samu L. – Vida T. Budapest, 319–331.

Istvánovits–Kulcsár–Bornheim 2006 Istvánovits E. – Kulcsár V. – Carnap-Bornheim, C. von (2006): The barbarian warrior burial from Tiszalök-Rázompusztá in the 3rd century history of the Upper Tisza Region. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 36, 91–110.

Istvánovits–Kulcsár–Mérai 2011 Istvánovits, E. – Kulcsár, V. – Mérai D. (2011): Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. In: *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums.* Szerk.: Bemmman, J. – Hegewisch, M. Bonn, 355–369.

Jankuhn 1973 Jankuhn, H. (1973): Axtkult. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 1. Szerk.: Hoops, J. Berlin – New York, 562–566.

Juhász 1978 Juhász I. (1978): Szarmata temető Endrődön (Sarmatisches Gräberfeld in Endröd). *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5, 87–112.

Juhász 2011 Juhász L. (2011): A békésszentandrási érmes fejdísz. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 53, 215–226.

- Kapcsos 2022** Kapcsos N. (2022): A Maros alsó szakasza szerepének elemzése a késő császárkorban és a hunkorban az írott és a régészeti források tükrében. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Khrapunov 2005** Khrapunov, I. N. (2005): A New Account on the Contacts between the Sarmatians and the Germans in Crimea (on the materials of the new excavations of the cemetery of Neyzats in 2001). In: *Europa Barbarica. Ćwierćwiecze archeologii w Masłomęczu*. Szerk.: Kokowski, A. Lublin, 185–197.
- Klevnäs et al. 2021** Klevnäs, A., –Aspöck, E., –Noterman, A. A., –van Haperen, M. C. –Zintl, S. (2021): „Reopening graves in the early Middle Ages: from local practice to European phenomenon”, *Antiquity*, 95(382), 1–22.
- Kokowski 1998** Kokowski, A. (1998): Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 78 (1997) [1998], 641–835.
- Kokowski 2001** Kokowski, A. (2001): Zur Herkunft einiger Amulette im Kreis der Gotenkultur. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. Nyíregyháza, 201–219.
- Komoróczy 2003** Komoróczy B. (2003): A barbár–római kapcsolatrendszer felbomlása az i. sz. II. században a Pannóniával szomszédos Barbarikumban. A markomann háborúk és előzményeik a régészeti források tükrében. Doktori disszertáció tézisei. ELTE, Budapest.
- Kontakt 2003** Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Szerk.: Carnap-Bornheim, C. von. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 1. Neumünster 2003.
- Kopavenko 1986** Kopavenko, G. T. (1986): Sarmatskoe pogrebenie I v. n. e. na yuzhnom Buge. *Sovetskaya Arkheologiya* (1986) 1, 245–248
- Korom 2018** Korom A. (2018): Korai szarmata női sír Dunakeszi határából. In: *Relationes rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Szerk.: Korom A. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 10. Budapest, 173–202.

- Kossack 1974** Kossack, G. (1974): Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagekraft. In: Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Szerk.: Kossack, G. – Ulbert, G. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Ergänzungsband 1. München, 3–33.
- Kossack 1974** Kossack, G. (1974): Prunkgräber. Bemerkungen zur Eigenschaften und Aussagekraft eines archäologischen Phänomens. In: Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für J. Werner. Hrsg.: Kossack, G. – Ulbert, G. München, 3–33.
- Kossack 1998** Kossack, G. (1998): Religiöses Denken in dinglicher Gestalt. Retrospektive und Ausblick. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, Abhandlungen NF 115. München.
- Kostenko 1983** Kostenko, V. I. (1983): Sarmatskie pamyatniki Dnepro-Donskogo mezhdurech'ya III v. do n. e. – III v. n. e. Dnepropetrovsk.
- Kostenko 1993** Kostenko, V. I. (1993): Sarmaty v Nizhnem Podneprov'e (po materialam Ust'-Kamenskogo mogil'nika). Dnepropetrovsk.
- Kovács – Vaday 1999** Kovács L. – Vaday A. (1999): On the problem of the marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Antaeus* 24, 247–277.
- Kovács 1912** Kovács I. (1912): A marosszentannai népvándorlás kori temető (Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna). *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* 3, 250–368.
- Kovács 2001** Kovács L. (2001): Jász kauricsiga-amulettek Magyarországon. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 43, 249–254.
- Kovács 2010** Kovács, P. (2010): Sarmatian Campaigns During the First Tetrarchy. *Anodos. Studies of the Ancient World* 10, 143–154.
- Kovács 2016** Kovács, P. (2016): Notes on the Pannonian foederati. In: *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés*. Szerk.: Wolff, C. – Faure, P. Paris, 2016.
- Kovpanenko 1986** Kovpanenko, G. T. (1986): Sarmatskoe pogrebenie I v. n. e. na Yuzhnom Buge. Kiev.

- Kőhegyi – Vörös 1992** Kőhegyi M. – Vörös G. (1992): 3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged–Algyőn. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1989/90-1, 63–116.
- Kőhegyi – Vörös 2001** Kőhegyi M. – Vörös G. (2001): A Madaras–Halmok szarmata temetőjének temetkezési szokásai. *Tisicum* 12, 143–152.
- Kőhegyi – Vörös 2011** Kőhegyi M. – Vörös G. (2011): Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged.
- Kőhegyi 1971** Kőhegyi M. (1971): Előzetes jelentés a Madaras–Halmok későszarmata–hunkori temetőjének ásatásáról. *Archaeológiai Értesítő* 99, 210–215.
- Kőhegyi 1982** Kőhegyi M. (1982): Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1982), 267–355.
- Kőhegyi 1994** Kőhegyi M. (1994): Sírrablás a magyarországi szarmatáknál. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged, 277–283.
- Kőhegyi–Vörös 2011** Kőhegyi M. – Vörös G. (2011): Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged.
- Krekovic 2009** Krekovic, E. (2009): Anfänge der germanischen Besiedlung in der Slowakei. In: Mitteleuropa zur Zeit Marbods. 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Szerk.: Salač, V. – Bemann, J. Praha – Bonn, 269–272.
- Kujáni 2014** Kujáni Y. (2014): Adatok a Maros–Körös közének 4–5. századi temetkezéseihez az apátfalvi temető alapján. – Contributions to the 4–5th century Funeral Rites in the Area between the Rivers Körös and Maros Based on Excavations in the Cemetery of Apátfalva. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Új folyam 1, 101–129.
- Kujáni 2015** Kujáni Y. (2015): Női és gyermekviselési elemek egy 4–5. századi dél-alföldi temetőben. Az amulettek jelentősége a paleopatológia tükrében. – Female and childcostume elements in the 4th–5th century cemetery from the Great Hungarian Plain Importance of the amulets in the light of paleopathology. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica* 2, 33–62.

- Kulcsár – Istvánovits 2019** Kulcsár, V. – Istvánovits, E. (2019): New Results in the Research on the Hun Age in the Great Hungarian Plain. Some Notes on the Social Stratification of Barbarian Society. In: Attila's Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period. Szerk.: Hardt, M. – Heinrich-Tamáska, O. – Hodíková, A. Budapest, 167–182.
- Kulcsár 1998** Kulcsár V. (1998): A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. Múzeumi Füzetek 49. Aszód.
- Kürti 2005** Kürti B. (2005): Szarmata temetőrészlet Kiskundorozsma–Subasárról (M5-26/78. lelőhely, Csongrád megye, 1998). A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 7, 85–109.
- Lányi 1990** Lányi V. (1990): Pénz. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk.: Mócsy A. – Fitz J. Budapest, 210–214.
- Sánchez 2007a** López Sánchez, F. (2007a): Római éremkibocsátás és a szarmata szövetségesek (68–175). A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 49, 89–113.
- Sánchez 2007b** López Sánchez, F. (2007b): The Sarmatians and their relations with Rome as evidenced by Roman coinage (A.D. 68–180): from an unstable alliance to a declared hostility. In: Scythians, Sarmatians, Alans. The Archaeology and History of the Steppe Peoples. Szerk.: Cojocaru, V. Cluj-Napoca, 2007.
- Löffler–Borsódi 2019** Löffler Zs.–Borsódi E. (2008): Szarmata temetőrészlet Makó–Vöröskereszt II. lelőhelyen / A Sarmatian cemetery at Makó–Vöröskereszt II. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve *Új folyam* 6, 2019, 69–80.
- Mann 1986** Mann, M. (1986): The Sources of Social Power. Volume 1: A History of Power from the Beginning to AD 1760. Cambridge.
- Maráz 2009** Maráz B. (2009): Császárkori település és temetkezések. Budapest XVII. ker., Rákosszaba, Major-hegy dél (M0 BP02 lelőhely). In: Budapest peremén. A Budapesti Történeti Múzeum régészeti kutatásai az M0 autópályát nyomvonalán (Keleti szektor) 2004–2006. Szerk.: Zsidi P. Budapest, 2009.
- Marczenko 1995** Marczenko, I. I. (1995): A Kubány-vidék szarmata katakombái. *Studia Archaeologica* 1, 303–324.
- Marcsik 2011** Marcsik A. (2011): Szarmaták az Alföldön. Újabb adatok a szarmata időszak embertani arculatához (Madaras–Halmok). In: Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi

- szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged, 419–444.
- Masek 2011** Masek Zs. (2011): Adatok a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra és az alföldi késő szarmata – hun kori kerámiaanyag kapcsolataihoz. In: Erdély a római hódítás után. Szerk.: Gindele R. – Istvánovits E. – Kulcsár V. Budapest, 249–292.
- Masek 2012** Masek Zs. (2012): Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában. In: Ante Viam Stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Szerk.: Papp A. Budapest, 179–342.
- Masek 2016** Masek Zs. (2016): Dák divat Pannonia határán? Az alföldi jazigok romanizációjának kezdeteihez. In: Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. – Orosz K. Budapest, 147–178.
- Melyukova 1962** Melyukova, A. I. (1962): Sarmatskoe pogrebenie iz kurgana u s. Oloneshty (Moldavskaya SSR). Sovetskaya Arkheologiya (1962) 1, 195–208.
- Merczi 2011** Merczi M. (2011): Római kori térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 17. Tata, 45–102.
- Merczi 2017** Merczi M. (2017): Római kori fibulák Perbálról. In: A budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok. Szerk.: Ottományi K. Budapest, 455–528.
- Méri 2000** Méri I. (2000): A középkori magyar falu régészeti kutatása. Szerk.: Kovács B. Budapest.
- Mészáros – Sóskuti 2005** Mészáros P. – Sóskuti K. (2005): Megjegyzések a szarmata kori sírbrólásokhoz. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében (2005), 117–132.
- Milleker 1897** Milleker B. (1897): Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkig I. Temesvár.
- Mócsy 1977** Mócsy A. (1977): Pannónia a késői császárkorban. Apollo Könyvtár 8. Budapest.
- Mogk 1911** Mogk, E. (1911): Amulette. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 1. Szerk.: Hoops, J. Strassburg, 80–82.

- Mordvintseva 2016** Mordvintseva, V. (2016): Barbarians of the North-Pontic Region and Their Contacts with Centres of the Antique Civilization from the 3rd Century BCE to the Mid 3rd Century CE (According to the Research of the Elite Barrows). In: *Mobility in Research of the Black Sea Region*. Szerk.: Cojocaru, V. – Rubel, A. Pontica et Mediterranea 6. Cluj-Napoca, 387–438.
- Mordvintseva 2021** Mordvintseva, V. (2019): “Sarmatian” elites of the Lower Volga-and-Don region from the 3rd BC to the Mid-3rd AD according to the burial complexes. *Anabasis 10* (2021), 237–275.
- Nagy 2005** Nagy M. (2005): Kora népvándorlás kori gyermeksírok amulettekkel Mártélyről (Csongrád megye). *Zalai Múzeum* 14, 97–127.
- Nagy 2023** Nagy M. (2023): A Budapest, XVII. Rákosszába, Péceli úti császárkori barbár temető I–II. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 8. Budapest.
- Natuniewicz-Sekuła – Okulicz-Kozaryn 2011** Natuniewicz-Sekuła, M. – Okulicz-Kozaryn, J. (2011): Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004). *Monumenta Archaeologica Barbarica* 17. Warszawa.
- Okulicz 1991** Okulicz, J. (1991): Das Gräberfeld von Weklice zur Besiedlungsgeschichte des Weichseldeltaraums in der römischen Kaiserzeit. *Archeologia* 40 (1989) [1991], 115–127.
- Oța 2013** Oța, L. (2013): The Sarmatians in the Roman Province of Moesia Inferior. Material Culture and Burial Rites. Cluj-Napoca.
- Oța 2020** Oța, L. (2020): Sarmatian Burials with Roman Imports from Wallachia. *Slovenská Archeológia* 68/2, 297–334.
- Oța–Șirbu 2020** Oța, L.– Șirbu, V. (2020): Funerals and Social Status at the Sarmatians from a Border Area - Wallachia and Moldavia, in Sebastian Matei (ed.) *Bronze and Iron Ages in Eurasia: Rituals and Grave Goods as Possible Markers of the Social Identity of the Dead*, *MOUSAIOS XXIII*, Buzău, 2020, 197– 219.
- Ouyang–Long et al 2022** Ouyang– Long, et al.: *"Training language models to follow instructions with human feedback."* *Advances in neural information processing systems* 35 (2022): 27730– 27744.

- Párducz 1931** Párducz M. (1931): A Nagy Magyar Alföld római kori leletei. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 7, 74–186.
- Párducz 1940** Párducz M. (1940): A szarmatakor emlékei Magyarországon I. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I. *Archaeologia Hungarica* 25. Budapest.
- Párducz 1942** Párducz M. (1942): Adatok a szarmata kori ötvösművesség ismeretéhez. *Archaeologiai Értesítő* 73, 310–319.
- Párducz 1944** Párducz M. (1944): A szarmatakor emlékei Magyarországon II. *Archaeologia Hungarica* 28. Budapest.
- Párducz 1948** Párducz M. (1948): Szarmata temető Hódmezővásárhely–Fehértón. *Archaeologiai Értesítő* 7–9, 283–290.
- Párducz 1950a** Párducz M. (1950): A szarmatakor emlékei Magyarországon III. *Archaeologia Hungarica* 30. Budapest.
- Párducz 1950b** Párducz M. (1950a): Szarmata sírok Tápiószelén. *Archaeologiai Értesítő* 77, 68–70.
- Párducz 1952** Párducz M. (1952): Újabb adatok a szarmata-germán érintkezések kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 79, 145–148.
- Párducz 1956** Párducz M. (1956): Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7, 139–182.
- Párducz 1957** Párducz M. (1957): Szkíta kori leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Archaeologiai Értesítő* 84, 16–23.
- Párducz 1958/59** Párducz M. (1958/59): Hunkori szarmata temető Szeged–Öthalmon. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958–1959, 71–99.
- Párducz 1959** Párducz M. (1959): Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11, 309–398. (Megj: Ebben szerepel Csongrád–Kenderföldek.
- Párducz 1968** Párducz M. (1968): Újabb hunkori leletek Csongrád megyében. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968, 27–33.
- Párducz 1972** Párducz, M. (1972): Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit von Bugac–Pusztaháza. / Hunkori szarmata temető Bugac–Pusztaházán. *Cumania* 1, 115–129.

- Párducz–Korek 1946/48** Párducz M. – Korek J. (1946/48): Germán befolyás a Maros–Tisza–Körös-szög késő szarmata emlékanyagában. *Archaeológiai Értesítő* 7–9, 291–316.
- Patay 2003** Patay R. (2003): Korai szarmata sír Mezőkövesdről. Előzetes jelentés a Patakra járó-dűlőben feltárt szarmata temetkezésekről. *Studia Archaeologica* 9, 135–143.
- Pavlović et al. 2022** Pavlović, T.,–Grumeza, L.–Roksandić, M., & Đurić, M.: Taking from the dead: Grave disturbance of Sarmatian cemeteries in the Banat region. *International Journal of Osteoarchaeology*, 32(4), 819–832.
- Péterfi 1993** V. Péterfi Zs. (1993): A Bátaszék–Kövesd-puszta későrómai temető. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 13, 47–168.
- Petru 1972** Petru, S. (1972): Emonske nekropole. Odkrite med leti 1901–1925. *Inventaria Archaeologica Slovenica* 1. Ljubljana.
- Pópity 2014** Pópity D. (2014): Egy szarmata temetőrészlet, valamint egy ismeretlen korú sír Makó–Mikócsa dűlőben (M43 autópálya 31. lelőhely). In: Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. *Opitz Archaeologica* 6. Budapest, 137–160.
- Pópity–Walter 2020** Pópity D. – Walter D. (2020): Előzetes beszámoló a Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhelyen végzett szarmata temető feltárásáról – Preliminary report on the excavation of the Sarmatian cemetery at Csanádpalota–Country Border, Motorway M43, Site 56. In: Párducz 111. Konferencia Párducz Mihály (1908–1974) emlékére. Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. Szeged, 135–152.
- Prohászka 2000** Prohászka P. (2000): Pannonia és a szlovákiai kvád barbarikum kereskedelmi kapcsolatai a leletek tükrében. In: A népvándorlaskor kutatóinak kilencedik konferenciája. Szerk.: Petercsák T. – Váradi A. Heves Megyei Régészeti Közlemények 2. Eger, 51–70.
- Quast 2009** Quast, D. (2009): Frühgeschichtliche Prunkgräberhorizonte. In: Aufstieg und Untergang: Zwischenbilanz des Forschungschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften“. Szerk.: Egg, M. – Quast, D. *Monographien des RGZM* 82. Mainz, 107–142.
- Radzińska-Nowak 2001** Radzińska-Nowak, J. (2001): Transkarpatische Kontakte der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur in der römischen Kaiserzeit am Beispiel der Funde aus der Siedlung in Jakuszowice, Gde. Kazimierza Wielka, Woiw.

- Świętokrzyskie. In: International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. Jóna András Múzeum Kiadványai 47. Nyíregyháza, 311–323.
- Riha 1979** Riha, E. (1979): Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst 3. Augst.
- Rózsa 2005** Rózsa Z. (2005): Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson – Erdőháti-halom lelőhelyen. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 7, 49–83.
- Salamon–Barkóczi 1970** Salamon Á. – Barkóczi L. (1970): Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. Alba Regia 11, 35–80.
- Samu–Vida 2022** Samu L. – Vida T. (szerk.) (2022): *Artificia mirabilia: tanulmányok Vaday Andrea tiszteletére.* Budapest.
- Sándor 2009** Sándor, J. (2009): Multi-step analysis of ancient remnants contained in a capsule from Szihalom–Budaszög. In: Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Szerk.: Siegmund, F. – Heinrich-Tamáska, O. Bonn, 281–286.
- Saxe 1970** Saxe, A. A. (1970): Social Dimensions of Mortuary Practices. Ph.D. dissertation, University of Michigan. Ann Arbor.
- Schaefer 1960** Schaefer, U. (1960): Anthropologische Untersuchung einiger Leichenbränder des Gräberfeldes. In: Das Urnengräberfeld von Preetz in Holstein. Szerk.: Brandt, J. Offa-Bücher 16. Neumünster, 93–111.
- Schilling–Bendő–Váczai 2015** Schilling L. – Bendő Zs. – Váczai T. (2015): Rangos szarmata temetkezés Szolnok–Szűcs-tanya lelőhelyről. – Ein sarmatisches Adelsgrab am Szolnok-Szűcs-tanya. In: Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Szerk.: Türk A. Budapest – Esztergom, 227–255.
- Schütz et al 2025** Schütz-Maróti–Tihanyi– Kiss P.–Nyerki–Gînguță–Török.: Unveiling the origins and genetic makeup of the "forgotten people": A study of the Sarmatian-period population in the Carpathian Basin. *Cell* 188, Supplemental Information.2025.
- Schwarcz 2009** Schwarcz D. (2009): Szarmata ékszerek a Kárpát-medencében. Tiszaföldvár–Téglagyár. Kéziratok szakdolgozat. ELTE BTK. Budapest.

- Service 1962** Service, E. R. (1962): Primitive social organization. An Evolunitary Perspective.. New York.
- Service 1975** Service, E. R. (1975): *Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution*. New York.
- Shchukin 1994** Shchukin, M. (1994): Shields, swords and spears as evidence of Germanic-Sarmatian contacts and Barbarian-Roman relations. In: Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Marburg – Lublin, 485–495.
- Siklósi 2010** Siklósi Zs. (2010): A társadalmi egyenlőtlenség nyomai a késő neolitikumban a Kárpát-medence keleti felén. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Simonenko 1981** Simonenko, V. (1981): Sarmaty v Srednem Podneprov'e. In: Drevnosti Srednego Podneprov'ya. Szerk.: Terenozhkin, A. I. Kiev, 52–69.
- Simonenko 2008** Simonenko, V. (2008): Römische Importe in sarmatischen Denkmälern des nördlichen Schwarzmeergebietes. Archäologie in Eurasien 25, 1–94.
- Simonenko 2011** Simonenko, V. (2011): Rimskij import u sarmatov Severnogo Prichernomor'ya. Kiev.
- Sóskuti 2009** Sóskuti K. (2009): Késő szarmata temetők és kora népvándorlás kori sírok Óföldséák–Ürmös I. lelőhelyen. In: Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autót és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szerk.: B. Fogas O. – Vajda L. Szeged, 22–23.
- Sóskuti 2012** Sóskuti K. (2012): Szarmata temetkezés Makó-Innenső Jángor 3. lelőhelyen (Csongrádmegye). In: J. Kavassy (Szerk.), Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól 2009. Budapest 2010, 109–169.
- Sóskuti 2013** Sóskuti K. (2013): Szórvány fémleletek az Óföldséák–Ürmösön (M43, 9–10. lelőhely) feltárt késő szarmata településrészletről. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 55, 499–522.
- lelőhelyről. In: Hadak Útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom, 2014. november 4–6. Szerk.: B. Tóth Á. – Molnár A. – Vida T. Budapest – Esztergom, 227–255.

- Sóskúti–Balázs–Rózsa 2012** Sóskúti K. – Balázs J. – Rózsa Z. (2012): A „szarmata kislány” hercegnő sírja az orosházi főtér alatt. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 8, 3–14.
- Sóskuti–Wilhelm 2006** Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G. (2006): „Sárkányok az Alföldön” I. Besimított szalagos testű figurális motívumok szarmata edényeken (tipológia és elterjedés). In: „Hadak útján...” XV. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XV. Összejövelete. Szerk.: Kisé Cseh J. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Tatabánya, 11–54.
- Steuer 1982** Steuer, H. (1982): *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Befundes.* Göttingen.
- Szalontai–Tóth 2000** Szalontai Cs. – Tóth K. (2000): Előzetes jelentés a Szeged–Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája.* Szerk.: Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Szeged, 59–78.
- Szebenyi 2015** Szebenyi, T. (2015): The manifestation of trade along the limes in the district of Aquincum towards the Sarmatian Barbaricum. In: *Rejuvenating Scholarship. Collection of Graduate School Studies in History.* Szerk.: Forisek, P. – Schrek, K. – Szendrei, Á. Műhelytanulmányok 3. Debrecen, 17–33.
- Szebenyi 2017** Szebenyi T. (2017): Római export vagy barbár import? Megjegyzések a szarmata–római kereskedelmi kapcsolatok jellegéhez a szarmata Barbarikum területére került kerámialeletek kapcsán. In: *Tavaszi szél III.* Szerk.: Keresztes G. Budapest, 504–515.
- Szebenyi 2021** Szebenyi, T. (2021): Imports and imitations: stamped pottery in the Sarmatian Barbaricum. *Anodos. Studies of the Ancient World* 2015/5 [2021], 227–236.
- Szekeres–Szekeres 1996** Szekeres L. – Szekeres Á. (1996): *Szarmata és IX. századi temetők Verusicsón.* Szabadka
- Szilágyi 2005** Szilágyi M. (2005): Bullák és amulettkaszulák az Aquincumi Múzeum gyűjteményében. *Budapest Régiségei* 39, 151–171.
- Szimonyenko 1994** Simonenko, A. V. (1994): *Sarmaty Tavrii.* Kiev.
- Szimonyenko 2009** Simonenko, A. V. (2009): *Sarmatskie vsadniki Severnogo Prichernomor'ya.* Szankt-Petyerburg.

- Szkripkin 1997** Szkripkin, A. S. (1997): Sarmaty: istoriya i kul'tura. Gothica. Acta Musei Moraviae, Scientiae Sociales Supplementum 82, 121–130.
- Szkripkin 2006** Szkripkin, A. S. (2006): Sarmaty. Volgograd.
- Tainter 1975** Tainter, J. A. (1975): Social Inference and Mortuary Practices: An Experiment in Numerical Classification Author(s), *World Archaeology*, Vol. 7, No. 1, Burial (1975), 1–15.
- Tainter 1978** Tainter, J. A. (1978): Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. In: *Advances in Archaeological Method and Theory*. Vol. 1. 1978. 105–141.
- Tejral 1999** Tejral, J. (1999): Die spätantiken militärischen Eliten am 4. und am 5. Jahrhundert. In: *Germanen beiderseits des Limes*. Szerk.: Fischer, T. – Precht, G. – Tejral, J. Köln – Brno, 169–192.
- Thrane 1973** Thrane, H. (1973): Amulett. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 1. Szerk.: Hoops, J. Berlin – New York, 268–269.
- Tret'yakov 1961** Tret'yakov, P. N. (1961): Pamyatniki zarubinskoy kul'tury. Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR 70. Moskva – Leningrad.
- Turner 1991** Thrane, H. (1991): *The ritual process Structure and Anti-structure*. New York.
- Vaday 1970** Vaday A. (1970): Szolnok megye római kori pénzforgalma. *Jászkunság* 16/3, 130–138.
- Vaday 1980** Vaday A. (1980): Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–1979) [1980], 309–324.
- Vaday 1982/83** Vaday, A. (1982/83): Das Gräberfeld der Jazyges Metanastea in Mezőcsát–Hörcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13, 167–188.
- Vaday 1985a** Vaday A. (1985a): Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37, 345–389.
- Vaday 1985b** Vaday A. (1985b): A bagi lelet. Újabb adat a késő szarmata besimított kerámia kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő* 112, 25–35.

- Vaday 1989** Vaday A. (1989): Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. Budapest.
- Vaday 1990/91** Vaday, A. (1990/91): The Dacian Question in the Sarmatian Barbaricum. *Antaeus* 19–20, 75–83.
- Vaday 1994** Vaday, A. (1994): Late Sarmatian Graves and their connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia* 42/1, 105–124.
- Vaday 1995/96** Vaday A. (1995/96): Szarmata temetőrészlet Kompolton. *Agria* 31–32, 5–62.
- Vaday 1997a** Vaday A. (1997a): Kompolt–Kistértanya. Szarmata temető és telep a II–V. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczky P. – Tari E. – Sz. Máthé M. Budapest, 93–98.
- Vaday 1997b** Vaday A. (1997b): Atipikus szarmata telepjelenség a Kompolt–Kistértanya 15. lelőhelyén. *Agria* 33, 77–107.
- Vaday 1998** Vaday A. (1998): Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: *Jazigok, alánok, roxolánok*. Szerk.: Havassy P. Gyula, 117–143.
- Vaday 2001** Vaday, A. (2001): Military system of the Sarmatians. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. Nyíregyháza, 171–193.
- Vaday 2003a** Vaday A. (2003a): A szarmata Barbarikum központjai a Kr. u. 2. században. *Barbarikumi Szemle* 1, 9–22.
- Vaday 2003b** Vaday, A. (2003b): Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian basin. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Antiqua et Archaeologica* 54, 315–421.
- Vaday 2005** Vaday A. (2005b): Szarmata temető és településrészlet Törökszentmiklós-Surján lelőhelyen. *Tisicum* 14. Szolnok, 213–300.
- Vaday 2016** Vaday A. (2016): A szarmata Barbarikum határvidékén. In: *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Szerk.: Csécs T. – Takács M. Győr, 757–788.
- Vaday–Domboróczki 2001** Vaday A. – Domboróczki L. (2001): Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser–frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. *Agria* 37, 5–206.

- Vaday–Horváth 1999** Vaday A. – Horváth F. (1999): A szarmata telep értékelése. In: Kompolt–Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. Szerk.: Vaday A. Heves Megyei Régészeti Közlemények. Eger, 179–231.
- Vaday–Szőke 1983** Vaday A. – Szőke B. M. (1983): Szarmata temető és gepida sír Endrőd–Szujszókereszten. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1983), 79–126.
- Van Gennep 1960** Van Gennep A. (1960): *The rites of passage*. Chicago.
- Vaswani et al. 2017** Vaswani, A. – Shazeer, N. – Parmar, N. – Uszkoreit, J. – Jones, L. – Gomez, A. N. – Kaiser, Ł. – Polosukhin, I. (2017): Attention Is All You Need. In: *Advances in Neural Information Processing Systems 30 (NIPS 2017)*. Red.: Guyon, I. – Luxburg, U. V. – Bengio, S. – Wallach, H. – Fergus, R. – Vishwanathan, S. – Garnett, R. Long Beach, 5998–6008.
- Vida 2002** Vida, T. (2002): Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt. Amulette in der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 11, 179–209.
- Vida 2009a** Vida, T. (2009a): Herkunft und Funktion von Privatreliquiaren und Amulettkapseln im frühgeschichtlichen Europa. In: *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa*. Szerk.: Siegmund, F. – Heinrich-Tamáska, O. Bonn, 261–280.
- Vida 2009b** Vida, T. (2009b): Late 2nd century Sarmatian coin hoards. In: *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Szerk.: Szőnyi E. Győr, 573–585.
- Visy 2003** Visy Zs. (2003): *The Roman Army in Pannonia: An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Budapest.
- Voß 2021** Voß, H.-U. (2021): Germanische „Fürstengräber“ und das „Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum.“ Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 98, 2017 [2021], 285–308.
- Vlach 2024** *Germanic communities of the 'Marcomannic' settlement zone: structure and dynamics*. In: Komoróczy (ed.) *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 82, Brno.
- Vörös 1981** Vörös, G. (1981): Adatok a szarmata kori női viselethez. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1981), 121–135.

- Vörös 1982/83** Vörös G. (1982/83): Hunkori szarmata temető Sándorfalva–Eperjesen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-1, 129–172.
- Vörös 1983** Vörös G. (1983): Hunkori szarmata temető Sándorfalva–Eperjesen. [Eine sarmatische Begräbnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva–Eperjes]. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-1, 129–172.
- Vörös 1984/85** Vörös G. (1984/85): V. századi leletek a kiskundorozsmai Kenyérváró-dombról. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985, 11–28.
- Vörös 1996** Vörös G. (1996): Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged–Tápé). *Studia Archaeologica* 2, 111–176.
- Vörös 2001** Vörös G. (2001): Övek a szarmata férfiak sírjaiban. (A hódmezővásárhely–kopáncsi sír leleteinek újraértelmezése.) – Gürtel in den sarmatischen Männergräbern. (Die neue Deutung der Grabfunde von Hódmezővásárhely–Kopáncs.) A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica* 7, 319–332
- Vörös 2002** Vörös G. (2002): Római–barbár kapcsolatok a madarasi (Bács-Kiskun megye) temető leleteinek tükrében. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2002 (2003)*, 25–31.
- Vörös 2003a** Vörös G. (2003a): Barbárok a Római Birodalom határvidékén. Régészeti leletek a madarasi szarmata temetőből (Bács-Kiskun megye). Szeged 2003.
- Vörös 2003b** Vörös G. (2003b): Faedény vasalása egy madarasi szarmata temetkezésből. *Barbarikumi Szemle* 1 (2003), 65–69.
- Vörös 2005** Vörös G. (2005): A szarmata kori gyermek temetkezések jellemzői néhány temető adatai alapján (Előtanulmány a Madaras–Halmok temető feldolgozásához). A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 7 (2005), 127–150.
- Vörös 2013** Vörös G. (2013): Ruhák aljának gyöngyözése a Madaras–Halmok szarmata temető sírjaiban (Statisztika – Tipológia). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica* 9, 145–150.
- Vyaz'mitina 1954** Vyaz'mitina, M. I. (1954): Sarmatskie pogrebeniya u s. Novo-Filipovka. In: *Voprosy skifo-sarmatskoj arkheologii*. Moskva 1954, 220–244.
- Walter 2020a** Walter D. (2020a): A síron túli álom. Szarmata halotti faszerkezetek lenyomatai Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhelyen. – A dream beyond a grave. Remains

- of the Sarmatian funerary timber structures from Csanádpalota–Országhatár Motorway M43, Site 56. In: Új nemzedék. A szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei. Szerk.: Bíró Gy. – Pintér-Nagy K. – Szebenyi T. – Felföldi Sz. – Takács M. Szeged, 151–186.
- Walter 2020b** Walter D. (2020b): Szarmata kerítőárkos temetkezések Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhelyről. – Sarmatian graves with enclosing ditch from Csanádpalota–Országhatár Motorway M43, Site 56. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Új folyam 7, 13–36.
- Walter–Pópity 2020** Walter, D. – Pópity D. (2020): A síron túli álom. Szarmata halotti faszerkezetek lenyomatai Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhelyen. - A dream beyond a grave. Remains of the Sarmatian funerary timber structures from Csanádpalota–Országhatár Motorway M43, Site 56. 151–186.
- Wamers 2003** Wamers, E. (2003): Pyxis. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 23. Szerk.: Hoops, J. Berlin – New York 2003, 620–624.
- Wason 1994** Wason, P. K. (1994): The Archaeology of Rank. Cambridge University Press, Cambridge.
- Vaswani-Ashish, et al. 2017** Vaswani-Ashish, et al.: "Attention is all you need." *Advances in neural information processing systems* 30 (2017).
- Werner 1988** Werner, J. (1988): Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den „Reichtumszentren“ auf Fünen. *Bonner Jahrbücher* 188 (1988), 241–286.
- Wieszner 2023** Wieszner B.: Egy új megközelítés az árokkeretek szarmata temetkezési rítusokban betöltött szerepének vizsgálatához. *Archaeologiai Értesítő* 148 (2023) 1, 9–28.
- Yao, S. et al. 2022** Yao, S. et al.: ReAct: Synergizing Reasoning and Acting in Language Models. arXiv: 2210.03629. (2022).
- Yatsenko 1986** Yatsenko, S. A. (1986): Diademy sarmatov. In: *Istoriko-kul'turnye svyazi narodov SSSR*. Szerk.: Vinogradov, V. B. Moskva, 21–32.
- Yatsenko 2000** Yatsenko, S. A. (2000): The Costume of the Foreign Barbarians in the Han Period (2nd Century BC – 2nd Century AD). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 6/3–4, 301–322.

Yatsenko 2001A Yatsenko, S. A. (2001): *Kostyum drevney Evrazii (skify i sarmaty)*. Moskva, 2001.

Yatsenko 2001B Yatsenko, S. A. (2001): *Znaki-tamgi kochevnikov rubezha er*. Moskva, 2001.

Zoltai 1941 Zoltai L. (1941): *Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. Dissertationes Pannonicae II (1941)*, 269–308.

Zubar 1987 В.М Зубарь: *Этнический состав населения Херсонеса Таврического в первые века н.э.// Материалы по этнической истории Крыма VII в. до н.э. – VII в. н.э. – Киев, 1987 (2,5 п.л.). – С. 78–105.*

Források

Arrianos Arrianos: *Az alánok elleni csatarend (Ektaxis kata Alanón)*. Ford.: Forisek Péter. *Ókor* 9/1 (2010), 47–54.

Eutropius Eutropius: *Róma rövid története*. Ford.: Teravágimov Péter. Budapest 2003.

Iustinus *Világkrónika a kezdetektől Augustusig. (Fülöp királynak és utódainak története.) Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből*. Ford.: Horváth János. Budapest 1992.

Livius Livius: *A római nép története a város alapításától*. Ford.: Muraközy Gyula. Bibliotheca Classica. Budapest 1982.

Menandros Protector Menandros Protector. In: Alemany, A.: *Scythians, Sarmatians, Alans. The Archaeology and History of the Steppe Peoples*. Cluj-Napoca 2003, 251–252.

Ifjabb Plinius Ifjabb Plinius: *Levelek*. Ford.: Borzsák István – Maróti Egon – Muraközy Gyula – Szepessy Tibor. Bibliotheca Classica. Budapest 1981.

Pliny Pliny: *Natural History in ten volumes*. English Translation by H. Rackham. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts 1989.

Tacitus Tacitus *összes művei*. Ford.: Borzsák István. Bibliotheca Classica. Budapest 1980.

Zosimus Zosimus: *New History*. Ed.: Roger Pearse. London 1814.

FÜGGELÉK

F1.Katalógus

Sír 1.

Makó, Igási-járandó, 291. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DDNy–ÉÉK (210–30°).

Méretek: Hosszúság: 258 cm, szélesség: 90 cm, mélység: 97 cm.

Betöltés: A sárgásbarna löszös altalajban a sír feltja kevert szürkésbarna, humuszos betöltéssel jelentkezett.

Koporsó: A jelentkezési szinttől 65 cm mélységben egy 230 cm hosszú és 63 cm széles koporsó maradványai mutatkoztak, amely a sír hossz tengelyétől dél–észak irányba elmozdult.

Antropológiai adatok

Pozíció: Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: 35–39 éves nő rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: A koponya jobbra billent, az állkapocs a nyakcsigolyákra esett. A karok szorosan a törzs mellett, a lábak párhuzamosan feküdtek. A bordák, a csigolyák és a jobb medencelapát felszívódott.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz fülbevaló: Kerek átmetszetű, a jobb felkarcsont alatt. (Átm.: 2,1 cm, v.: 0,2 cm).
2. Bronzpánt töredék: Keskeny, ívelt darab a koponya alatt. (H.: 0,9 cm, sz.: 0,2 cm).
3. Bronz lunula és gyöngy: Öntött bronz csüngő az állkapocs alatt. Szára közepén megvastagodó, végei bordázottan tölcésesek. A szárvégeket vékony bronz tengely köti össze, rajta egy vöröses, hasáb alakú opakgyönggyel. A bordázott bronzpántból hajlított fül letörve a nyakcsigolyák alatt feküdt. (H.: 2,1 cm, sz.: 1,8 cm).
4. Ezüst torques: A nyakcsigolyák körül, vastag, négyszögletes átmetszetű, tordírozott huzalból. Végei simák, hurkosan végződnek, a huzalvég rácsavarva. Töredékes. (Átm.: 14,2 cm, v.: 0,3–0,1 cm).
- 5–8. 4 db dobozos bronzcsüngő: Az állkapocs jobb oldalánál és a bal halántéknál (2-2 db). Vékony bronzlemezről készültek, a függő fülét az elő- és hátlapot összekötő lemezrész adja. Az egyik előlapja pontozott díszítésű. (Átm.: 1,7 cm, v.: 0,4 cm).

9–10. 2 db bronzgyűrű: Egy a jobb kéznél, egy a sírgödör nyugati falánál a koponya vonalában. Többszörösen feltekert, kiszélesedő pántú, kerek átmetszetű huzalból. A pántok szélein és közepén beütögetett pontsoros díszítés. (Sz.: 0,7 cm).

11. 44 db gyöngy: A nyakcsigolyák alatt, a mellkason és a koporsó szintjében elszórva. (4 db korall; 1 db mészkő; 2 db nagy irizáló gömb; 2 db vörös gömb; 1 db fehér henger; 2 db lila gömbös/bikónikus; 5 db kicsi fehér henger; 2 db lilás henger; 6 db nagy zöld; 3 db lila/barnáslila hasáb; 3 db nagy zöld hatszögletű; 1 db nagy zöld irizáló; 5 db közepes szabálytalan gömb; 7 db kicsi nyújtott gömb opakgyöngy).

12. Ötkorongos emailos bronzfibula: A torquesen belül a nyakcsigolyákon, előlappal felfelé. Alapja öntött bronz, kereszt alakú tengelyekkel. A száraz végén 4 kerek mező tüskékkel, közepén egy magasított nyakon az ötödik korong. A korongokat sötétkék email tölti ki, közepükön zöld betéttel és sárgásfehér pontokkal. A hátoldalon csuklós tűszerkezet maradványai. (Átm.: 5,2 cm).

13. Rugós T-fibula: Bronz, kéttagú, a bal kulcsont alatt. Erősen ívelt kengyel, elhegyesedő láb, oldalra hajlított tűtartó. Erősen korrodált. (H.: 3,8 cm).

14. Bronzkarika: Nagyméretű, kerek átmetszetű, öntött. A bal alkarcsontok alatt. (Átm.: 5,4 cm, v.: 0,8 cm).

15. 27 db gyöngy: A derékszigolyáknál, négysoros elrendezésben. (6 db zöld gömb; 2 db zöld hasáb; 11 db kékeszöld irizáló hasáb; 2-2 db világoskék és lila gömb; 4 db narancs gyűrű alakú opakgyöngy).

16. 32 db gyöngy: A bal medencecsont és combcsont külső oldalánál. (9 db bordó, 4 db kék, 6 db fehér hasáb; 3 db nagy fehér henger; 1 db fehér gömb; 2 db kicsi fehér henger; 3 db kicsi zöld irizáló gömb; 1-1 db nagy fehér és zöld barázdált opakgyöngy; 1 db nagy fekete gömb; 1 db nagy mészkő henger).

17. Üveg orsógomb: Türkizzöld, bikónikus, két szélén vonalpárral, közepén hullámvonallal díszítve. A bal combcsont mellett. (Ma.: 2,7 cm, á.: 2,8 cm).

18–19. 2 db üveggömb: Sárgás színűek, a bal combcsontnál. Az egyiket egymást keresztező bronzpánt fogja körbe. (Átm.: 3,7–3,8 cm).

20. Kauri kagyló: Átfűrt, rossz megtartású. Az üveggömbök mellett.

21. Bronz rugóskarika töredék: Kerek átmetszetű huzalból, a kauri alatt. (Átm.: 3,2 cm).

22. 11 db gyöngy: A jobb kéztőcsontok helyén. (2 db fehér, 1 db zöld kicsi gömb; 1 db kicsi és 2 db nagy zöld hasáb; 1 db irizáló hasáb; 1 db fehér gömb; 3 db korall).

23. 8 db gyöngy: A bal kéztőnél. (4 db fehér henger; 1-1 db zöld hasáb; 2 db korall).

24. 391 db gyöngy: A lábszárak végénél, a bokák körül. (90 db zöld, 11 db kék, 119 db lila/lilásbarna, 2 db narancs, 9 db halványsárga gömb; 1-1 db fehér és lila bikónikus; 149 db okker és 9 db narancs gyűrű alakú opakgyöngy).

25. Bronzdrót töredék: A sír betöltéséből.

26. Vaskés pengetőtöredék: A bal combtő külső oldalánál.

27–28. Csont tűtartó és bronztű: A bal combtő külső oldalánál. A tűtartó szilánkos, a bronztű mindkét vége hiányzik. (Tű h.: 4,1 cm).

29. Füles agyagbögre: Narancssárga, homokkal soványított, korongolt. A jobb lábfejnél. Pereme kihajló, teste tojásdad, vöröses festésnyomokkal. (Ma.: 6,7 cm, p.á.: 5,2 cm, f.á.: 4,1 cm).

Sír 2.

Hódmezővásárhely, Szőlőhalom, Fáry utca 1. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör alaprajza: Lekerekített sarkú téglalap, függőleges falakkal.

A sírgödör tájolása: D-É.

Méretetek: Hosszúság: 260 cm, szélesség: 125 cm, mélység: 115 cm.

Megfigyelések: A sír bolygatatlan volt.

Antropológiai adatok

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott testhelyzetű váz.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst féltorques: Az áll alatt. Tordírozott, elvékonyított végeiből hajlított hurkos záródással, melyet háromszoros tekercseléssel rögzítettek. (Átm.: 12 cm, huzal átm.: 0,2 cm).

2. Öntött bronzfibula: Csuklókaros T-típus, a jobb vállnál. Rövid, hengeres fej; a zárszerkezetet két szorítópofa és egy vastengely alkotja. A kengyel ívelt, síkozott, alsó harmadában háromszögszerű rátéttel. A láb lapított, visszahajtott. A tű bronzból készült, lefelé ívelt. (Teljes h.: 5 cm, fej h.: 0,6 cm, láb h.: 1,9 cm, kengyel ma.: 1,5 cm, tűszerkezet sz.: 2,1 cm).

3. Fülbevaló töredékek: 3 db apró töredék a koponya alatt. Hurkos-kampós záródású típus. (Huzal v.: 0,08 cm).

4. Gyöngyök (nyak és mellkas): 4 db piros üveggyöngy (nyomott gömb és henger); 7 db fehér üveggyöngy (nyomott gömb); 8 db zöld üveggyöngy (nyomott gömb és

henger); 1 db világoszöld, lapított üveggyöngy; 1 db fehér mészkőgyöngy töredéke (hordó alakú); 5 db borostyángyöngy (kerek, lencse keresztmetszetű); 1 db barnásszürke, fehér foltos korallgyöngy.

5. 12 db hurokfolyatott üveggyöngy: A bal csuklónál (karperec darabjai). Sötét alapszínűek, fehér, sárgásfehér, kékesfehér vagy sárgás díszítéssel. Lapított gömb alakúak, szabálytalanok, egy ikergyönggyel. (H.: 0,8–1,1 cm, sz.: 1,2–1,3 cm).

6. 12 db Millefiori üveggyöngy töredék: A jobb kézfejnél. Lapított gömb formájú, sárgás és türkiz színű darabok, barnás, küllős ovális (virágmotívum) díszítéssel.

7. Hurokfolyatott üveggyöngy: A jobb kézfejnél. Sötét színű, fehér díszítéssel, lapított gömb alakú. (H.: 1 cm, sz.: 1,3 cm).

8. 2 db zöld üveggyöngy: Hengeres, kissé szabálytalan formájúak, a jobb kézfejnél.

9. Bronzcsengő: A jobb kézfejnél. Ívelt palástú, kúp formájú. A fül felső íve letört. A palástot két párhuzamos vonalból álló hornyolás díszíti. (Sz.: 1,9 cm, ma.: 1,9 cm).

10. 4 db bronz baltacsüngő: A jobb kézfejnél. Trapéz formájúak, bronzlemezről. (H.: 1,6–1,7 cm, sz.: 0,6 cm).

11. Agyag orsógomb: Szürke, kettős kónikus, korongolt. A bal combcsontnál. (Sz.: 3,2 cm, ma.: 2,2 cm).

12. Vas tűtartó töredékek: Hengeres, a bal combcsont mellett. Tartozékai: kétoldali átfúrásban huzaldarab (függesztő karika), valamint a fülekre húzott lapos csipológ vagy tűk. (H.: 9 cm, átm.: 0,8–1 cm).

13. 2 darab vascselegő töredékei: A medence alatt. Kúp formájúak, vaslemezről készültek. A fülük hiányzik, nyelvük vasból készült, erősen korrodált. (Sz.: 2,4 cm, ma.: 2,1–2,2 cm).

14. Ládaeretek: 10 db L-alakú és lapos bronzlemez töredék a jobb lábszárnál. Kerek áttörésekkel és vasszegek maradványaival. (H.: 2,5–3,8 cm, sz.: 1,3–2,1 cm).

15. Bronztükör töredékek: 4 db ónozott felületű darab a jobb lábnál. Hátlapján karcolt kördíszítés fut. (Átm.: 8,5 cm).

16. Csipesz töredékei: Keskeny, enyhén szélesedő darabok a jobb lábszár mellett. (H.: 6,8 cm, sz.: 0,6–0,8 cm, v.: 0,3–0,7 cm).

17. Agyagbög: Szürke, korongolt, a jobb lábfejnél. Felhúzott, nyakpárnás perem, bikónikus test, homorú talp. Szalagfüle a peremből indul. Felülete sávosan simított, helyenként fényezett. (Ma.: 6,8 cm, p.á.: 5,2 cm, t.á.: 2,9 cm).

18. 774 db gyöngy: A lábszárcsontoknál (térdtől lefelé).

- 212 db fehér (hengeres/nyomott gömb)

- 7 db türkiz (hengeres/nyomott gömb)
- 289 db zöld (hengeres/nyomott gömb)
- 193 db piros (hengeres/nyomott gömb)
- 1 db zöld, kéttagú ikergyöngy
- 3 db fehér, kéttagú ikergyöngy
- 41 db piros, négyzetes hasáb (lecsapott sarkokkal)
- 31 db zöld, hatszög alapú hasáb
- 1 db világoszöld, lapított üveggyöngy
- 13 db vöröses karneolgyöngy (téglalap keresztmetszetű, hasáb alakú)
- 14 db borostyángyöngy (kerek, lencse keresztmetszetű)

Sír 3.

Hódmezővásárhely, Kenyere-ér, 309. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Csontvázas aknasír.

Szerkezet: A sírt egy körárok övezte, melynek DK-i negyede szürke, paticspöttyös betöltéssel mutatkozott a nyesés során.

Méreték és mélység: A sírgödör a humuszoslási szinttől 28 cm-re jelentkezett (a letermelt humusz vastagsága 40–50 cm volt). Oldalfala függőleges, alja egyenes. Az É-i végét a bontás során 35–40 cm-rel bővíteni kellett.

Betöltés: Szürke-sárga agyagpöttyös betöltés.

Koporsó: A csontok szintjén szinte mindenhol fehér színű koporsólenyomat és néhol barna famaradványok voltak észlelhetők.

Körárok: Jelenség: A humuszoslási szinten jelentkező körárok (351. SNR). Megfigyelés: Csak a DK-i negyedét észlelték; szürke, paticspöttyös betöltésű. Az aknasír az árok belső ívétől 4 méter távolságra helyezkedett el.

Antropológiai adatok

Meghatározás: Rendkívül erős csontozatú, nagyméretű, felnőtt (adultus vagy matulus) férfi.

Megtartás: Erősen bolygatott (rabolt). In situ csak a lábai maradtak nyújtott helyzetben.

Bolygatás: A koponyát, karokat, mellkast, gerincet és medencét kimozdították. A koponya a sírfenék felett 25–28 cm-rel, arccal keletre feküdt. A mellkascsontok és csigolyák a lábszárak felett, másodlagos helyzetben kerültek elő.

Mellékletek jegyzéke

1. Vastárgy (pajzsalkatrész): Szögletes átmetszetű, 7,5 cm hosszú, felső végén amorf módon kiszélesedő tárgy a DK-i sarokban.
2. Vastárgy (pajzsalkatrész): Erősen korrodált, téglalap alakú vaslemezpár, szegecsekkel összefogva, köztük szerves maradvánnyal. A pajzs szélét merevítette (D-i vég).
3. Vastárgy (pajzsalkatrész): Az előbbihez hasonló, két szegecselt vaslemez a lándzsaköpi vonalában.
4. Vaslemez töredékek: A pajzs tartozékai a sír D-i felében, a rablás során sérülhettek.
5. Bronz/vas rögzítő: Vékony bronzlemez tárgy, kívülről vasborítással. A lándzsanyél vonalában feküdt, valószínűleg rögzítő funkcióval (K-i szél).
6. Vaskés: A bal combcsont belső oldalán, hegye dél felé nézett. Hossza: 17–18 cm. Markolata elhajló, kerek keresztmetszetű.
7. Vas sarkantyú: A jobb lábszárcsontnál, viseleti helyzetben. Szára a sarokcsontot ölelte körbe.
8. Ezüstcsat: Nagyméretű, a bal lábszárcsontnál. D-alakú karika, áttört szíjborító lemezek 6 db félgömbös fejű szegeccsel.
9. Ezüst szíjvég: Hosszúka forma, a rablógödörben, a sírfenéktől 17 cm-rel magasabban.
10. Vas sarkantyú töredék: Ívelt darab a rablógödörben; egyik szára a bal sarokcsontnál in situ maradt.
11. Római ezüstérme: A sírgödör É-i végében, 12 cm-rel a sírfenék felett.
12. T-alakú vaslemez: Pajzsmerevítő alkatrész a sírfenék közeléből.
13. Vastárgy (szegecselt): Téglalap alakú vaslemezpár, végein vasszegecsekkel összefogva.
14. Bronz/ezüst karika vagy pánt: Az összedobált csontok között, a bal lábszár felett.
15. Áttört, öntött korong: A sír É-i végének rábontása során, egy földrögből került elő.

Sír 4.

Makó, Mikócsa-dűlő M43 31. lelőhely Obj. 245

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Jelöletlen csontvázas aknasír.

Szerkezet: Lekerekített sarkú, téglalap alakú, függőleges falú, egyenes aljú sír.

Méretek: Hossz: 318 cm; szélesség: 109 cm; mélység: 39–42 cm.

Tájolás: DNY-ÉK (200-20°).

Antropológiai adatok

Meghatározás: Fiatal nő.

Megtartás: Közepesen jó, de a föld súlyától erősen lelapult; a bordák szinte teljesen felszívódtak.

Helyzet: Háton fekvő, nyújtott helyzet. A karok a test mellett, a jobb kar enyhén be volt hajlítva.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst fülbevaló: Hurkos-kampós záródású, feltekercselt huzallal és noduszokkal díszített (koponya jobb oldalán).
2. Bronz lunula: Félhold alakú csüngő töredékei az állkapocsnál.
3. Nyaklánc gyöngyei: 14 db hordó alakú fekete üveggyöngy; 9 db hengeres borostyángyöngy; 4 db bikónikus fekete üveggyöngy; 2 db hengeres mészkőgyöngy.
4. Bronzveret: Félgömb alakú töredék a koponya bal oldalán (elveszett).
5. Bronzveret: Félgömb alakú, hátoldalán fülcsonkkal (bal váll mellett).
6. Bronzveret: Félgömb alakú, hátoldalán fül töredékével (bal váll belső oldalán).
7. Bronzveret: Félgömb alakú, felfelé álló füllel (bal felkar felső harmadánál).
8. Bronzveret: Sérült, félgömb alakú darab a mellkas bal oldalán.
9. Bronz csüngő: Elnyújtott csepp alakú, függesztőkarikával (bal felkar felső harmadánál).
10. Bronz csüngő: Elnyújtott csepp alakú, függesztőkarikával (bal felkar alsó harmadánál).
11. Bronzcső: Szögletes lemezből hajlított, egyik végén félkör alakú bevágással (bal felkar belső oldalán).
12. Bronzcső: Szögletes lemezből hajlított, egyik végén félkör alakú bevágással (mellkas bal oldalán).
13. Ezüstfibula: Kéttagú, rugószerkezetű, gombos díszítésű, fazettált kengyellel és lábbal (gerincoszlop jobb oldalán).
14. Vaskampó: Kampós végű vastű, testén famaradvánnyal (jobb alkar közepénél).
15. Ládikaveret: Derékszögben meghajlított bronzlemez töredékei vasszegecsekkel (bal alkar).
16. Ládikaveret: Derékszögben meghajlított bronzlemez vasszegecsekkel (combcsont belső oldalán).
17. Bronztükör: Órozott felületű, kissé domború, karéjos peremű (bal karcsonton).
18. Ezüst karperec: Nyitott, ovális átmetszetű, végein megvastagodó (bal csuklón).
19. Ezüst karperec: Nyitott, ovális átmetszetű, egymásra hajló végű (jobb csuklón).

20. Ruhadisz gyöngyök: 389 db sokszögű lila/kék; 22 db hordó alakú vörös; 20 db bikónikus kék; 9 db hengeres világoskék; 6 db sokszögű világoskék; 3 db hordó alakú korrodált üveggyöngy (lábszárak között).

21. Kerámia tál: Világosszürke, korongolt, lépcsősen tagolt falú tál a jobb lábvégnél.

22. Szórvány gyöngyök: További 85 db különféle üveggyöngy a sírgödör betöltéséből.

Sír 5.

Óföldreák, Ürmös II. 221. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DK–ÉNy (148°).

Méretetek: Hosszúság: 260 cm, szélesség: 86–105 cm, mélység: 70–75 cm.

Betöltés: Kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltés.

Forma: Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, a DK-i rész felé enyhén kiszélesedő, nyugati oldalán egyenes meredek, máshol egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú gödör.

Koporsó: A nyelési szinttől 57–60 cm mélyen a DK-i részen feketésbarna koporsófolt jelentkezett, mérete a rablottság miatt nem meghatározható.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: DK–ÉNy 142°.

Váz hossza: 162 cm.

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a rablás miatt másodlagos helyzetben (a sír középtengelyétől eltérő irányban).

Meghatározás: 20–22 éves nő rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: Bolygatott temetkezés. A koponya hátrafordult, az alsó állkapocs a koponya felett került elő. Mindkét kézfej a medencén, a két lábszár bolygatott helyzetű.

Mellékletek jegyzéke

1. Aranylemez: Hengerré tekert, poncolt díszítésű, a jobb kulcsont felett, a koponya jobb oldalánál.

2. 15 db korallgyöngy: Hosszúkásak, a bal kulcsontnál, a koponya bal oldalánál és a mellkas felső részén.

3. Alsó húros bronzfibula: Kéttagú, oldalt hajlított lábú, a jobb oldali bordákon és a gerincoszlopon. Kengyele félkör átmetszetű, a kengyel és a láb találkozásánál három bekarcolt vonal. A spirálon vasmaradvány, a tű hiányos.

4. Dobozfibula töredéke: Aranylemezes bronz. Az aranylemez kúposra hajlított, granulációval díszített, alatta bronz alaptest látszik. A gerincoszlop mellett, a bal könyök vonalától keletre.
5. Bronz övcsat és bőrvö: Kéttagú, lemezes testű csat a jobb medence felett. D alakú csatkarika, a csattövös indításánál bekarcolt félkörös díszekkel. A csat folytatásában egy 24 cm hosszú, 5 cm széles megkövesedett bőrvö maradványa húzódott Ny–K-i irányban, zöld elszíneződésekkel.
6. 2 db borostyángyöngy: Henger alakúak, a bőrvön, a gerincoszlop közelében és a bal alkar mellett.
7. Bronz övveret töredéke: Kerek átmetszetű drótból szögletesre hajlítva, a medence környékén.
8. 2 db Cypraea csiga (kauri): Nagyméretűek, felső részükön átfúrva, vékony bronz akasztókarikával. A bal medence alatt és mellett.
9. 6 db gyöngy: A kauricsigák mellett. (4 db hosszúkás henger alakú borostyán; 2 db fekete, nyomott gömb alakú inkrusztált üveggyöngy sárga és világoskék betétekkel).
10. Üveg pohár: Zöld, Kowalk típusú, lecsiszolt peremű, csiszolt vonalsorral és ovális becsiszolásokkal díszített. A lábszárak között, szájával ÉNy felé.
11. Fából készült festékestégely: Kerek, benne kobaltkék festékmaradvánnyal. A bal lábfejnél.
12. Bronztükör: Ép, kerek, a fatégely fedeleként szolgált.
13. Bronz övveret töredékek: A sír DK-i végében, másodlagos helyzetben. Egy behajlított végű bronzdrót és 13 db amorf lemeztöredék (vonalas díszítésű, szegecselt és összehajtott darabok).

Sír 6.

Szentes, Donát, Mágocspart 3. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Körülmények: A temetkezést homokbányászás közben munkások találták, emiatt a pontos leletkörülmények nem ismertek.

Megjegyzés: A munkások állítása szerint lovassír volt.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db aranylemez (1 ép, 1 töredékes): Nagyméretű, párhuzamos szélű darabok. Egyik végükön egyenesen, a másikon ívelten záródnak. Felületüket hosszanti irányú, préselt

indadisz és a peremeken poncolt pontsor díszíti. Valószínűleg bőr vagy posztó tárgy borítására szolgáltak. (H: 21,4 cm).

2. Aranylemez: Szögletes, mindkét végén egyenesen záródó, az egyik vége felé keskenyedő pánt. Felületén préselt indadisz látható. (H: 12,5 cm; Sz: 1,2–1,9 cm).

3. 2 db félkorong alakú aranylemez: Azonos kialakításúak, a publikáló szerint borításra szolgálhattak, feltehetően sérültek.

4. Aranypityke: Kisméretű, félgömb alakú. Közepén, mindkét lapján apró furat található a felerősítéshez (bőr vagy zsinór számára).

5. Ezüstcsat: Téglalap alakú fejjel, egybeöntött szíjszorító lemezzel. Felületét eredetileg poncolt díszű aranylemez borította. A csatpecsek hiányzik.

6. Líra alakú ezüstcsat: Kerek fejű típus, karikára hajló csatpecsekkel. A szíjszorító lemez felőli részen kisméretű, téglalap alakú áttörés látható.

7. Rosszezüst szíjvég (vagy csüngő): Megközelítőleg téglalap alakú. Egyik vége egyenesen záródik téglalap alakú áttöréssel, a másik vége ívelt.

8. Vaskard töredék: A fegyver hegyének erősen korrodálódott darabja.

Sír 7.

Szentes, Sárgapart-Újtelep (Török Ignác-sor) 22. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Tájolás: D–É.

Méreték: Hosszúság: 240 cm, szélesség: 95 cm, mélység: 140 cm.

Forma: Jelöletlen temetkezés.

Antropológiai adatok

Váz hossza: 165 cm.

Meghatározás: Nő csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db fülbevaló töredéke: Rosszezüst huzalból kialakítva, mindkét halántékon 1-1 darab. A leletek elvesztek.

2. Számszerű fibula (**15. Tábla**): Bronzból öntött, kéttagú, felül húros, szarmata típusú. Ép darab a nyakon.

3. Dobozfibula (korongfibula): ezüst keretbe foglalt, borostyán, kúpos kőbetétrel. A nyak bal oldalán feküdt.

4. 41 db nyakláncgyöngy: A nyakon. (37 db lapos, sokszögű karneol; 2 db nyomott gömb alakú zöld üveg; 2 db tagolt/gomba alakú borostyán).
5. Bronzlemez töredékei: A jobb alkar közepe táján, a belső oldalon.
6. 17 db karkötőgyöngy: Lapos, sokszögű karneolgyöngyök a jobb alkar közepe táján.
7. Orsógomb: Bikónikus, aszimmetrikus kialakítású kerámia a jobb kézfej csontjai és a jobb combcsont forgója között.
8. 2 db gyöngy: A jobb felkar és a mellkas között. (1 db nagyméretű, nyomott gömb alakú barna üveg, inkrusztált hullámvonalakkal; 1 db hordó alakú sötétkék üveg, fehér és világoskék pontberakásokkal).
9. Pixis töredéke: Bronzlemezből készült, hengeres formájú, középen elhelyezett füllel. A jobb felkar és a mellkas között.
10. Lapos pixis és töredékei: Vékony bronzlemezből készült, hengeres testű (6 db töredék). A fedlap közepét kör alakú domborítás díszíti, a felfüggesztést huzalkarika biztosította. A jobb felkar és a mellkas alatt.
11. Bronzkarika: Nagyméretű, szabályos kialakítású, zárt karika a gerincoszlop alsó végén.
12. 14 db karkötőgyöngy: Lapos, sokszögű karneolgyöngyök a bal alkaron.
13. 4 db vaskarperec töredék: Vashuzalból hajlított karperec erősen korrodálódott darabjai a bal alkarnál.
14. Bronz huzalkarika: Kisméretű, zárt, deformálódott karika a jobb lábszár külső oldalán.
15. 2 db vaskés töredék: Középső nyélállású, ívelt hátú, egyenes élű kés darabjai a jobb felkar és a mellkas között.
16. Vascseggő: Kisméretű, kör alapú, erősen korrodált tárgy a mellkas jobb oldalán, a kulcscsont alatt.
17. Ruha aljának gyöngyei: A bokákon a ruha kivarrásához tartozó, összesen kb. 300-300 darab gyöngy. (Lapos, sokszögű karneol; nyomott gömb alakú kék üveg; hengeres fehér üveg; kéttagú fehér ikergyöngyök).
18. Talpas pohár: Barnáspiros, durva anyagú, de korongolt kerámiaedény a bokák között.

Sír 8.

Szentes, Sárgapart-Újtelep (Török Ignác-sor) 35. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Tájolás: DK–ÉNy.

Mélység: 70 cm.

Forma: Jelöletlen temetkezés.

Koporsó: Ácskapocs alakú vas koporsókapcsok utalnak a használatára.

Antropológiai adatok

Váz hossza: 153 cm.

Meghatározás: Nő csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db fülbevaló töredékei: Vékony rosszezüst huzalból hajlított, hurkos-kampós záródású példányok; mindkét halántéknál 1-1 darab.
2. Torques: A nyakban talált, kör átmetszetű bronzhuzalból hajlított ékszer. Egyik vége kampós, a másik elkalapált és körte alakban áttört.
3. Szemes üveggyöngyök: A nyakban talált, égéstől deformálódott és összeégett darabok.
4. Rosszezüst huzalkarika töredéke: A nyaknál került elő.
5. 2 db bronzfibula: A jobb és a bal kulcsont alatt 1-1 darab. Kéttagú, alul húros, oldalt hajtott lábú típusok, eltérő méretben.
6. Orsó / Orsógomb: Kerek, kerámia tárgy a jobb kézfej mellett.
7. Karkötő gyöngyei (41 db): A bal csuklón (13 db lapos sokszögű karneol, 16 db hordó alakú mészkő, 4 db korong alakú borostyán, 4 db nyomott gömb alakú fehér üveg, kék üveggyöngyök).
8. Cyprea (kauri) kagyló: A bal csukló külső oldalánál, bronzkarikás felfüggesztéssel.
9. Bronzcsengő: A bal csukló mellett, a külső részen.
10. Bronzkés: Kisméretű, felfüggeszthető (piperekészlet darabja), felső nyélállású, egyenes hátú, ívelt élű. Textilmaradványokkal.
11. Vaskés töredékei: 5 db erősen korrodált töredék a jobb kézfej előtt.
12. Vas koporsókapcsok: 2 db ácskapocs alakú töredék a bokák között.
13. Agyagedény: Törött kerámiaedény a bokák között.

Sír 9.

Szentes, Rákóczi utca 87. 2. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Tájolás: D–É.

Mélység: 154 cm.

Forma: Jelöletlen temetkezés.

Antropológiai adatok

Váz hossza: 162 cm.

Meghatározás: Férfi csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1. Vaskés töredéke: Középső nyélállású vaskés nyéltüskéjének erősen korrodálódott töredéke a medence bal oldalán.
2. Vasfibula: Aláhajlított lábú vasfibula erősen korrodálódott töredéke. A láb és a tűtartó nagy része hiányzik.
3. Ovális vascsat: Ovális csatkarika 3 db erősen korrodálódott töredéke (megvastagodó külső ívvel).
4. Kisméretű vascsat: Kerekded csatkarika korrodált csatpecekkel a medence bal oldalának alsó részén.
5. Vaslándzsa töredéke: A váz bal oldalán a vállnál, a sírba köpűvel felfelé helyezve.
6. Római érmék (6 db): A bal alkar és a medence között.
 - 1 db ezüstpénz (2-3. század fordulója)
 - 3 db bronzpénz (4. század)
 - 1 db I. Constantinus bronzpénz
 - 1 db Valens vagy I. Valentinianus bronzpénz

Sír 10.

Óföldreák-Ürmös II. 182. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Tájolás: DK–ÉNy (143°).

Méreték: Hosszúság: 218 cm, szélesség: 104 cm, mélység: 30–38 cm.

Jellemzők: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú sírgödör, sötétbarna agyagos, humuszos betöltéssel.

Állapot: Bár rablás nyoma nem látszott, a leletek hiányos állapota és a sírföldből előkerült koporsókapocs bolygatásra utal. A sírban koporsó használatát vas koporsókapcsok igazolják.

Antropológiai adatok

Meghatározás: Juvenilis korú nő váza.

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. A koponya balra billent, a karok a test mellett, a kézfej csontjai hiányoztak.

Váz hossza: 157 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz fülbevaló: Hurkos-kampós végű, kerek átmetszetű testére bronzszálat tekertek. A koponya jobb oldala mellett találták.
2. Nyaklánc és csüngők: A koponya jobb oldalán és a nyakcsigolyákon.
 - Gyöngyök: 22 db téglalap és 3 db korong alakú borostyán; üveggyöngyök (millefiori, nyomott gömb, téglatest, narancssárga hasáb, sárga bikónikus, kék lapos korong, fekete rúd, halványsárga amfora alakú).
 - Csüngők: 1 db vödör alakú vascsüngő palásttöredéke; 1 db aszimmetrikus bronz pelta alakú csüngő; 2 db üvegpohár pereméből kialakított, háromszögletűre csiszolt üvegcsüngő; 1 db V alakú kerámiacsüngő.
3. Vasfibula: Erősen korrodált, oldalt hajlított lábú típus töredékei a bal oldali bordákon.
4. Bronz karperecek (bal csukló): 2 db szögletes átmetszetű, nyitott végű huzalkarperec (az egyik töredékes).
5. Bronz karperec (jobb csukló): 1 db ovális átmetszetű, végei felé kiszélesedő, nyitott végű huzalkarperec.
6. Vaskés: Téglalap átmetszetű nyéltüske töredéke a jobb térd mellett.
7. Kerámia tál: Szürke, korongolt, félgömbös testű, talpkorongos aszimmetrikus tál a bokák között.
8. Ruha aljának díszítése: A lábak körül nagy mennyiségű (több száz darab) hasáb alakú kék és barna üveggyöngy, valamint borostyángyöngyök (hímzés maradványai).
9. Vas koporsókapcsok: Behajlított végű töredékek a sír betöltéséből.
10. Vastárgy: Lemezes testű, deformálódott töredék a betöltésből.

Sír 11.

Szentes, Sárgapart-Újtelep (Török Ignác-sor) 26. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D-É.

Méreték: Hossz: 275 cm, mélység: 100 cm.

Megjegyzés: Jelöletlen temetkezés.

Antropológiai adatok

Pozíció: A sírban mért vázhossz 170 cm.

Meghatározás: Nő csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst fülbevaló töredékei: 3 db töredék a bal halántékon. Vékony, rosszezüst huzalból hajlított, felcsavart végű típus.
2. 2 db bronzlemez: Négyszögletesek, a bal arccsonton feküdtek. Elvesztek.
3. Ezüst nyakpereg (torques) töredékei: 2 db töredék a nyakon. Csavart testű, rosszezüst huzalból hajlított, mindkét végén hurokban végződik. Féltorques lehetett.
4. 26 db gyöngy (nyaklánc): A nyakon, a torques hurkaiba akasztott huzalra felfűzve. (24 db lapos, sokszögű karneol; 1 db sokszögű kék üveg; 1 db nyomott gömb alakú vörös/fehér üveggyöngy).
5. Vastöredék: Ismeretlen rendeltetésű, erősen korrodált darab az egyik karneolgyöngyhez tapadva a nyakon.
6. Bronz térdfibula: Provinciális típus, díszített (recézett/tremolírozott) félkörös fejlemezzel. A nyakon került elő.
7. 2 db bronz karpereg: A jobb csuklón. Négyzetes átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott típusok. Töredékesek (6 db töredék).
8. 19 db gyöngy (jobb csukló): A karperecek mellett. (12 db nagyméretű, hordó alakú mészkő; 2 db hasábos mészkő; 1 db nagy hengeres zöld üveg; 1 db hengeres fehér üveg; 1 db hasábos zöld üveg; 2 db nyomott gömb alakú fehér üveggyöngy).
9. 2 db vas karpereg: A bal csuklón. Huzalos szerkezetűek, erősen korrodáltak (7 db töredék).
10. 8 db gyöngy (bal csukló): A vaskarperecek mellett. (7 db nagyméretű, hordó alakú mészkő; 1 db nagyméretű, nyomott gömb alakú barnás üveggyöngy, fehér inkrusztált hullámvonallal).
11. Gyöngyök: A bokákon, a ruha aljának díszítésére (lábszáranként kb. 500-500 db). (Nyomott gömb alakú fehér és kék üveggyöngyök; hatszög alapú hasábos fehér és kék

üveggyöngyök; hengeres fehér és kék üveggyöngyök; lapos, sokszögű karneolgyöngyök).

12. Bronztükör: Erősen töredékes, rossz megtartású, sima szélű variáns a bokák között.

13. Kerámiaedény: Halványpiros, "vörös mázzal bevont", jól iszapolt, korongolt, gömbtestű római termék. Erőteljesen kopott. A bokák között feküdt.

Sír 12.

Szentes, Nagyhegy, Horváth Imre szőlője 3. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Leletkörülmények: A leletkörülmények nem ismertek.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz lunula: Volutás kiképzésű bronz lunula, a végek szorosan felcsavartak/feltekereselve.
2. Bronz karperec: Ovális átmetszetű, közel állandó vastagságú bronzhuzalból hajlított, nyitott karperec. A végek rövid szakaszon egymásra hajlanak. Igen rossz megtartású.
3. Provinciális térdfibula: A félkorongos fejlap beütögetett motívumokkal díszített. (Anyag: Bronz).
4. Bronzfogantyú: Töredékes tárgy, amely egy nagyobb karikából és az ehhez kapcsolódó tagból áll össze. Faedény vagy láda szereléke lehet.
5. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy: Erősen korrodálódott, lemezes szerkezetű, ívelt végződésű töredék. A töredékes rész felé elkeskenyedek, ovális alakban áttört. (Anyag: Vas).
6. Vaskarperec töredékei: Vashuzalból hajlított karperec 4 db erősen korrodálódott töredéke.
7. Vaskés töredéke: Erősen korrodálódott töredék, feltehetően ívelt hátú, közel egyenes élű kés.
8. Bronz karperec vagy fülbevaló töredéke: Huzalos szerkezetű, rossz megtartású töredék.
9. Ismeretlen rendeltetésű vastöredék: Erősen korrodálódott, feltehetően lemezes szerkezetű tárgy.
10. Karperec töredékei: 5 db bronzlemez töredék, feltehetően lemezes szerkezetű karperec maradványai.
11. Bronz fülbevaló (karika): Vékony bronzhuzalból hajlított, hurkos-kampós záródású/végződésű fülbevaló. A huzal erősen deformálódott

12. Gyöngyök (összesen 17 db):

- 1 db nagyméretű, sérült, hordó alakú borostyángyöngy.
- 8 db hengeres üveggyöngy különböző színekben, több példány sérült
- 8 db nyomott gömb alakú üveggyöngy különböző színekben.

Sír 13.

Szentes, Sárgapart-Újtelep (Török Ignác-sor) 32. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Leletkörülmények: Jelöletlen temetkezés, a pontos leletkörülmények nem ismertek.

Antropológiai adatok:

Meghatározás: Nő csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst fülbevaló töredékei (3 db): A bal halántékon; rosszezüst huzalból hajlított darabok. A megvastagodó részek a visszatekerés maradványai lehetnek.
2. Ezüst nyakperec: Az áll alatt; vékony, sodrott/csavart testű rosszezüst huzalból hajlítva, mindkét végén hurokkal záródik. Két töredékben került elő, a gyöngyökkel együtt alkotott egy nyakláncot.
3. Gyöngyök (kb. 30 db): Az áll alatt, a nyakperec mellett. (Anyagok: Karneol, üveg, mészkő).
 - 7 db lapos, sokszögű karneolgyöngy.
 - 6 db sokszögű üveggyöngy.
 - 8 db sokszögű kék üveggyöngy.
 - 7 db hasábos kék üveggyöngy.
 - 2 db nagyméretű, hengeres mészkőgyöngy.
 - Több hasábos és hengeres üveggyöngy.
4. Bronzfibula: A jobb kulcscsont alatt; egytagú, alul húros, aláhajtott lábú típus. A tűtartóból kinyúló sodrony a kengyel végére röviden visszacsavart. Rossz megtartású.
5. Bronz karperec: A jobb csuklón; kör átmetszetű, egyenletes vastagságú bronzhuzalból hajlított, nyitott forma. Egy helyen törött.
6. Bronz karperec: A bal csuklón; négyzetes átmetszetű, a végeken laposra kalapált bronzhuzalból hajlított, nyitott forma.
7. Csiholóvas töredéke: A bal kézfej ujjai alatt, a tűzkő fölött; erősen korrodálódott, hosszúkás alapformájú.
8. Tűzkő: A bal kézfej ujjai alatt, a csiholó alatt; kovakőből pattintott.

9. Bronzcsipesz töredékei (3 db): A bal kézfej ujjai előtt; lemezes bronzból készült, szárai a végek felé arányosan kiszélesednek.

10. Kerámiaedény: A bokák között; szürke színű, jól iszapolt, korongolt (gyorskorong), gömbtestű edény.

Sír 14.

Szentes, Zalota 12. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Leletkörülmények: Jelöletlen temetkezés.

Megfigyelések: A váz körül talált vas koporsókapcsok koporsós temetkezésre utalnak.

Ezek a medence felett jobbról és balról, a medence alatt balról, mindkét combtőnél, a bal térd felett és a lábfejnél kerültek elő.

Mellékletek jegyzéke

1. Római ezüstdenar: Rossz megtartású érme a csontváz szájában.

2. Bronzfibula: Egytagú, felül húros, aláhajtott lábú bronzfibula a nyaknál

3. Láncrészletek (2 db): A nyaknál; 2-2 egymásra csavart végű huzalkarikából kialakított láncdarab.

4. Kapocs: A nyaknál talált, feltehetően a nyakláncot záró karika.

5. Gyöngyök: A nyaknál talált nyaklánc tartozékai

- Karneolgyöngyök.

- Üveggyöngyök.

- Mészkőgyöngyök.

6. Bronz karperecek (2 db): A jobb alkaron; azonos kialakítású, egyenletes vastagságú bronzhuzalból hajlított, nyitott darabok.

7. Hímzéshez tartozó gyöngyök: Mindkét lábon, a ruha aljának kivarrásához használt darabok.

- Hengeres üveggyöngyök.

- Hasábos üveggyöngyök.

8. Kerámiaedény: A lábnál elhelyezett edény, amelyről részletek nem ismertek.

9. Vaskés: Kisméretű kés a lábnál lévő kerámiaedényben.

10. Koporsókapcsok (7 db): A sírgödör különböző pontjain előkerült vas kapcsok.

Sír 15

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40. 637. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Téglalap alakú, függőleges oldalfalú, mély, nagyméretű aknasír.

Méretetek: Hosszúság: 280 cm, szélesség: 118 cm, relatív mélység: 88 cm.

Betöltés: Halvány, nehezen kivehető ovális folttal jelentkezett. A felső 10 cm lenyesése után sötétbarna, erősen agyagpettyes, kevert folt vált láthatóvá.

Sírbahelyezés típusa: Deszkakoporsó. Csontváz alatt szerves anyagmaradványok, a bal lábszár külső oldalánál famaradvány és egy koporsószeg került elő.

Bolygatás: Részlegesen rabolt és állatjárat által bolygatott. Az északi félben homogén, sötét betöltésű ovális rablójárat foltja jelentkezett. A lábrész és a jobb medence bolygatott.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: D–É (198°).

Nem: Nő.

Rítus: Csontvázas temetkezés.

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott testhelyzetű teljes váz.

Megfigyelések: A koponya arccal felfelé, összeroppant állapotban feküdt. Karok a test mellett nyújtva, a jobb alkarcsont hiányzik, a bal töredékes. A jobb kézfejből csak egy ujjcsont maradt meg, a bal kézfej csontjai a combcsont külső oldalán feküdtek. Csigolya-, borda- és medencecsontok hiányosak. A lábszárak összetartanak; a lábszárcsontok alsó része kimozdulva, a sír északi végénél feküdt a betöltésben.

Mellékletek jegyzéke

1–2. Bronz tükör és lemezdarab: A bal váll külső oldalán.

3. Bronz fülbevaló: A koponya alatt, az edénykével egyvonalban.

4. Bronz lemez: (Helyzetmeghatározás nélkül).

5. Miniatur fazék: Kézzel formált kis edény a jobb váll felett, a koponya jobb oldalánál.

6. Bronz henger: Töredékes tárgy a kis edény és a koponya között.

7. Bronz huzal torques: A nyakban, az állkapocscsont alatt.

8–11. Gyöngyök: A nyakban és a mellkason; lecsapott sarkú téglalap alakú karneol, gömb alakú borostyán, zöld üveg, kék lecsapott sarkú téglalap alakú üveg típusok.

12. Vas koporsószeg töredéke: A bal alkarcsont külső oldalánál.

13. Gyöngyök: Deréktájon; karneol, borostyán és üveg típusok.

14–15. Bronz huzal karperecek (1-1 db): A csuklókon, illetve azok helyén.

16. Gyöngyök (üveg, karneol, borostyán): A lábszárak felső végénél, egy kupacban a betöltésben, a sír aljától 10 cm-re.
17. Gyöngyök (üveg, karneol, borostyán): A bal lábszár helyének külső oldalán, egy kupacban.
18. Gyöngy (karneol): A 19. melléklet mellett, a lábaktól jobbra.
19. Gyöngy (borostyán): Hengeres alakú, a lábak helyétől jobbra.
20. Gyöngy (karneol): A 19. melléklet mellett, a sír ÉK-i szélén.
21. Gyöngyök: A hiányzó jobb lábszárcsont helyétől keletre, a lábujjesontok környékén egy kupacban.
22. Gyöngy (karneol): A sír északi felében, középén, a lábak végénél.
23. Bronz veret: Kettétört, a bal láb külső oldalánál.
24. Bronz fibula: Ovális alakú, közepén kidudorodó hengeres keretben ovális berakással, körülötte fehér anyagmaradvánnyal. A lábak végében, kimozdult helyzetben.
25. Kerámiatöredék: A sír ÉK-i végében, az aljon.
26. Gyöngy (borostyán): Hengeres, a sír északi végében, középén.
27. Gyöngy: A sír északi végében, középén.
28. Bronz fülbevaló: A koponyacsont alatt.
29. Gyöngy (karneol): Lecsapott sarkú hasáb, az alsó állkapocstól jobbra, a torques mellett.
30. Famaradvány: A sír északi végében, középén.

Sír 16.

Apátfalva, Nagyút-dűlő 189. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Méretetek: Hosszúság: 262 cm, szélesség: 133 cm, mélység: 92 cm.

Tájolás: É–D (0–180°).

Szerkezet: Padkás szerkezetű sír; az egyoldali padka a keleti hossz tengely mentén végigfut. A sírt egy nyitott, 7–9,5 m átmérőjű körárok kerítette, melynek bejárata délen volt. Az árok széles, falai rézsűsek, alja egyenes.

Bolygatás: A sír teljes területét érintő rablás történt; a rablógödör feltja a keleti oldalon jelentkezett.

Antropológiai adatok

Nem: Nő.

Életkor: Adultus (felnőtt).

Megőrződés: A rablás miatt csak néhány csont maradt meg a sírban.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüsfibula: Egytagú, aláhajlított lábú típus a sír déli feléből. A fejen spirálmenet maradványa; a kengyel kör metszetű és spiráltekerccsel díszített.
2. Ezüstkarika: Erősen lapított, alátétszerű, nyitott végű tárgy a déli sírfélből. Középen átfúrt. (Á: 0,9 cm, v: 0,2 cm).
3. Gyöngyök (északi sírfél):
 - 4 ép és 7 töredékes barna borostyán: henger, lekerekített és lecsapott oldalú hasáb alakú.
 - 3 karneol: lecsapott oldalú, hasáb alakú.
 - 1 üveg: sötétlila, félbetört, hasáb alakú.

Szórványként (bontás közben) előkerült darabok:

- A. Vashuzal: Korrodált, többszörösen hajlított, hullámos forma, vége ellapított. (H: 4,3 cm).
- B. Ezüstgyöngy: Bikónikus alakú, enyhén megvastagodó peremmel. (Á: 0,8 cm).
- C. Bronzkarika: Öntött, enyhén bikónikus, zárt forma.
- D. Ékszeregyüttes: Bronzból, vashoz és borostyánból készült felfüggesztett együttes.
 - Bronzból öntött, balta alakú csüngő.
 - Erősen korrodált vastárgy.
 - Hasáb alakú borostyángyöngy.
 - Bronzból öntött bikónikus karika.
- E. Vasveret: Háromszárnyú, propellerre emlékeztető töredék, középső tengelyében nittszeggel. (H: 2,1 cm).

Sír 17.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40. 117. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Téglalap alakú akna sír, sárga agyagpöttyös betöltéssel.

Méret: Hosszúság: 306 cm, szélesség: 72 cm, relatív mélység: 60–78 cm.

Tájolás: D–É (176–356°).

Sírépítmény: A sírt egy szögletes, ívelt aljú, rézsűs oldalú kerítőárok vette körül, amelynek bejárata a déli oldalon volt.

Sírbahelyezés típusa: Koporsós temetkezés (téglalap alakú folt: 120 × 45 cm). A maradványok alapján rönk- vagy deszkakoporsó.

Bolygatás: Állatjáratok által részlegesen bolygatott a medence és a mellkas környékén. Az övesat a síron kívüli állatjáratból került elő.

Antropológiai adatok

Nem: Férfi.

Rítus: Csontvázas temetkezés.

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott testhelyzetű váz (hosszúsága: 186 cm). Karok a test mellett nyújtva, lábak párhuzamosak.

Megfigyelések: A csontok nagyméretűek, megtartásuk közepes. A koponya balra billent, az álkapocs leesett. A kéz- és lábfej csontjai elporladtak.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst dénár: A bal kézfej csontjai között. (Anyag: Ezüst, technika: vert).
 2. Tű: Az érme mellett, a váz tengelyével párhuzamosan; üreges, hengeres, hegyesedő végű. (Anyag: Vas, technika: kovácsolt).
 3. Bronz veret: Téglalap alakú, két lyukkal átfúrt lemez a vastárgy mellett; valószínűleg övveret. (Anyag: Bronz).
 4. Lapos szíjvég: A combcsontok között; villás végű, szegecsekkel rögzített. (Anyag: Bronz/fém).
 - 5–6. Kovakövek (2 db): Az érme és a tű alól kerültek elő. (Anyag: Kő/kova).
 7. Bronz csat: Masszív, szarmata típusú csat a sír melletti állatjáratból; az övhöz tartozott. (Anyag: Bronz).
 8. Bronz lemez: Kisméretű töredék a bal alkar környékéről. (Anyag: Bronz).
 - 9–10. Fémlemez: Bronz és vaslemezke töredékek a sír betöltéséből.
 11. Bronz tárgy töredéke: Félköríves keresztmetszetű darab a sír déli feléből. (Anyag: Bronz).
- Egyéb: Kerámiatöredék, patics és állatcsont a betöltésből.

Sír 18.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40. 77. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Téglalap alakú akna sír, enyhén rézsűs oldalfalakkal és egyenes aljjal.

Méreték: Hosszúság: 274 cm, szélesség: 110 cm, relatív mélység: 58 cm.

Tájolás: D–É (180–360°).

Sírépítmény: A vázrészek és leletek elmozdulásának jellege alapján elképzelhető, hogy a sírgödörben eredetileg valamilyen sírépítmény volt.

Bolygatás: Részlegesen bolygatott, valószínűleg állatjárás által. A bolygatás érintette a bordákat, a csigolyák jelentős részét, a bal felkarcsontot, a bal alsó lábszárat és a koponyát.

Antropológiai adatok

Nem: Nő.

Rítus: Csontvázas temetkezés.

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, részleges váz. Becsült vázhossz: 160–165 cm.

Megfigyelések: A koponya jó megtartású, de eredeti helyéből kimozdult (alsó részén állva, arccal délnek), az állkapocs pedig a jobb felkarcsont alá került.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronzfibula: Lemezes szerkezetű; a mellkas helyén találták meg a tűtartóját és a rugótekercsét.
2. Hengeres mészkőgyöngy: A jobb váll helyén, egy csigolya mellett.
3. Karperecek és karlanc: A jobb alkaron két nyitott végű karperec, valamint egy karlanc (hengeres mészkő, hosszúkás borostyán és 3 db szögletes karneol gyöngyökből).
4. Bronz tű: Kampós végű, a bal csukló belső felénél.
5. Karperec és karlanc: A bal csuklón egy (feltehetően bronz) karperec és egy karlanc (2 db mészkő- és 3 db karneolgyöngy).
6. Ezüst/bronz fülbevaló: Hurkos-kampós záródású, eltorzult darab a jobb combcsont külső oldalán.
7. Gyöngy és vastöredék: A jobb comb külső oldalán; egy hengeres mészkő- vagy borostyángyöngy és egy karperecből származó vastöredék.
8. Vaskés és bronz szegecs: A térden keresztben elhelyezve.
9. Gyöngyök (boka környéke):
 - Mészkő: 14 db hengeres, valamint hasáb alakú, lapos.

- Borostyán: kisebb és nagyobb korong alakúak.
- Üveg/paszta: bordó/barna sokszögletű; sárga vagy aranyfóliás hengeres és hasáb (17 db); zöld hatszöghasábos (4 db); kék kettős kónikus (21 db).

10. Ládika veretei: Bronz lemezek és félgömbös fejű szegecs a bal alsó lábszár helyén és elszórva a környéken.

11. Kerámiaedény: Gömbös testű fazék a lábak végénél.

12. Vasár: Töredékek a sír északi végében.

Egyéb: Kerámiatöredékek, ujjpercek (közte egy zöld patinás), valamint gyöngyök a sír betöltéséből és a hányóról.

Sír 19.

Apátfalva, Nagyút-dűlő 182. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Méret: Hosszúság: 261 cm, szélesség: 86 cm, mélység: 89 cm.

Tájolás: É–D (0–180°).

Sírbahelyezés: Rönkkoporsó nyoma kb. 50 cm mélységben.

Antropológiai adatok

Nem: Nő.

Életkor: Juvenis (16–18 év).

Váz hossza: 152 cm

Pozíció: Hanyatt fekvő, nyújtott testtartás. A koponya enyhén jobbra fordul, a bal kar nyújtva, a jobb kar könyökben behajlítva a medencén, a lábak nyújtva.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst torques (nyakperce): A nyak körül; öntött, kéttagú, rombusz metszetű, hurkos-kampós záródású. Spiráltekercselt díszítéssel és noduszokkal ellátott. Tartozott hozzá egy bronz szálon függő fekete, bikónikus üveggyöngy.
2. Bronz csüngő: A jobb oldali alkarcsontok között; balta alakú, öntött tárgy, különálló bronzkarikával.
3. Ezüst karperecek (2 db): A jobb és bal csuklón; öntött, kör metszetű, két végén enyhén megvastagodó.
4. Ezüst fülbevalók (2 db): A koponya két oldalán; huzalból készült, egytagú karikák, hurkos-kampós záródással és tekercselt díszítéssel.
5. Vascsatok: A lábszárcsont alatt; kisméretű, megnyújtott D alakú darabok (lábbeli csatjai), erősen korrodáltak.

6. Gyöngyök (jobb és bal lábfejek környékén):

- Karneol: Összesen 173 db (barna opak, barna áttetsző, lazac); hasáb, kocka és lecsapott sarkú hasáb alakúak.
- Üveg: 52 ép és 38 töredékes; rövid hasáb és kocka formájúak.
- Különleges gyöngyök: Egy barna üveggyöngy bronz szálvezetővel, egy lila, félbetört üveggyöngy.

7. Kerámia:

- Edény: A lábfejek között; grafit-szürke, bikónikus, gömbös testű fazék, korongolt, éles hastörésű.
- Edény tartalma: Belsejében egy fehér, lapított henger alakú üveggyöngy.

Sír 20.

Hódmezővásárhely, Kenyere-ér 257/366. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Betöltés: A nyesett felszínen barna betöltéssel jelentkező, téglalap alaprajzú sírfolt.

Megfigyelések: A sírgödör oldalfala függőleges, alja egyenes. A sírt korábbi rablás során teljes egészben feldúlták és kirabolták.

Körárok (257/365)

A sírgödör déli végétől kb. 3 méter távolságra elhelyezkedő árok, szürke, paticspöttyös betöltéssel. A kemény, agyagos felszínen nehezen volt észlelhető. Három különálló szakasza rajzolódott ki (déli, nyugati és északnyugati irányban). Az északkeleti íve teljesen hiányzik, a keleti része valószínűleg a feltárási területen kívül folytatódik.

Antropológiai adatok

Pozíció: A rablás miatt a vázcsontok mindegyike másodlagos pozícióban, a gödör déli felében helyezkedett el.

Meghatározás: Felnőtt egyén csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1. Vaskés töredéke: Apró darab a sírgödör középső harmadában, másodlagos helyzetben (8 cm-rel a sírfenék felett).
2. Római ezüstérme: A sír középső részén, a másodlagosan fekvő sípcsont külső oldalánál (3-4 cm-rel a sírfenék felett).
3. Vaskés és kovakő: Vaskés maradványa, rajta kovakővel; a sírgödör közepén (9-10 cm-rel a sírfenék felett).

4. Gyöngy: Fekete színű, fehér csurgatott díszű darab, a bontás során a csontok közül került elő.
5. Vastárgy: Rendkívül rossz megtartású tárgy a középső rész felsőbb rétegeiből.
6. Vaskés töredéke: Újabb töredék, amely a keresztben lévő combcsont végének északi oldalánál került elő.
7. Vasfibula: Valószínűleg fibula; a medencelapát felső ívének külső oldalánál került elő.
8. Karperec: Ovális átmetszetű, hegyesedő végű darabok a medencelapát belső ívénél.
9. Fémlemez töredékek: Szélesebb bronz- vagy ezüstlemez darabjai a gödör déli végében, a csontok alatt (2 cm-rel a sírfenék felett).
10. Vas csüngő: Balta alakú tárgy a keresztben fekvő combcsont alatt.

Sír 21.

Makó, Igási-Járandó 340. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DDNy–ÉÉK (210–30°).

Méretek: Hosszúság: 263 cm, szélesség: 88 cm, mélység: 80 cm.

Betöltés: A sárgásbarna löszös altalajban a sír nagyméretű, szabályos téglalap alakú, barnásszürke betöltéssel jelentkezett. A gödör oldalai függőlegesek, alja egyenes volt.

Koporsó: A jelentkezési szinttől 78 cm mélységben egy 235 cm hosszú és 80 cm széles koporsó feltja mutatkozott, amely a sír hossz tengelyétől dél–észak irányba elmozdult.

A váz alatt foltokban deszkamaradványok voltak megfigyelhetők.

Antropológiai adatok

Pozíció: Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz a koporsó közepén.

Meghatározás: 50–59 éves nő rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: A koponya a jobb oldalára fordult, a koponyatetőt állatjárat kimozdította. Az állkapocs gyenge megtartású. A bal karcsontok a test mellett nyugodtak, a lábak a bokánál összezártak. A jobb karcsontokat állatjárat bolygatta és kimozdította. A bordák felszívódtak, a csigolyák rendkívül gyenge megtartásúak.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz fülbevaló töredéke: Tekercselt, a gerincoszlopon, a szegycsont helyén. (Átm.: 2 cm, v.: 0,15 cm).

2. 17 db gyöngy: A jobb váll környékén és a mellkas felső részén. (2 db nagy kék irizáló hasáb; 1 db kék és 8 db téglaszínű kicsi lecsapott sarkú hasáb; 1 db nagy kék henger; 1-1 db piros, kék és zöld hatszögletű lapos hasáb; 2 db bordó apró henger opakgyöngy).
3. 3 db mészkőgyöngy: A jobb könyök helyén. (2 db nagy hordó alakú és 1 db kisebb hengeres). (H.: 1,5–1,3 cm).
- 4–5. 2 db dobozos ezüstcsüngő: Kerek formájúak, a mészkőgyöngyök mellett. Vékony lemezből készültek, a két lapot bronzszalag oldalpánt köti össze. Az egyik példány kisebb. (Átm.: 1,7–1,9 cm).
6. 21 db gyöngy: A jobb medencecsont felett és a kéztőcsontok helyénél. (4-4 db fehér gömb és hasáb; 1 db fehér kicsi nyomott gömb; 1 db kék apró nyomott gömb; 2 db kék henger opakgyöngy; 9 db korall).
7. 130 db gyöngy: A lábszárak felett és alatt. (1 db nagy vörös nyomott gömb; 1 db nagy és 5 db kicsi fehér henger; 5 db fehér, 7 db kék, 1 db világoszöld apró gömb; 30 db narancs, 5 db kék, 1 db bordó lecsapott sarkú hasáb; 5-5 db bordó és kék hasáb; 1 db kék nagy henger; 18 db narancs, 7 db bordóslila, 1 db barna kicsi szabálytalan hasáb; 5 db okker orsó alakú; 3 db barna, 12 narancs, 15 bordó apró szabálytalan hasábos opakgyöngy; 2 db korall).
8. Öntött bronzkarika: A jobb medencecsont felső szélénél. (Átm.: 3,5 cm, v.: 0,6 cm).
9. 15 db gyöngy: A combcsontok mellett. (3 db kicsi fehér henger; 1 db nagy élénkzöld forgatott lapos gyűrű; 1 db nagy vörös orsó alakú; 2 db sötétbarna inkrusztált orsó alakú; 2 db nagy szürkésbarna irizáló nyomott gömb; 1-1 db nagy zöld, kék és fehér nyomott gömb üveggyöngy; 1 db nagy nyomott gömb kalcedongyöngy; 2 db henger alakú mészkőgyöngy).
10. Üveg orsógomb: Sötétbarna, fehér vonal- és hullámvonalas, valamint vörös-fehér pontdíszes. Nyomott gömb alakú, a bal combcsont mellett. (Ma.: 2,2 cm, á.: 2,9 cm).
11. Kereszt alakú bronzfibula: Öntött, kéttagú, a koporsó délkeleti sarkában előlappal lefelé. Egyenlő szárú, félgömbös végződésű ágakkal, közepén rombusz alakú mezővel. Hátlján rugótekercstartó fül és forrasztott tűtartó. (H.: 3 cm, sz.: 3 cm).
12. Erősprofilú ezüstfibula: Nagyméretű, a bal vállnál. Kengyelén gyűrűtag és egy öntött, stilizált madárfigura található. A madár és a lábvég gömbdísze csavarozással rögzített. A rugótekercset félgömbös zárótagú lemeztok takarja, gömbdíszekkel. A tűtartó poncolt geometrikus és vésett mintával díszített. (H.: 10,4 cm, fej sz.: 11 cm).
13. Bronzlemez töredéke: Apró darab a jobb combcsont mellett.

14. Vaskés: Ívelt hátú, egyélű, a bal combcsont külső oldalánál. A nyéltüskén famarkolat maradványai láthatóak. (H.: 12,7 cm, sz.: 1,6 cm).

15. Füles agyagbögre: Szürkésbarna, korongolt, a lábfejek és a koporsó vége között oldalára dőlve. Nyaka hosszú, teste nyomott gömb alakú, hurkafüllel. (Ma.: 7,7 cm, p.á.: 5,5 cm, f.á.: 3,5 cm).

Sír 22.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40 45/58.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: temetkezés (sírkamra)

Sírfolt: Nagyméretű, téglalap alakú foltként jelentkezett a barnás altalajon. A betöltése a foltban agyagrögös, kevert volt. A K-i sírfal oldalán egy vékony, 2-3 cm széles sávban sárga agyagréteget lehetett megfigyelni nyomokban.

Sírgödör méretei: Hosszúság: 400 cm, szélesség: 150 cm, relatív mélység: 68 cm.

Tájolás: D – É (180 - 360°).

Sírépítmény: Sírkamra. Az É-i végében egy szögletes folt volt megfigyelhető, amely derékszögben megtörve a hosszanti falak irányába haladt (kb. 5 cm széles folt). Ez a sír falainak gerenda bélése vagy a sírkamra fala lehetett. Koporsó foltja nem rajzolódott ki.

Antropológiai adatok

Pozíció: Hanyatt fekvő, nyújtott testtartású váz.

Meghatározás: Női váz.

Vázhossz: 160 - 165 cm.

Megtartás és megfigyelések: Közepes megtartású váz. A koponya a föld súlya alatt összetört, a fejtetőn lyukacsos elváltozások (betegség nyomai) látszottak. A karok és lábak nyújtott helyzetben, egymástól viszonylag távol (szétterülve) feküdtek.

Bolygatás: Recens bolygatás és állatjárás. Az állatjárat az állkapcsot a mellkasra vitte, a mellkas csontjait széttúrta, a csigolyák és a bordák kimozdultak. A jobb medencelapát és az egyik felkarcsont hiányzott.

Mellékletek jegyzéke

1. Nyaklánc gyöngyei: A nyakban; 4 db nyomott gömbös kalcedon és 3 db hengeres mészkőgyöngy.

2. Ezüst lemezes fibula és csüngő: A mellkas közepén egy "levél" alakú ezüst fibula (ón kitöltéssel), alatta/mellette egy kerek, függesztőfüles, arany lemezzel bevont fedlapú csüngő. Mellettük további kalcedon, mészkő és kerek, lapos üveggyöngyök voltak.

3. Kerek csüngő: A bolygatott csigolyák mellett; kerek, zöldeskék színű bronzcsüngő, fedlapja hiányzott.
 4. Vaskés: A bal combcsonton, kicsit ferdén elhelyezkedve. Rossz állapotban.
 5. Vastárgy: A két combcsont között; a vaskés hegye.
 6. Gyöngyök: A combok között egy hordó alakú kalcedon, a bal combcsont külső oldalán egy mészkőgyöngy.
 7. Orsógomb: A jobb combcsont belső oldalánál (vagy jobb térd mellett); aszimmetrikusan kettős kónikus forma.
 8. Bokagyöngyök: A bokák körül üveggyöngyök több rétegben (részben bolygatott). A jobb boka mellett 9-12 sorban: sötétbarna, porlós fehér, piros/narancs és kék/zöld sorok.
 9. Vasár: A lábfejek között, a gyöngyök fölött; hegye a fej felé mutatott.
 10. Bronz foglalat: A fej alatt/a sír alján; kicsi lemezes foglalat sötét üvegbetéttel.
 11. Madár alakú bronz fibula: A fej alatt került elő.
 12. Harmadik kerek csüngő: Függesztőfüles, arany fedlapos típus.
- Egyéb: A bal kar környékéről 1 db nagy kalcedon gyöngy, 2 db korong alakú üveg, valamint egy ezüst és egy bronz karika került elő.

Sír 23.

Makó, Pap-hát I. [Mol 19] 2. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Bolygatatlan, lekerekített sarkú, téglalap alakú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú sírgödör.

Méretetek: Hosszúság: 300 cm, szélesség: 107 – 117 cm, mélység: 40 – 52 cm.

Tájolás: DK 160°.

Antropológiai adatok

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya enyhén jobbra billent, a karok szorosan a test mellett (jobb kar a medence mellett, bal kézfej a keresztcsonton).

Meghatározás: Felnőtt (maturus) nő közepes megtartású csontváza.

Méretetek: Váz hosszúsága: 171 cm; testmagasság: 150 cm.

Megfigyelések: Degeneratív folyamatok az ágyéki csigolyákon (csontperem), valamint a bordák ízfelszínein, a hátcsigolyákon és a medencecsontok acetabulumán.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronzfibula: Kéttágú, oldalthajlított lábú, lemezes kengyelű (zegzug díszes) a szegycsonton. Átrozsdásodott textilmaradvánnyal, töredékes.

2. 16 db gyöngy: A fibula körül és a mellkas felső részén. (2 db hordó alakú mészkő, 14 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb karneol).
3. Bikónikus orsógomb: Korongolt, barna, kopott, a bal medence felső ívéénél.
4. Zárt bronzkarika: Kerek keresztmetszetű, a bal alkar és a gerincoszlop között.
5. Gyöngyök (üveg és mészkő): A bal alkar mellett és alatt. (Zöld gömb és nyomott gömb, hengerszeletek, fehér nyomott gömb, sötétbarna iker, piros megvastagodó, kék betétes inkrusztált, Millefiori, nagy kék szemes üveg sárga betéttel, hordó alakú mészkő).
6. Bronzkarperec: Ovális keresztmetszetű, lemezesre kalapált, kettéhajtott darab a bal medence alatt.
7. Vas övkarika: Kerek keresztmetszetű, enyhén ovális a bal medence alatt. Szemközi kopásnyomokkal.
8. Vastárgy: Téglalap keresztmetszetű, „U” alakúra hajlított darab a bal medence alatt.
9. Bronzlemez: Szögletes, „U” alakúra hajlított, deformálódott lemez a bal medence alatt.
10. 2 db bronz huzalkarperec: A jobb alkaron; nyitottak, végük elvékonyodó. Az egyik deformált, a másik töredékes.
11. 5 db gyöngy: A jobb alkar körül. (Piros gömb, fehér hordó, kék-piros szemes, kék diszkosz üveg, gömb karneol).
12. Zárt bronzgyűrű: Téglalap keresztmetszetű, a jobb medence melletti gyöngyök között.
13. Ruha alját díszítő gyöngyök: A lábszárakon (25 x 45 cm-es területen), 849 db (töredékekkel kb. 900 db). (Fehér nyomott gömb/hengerszelet, zöld nyomott gömb/gömb, piros nyomott gömb/hengerszelet, kék gömb, fekete nyomott gömb, kék betétes inkrusztált).
14. Barna agyagtál: Kézzel formált, koromfoltos, a jobb lábfejnél lefelé fordítva.
15. Szürke agyagtál: Korongolt, Drag 37-es formát utánozó, a bal láb végénél.

Sír 24.

Szentes, Jáksor 3. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Jelöletlen temetkezés.

Tájolás: D-É.

Mélység: 100 cm.

Antropológiai adatok

Meghatározás: Női csontváz.

Vázhossz: A sírban mért vázhossz 156 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db ezüst fülbevaló: A fejnél. Ezüsthuzalból hajlított, elkalapált-kampós zárszerkezetű (az egyik vég kampós, a másik oválisra kalapált és furattal ellátott). Az ovális részen granulációs díszű keretben borostyánbetét található, a testet vékony ezüsthuzal tekercselés díszíti.
2. Bronzfibula: A mellkas jobb oldalán. Egytagú, aláhajlított lábú típus (úgynevezett "magyar típusú"). A kengyelen két helyen drótrátét díszítés látható. A láb trapézosan szélesedik és hosszan visszatekercselt a kengyelre.
3. Vasfibula: A mellkas bal oldalán. Erősen korrodálódott töredék, valószínűleg szintén egytagú, aláhajlított lábú típus.
4. Bronzcsipesz: A mellkas jobb oldalán, a bronzfibula közelében. Kisméretű töredékek (2 db), a lemezek külső felületét beütögetett félkörök díszítik.
5. Ezüst pipereeszköz: A mellkas jobb oldalán, a csipesz mellett. Ezüstlemezről készült, egyik végén felfüggesztésre szolgáló karikával, a másikon kihegyesedő véggel. Felső részét három sorban elhelyezett poncolás díszíti.
6. 2 db bronz karperec: A csuklókon. Azonos kialakítású, kör átmetszetű, nyitott karperecek, a végeken megvastagodó/kiszélesedő formával. Az egyik példány vége poncolt díszítésű.

Sír 25.

Hódmezővásárhely, Székkutas, Kakasszék 2. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típus: Jelöletlen temetkezés.

Forma: Lekerekített sarkú téglalap alakú, a lábak felé keskenyedő sírgödör.

Méretek: Hosszúság: 200 cm, szélesség: 65 cm, mélysége nem mérhető.

Tájolás: D-É.

Antropológiai adatok

Meghatározás: Női csontváz.

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott testhelyzet. A jobb kar a medencében, a bal kar (állatjárás miatt elmozdulva) eredetileg szintén nyújtott lehetett.

Vázhossz: A sírban mért vázhossz 155 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronztű: Vékony, kampós végű tű a koponya jobb oldalánál.
2. Orsógomb: Bikónikus, egyenlőtlen magasságú felekből álló kerámia orsógomb a jobb váll mellett.
3. Bronzcsengő: Kisméretű, tagolt palástú csengő a medence jobb oldalán. Vasnyelve korrodálódott, tetején felfüggesztésre szolgáló furatok és fül látható.
4. Háromsoros nyaklánc gyöngyei: A nyakban cső alakú és szabálytalan korallgyöngyök, hordó alakú borostyángyöngyök, valamint nyomott gömb és hengeres üveggyöngyök.
5. Legyező lábú bronzfibula: Erősen profilált, legyezőszerűen kiszélesedő lábú töredék a mellen.
6. Email díszes bronzfibula: Két darab lemezes szerkezetű ("bogárhátú"), kék és téglapiros email berakással díszített fibulatöredék a mellen.
7. Vasár: Hengeres vasár töredéke a mellkas bal oldala alatt, ferde helyzetben.
8. Karkötő gyöngyei: A medencében, a csuklók környékén: hengeres, korong alakú és nyomott gömb alakú üveggyöngyök (összesen 14 db).
9. Vaskés: Középső nyélállású, egyenes hátú, kissé homorú élű kés töredékei a bal alkarcsontnál.
10. Vashuzalok: 1-1 db korrodálódott vashuzal (szegecsmaradvány) mindkét tenyérben.
11. Nyílhegy: Erősen korrodálódott maradvány a bal lábszárcsont mellett.
12. Ruha aljának gyöngyei: Nagy mennyiségű kisméretű, gömb/nyomott gömb alakú üveggyöngy a térdtől a bokáig, három sorba rendeződve a lábak körül.
13. Bronzcsüngő: Hengeres testű, vödör alakú csüngő a fül töredékével.

Sír 26.

Makó, Járandó M43 37lh HT 40. 347/178. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É (180°).

Méretek: Hosszúság: 270 cm, szélesség: 100 cm, mélység: 85–90 cm.

Sírgödör típusa: Mély, szabályos téglalap alakú aknasír.

Betöltés: Az altalajon kevert, sárga pettyes folttal jelentkezett.

Bolygatás: Erősen bolygatott a sír déli kétharmadában; sötétbarna, homogén betöltésű rablójárat és rablógödör rajzolódott ki.

Megfigyelések: A lábak között fehéres elszíneződésű foltok mutatkoztak, melyek talán halotti lepel nyomai.

Körárok (SNR 176)

A 178-as sír körül megfigyelt nyitott körárok, melynek külső átmérője 1000 cm. Az árok viszonylag széles (100–160 cm) és sekély (12–24 cm), metszete „V” alakú. Teljes hosszában megfigyelhető, kivéve a bizonytalan délkeleti végét. Bejárata a déli oldalon, a sírral szemben található, lekerekített és kiszélesedő végződéssel. Az északi szakaszba az S174 fiatalabb árok fut bele. Az árok ÉNy-i szakaszának alján egy halomban kerámatöredékek (durva, kézzel formált házi kerámia, fazék) kerültek elő.

Antropológiai adatok

Pozíció: Részleges, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: Férfi rossz megtartású vázmaradványai.

Méretetek: Váz hosszúsága: 190 cm.

Megfigyelések: A jobb felkar eredeti helyéről kissé elmozdult, a bal felkar a jobb felett feküdt. Az alkarcsontok a test mellett nyújtva, a lábak eredeti helyükön, párhuzamosan feküdtek. Az ujj- és kéztőcsontok hiányoznak.

Mellékletek jegyzéke

1. Lándzsahegy: Hosszúkás, hegyes töredék a felkarcsontok alatt, közvetlenül délre.
2. Vastárgy: A koponya alatt.
3. Kés: Az alkarcsontok között.
4. Vastöredékek: A combcsontok között és mellett.
5. Ezüst római dénár: A bal combcsont külső oldala mentén, a térd közelében.
6. Kisméretű szürke agyagedény: Korongolt, a bal lábfej előtt, a sír északi felében.
7. Lemezes vastárgy töredéke: Keresztpánttal összefogott darab a jobb lábujjcsontok végében. Felső részén fehér szervesanyag-maradványok látszottak.

Sír 27.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40 357/193. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É (172°).

Méretetek: Hosszúság: 290 cm, szélesség: 110 cm, mélység: 90 cm.

Sírgödör típusa: Nagyméretű, mély, téglalap alakú aknasír.

Betöltés: A folt nagy része sötétbarna, humuszos és homogén, a déli végében kevert, sárga agyagpettyes betöltés mutatkozott.

Sírbahelyezés típusa: Deszkekoporsó.

Bolygatás: Gyakorlatilag a teljes sírra ráástak egy rablójáráttal, amely az alsó szinteken a keleti oldalon, a sír vonalán kívülről indul. Az északi fél különösen erősen bolygatott, rablógödör rajzolódik ki.

Körárok (SNR 192)

A 193-as sírt egy 950 cm átmérőjű, nyitott körárok veszi körül. Az árok sekély (10–23 cm mély), szélessége 75–80 cm, alja egyenes, oldala lejtős. Betöltése szürkés és sötétbarna, homogén homokos folttal jelentkezett. Szűk bejárata a déli oldalon található, lekerekített végződésekkel; a sír a bejáráttal egy vonalban fekszik. A nyugati ágban bepecsételt kerámia került elő.

Antropológiai adatok

Váz helyzete: Háton fekvő, részleges váz.

Meghatározás: Férfi jó megtartású vázmaradványai.

Megfigyelések: A kezek nyújtva, szorosan a mellkas mellett feküdtek, de a bal alkar- és ujjcsontok hiányoznak. A lábak erősen bolygatottak, nagyrészt egy kupacba dobálva. A csontkupac alatt eredeti helyzetben maradt meg a bal alsólábszár és a lábfej. Az alsó állkapocs és a koponya között nyelvcsonthoz tartozó csontokat (apró csontok) figyeltek meg.

Mellékletek jegyzéke

1. Vas lándzsahegy: Nagyméretű, levél alakú, köpüs; közvetlenül a koponya jobb oldala mellett, a váll fölött feküdt.
2. Bronz fibula töredékei: Rugótekercs és tütöredék a bal alkar helyén.
3. Bronz tárgy: Lemez- és huzaltöredék a bal medencecsont helyén, a fibulával egy vonalban.
4. Vaskés töredéke: A csontkupac déli végében.
5. Veret: A csontkupac nyugati végében.
6. Övdísz veret: A bronzlemez közelében, attól északra.
7. Vas késpenge töredéke: A csontkupac keleti vége alatt, 70 cm mélységben.
8. Földminta: A sír aljáról, a mellkas környékéről.

Sír 28.

Szentes, Sárgapart-Újtelep (Török Ignác-sor) 6. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É.

Méret: Hosszúság: 210 cm, szélesség: 70 cm, mélység: 140 cm.

Megfigyelések: Jelöletlen temetkezés.

Antropológiai adatok

Pozíció: Nő csontváza.

Meghatározás: Hiányos megtartású váz.

Megfigyelések: Csak a fogak és a lábcsonatok egy része maradt meg, a csontváz többi része elkorhad.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db fülbevaló: Rosszezüst huzalból hajlítva, a koponya mindkét oldalán (a homlok tájékán). Csak az egyik fülbevaló két kisebb töredéke maradt meg.
2. Ezüst torques (nyakperek): Az áll alatt, rosszezüst huzalból kialakítva. Összesen 2 db töredék: az egyik végén felcsavart hurokkal, a testén (közepén) széles lemezzátétellel díszített.
3. Ezüst lánc: Rosszezüst huzalból hajlított, egymásra csavart végű karikákból összeálló lánc a nyakon, a torques alatt. (10 db karika és 4 db töredék).
4. 47 db gyöngy (nyaklánc): A nyakon, az ezüstlánc alatt elhelyezkedő különféle anyagú gyöngyök. (26 db bikónikus kék üveg; 11 db lapos, sokszögű karneol; 2 db korong alakú borostyán; 1 db nyomott gömb alakú mészkő; 1 db hasábos mészkő; 1 db hengeres kék üveg; 1 db nyomott gömb alakú vörös üveg; 3 db nyomott gömb alakú barna üveg; 1 db nyomott gömb alakú kék üveg millefiori berakással).
5. Bronzfibula: Kéttágú, két rugótekerccsel szerelt, oldalthajtott lábú bronzfibula. Sérült, a rugótekercek egyik oldala hiányzik. A gerincoszlop felső végénél.
6. 2 db bronz karperek: Nyitott, kör átmetszetű, a végeken kissé megvastagodó bronzhuzalból hajlítva. Igen rossz megtartásúak, deformáltak, a jobb karon.
7. 6 db gyöngy (karkötőhöz): Hordó alakú mészkőgyöngyök a jobb alkarnál, a bronz karperecek mellett. Igen rossz megtartásúak.
8. Vas karperek: Vashuzalból készült karperek 4 db erősen korrodálódott töredéke. A bal karon.
9. 9 db gyöngy (másik karkötőhöz): A bal alkaron, a vaskarperek mellett. (4 db lapos, sokszögű karneol; 3 db korong alakú borostyán; 2 db hordó alakú mészkőgyöngy).
10. Kerámia orsógomb: Bikónikus alakú. A jobb kéz ujjcsontjai előtt.
11. Gyöngyök (ruha aljáról): A bokák körül, a ruha aljának kivarrásához tartozó különféle anyagú gyöngyök (mindkét boka körül kb. 250-250 db). (Lapos, sokszögű karneolgyöngyök; sokszögű vörös üveggyöngyök; hasábos kék üveggyöngyök;

nyomott gömb alakú kék üveggyöngyök; hengeres fehér üveggyöngyök; hengeres vörös üveggyöngyök).

12. Bikónikus agyagedény: Szürke, jól iszapolt, korongolt, szájával lefelé fordítva. Töredékes. A bokák között.

Sír 29.

Apátfalva, Nagyút-dűlő 165. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: ÉÉK–DDNy (20–200°).

Méretek: Hosszúság: 260 cm, szélesség: 79 cm, mélység: 30 cm.

Megfigyelések: Bolygatatlan temetkezés. A vázat lepelbe vagy állati bőrbe csavarva helyezhették a sírba, melynek nyomai megmaradtak.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: D–É (180–0°).

Pozíció: Nyújtott helyzetű váz, a koponya jobbra fordul és a vállra billen. A karok szorosan a test mellett feküdtek.

Meghatározás: Senium korú férfi igen rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: A váz hossza 160 cm. A jobb térdkalács és a lábfejek hiányoznak.

Mellékletek jegyzéke

1. Lándzsahegy töredéke: Korrodált, hasáb alakú, négyzet átmetszetű, tompa hegyben végződő darab. Valószínűleg a 8. tétellel tartozik össze. A koponya jobb oldalán feküdt. (H.: 4,4 cm, v.: 0,6 cm).

2. Öntött bronzfibula: Kéttagú, spirálkaros, felsőhúros, aláhajtott lábú. A mellkas közepén került elő. Karjain 6-6 spiráltekercs, a rugószerkezet tengelyét gömb alakú noduszok zárják. A kengyel félkör metszetű, gyöngyözött drótrátéttal és bronzhuzaltekercssel díszített, melyeket bikónikus nodusz választ el. A láb indításánál dupla-pajzs motívum és V alakú véset látható. (H.: 6,6 cm, kar sz.: 3,4 cm).

3. Ezüst denarius: Julia Domna (193–217) érme a bal medencelapát felett. Előlapján a császárné kontyos portréja, hátlapján oszlopra támaszkodó Victoria alakja látható.

4; 6. Vaskés: Erősen korrodált, hiányos penge és nyéltüske. A penge enyhén ívelt hátú, egyenes élű, D metszetű; a nyéltüske lapított hasáb metszetű. A bal medencelapát alatt, a bal csukló vonaláig feküdt. (Penge h.: 7,4 cm, nyéltüske h.: 3,7 cm).

5. Vascsat: Erősen korrodált, D alakú karikával és peckének töredékével. A medence közepén feküdt. A csatkarika közepén megvastagodó, kör metszetű. (Átm.: 3,6 cm, pecek h.: 1,5 cm).

7. Agyagedény: Sérült felületű, nyomott gömbös testű, korongolt aljú edény. Pereme elvékonyodó, L metszetű, nyaka kónikus. A láb és a sír északi vége között került elő. (Ma.: 8,2 cm, p.á.: 10,0 cm, f.á.: 4,8 cm).

8. Köpűs vaslándzsa: Erősen korrodált támadófegyver a jobb felkar alatt. Köpűje hengeres metszetű, félgömbös fejű nittszegekkel és fa nyélmaradványokkal. A penge rombusz/négyszet metszetű, felső harmadában törött; hegye valószínűleg az 1. tétel. (Penge h.: 10,3 cm, köpű h.: 5,6 cm).

Sír 30.

Apátfalva, Nagyút-dűlő 200. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: É–D (0–180°).

Méretetek: Hosszúság: 255 cm, szélesség: 108 cm, mélység: 70 cm.

Megfigyelések: Bolygatott, rablott temetkezés; a rablás a sír teljes területét érintette.

Antropológiai adatok

Pozíció: Csak néhány csont maradt meg a bolygatás miatt. Anatómiai rendben kizárólag a jobb lábszár volt.

Meghatározás: Maturus (?) korú nő csontváza.

Mellékletek jegyzéke

1, 3. Bronz és ezüst karikacsüngők: 7 ép és 2 töredékes, öntött, zárt darab. Összefüggő, de nem kapcsolódó láncolatban feküdtek; piramis-szerűen, átmérő szerint tagoltak. A sír déli feléből, középtájról és az északi feléből kerültek elő. (Átmérők: 1,2–1,9 cm).

2. Vastöredékek: Igen erősen korrodált darabok, valószínűleg egy fibula részei. A csüngőktől 15 cm-re nyugatra feküdtek. (H.: 3,0 cm).

4. Vaslemez: Erősen korrodált, trapéz alakú, szélein lekerekített, törött lemez. A gyöngyöktől (10. tétel) 10 cm-re délre került elő. (H.: 3,3 cm).

5. Üveggyöngy: Rövid hasáb alakú, a korrodáció miatt pontosabban nem meghatározható darab. Az északi részben lévő lábszárcsont alatt feküdt.

7. Bronz fülbevaló: Rombusz metszetű huzalból készült, a feltételezett koponya eredeti helyén. (Átm.: kb. 3,2 cm).

8. Ezüstfibula: Kisméretű, egytagú, aláhajtott lábú darab. Kengyele kör metszetű, enyhén síkozott. A lemezes tűtartó vége a kengyelre tekercselve díszíti azt. A tű törött. A mellkas feltételezett helyén feküdt. (H.: 2,4 cm).

9. Balta alakú bronzesüngő: Öntött, a két térd között került elő. Éle háromszög metszetű, oldala szárnyas. Ovális nyéllyukkal ellátott fokkal rendelkezik. Tartozik hozzá egy különálló, félbetört öntött bronzkarika is. (H.: 1,6 cm).

10. 28 db üveggyöngy: 20 ép és 8 töredékes, rövid hasáb- és kocka alakú darab a jobb boka körül.

11. Vaskés töredéke: Erősen korrodált és sérült darab a bal alsó lábszár feltételezett helyén. A nyéltüske hegyben végződik, rajta fa-lenyomat látható; a penge az indításnál törött. (H.: 5,2 cm).

A. Agyag orsógomb: Bontás közben előkerült narancsosbarna, bikónikus, aszimmetrikus darab. Felülete erősen kopott, szabálytalan árkolásokkal díszített. (H.: 1,9 cm, á.: 2,4 cm).

Sír 31.

Csanádpalota, Sulyok-tanya mM43 62lh 9. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É (170–350°).

Méretek: Hosszúság: 238 cm, szélesség: 80–84 cm, mélység: 42 cm.

Betöltés: Kötött, fekete humusz, sárga agyagfoltokkal.

Koporsó: Rönkkoporsós temetkezés. A jelentkezési szint alatt 20 cm mélyen egy 200 cm hosszú és 40 cm széles fekete, humuszos koporsófolt jelentkezett. 28–30 cm mélyen a D-i oldalon a fedél fehéres-barnás, párhuzamos bordákkal tagolt maradványa (kéreglenyomat) volt megfigyelhető 60 cm hosszán. A koporsó pozitívrá bontott méretei: 190 cm hosszú, 50 cm széles, 13 cm magas.

Antropológiai adatok

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: Adultus korú nő jó megtartású csontváza.

Megfigyelések: A váz hossza 157 cm. A koponya 90°-kal keletre fordult, az állkapocs egyenesen feküdt a sír alján. A karok nyújtva a test mellett, a bal kar kissé behajlítva, kézfeje a medence bal oldalán, ujjai a keresztcsonton feküdtek. A jobb combcsonton korabeli ferde törés látható. A sírt állatjárás bolygatta: a jobb szárkapocs kimozdult, a térdkalács a bal combcsont mellé, a bal sarokcsont a bal térd mellé került.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz huzalfülbevaló: A koponya bal oldalán, a bal váll felett 9 cm-rel. (Átm.: 2,7 cm).
2. Kék üveggyöngy: Apró, hengeres darab az alsó állkapocs külső oldalán.
3. Kerekded vastárgy (vascsat): Az alsó állkapocs és a koponya között, a szájbán (a metszőfogak előtt).
4. Bronz fibula: A 12. csigolya bal oldala mellett, a bordák felett. Rugótekercse DNy-ra, kengyele a lábak felé nézett.
5. Ezüst huzalkarperec: Nyitott, ovális, a bal csuklón. (Átm.: 6 cm).
6. Ezüst huzalkarperec: Nyitott, ovális, a jobb csuklón. (Átm.: 6 cm).
7. Agyagedény: Körte alakú, erősen töredékes. A két lábfej között dőlt a fej irányába. (Ma.: 8 cm).
8. Bronz huzalfülbevaló: A koponya alatt a jobb oldalon, az alsó állkapocs feje előtt. (Átm.: 2,9 cm).
9. Kék üveggyöngy: Hordó alakú darab a jobb lapocka külső oldalán, a felkar alatt.
10. Kék üveggyöngy: Hordó alakú darab a jobb lapocka külső oldalán, a felkar alatt.

Sír 32.

Makó, Járandó 86. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DNy–ÉK (198–18°).

Méretek: Hosszúság: 214 cm, szélesség: 90 cm, relatív mélység: 12 cm.

Megfigyelések: Rövid, viszonylag széles, sekély, téglalap alakú aknasír. Sem koporsó, sem egyéb sírépítmény nyoma nem volt megfigyelhető. A sírbahelyezés foltja nem rajzolódott ki.

Antropológiai adatok

Pozíció: Hanyatt fekvő, nyújtott testtartású váz.

Meghatározás: Nő.

Megfigyelések: A váz hossza 150 cm. A csontok rossz megtartásúak, töredékesek; a bordák, csigolyák és az ujjpercek elporladtak.

Bolygatás: Recens gépi bolygatás és állatjáratok nyoma látható. A koponya a humuszoslaskor megsérült, az állkapocsot állatjárat vitte a mellkasra. Az egyik alkar hiányzott, a másik a combok között keresztben feküdt.

Mellékletek jegyzéke

1. Torquez és nyaklánc: A nyakon talált ezüst torquez hurkos-kampós záródású (a gép eltörte). A hozzá tartozó nyaklánc kék gömbös, hasáb, kettőskúpos üveggyöngyökből, fehér/sárga ikergyöngyökből és korong alakú borostyángyöngyökből állt.
2. Bronz karperec és karlánc (bal csukló): Kiszélesedő végű karperec két töredéke, mellette karlánc maradványai (hasáb alakú narancssárga, piros, és sárga-fehér gömbölyű üveggyöngyök).
3. Karlánc (jobb csukló): Egy darab hatszög hasáb alakú, zöld üveggyöngy.
4. Orsókarika: Edény talpából készítve, a bal combcsont belső oldalán.
5. Hímzett gyöngyök: Az alsóruha (szoknya vagy nadrág) alját díszítő hímzés maradványai a lábaknál. Típusok: narancssárga és piros hasáb; zöld hatszög hasáb; kék gömbös; világos sárgászöld kettőskúpos; fehér-sárga nyomott gömbös; piros orsó alakú gyöngyök.
6. Edény: Szürke, korongos talpú edény töredéke (csak az alja maradt meg) a lábfejek végénél.
7. Ezüst karperec: Később, a sír aljában lévő állatjáratból került elő fémkeresővel.
8. Kerámiatöredék: A mellkas bal oldalán, valószínűleg a betöltéssel került oda.

Sír 33.

Szentes, Zalota 10. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Megjegyzés: Jelöletlen temetkezés, a publikáló nem közölt részleteket a leletkörülményekről.

Antropológiai adatok

Megfigyelések: A leletek elhelyezkedése alapján a koponya, a nyak, az alkarok, a kézfej és a lábak (boka) helyzete azonosítható volt.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db ezüst fülbevaló: A koponya mindkét oldalán 1-1 darab. Vékony ezüsthuzalból „tojásdad alakúra” hajlított, hurkos-kampós záródású darabok. A jobb oldali kisebb, a bal oldali nagyobb méretű.
2. Féltorques: A nyakon elhelyezve. A publikáló szerint hurkos-kampós záródású lehetett, de a tárgyraajz alapján nem zárható ki a töredékes hurok sem.
3. Egymásra csavart végű huzalkarika: A nyakperek (torques) kampójába akasztva került elő, a nyaklánc részeként.

4. Nyaklánc gyöngyei: A nyakon borostyángyöngyök és mészkőgyöngyök (a leírásban „kagylógyöngyök”).
5. Ezüstlemezes dobozfibula: A nyak táján elhelyezkedő, korongos, ezüstlemezről kialakított „kettős lemezes” fibula. A felső lapján zománc (email) berakás nyomaival. Állapota nagyon rossz megtartású. (Átm.: 6 cm).
6. Karkötő gyöngyei: A bal és a jobb alkaron különféle típusú, színes üveggyöngyök (összesen 15 db a rajz alapján). Típusok: bikónikus, két- és háromtagú ikergyöngyök, nyomott gömb alakú, sokszögű, valamint hatszög alapú hasábos üveggyöngyök.
7. Kerámia orsógomb: A jobb kézfejen (vagy kézben) talált nyomott gömb alakú tárgy.
8. Ruha aljának kivarrásához tartozó gyöngyök: A jobb és bal lábon, a boka felett elhelyezkedő színes üveggyöngyök, karneolgyöngyök (a leírásban „gránitgyöngyök”) és mészkőgyöngyök (a leírásban „kréta- és kagylógyöngyök”).
9. Kisméretű kerámiaedény: A lábfejnél elhelyezve.

Sír 34.

Csanádpalota, Sulyok-tanya M43 62lh. 2. OBJ

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É (170–350°).

Formája: Szabályos téglalap alakú, éles sarkokkal és függőleges oldalfalakkal, az alja lapos.

Méretek: Hosszúság: 270 cm, szélesség: 78 cm (a foltnál 82–77 cm), relatív mélység: 48–65 cm.

Betöltés: Kötött, szürke humuszos föld, sárga agyagfoltokkal.

Sírbahelyezés típusa (Rönkkoporsó): Egy 244 cm hosszú, 60–68 cm széles, rönkfából készült koporsó feltja volt azonosítható. A rönk külső felületén 10–13 párhuzamos árok (3–5 cm távolságra) mutatta a fa egykori kérgének lenyomatát. A koporsó alsó, teknős része (234 cm hosszú, 49–59 cm széles) É-on majdnem elérte a sírfalat, D-en 34 cm-re végződött tőle. A fedél középső része beszakadt.

Antropológiai adatok

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, anatómiai rendben lévő váz.

Meghatározás: Adultus korú nő.

Megfigyelések: Jó megtartású csontváz (hosszúsága 155 cm). A koponya kissé törött, jobbra billent. A karok nyújtva a test mellett; a jobb kézfej a medence alá csúszott. A

jobb láb egyenes, a bal kissé felhúzva és balra kidőlve feküdt. A váz a koporsóban kissé D felé és a hossz tengelytől 5–7 cm-re K-re elcsúsztatva helyezkedett el.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz fülbevaló (bal): Feltekercselt végű, nóduszos, hurkos-kampós záródású. A koponya bal oldalán, a csecsnyúlvány alatt. (Átm.: 3,4–3,5 cm).
 2. Bronz torques: Kerek átmetszetű huzalból, hurkos-kampós záródással. A nyakon, a kulcsontok között, nyitott állapotban. (Átm.: 12–13 cm).
 3. Nyaklánc elemei (58 tétel): A koponya és a csigolyák körül elszórva.
 - Gyöngyök: 45 db hengeres korallgyöngy, 3 db hengeres borostyángyöngy, 1 db borostyáncsüngő, 2 db kék üveggyöngy, 1 db sárgás üveggyöngy, 3 db kék ikergyöngy, 1 db barázdált kék ikergyöngy.
 - Egyéb: 2 db fülezett ezüst érme, 1 db kerek bronz tárgy, 1 db fülezett bronz/ezüst tárgy, 1 db vas tárgy.
 4. Bronz fibula (kicsi): Egytagú, felső húros. A 14. csigolyán. (H.: 2,5 cm).
 5. Bronz fibula: Egytagú, felső húros, feltekercselt végű, aláhajlított lábú. A jobb kulcsontnál, a bordák felett. (H.: 4 cm).
 6. Karlánc elemei (17 tétel): A bal csukló és alkar környékén.
 - Gyöngyök: 6 db borostyángyöngy, 5 db korallgyöngy, 1 db kék üveggyöngy, 1 db ismeretlen üveggyöngy.
 - Egyéb: 1 db Cyprea (kauri) kagylóhéj, a végénél egy összesodort végű bronz huzallal (függesztő).
 7. Ezüst huzalkarperec: Nyitott, ovális átmetszetű, a jobb csuklón. (Átm.: 5 × 5,7 cm).
 8. Korongolt agyagsésze: Kihajló peremű, „S” profilú, szürke tálka. A lábak előtt, a váz hossz tengelyében, a talpán állt. (P.á.: 9,5 cm).
 9. Vaskampó (orsószár töredéke): Kampós végű vashuzal az edény mellett, az orsógombhoz tartozott.
 10. Festék vagy patics: Vöröses anyag az edénytől ÉNy-ra.
 11. Agyag orsógomb: Barna, bikónikus, aszimmetrikus, omladékony. A lábaktól É-ra, a sír alján. (Ma.: 3 cm).
 12. Borostyángyöngy: Elporladt maradvány a jobb csuklón, a karperec alatt.
 13. Bronz fülbevaló (jobb): Törött, korrodált, hurkos-kampós típusú. A koponya jobb oldalán, a halántéknál. (Átm.: 3,5 cm).
 14. Vastárgy: Rombikus, lemezes szerkezetű tárgy a jobb csukló alatt.
- Leletek a betöltésből:

- Hengeres borostyángyöngy töredék (D-i vég).
- Hasáb alakú, rózsaszínes karneolgyöngy (É-i sírfal közelében).
- 2 db korallgyöngy (bal térd felett, illetve a lábfejnél).

Sír 35.

Szentes, Vekerhát, özv. Kátai Pál Istvánné és Keresztes N. S. földje 2. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Megjegyzés: A leletkörülmények nem ismertek.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db mészkőgyöngy: Kisméretű, hordó alakú darabok. A tárgyfotó alapján méretük és formájuk kissé eltérő.
2. Cyprea kagyló: Nagyméretű példány, amely a fotó alapján erősen töredékes.
3. Vascsat: Erősen korrodálódott, töredékes, ovális alakú csatkarika a csatpeccek töredékével. Formája a korrózió miatt nehezen állapítható meg.
4. Bronzfibula: Aláhajtott lábú típus töredéke. Huzalos szerkezetű, a lábán igen rossz megtartású (talán vasrozsdás).
5. 2 db bronz karperec: Közel azonos kivitelű, ovális átmetszetű, nyitott darabok. Végeik kissé megvastagodó bronzhuzalból készültek. Rossz megtartásúak, a nagyobbik példány deformálódott.
6. 3 db bronzkarika: Azonos kivitelű, közel azonos méretű, zárt karikák (övkarikák). (Átm.: alig 1 cm).
7. Vaskarika: Kisméretű, erősen korrodálódott, zárt típus. (Átm.: alig 1 cm).
8. 2 db fülbevaló töredékei: Összesen 4 db töredék két tárgyhoz. Huzalos szerkezetűek, kampós véggel (valószínűleg hurkos-kampós záródásúak). A kisebb töredéken visszatekercselt huzal, a nagyobbban nódusz figyelhető meg.

Sír 36.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40 338/166. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Típusa: Bolygatatlan, nagyméretű, mély aknasír.

Formája: Szabályos téglalap alakú, lekerekített sarkú, függőleges oldalfalakkal.

Méretei: Hosszúság: 350 cm, szélesség: 117 cm, relatív mélysége: 60–70 cm.

Sírbahelyezés típusa: Deszkaoporsós temetkezés, melynek foltja a feltárás során kirajzolódott.

Körárok (SNR 164): A sírhoz egy 760 cm átmérőjű, 80 cm széles körárok tartozik. Az árok „V” átmetszetű, homogén szürkésbarna betöltésű, mélysége 20 cm. Valószínűleg nyitott volt, déli irányú bejárattal a sírral szemben.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: D–É (200°).

Pozíció: Anatómiai rendben lévő, nyújtott testhelyzetű váz.

Meghatározás: Nő.

Megfigyelések: Közepes megtartású csontváz. A karok nyújtva a felsőtest mellett helyezkedtek el. A lábak párhuzamosan, szorosan egymás mellett feküdtek, a lábfejsontok hiányosak.

Viseleti tárgyak és mellékletek jegyzéke

1. Bronz La Tène fibula: Az alsó állkapocs és a nyakcsigolyák között, hátoldalával felfelé.
2. Bronz korongfibula: Az alsó állkapocscsonton belül, hátoldalával felfelé.
3. Bronz trombita fibula: Az előző három fibula szorosan egymás mellett feküdt, ez a darab az oldalára fordulva.
4. Nyaklánc gyöngyei: Az állkapocscsonton belül és a mellkason; üveg és aranyfóliás ikergyöngyök.
5. Bokadísz (gyöngysorok): A bokák táján, a két lábszár között és alatt, öt szinten elhelyezkedő gyöngyök.
 - I. szint: Bokák felett rendezetlenül.
 - II. szint: Közvetlenül a jobb boka csontján.
 - III. szint: Sorba rendezve a csontok alatt.
 - IV. szint: Utolsó előtti rendezett szint.
 - V. szint: A legalsó rendezett sor.
6. Vastárgy bronz résszel: A jobb alkar külső oldalán.
7. Vaskarika: A bal alkar belső oldalán.
8. Karperec gyöngyei: A bal alkar két oldalán és között, egy sorban; 1 db folytatott díszes és 4 db karneolgyöngy. Az egyik gyöngy a korrodált fémrészbe ragadt.
9. Bronztű: A bal medencecsont alsó végében, a lábak között (valószínűleg fibulához tartozott).
10. Láb gyöngyei: A combcsontok között és a bal comb külső oldalán, „L” alakban, közelítőleg egy sorban.

11. Apró bronz tárgy: Vékony huzal a bal combcsont külső oldalán, a gyöngyöktől északra.
12. Kézzel formált kis edény: A jobb lábfej előtt.
13. Két vastöredék: Az edény közelében, közepen.
14. Átégett patics: Földdarab az edény mellett.

Sír 37.

Óföldaák, Ürmös II. 175. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DK–ÉNy (146°).

Méretetek: Hosszúság: 240 cm, szélesség: 104–127 cm, mélység: 77–84 cm.

Alaprajz és jellemzők: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú gödör. A sír bolygatott, a délkeleti végében rablógödör foltja észlelhető.

Betöltés: Kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna, erősen kevert agyagos, humuszos betöltés.

Koporsó: A keleti, nyugati és ÉNy-i részben 66–70 cm mélyen egy 85 cm széles, feketésbarna koporsófolt jelentkezett. Hossza a bolygatás miatt nem állapítható meg. A koponyatöredékeknél famaradványok voltak.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: (A bolygatás miatt csak a koponya helyzete ismert: a gödör DK-i részében).

Pozíció: Bolygatott.

Meghatározás: 6–7 éves lány koponya- és állkapocs maradványai.

Megfigyelések: A többi csont a bolygatás során kikerült a sírból.

Mellékletek jegyzéke

1. Vas koporsókapocs töredékek: A sírgödör DK-i sarkában, 64 cm mélyen. Mindkét oldalon famaradványokkal.
2. Vas koporsókapocs: Szögletes C alakúra hajlított, végei felé elkeskenyedő darab a sírgödör DNY-i sarkában, 55 cm mélyen. Mindkét oldalán famaradvánnyal.
3. Vas koporsókapocs töredékek: Egyik végén derékszögben behajlított, végei felé elkeskenyedő darabok a sírgödör ÉNy-i sarkában, 74 cm mélyen. Mindkét oldalukon famaradvánnyal.
4. Vas koporsókapocs: Szögletes C alakúra hajlított, végei felé elkeskenyedő darab a sírgödör ÉK-i sarkában, 78 cm mélyen. Mindkét oldalán famaradvánnyal.

5. Bronztorques: Zárt, kerek átmetszetű nyakperec a koponyától közvetlen DK-re. Rossz megtartású, a zárszerkezete és egy része hiányzik.
6. Bronzfibula: Egytagú, aláhajlított lábú, felső húros típus. A sírgödör alján, a középső nyugati szélnél. Kengyele háromnegyed kör átmetszetű, a tűtartó vége hatszor visszatekert a kengyel és a láb találkozásához.
7. Vaskés pengetőredék: Egyélű, középső nyélállású, egyenes hátú. A sírgödör középső részén került elő.
8. Szürke agyagpohár: Korongolt, megvastagodó, lekerekített peremű, feneke felé összevissza szűkülő, egyenes oldalú, egyenesen levágott aljú edény. A sír ÉNy-i részén, a koporsókapcsok között feküdt nyugati irányba dőlve.

Sír 38.

Óföldreák, Ürmös II. 262. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DK–ÉNy (160°).

Méretetek: Hosszúság: 260 cm, szélesség: 115 cm, mélység: 66–68 cm.

Betöltés: Kötött, sötétbarna agyagos, humuszos, az ÉNy-i részén sárga agyagszemcsével erősen kevert betöltés.

Megfigyelések: Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenes meredek falú, egyenes aljú gödör. A nyesési szinttől 20 cm mélyen, a sír középső részén egy 70 cm széles feketésbarna folt jelentkezett.

Koporsó: A sír ÉNy-i végére ásott rablógödör miatt a hossza nem állapítható meg.

Körárok:

A sírt a déli és DNy-i oldalán egy körárok részlete (SNR 240.) övezte. Méretetek: Szélesség: 100 cm, mélység: 12–20 cm. Jellemzők: Ívelten szűkülő falú, ívelt aljú árok. Betöltés: Kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltés. Mellékletek az árokból: Szürke, korongolt edény jellegtelen oldaltöredékei és egy állatfog. Megjegyzés: Az árok északi és keleti szakasza a gépi nyesés során elpusztult.

Antropológiai adatok

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: 30–35 éves nő rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: A koponya jobbra fordult. Mindkét kar szorosan a test mellett, a jobb kézfej a test mellett, a bal a bal medencén feküdt. A bordák, a kézfej- és a lábfejsontok egy része hiányzott. A váz mérhető hossza 155 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst fülbevaló töredékei: Kerek átmetszetű, hurkos-kampós végű darabok a koponya bal oldalán. Az egyik darabon ezüstszálas tekercselés látható.
2. Ezüst fülbevaló töredék: Kerek átmetszetű, hurkos-kampós végű, tekercseléssel díszített darab a koponya jobb oldalán.
3. Ezüstfibula: Kétagú, oldalt hajlított lábú, alsó húros, lemezes kengyelű típus a jobb oldali lapockán. A kengyelpánt a láb felé elkeskenyedik. A tűtartó hiányos, a spiráltekercsen átrozsdásodott szövetmaradvány észlelhető.
4. Bronz huzalkarperec: Szögletes átmetszetű, a végei felé kiszélesedik. A bal alkaron került elő.
5. 2 db karneolgyöngy: Téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakúak, a bal csukló közelében.
6. 8 db gyöngy: A jobb combcsont belső részénél. (7 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneol- és 1 db barna, hasonló formájú üveggyöngy).
7. 10 db gyöngy: A jobb boka környékén. (2 db henger és 2 db lecsapott sarkú téglatest alakú borostyán; 5 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveg-; 1 db hasonló formájú karneolgyöngy).
8. 11 db gyöngy: A bal boka környékén. (4 db henger és 4 db lecsapott sarkú téglatest alakú borostyán; 3 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngy).
9. Szürke agyagedény: Korongolt, ívelten kihajló, lekerekített peremű, gömbös testű, egyenes aljú edény. A lábfejek között feküdt, keleti irányba dőlve.
10. Miniatur agyagedény: Barna, foltosra kiégetett, korong nélkül készült, kerámiazúzalékkal soványított. Rövid nyakú, hasánál kiszélesedő, aljánál erősen összeszűkülő forma. Az előző edénytől 4 cm-re ÉNy-ra, ÉNy-i irányba dőlve került elő; pereme hiányos.
11. Orsókarika töredék: Szürke, korongolt edény átfűrt oldaltöredéke a sír ÉNy-i végéből.
12. Borostyángyöngy: 1 db lekerekített sarkú téglatest alakú darab a sír betöltéséből.

Sír 39.

Apátfalva, Nagyút-dűlő 160. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: ÉKK–DDNy (20–200°).

Méretetek: Hosszúság: 279 cm, szélesség: 110 cm, mélység: 42 cm.

Megfigyelések: Bolygatatlan temetkezés. A váz alatt és a nyugati részen egy vékony szürkéssárga réteg volt észlelhető, amely valószínűleg egy halotti lepel nyoma.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: D–É (180–0°).

Pozíció: Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: Adultus korú nő rendkívül rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: A koponya északra tekint, enyhén jobbra billen. A karok a test mellett nyújtva feküdtek. A jobb láb nyújtott, a bal láb térdben kissé behajlított állapotban volt.

A lábfejek hiányoznak. A váz hossza 140 cm.

Mellékletek jegyzéke

1–2. 2 db bronz karika-fülbevaló: Huzalból készült, kéttagú, hurkos-kampós záródású ékszerek a koponya két oldalán. A hurok felől külön huzalból készült, noduszban végződő tekercselt díszítés látható rajtuk. A bal oldali darabokra tört, a jobb oldalinak a hurka és kampója letört. (Átm.: kb. 3,7 cm, v.: 0,5 cm).

3. 13 db korallgyöngy: A nyak körül. Fehér, erősen oxidált, rövid- és hosszú henger, valamint nyomott gömb alakúak.

4. Bronzfibula: Kéttagú, spirálkaros, alsóhúros, oldalt hajlított lábú típus a szegycsont és a bal kulcscsont találkozásánál. A rugószerkezet tengelyét két gömb alakú nodusz zárja. Kengyele trapéz metszetű, enyhén síkozott, ék alakú véggel. (H.: 3,8 cm, v.: 0,5 cm, karszélesség: 2,0 cm).

5. Bronzfibula: Kéttagú, spirálkaros, felsőhúros, oldalt hajlított lábú darab a szegycsont alsó részén. A kengyel trapéz metszetű, enyhén síkozott, pajzs alakú véggel. (H.: 3,1 cm, v.: 0,4 cm, karszélesség: 1,4 cm).

6. Orsókarika: Szürke, erősen kopott, csillámos homokos anyagú, edényfenékből utánformázott, középen átfúrt tárgy a bal felkar felső részén. (Átm.: 2,7 cm, v.: 0,9 cm).

7–8. Bronzcsat lemezes szíjszorítóval: Öntött, ovális, kör metszetű csattest a medencén. A peckén vésett vonalak találhatók. A lemezes szíjszorítón nittszegek és poncolt (egyszerű és U alakú) díszítés látható, hátoldalán textillenymat maradt meg. (Csat átm.: 3,2 cm, szíjszorító h.: 6,1 cm).

9. Bronz szíjvég: Két lemezből álló, téglalap alakú, lekerekített szélű darab a jobb könyöknél. Szélei poncolt díszítésűek, elülső oldalán textillenymat észlelhető. (H.: 6,8 cm, v.: 0,3 cm).

10. 3 db korallgyöngy: Fehér, erősen oxidált, amorf alakú gyöngyök a bal csukló körül.

Sír 40.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40 338/166. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É (200°).

Méreték: Hosszúság: 350 cm, szélesség: 117 cm, relatív mélység: 60–70 cm.

Sírbahelyezés típusa: Deszkekoporsó.

Megfigyelések: Nagyméretű, szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú, bolygatatlan mély aknasír. Rablójáratnak nincs nyoma, a sírbahelyezés feltételezhető.

Körárok: A sírhoz az SNR 164 számú körárok tartozik, amely a sírral egykorú. Méretek: Átmérő: 760 cm, szélesség: 80 cm, relatív mélység: 20 cm. Jellemzők: Feltételezhető, már a nyelési szinten látszódnak. Teljes hosszában megfigyelhető, sekély, „V” átmetszetű, homogén szürkésbarna színű árok. Feltételezhetőleg nyitott volt, déli bejárat a sírral szemben, de a két végét a mélyebb humuszolás elpusztította. Kapcsolatok: A 237. sz. árok és a 157. sz. kemence előtérgödör metszi (fiatalabbak). Mellékletek az árokból: Durva házi kerámia töredéke (fazékperem) és további kerámia.

Antropológiai adatok

Váz pozíciója: Anatómiai rendben lévő, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: Nő.

Megtartás: Közepes.

Megfigyelések: A karok nyújtva a felsőtest mellett helyezkedtek el. A lábak párhuzamosan, szorosan egymás mellett feküdtek, a lábfejsontok hiányosak.

Mellékletek jegyzéke

1. La Téne fibula: Bronz, hátoldalával felfelé az alsó állkapocs és a nyakcsigolyák között.
2. Korongfibula: Bronz, hátoldalával felfelé az alsó állkapocscsonton belül.
3. Trombita fibula: Bronz, az oldalára fordulva; a három fibula szorosan egymás mellett feküdt.
4. Gyöngyök: 12 darab és töredékek (üveg, aranyfóliás ikergyöngy) az állkapocscsonton belül és a mellkason.

5. Gyöngysorok: A bokák tájékán, a két lábszár között, alatt és a lábszáraikon, 5 szinten elhelyezve.

- I. szint: bokák felett, rendezetlenül.
- Közvetlenül a jobb boka csontján.
- III. szint: sorba rendezett gyöngyök a csontok alatt.
- IV. szint: utolsó előtti rendezett sor.
- V. szint: legalsó rendezett sor.

6. Vastárgy bronz résszel: A jobb alkar külső oldalán.

7. Vaskarika: A bal alkar belső oldalán.

8. Gyöngyök: 1 db folytatott díszes és 4 db karneolgyöngy a bal alkar két oldalán és között, egy sorban. Az egyik gyöngy a korrodálódott fémrészbe ragadt.

9. Bronztű: Talán fibulához tartozott; a bal medencecsont alsó végében, a lábak között.

10. Gyöngyök: A combcsontok között és a bal comb külső oldalán, kb. egy sorban, „L” alakban.

11. Apró bronztárgy: Vékony huzal a bal combcsont külső oldalán, a gyöngyöktől északra.

12. Kézzel formált kis edény: A jobb lábfej előtt.

13. 2 db vastöredék: Az edény közelében, középen.

14. Átégett paticsos földdarab: Az edény mellett.

További leletek: Fém töredék a sír betöltéséből, gyöngy az embercsontok között.

Sír 41.

Csanádpalota, Dávid-halom 311/398. sír

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DNy–ÉK (190–10°).

Méretetek: Hosszúság: 267 cm, szélesség: 130 cm, mélység: 58–61 cm.

Betöltés: A nyesési szinten kevert, sötétbarna agyagos-homokos folt jelentkezett, amely a bontás során nagyobb lett.

Megfigyelések: Téglalap alapú, lekerekített sarkú, egyenes, meredek falú, egyenes aljú sírgödör az Snr-391 sírtól kb. 4 méterre nyugatra. A sír rablás miatt bolygatott, a nyeséskor észlelt nagyobb folt valószínűleg a rablógödörhöz tartozik.

Antropológiai adatok

Pozíció: Részlegesen bolygatott, a combcsontoktól lefelé in situ, nyújtott helyzetű váz; a felsőtest a medencéig másodlagos pozícióban van.

Meghatározás: Nő; az életkor nem meghatározható.

Megtartás: Rossz.

Megfigyelések: A koponya kikerült a sírból, a mellkas-, kar- és medencecsontok nincsenek a helyükön. A medencecsontok teljesen hiányoztak. A lábujjcsontokból alig maradt valami, a lábak párhuzamosan, nyújtva feküdtek.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronzfibula rugórésze: A sírgödör DK-i sarkából; a töredék alapján a tárgy eredetileg kéttagú fibula lehetett.
2. Korallgyöngy: Hosszúkás, hengeres alakú, a bolygatott bordacsontok közül került elő.
3. Bronz szíjvég: Nagyon töredékes állapotban, a sírgödör keleti oldalánál, a bolygatott csontok mellett.
4. Bronztű töredékei: Ny–K-i irányban a bolygatott bordacsontok mellett, a bal karcsont belső oldalánál.
5. Vastárgy töredéke: Morzsaszerű maradvány a bolygatott bordacsontoktól északra.
6. Cyprea kagyló: Nagyméretű példány a bal medence helye felett, a sír aljától kb. 12 cm magasságban. Egyik oldalán vasrozsda nyoma látható.
7. Bronztöredék: A 6. melléklettől (kagyló) kb. 10 cm-re keletre.
8. Bronzlemezek töredéke: Vagy a szíjvég része, vagy bronzveret töredéke; a jobb combcsont végétől nyugatra feküdt.
9. Korallgyöngy: 1 darab, a jobb combcsont vége felett kb. 15 cm-rel.
10. Szürke agyagbögre: Korongolt, hasrészénél bikónikus, enyhén kihajló, lekerekített peremmel. A jobb lábfej külső oldalánál feküdt, enyhén nyugat felé dőlve.

Sír 42.

Óföldreák, Ürmös II. 93/131. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: DK–ÉNy (160°).

Méretek: Hosszúság: 220 cm, szélesség: 65–90 cm, mélység: 56–60 cm.

Betöltés: Laza, fekete humuszos betöltés.

Megfigyelések: Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, a láb felé fokozatosan kiszélesedő, egyenesen szűkülő falú és egyenes aljú sírgödör. Az ÉNy-i részen, a nyelési szinten egy 65 x 100 cm-es, ovális, sárga agyagszemcsés, fekete agyagos, humuszos folt mutatkozott.

Halotti lepel: A váz körül egy 37 cm széles és 132 cm hosszú, rózsaszínes-lilás elszíneződés volt észlelhető, amely valószínűleg a halotti lepel maradványa.

Antropológiai adatok

Pozíció: Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Meghatározás: 6–7 éves lány rossz megtartású csontváza.

Megfigyelések: A koponya jobb oldalra fordult, mindkét kar a test mellett helyezkedett el. A váz mérhető hossza 127 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz fülbevaló: Hurkos-kampós végű, a koponya bal oldalán. Testén, a kampós végén hosszan feltekercselt bronzhuzal található, amelyet nyomott gömb alakú bronztaggal zártak le.
2. Bronz fülbevaló: Hurkos-kampós végű, a koponya jobb oldalán. Mindkét vége hiányzik. Testén hosszan feltekercselt bronzhuzal látható, amelyet mindkét végén egy-egy nyomott gömb alakú tag zár le.
3. Ezüsttorques: Kerek átmetszetű, zárt típus az állkapocs alatt. Egyik vége laposra, körte alakúra kalapált, átfúrt és hiányos közepű; a másik vége gombban végződik.
4. 10 db gyöngy: A mellkason, a torques és az állkapocs között 9 db hosszúkás korallgyöngy, a koponyában pedig 1 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneolgyöngy feküdt.
5. Ezüstfibula: Kisméretű, kéttagú, oldalt hajlított lábú, felső húros, lemezes kengyelű darab a jobb kulcscsont mellett. A széles spiráltekercset két-két gömb alakú zárótag díszíti. A tű két darabra tört, hiányos.
6. Korallgyöngy: 1 db hosszúkás darab a jobb csukló belső ívénel.
7. 2 db korallgyöngy: Hosszúkás alakúak, a bal csukló belső ívénel.
8. Edénytöredékek: Szürke, réteges törésfelületű, korongolt edény erősen kopott oldal- és talpkorongos fenéktöredéke a sírföldből.

Sír 43.

Szentes, Jaksor 2. sír.

A sírgödr és a temetkezés szerkezete

A sír jellege: Jelöletlen temetkezés.

Tájolás: D–É.

Mélység: 80 cm.

Antropológiai adatok

Meghatározás: Fiatal nő csontváza.

Vázhossz: 148 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. 2 db bronz fülbevaló: A koponya mindkét oldalán 1-1 darab. Azonos kialakítású, vastag, sima bronzhuzalból kör alakúra hajlított, hurkos-kampós záródású darabok. A testet 1,5 cm hosszúságban vékonyabb huzal feltekercselése díszíti, melyet mindkét végén nóduszok ("gyűrűstagok") zárnak le.
2. Nyaklánc gyöngyei (összesen 39 db): A nyakon elhelyezkedve.
 - 23 db lapos, sokszögű karneolgyöngy.
 - 3 db korong alakú borostyángyöngy.
 - 3 db nagyméretű, kéttagú, tagolt testű (gomba alakú) borostyángyöngy.
 - 8 db cső alakú korallgyöngy.
 - 2 db nyomott gömb alakú fehér üveggyöngy.
3. 2 db bronzlemez: A nyaknál, a nyaklánc gyöngyei között. Hosszúkás, átllyukasztott, igen töredékes állapotú darabok.
4. 3 db barbár éremutánc: A nyaknál, a nyaklánc gyöngyei között. Átllyukasztott bronz PB érmék, hamisítványok (valószínűleg Kr. u. 1–3. század második feléből származó érmek utánzatai).
5. Bronzfibula: A jobb vállnál. Kisméretű, kéttagú, felül/alul húros, aláhajlított lábú darab.
6. 2 db bronz karperec: Az alkarokon 1-1 darab. Azonos kialakítású, kör átmetszetű, a végeken kissé megvastagodó bronzhuzalból hajlított, nyitott típus.
7. 13 db karneolgyöngy: A bal alkaron, a karkötőhöz tartozó lapos, sokszögű darabok.
8. 14 db karneolgyöngy: A jobb alkaron, a karkötőhöz tartozó lapos, sokszögű darabok.
9. Vascsat: A medence jobb felső részén. Szögletes forma.
10. Kerámia orsógomb: A jobb kézfejnél. Bikónikus forma, két koncentrikus sávban elhelyezkedő körömbenyomkodással díszítve. Az egyik furatnál lepattant.
11. Orsókarika: A jobb kézfejnél. Szürke, jól iszapolt, korongolt edény oldaltöredékéből kialakítva.
12. Kerámia tál: A jobb lábfejnél. Szürkés színű, jól iszapolt és égetett, korongolt, sekély tál. Profilálatlan peremű, félgömbös testű, a perem nagyobb szakaszon csorba.
13. Gömbtestű kerámiaedény: A jobb lábfejnél. Szürkés színű, jól iszapolt és égetett, korongolt. Enyhén kihajló peremű, tojásdad testű, alacsony talpon álló, deformálódott edény.

Sír 44.

Szentes, Sárgapart-Újtelep (Török Ignác-sor) 16. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sír jellege: Jelöletlen temetkezés.

Tájolás: DK-ÉNy.

Méretetek: Hosszúság: 220 cm, szélesség (lent): 80 cm, mélység: 115 cm.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüst torques: Az áll alatt, a nyakban. Rosszezüst, kör átmetszetű huzalból hajlított háromnegyedes típus. Egyik vége lemezzé kalapált és oválisan áttört, a másik kampósan meghajlított. Két összeillő, sérült töredék.
2. 2 db mészkőgyöngy: A nyak mindkét oldalán, a torques alatt 1-1 darab. Hengeres formájú, fehér színű.
3. Vaskéreg töredékei: A nyakon elhelyezkedve. További részletek nem ismertek.
4. Kék üveggyöngy: A jobb kéz csontjai között. Nagyméretű, nyomott gömb alakú, kék üveg, amelyet fehér hullámvonalas inkrusztáció díszít.
5. Vaskés: A bal kézfej ujjcsontjain keresztben feküdt. Középső nyélállású, erősen korrodálódott töredék.
6. Színes gyöngy: A bal csukló táján. Nagyméretű, színes darab, egyéb adat nem áll rendelkezésre.
7. Karkötő gyöngyei (32 db): A csukló felett elhelyezkedve (a pontos oldal nem meghatározott):
 - 12 db lapos, sokszögű karneolgyöngy.
 - 1 db sokszögű kék üveggyöngy.
 - 19 db bikónikus vörös üveggyöngy.
8. Másik karkötő gyöngyei (32 db): A csukló felett (a pontos oldal nem meghatározott):
 - 8 db lapos, sokszögű karneolgyöngy.
 - 1 db hasábos fehér mészkőgyöngy.
 - 23 db bikónikus vörös üveggyöngy.
9. Gömbtestű edény: A bokák között. Szürke, jól iszapolt, korongolt kisméretű edény. Nagyon rossz megtartású, több darabból ragasztott.

Sír 45.

Hódmezővásárhely, Kenyere-ér 324/440. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

Elhelyezkedés: A 4+800 és a 4+900 km szelvények között, a főpálya déli szélén, közvetlenül a szelvényfal mellett helyezkedett el. A 427/316. számú körárkos temetkezéssel azonos sírsorba tartozik.

Betöltés és forma: A nyelési szinten bizonytalanul mutatózó sírfoltot egy 15 cm mély kutatóárok segítségével határolták le. Ezen a szinten jelentkezett a téglalap alaprajzú aknasír jól elkülönülő szürke betöltése.

Sírkamra: Bolygatatlan, függőleges oldalfalú, egyenes aljú sírgödör.

Antropológiai adatok

Meghatározás: Fiatal, 16–18 év körüli lány csontváza.

Pozíció: Hanyatt fekvő helyzet, a koponya kissé balra billent, a karok nyújtva a törzs mellett.

Megfigyelések: A mellkas csontjai töredékesek és málékonyak.

Mellékletek jegyzéke

1. Ezüstfibula: Kisméretű példány, a mellkas bal oldalán, a csigolyáknál lecsúszó mellcsont mellett feküdt.
2. Vaskés: A bal alkar külső oldalán. Korrodált, töredékes állapotú. (Mért hossza: 12 cm).
3. Bronz karperec: A bal alkarcsontok közepén. Ovális átmetszetű, nyitott típus.
4. Gyöngyök és függő: A bal alkarcsont belső oldalán. Fekete színű üveggyöngyök, némelyiken narancssárga csurgatott díszítéssel, valamint egy függő.
5. Vastárgy töredékei: Lemezes kialakítású tárgy maradványai a gyöngyök mellett és részben alatt.
6. Bronz karperec: A jobb alkar közepén. A 3. számú melléklettel megegyező típusú (ovális átmetszetű, nyitott).
7. Szürke orsókarika: A jobb alkaron lévő karperec mellett, az alkarcsonton és annak külső oldalán.
8. Üveggyöngyök: Mindkét lábszár alsó részén. Szögletes és kerek alakú, barna színű darabok.
9. Szürke agyagedény: A bal lábszárcsont külső oldalán és a lábfejsontokon. Vállában kiszélesedő típus, az oldalára fordulva feküdt, szájával déli irányba. Pereme összetört, alja repedt, töredékes.

10. Apró bronzkarika: A felszedés során került elő a koponya alól, a lapocka mellől.

Sír 46.

Makó, Járandó M43 37lh HT. 40 130/320. sír.

A sírgödör és a temetkezés szerkezete

A sírgödör tájolása: D–É (191°).

Méretek: Hosszúság: 320 cm, szélesség: 70–85 cm, relatív mélység: 15 cm.

Betöltés és forma: Humuszoláskor sötét, keskeny, kifli alakú foltként jelentkezett, amely középtájt félkörívesen kiszélesedett. Újranyesés után egy hosszúkás, kissé ívelt oldalú, téglalap alakú aknasír foltja alakult ki.

Bolygatás: A sír részlegesen rabolt. A rablójárat nyoma a sír déli felében átlósan keresztbe húzódó, sötétebb, hosszúkás foltként jelentkezett.

Antropológiai adatok

Váz tájolása: D–É (185°).

Pozíció: Háton fekvő, részlegesen megmaradt váz.

Meghatározás: Nő rossz megtartású csontváza.

Vázhossz: 140 cm.

Megfigyelések: A bal kar csontjai eredeti helyzetben, nyújtva a felsőtest mellett feküdtek. A jobb karcsontok hiányoztak, csupán kisebb darabok maradtak meg a bronz karperecekkel együtt. A lábak nyújtva, párhuzamosan feküdtek; a bal lábszár csontjai töredékesek.

Mellékletek jegyzéke

1. Bronz torques: Csavart, bronzból készült ékszer. Hosszabb darabja az alsó szinten, az alsó állkapocs jobb oldalánál feküdt. Egy kisebb töredéke a felső szinten, a bal mellkasnál került elő.
2. Gyöngyök (fej és nyak környéke): Az alsó szinten a nyak környékén és a koponya alatt, valamint a felső szinten (8–15 cm mélyen) a sír teljes területén elszórva kerültek elő.
3. Bronzfibula: Vas rugótekerccsel ellátott darab, a felső szinten, a jobb váll belső részén.
4. Bronzhuzal fülbevaló: Az alsó szinten, a koponyától északra, a jobb váll magasságában.
5. Csapcecek: A felső szinten, a bal láb külső oldala felett.
6. 2 db bronz karperec: Az alsó szinten, a jobb karcsontnál.

7. Vashuzal töredék (karperec): Az alsó szinten, a bal könyöknél.
8. Agyagedény: Kézzel formált, durva kivitelű kis edény. A lábak előtt feküdt.
9. Gyöngyök (medence és bal kéz környéke): Az alsó szinten a medencecsontok környékén, a combcsontok között, valamint a bal kéz közelében jelentős mennyiségű gyöngy került elő.
10. Orsógomb: 1 db, az alsó szinten, a jobb combcsont belső oldalánál.
11. Késpenge: Az alsó szinten, a két combcsont között.
12. Gyöngyök (láb és boka tájéka): Az alsó szinten a boka és a lábszárak környékén előkerült nagy mennyiségű gyöngy (többek között 4 db hengeres piros gyöngy).

F2. Lelőhelylista

A Csongrád-síkon felgyűjtött szarmata temetők és temetkezések listája

1. Apátfalva, Nagyút-dűlő M43 43. lh
2. Apátfalva, Börcsök-dűlő
3. Békéssámson, Erdőháti-halom (Községi Tanács homokbányája)
4. Békéssámson, Erdőháti-halom (Prágai János / Kossuth TSz homokbánya)
5. Csanádpalota, Dávid-halom
6. Csanádpalota, -Országhatár M43 56. 61. lelőhely
7. Csanádpalota, Pitvarosi műút V.
8. Csanádpalota, Sulyok-tanya
9. Derekegyház, Disznójárás
10. Fábiánsebestyén, Farkas Antal földje
11. Ófölddeák, Ürmös II.
12. Hódmezővásárhely, Bodzáspart, Banga-tanya
13. Hódmezővásárhely, Gorzsa Mózes Mihály telke
14. Hódmezővásárhely, Gorzsa Gál János tanyája
15. Hódmezővásárhely, Gorzsa Czukor
16. Hódmezővásárhely, Kenyere-ér
17. Hódmezővásárhely, Kingéc VII.
18. Hódmezővásárhely, Kishomok, Párducz
19. Hódmezővásárhely, Kútvölgy
20. Hódmezővásárhely, Solt-Palé, Tatár (Kis) Bálint földje
21. Hódmezővásárhely, Szőlőhalo Fári utca
22. Hódmezővásárhely, Kopáncs volt Técsy-tanya
23. Hódmezővásárhely, Fehértó
24. Hódmezővásárhely/Székkutas Kakasszék
25. Makó, Igási Járandó M43. 36. lelőhely
26. Makó, Igási Járandó I., M43. MOL 25. lelőhely
27. Makó, Igási Járandó II. vagyis Makó, MOL 26. lelőhely
28. Makó, Ipari park 2. lelőhely ipari park I.
29. Makó, Mikócsa-halom M43. 31. lelőhely
30. Makó, Dáli-ugar M43 40. lelőhely

31. Makó, Dáli-ugar M43 41. lelőhely
32. Makó, Innenső Jángor, 2. homokbánya, 3. lelőhely
33. Makó JárandóSZÉK M43 37. HT 40. lelőhely
34. Makó, Igási Járandó
35. Makó, Pap-hát I. Mol 19.
36. Makó, Vöröskereszt II.
37. Mártély, a Maczelka-tanyával szemben
38. Mártély, török rámpa
39. Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő
40. Szentes, Schweidel József utca
41. Szentes, Berekhát, Kórógyi Pál, Panyik T. János és Pataki Sz. földje
42. Szentes, Dónát, Mágocspart
43. Szentes, Nagy völgypart
44. Szentes, Vekerhát özv. Kátai Pál Istvánné és Keresztes N. S. földje
45. Szentes, Pönköchát múzeumtól
46. Szentes, Kistőke
47. Szentes, Gogányos, Epressor
48. Szentes, Nagynyomás
49. Szentes, Sárgapart, Újtelep, Szatmári Imre vályogverő telep
50. Szentes-Jaksor
51. Szentes, Kaján
52. Szentes, Rákóczi Ferenc utca 87.
53. Szentes, Rákóczi Ferenc utca 108.
54. Szentes, Nagyhegy, Horváth Imre szőlője
55. Szentes, Nagyhegy, Solti-szőlők
56. Szentes, Karácsonytelek
57. Szentes, Zalota

F3. Vizsgált lelőhelyek

1. Apátfalva, Nagyút-dűlő M43 43. lh
2. Békéssámson, Erdőháti-halom (Községi Tanács homokbányája)
3. Békéssámson, Erdőháti-halom (Prági János/Kossuth TSz. homokbánya)
4. Csanádpalota, Dávid-halom
5. Csanádpalota, Országhatár M43 56. 61. lelőhely
6. Csanádpalota, Sulyok-tanya
7. Derekegyház, Disznójárás
8. Óföldségek, Ürmös II.
9. Hódmezővásárhely, Gorzsa Mózes Mihály telke
10. Hódmezővásárhely, Gorzsa Gál János tanyája
11. Hódmezővásárhely, Kenyere-ér
12. Hódmezővásárhely, Kingéc VII.
13. Hódmezővásárhely, Kishomok
14. Hódmezővásárhely, Kút völgy
15. Hódmezővásárhely, Solt-Palé, Tatár (Kis) Bálint földje
16. Hódmezővásárhely, Szőlőhalom Fáy utca
17. Hódmezővásárhely, Kopáncs volt Técsy-tanya
18. Hódmezővásárhely, Fehértó
19. Hódmezővásárhely/Székkutas Kakasszék
20. Makó, Igási Járándó I., M43. MOL 25. lelőhely
21. Makó, Igási Járándó II. vagyis Makó, MOL 26. lelőhely
22. Makó, Ipari park 2. lelőhely ipari park I.
23. Makó, Mikócsa-dűlő M43. 31. lelőhely
24. Makó, Dáli-ugar M43 40. lelőhely
25. Makó, Dáli-ugar M43 41. lelőhely
26. Makó, Innenső Jángor, 2. homokbánya, 3. lelőhely
27. Makó Járándószék M43 37. HT 40. lelőhely
28. Makó, Igási Járándó
29. Makó, Pap-hát I. Mol 19.
30. Makó, Vöröskereszt II.
31. Mártély, a Maczelka-tanyával szemben
32. Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő

- 33. Szentes, Berekhát, Kórógyi Pál, Panyik T. János és Pataki Sz. földje
- 34. Szentes, Dónát, Mágocspart
- 35. Szentes, Vekerhát özv. Kátai Pál Istvánné és Keresztes N. S. földje
- 36. Szentes, Kistőke
- 37. Szentes, Gogányos, Epressor
- 38. Szentes, Sárgapart, Újtelep, Szatmári Imre vályogverő telep
- 39. Szentes-Jaksor
- 40. Szentes, Kaján
- 41. Szentes, Rákóczi Ferenc utca 87.
- 42. Szentes, Rákóczi Ferenc utca 108.
- 43. Szentes, Nagyhegy, Solti-szőlők
- 44. Szentes, Karácsonytelke
- 45. Szentes, Zalota

F4. Sírok leletanyag és rítus pontszámai

Sír száma	Nem (besorolt)	Rituálé osztály	Rituálé pont	Melléklet pont
Sír 1.	Nő	Magas	5.3	90
Sír 2.	Nő	Magas	6.7	90
Sír 3.	Férfi	Elit	5.5	89
Sír 4.	Nő	Magas	3.4	78
Sír 5.	Nő	Magas	5.4	70
Sír 6.	Nő	Alacsony	0.5	67
Sír 7.	Nő	Magas	5.2	66
Sír 8.	Nő	Standard	1.5	65
Sír 9.	Férfi	Alacsony	0.5	61
Sír 10.	Nő	Magas	3.3	59
Sír 11.	Nő	Alacsony	0.5	57
Sír 12.	Nő	Alacsony	0.5	55
Sír 13.	Nő	Alacsony	0.5	52
Sír 14.	Nő	Standard	2.5	49
Sír 15.	Nő	Magas	7.1	48
Sír 16.	Nő	Elit	7.2	45
Sír 17.	Férfi	Elit	6.6	45
Sír 18.	Nő	Elit	5.9	45
Sír 19.	Nő	Magas	6.4	42
Sír 20.	Nő	Standard	2.0	42
Sír 21.	Nő	Magas	6.1	42
Sír 22.	Nő	Elit	7.4	42
Sír 23.	Nő	Magas	3.7	41
Sír 24.	Nő	Alacsony	0.5	39
Sír 25.	Nő	Alacsony	0.5	38
Sír 26.	Férfi	Elit	7.3	38
Sír 27.	Férfi	Elit	8.6	38
Sír 28.	Nő	Magas	4.5	38
Sír 29.	Férfi	Standard	2.9	37
Sír 30.	Nő	Magas	4.3	37
Sír 31.	Nő	Magas	4.0	37
Sír 32.	Nő	Alacsony	1.0	37
Sír 33.	Nő	Alacsony	0.5	37
Sír 34.	Nő	Magas	5.2	35
Sír 35.	Nő	Alacsony	0.5	35
Sír 36.	Férfi	Elit	7.0	34
Sír 37.	Nő	Magas	6.8	34
Sír 38.	Nő	Elit	8.4	34
Sír 39.	Nő	Magas	3.2	33
Sír 40.	Nő	Elit	10.0	33
Sír 41.	Nő	Magas	4.5	32
Sír 42.	Nő	Standard	3.0	32
Sír 43.	Nő	Alacsony	0.5	32
Sír 44.	Nő	Magas	4.5	32

Sír 45.	Nő	Alacsony	0.5	31
Sír 46.	Nő	Alacsony	1.4	31
Sír 47.	Nő	Alacsony	0.5	31

F5. App Skills

Lelőhelyek feldolgozásához használt bemenet (App Skills)

1	Processes archaeological burial data (sír) from text files into structured JSON
2	format following the project standards. Extracts location information,
3	burial details, and grave goods with proper categorization. Use hungarian language, utf-8 with
4	hungarian characters.
5	FELDOLGOZAS FO LEPESEI:
6	1. SIR SPECIFIKUS ADATOK (sír) - sír leirása es tulajdonsagai
7	2. MELLEKLET/LELET FELDOLGOZAS (mellekletek) - tárgyak pozíciója es leirása
8	3. KATEGORIZATION - tárgy kategóriák hozzárendelése
9	1. SIR (minden elem kitöltése kötelező)
10	- objektumszám (Obj. 10 -> sir.obj = 10)
11	- Eredmeny: Integer, vagy 0
12	- sir.lelohely
13	- sir.megjegyzes Relatív kronológiának vagy Szuperpozíciónak ha van szuperpozíció
14	- ha van sir.megjegyzes szuperpozíció, akkor sir.superpozicio_str: melyik strat számú tartozik
15	hozzá
16	- ha van sir.megjegyzes szuperpozíció, akkor sir.superpozicio_típus: pl. gödör, árok, sír, rablógödör
17	- sir.leiras: "[teljes sír leiras]",
18	- stratigráfiai szám (STR. 10 -> sir.str =10)
19	- A sír nevében lehet: split("_")[-1] (pl: sir_10_11 -> sir.str = 11)
20	- Eredmeny: Integer, vagy 0
21	- tájolás (T.: DK-ÉNY vagy 160o -> sir.tajolas_szoveges = "DK-ÉNY", sir.tajolas_fok = 160)
22	- váz tájolása (sir.vaz_tajolas_szoveg, sir.vaz_tajolas_fok)
23	- hossz (H. 245 cm -> sir.hossz_cm = 245)
24	- szélesség (sz. 90–95 cm -> sir.szelesseg_cm = 95, a nagyobb érték)
25	- mélység (m. 34–46 cm -> sir.melyseg_min_cm = 34, sir.melyseg_max_cm = 46 cm)
26	- sir.sírgödör forma: (pl. téglalap, négyzetes, ovális, lekerkertített sarkú)
27	- sir.sír aljának kialakítása: (pl. teknőszerűen kivájt, teknő, szűkülő, padka, padmaly, kamra)
28	- sir.sírgödör_elokeszites előkészítése: (pl. bélelt, elszíneződés, nád, festés, mész, tűz, égés,
29	faszén, gyékény, bőr, nemez, fakéreg, fekete réteg, szent mihály lova, deszka, saroglya, cölöplyuk,
30	alátét)
31	- bolygatott vagy rabolt (bolygatott sír -> sir.bolygatott = True)
32	- sir.bolygatott_tipusa: ha bolygatott vagy rabolt sír: bolygatás helye (pl. festőtest, lábak, fej,
33	középen, a sír D-i részén ")
34	- sir.rablogodor: ha rabolt és van rablogodor/rablógödör
35	- sir.rablogodor.helyzete: a rablogodor helyzete, ha van
36	- sir.rablogodor.hossz_cm
	- sir.rablogodor.szelesseg_cm
	- sir.rablogodor.melyseg_cm
	- sir.rablogodor.atmero_cm
	- sir.rablogodor.forma
	- váz állapota (pl hiányos, anatómiai rendben, pl sir.vaz_allapota = "hiányos"), lehet bolygatott, de
	csak akkor ha sir.bolygatott igaz es külön ki van emelve, hogy a váz is bolygatott

37	- rítus (pl. hamvasztásos, csontvázas)
38	- sir.siron_beluli_epitmenyek: például koporso, halotti lepel, lepel, kamra, faszerkezet
39	- ha sir.siron_beluli_epitmenyek == koporso:
40	- sir.koporso.hossz cm
41	- sir.koporso.szélesség cm
42	- sir.koporso.forma (pl. téglalap, négyzetes)
43	- sir.koporso.típus: (pl. deszka, rönkkoporsó, rönk, fa, ácsolt, fakéreg)
44	- sir.koporso.sírszerelék: (pl. ácskapocs, szeg, szög, kampó, kapocs)
45	- sir.vaz_helyzete: Váz pozíciója: Hiányzik a váz helyzete (pl. nyújtott hátfektetés, bal oldalára zsugorított, hasra fektetett).
46	- sir.lab_helyzete: Láb helyzete: Specifikusabb leírásoknál fontos (pl. láb nyújtva, lábak felhúzva)
47	- sir.kez_helyzete: Kéz helyzete: Specifikusabb leírásoknál fontos (pl. "alkarok a medencén keresztbe, mellkason hajlítva, aláhajlítva")
48	- sir.kézfej_helyzete: kézfej helyzete: Specifikusabb leírásoknál fontos (pl. medendce alatt, medencén)
49	- sir.váll_helyzete: váll helyzete: Specifikusabb leírásoknál fontos (pl. "felhuzott váll")
50	- sir.fej_helyzete: fej helyzete: Specifikusabb leírásoknál fontos (pl. balra billen, előre esik)
51	- sir.nem biológiai nem, eredmény: "Ferfi" / "No" (nagybetűvel), vagy "Ismeretlen"
52	- életkor (juvenilis korú nő -> sir.eletkor = "juvenilis")
53	- Korcsoport, sir.korcsoport: szöveg vagy sir.eletkor alapján gyerek vagy felnőtt
54	- vázhossz (A váz mérhető hossza 157 cm vagy vaz hossza vagy v. h. vagy vaz h. -> sir.vazhossz_cm = 157)
55	- Keltezés ("...alapján szarmata kori" -> sir.keltezes = "szarmata kori" vagy "Keltezés: római kor, római kor-népvándorlás kor, szarmata" -> sir.keltezes = "római kor, római kor-népvándorlás kor, szarmata")
56	- körárok (ha a sirnak van körárka, akkor igaz -> sir.korarkos = True)
57	- ha van korarok/"körárok" akkor True, amúgy null
58	- ha van, akkor a korarok következő további lehetőség:
59	- sir.korarok.hossz_cm körárok hossza centiméterben (ha több részletben van a körárok, akkor add össze a hosszúságokat, ha nem is egybefüggőek a részek)
60	- sir.korarok.szelesseg_cm a körárok szélessége centiméterben
61	- ha több részletben van a körárok és lehet az egyes részekhez területet számolni, akkor az (össz terület_cm2)/(össz hossz_cm)
62	- ha több részletben van, de van olyan, amihez nem lehet területet számolni, akkor az elérhető szelességek átlaga
63	- sir.korarok.melyseg_cm a körárok mélysége centiméterben (ha több részletben van a körárok, akkor a hosszúsággal súlyozott átlagot használj)
64	- sir.korarok.forma ha van alakja, formája (pl "négyzetes")
65	- sir.korarok.aljforma ha van formája (pl. trapéz, teknő, u alakú, ovális)
66	- sir.korarok.zart ha van zart
67	- sir.korarok.lelet ha van lelet a körárokbán
68	- sir.korarok.leletanyag_helyzete ha van lelet, akkor hol található
69	- sir.korarok.bejarat ha van, milyen tájolású a bejárat (több is lehet, ekkor ";" elválasztott felsorolás), pl: "A DK-i oldalán nyitott körárok" -> sir.korarok.bejarat = "DK"
70	- sir.korarok.atmero (ha több van, akkor az átlagot vedd: belső: 7.3x7.7m, külső: 8x8.8m -> (7.7+8.8)/2)
71	- sir.korarok.masodlagos_temetkezes (ha a korárokbán volt masodlagos temetkezés)
72	- sir.korarok.masodlagos_temetkezes_nem (nem, ha a korárokbán volt masodlagos temetkezés)

73	- sir.korarak.masodlagos_temetkezes_eletkor (eletkor, ha a korarokban volt masodlagos temetkezes)
74	- sir.fa_szerkezet_nyom:
75	"sir.fa_szerkezet": {
76	"van_nyom": true,
77	"megjelenesi_forma": "elszinezodes",
78	"tipus": "szent mihaly lova",
79	"leiras": "A váz alatt hosszirányú sötétbarna korhadéknyom, két párhuzamos sávban."
80	}
81	SZABÁLY: Ha a szöveg tartalmazza a következőket: "fa", "deszka", "korhadék", "barna elszíneződés", "fanyom", "gerenda", "beácsolás", akkor:
82	sir.fa_szerkezet.van_nyom = true
83	Ha szerepel mellette a "váz alatt" és "párhuzamos" kifejezés -> tipus = "szent mihaly lova"
84	Ha szerepel mellette a "szegekkel" vagy "kapcsokkal" -> tipus = "koporso" (bár ezt már a koporsó mezőben kezeled, itt is jelezheted a szerkezetet).
85	HA TÖBB VÁZ VAN EGY SÍRBAN, AKKOR JELÖLJE- HA IGAZ sir.többestemetkezes: igen vagy null ,
86	Ebben az esetben csak jelold azt, hogy többes temetkezes van egy síron belül, a sir leirasanal pedig sir.nem sir.eletkor, sir.korcsoport, sir.vazhossz_cm ertekeket
87	ha igen:
88	- sir.többestemetkezes.csontváz: darabszám
89	- sir.többestemetkezes.leiras: a többestemetkezes leirasa.
90	
91	2. MELLEKLET (LELET) FELDOLGOZAS
92	KRITIKUS SZABALY: LEIRAS KETTOSZTASA
93	A Leiras mezo POZICIO-INFORMACIOT es TENYLEGELEIRASAT tartalmaz. Ezt szetszet
94	valasztani kell:
95	POZICIO INFORMACIO -> pozicio:
96	- "A fejnel"
97	- "A nyakon"
98	- "A gerincoszlop also vegene"
99	- "A jobb kezfej belso oldalanel"
100	- "A labak kozott"
101	- "A bal halantek mellett"
102	- ha a helyzet nem részletezett, akkor "Ismeretlen"
103	OLDALISÁG -> oldalisag:
104	- Jobb / Bal / Közép
105	Fontos:
106	Pozíció szétválasztása: A szöveges leírásból (NLP) történő kinyerés a legnehezebb rész. Példa: "A váz jobb karja alatt, a medence mellett". Itl két pozíció is van. A rendszerednek fel kell készülnie több pozíció tárolására (Array).
107	TENYLEGELERIRAS -> targyleiras:
108	- A maradék, tárgy-specifikus informacio
109	- Pl. "2 db rossezust huzalbol hajlitott karika"
110	- Pl. "bronz korongfibula toredeke"
111	Fontos:
112	- ha a tárgy típus gyöngy, több darab van a sírban, amik helyzete teljesen megegyezik (pl. lábknál, lábszár, bokák körül, karoknál, csuklók, mellkas, nyak, medence) akkor azokat vedd egybe.

113	- Csak akkor vedd egybe, ha az anyaguk is azonos. Ha különbözőek, akkor listaként kezeld őket egy "gyöngyök" objektumon belül.		
114	- ha egy sírban több tárgy van, ami ugyan olyan típusu (pl fibula), ugyan olyan attributumokkal (anyag, kialakítás, típus), akkor azokat vedd egybe		
115	- ha egy sírban több tárgy van, ami ugyan olyan típusu (pl fibula), de van olyan attributuma ami különböző (pl elhelyezkedés), akkor vedd külön mellékletbe		
116	MELLEKLET MEZO-LEKEPEZES:		
117	Input Mezo	Output Mezo	Feldolgozas
118	-----	-----	-----
119	Sorszam	sorszam	1-tol kezdve
120	Leltari szam	leltari_szam	"nan" -> null
121	Tetelek / Darabszam	darabszam	Szam
122	Objektum nev	objektum_neve	Szoveg
123	Leiras	pozicio + targyleiras	SZET KELL VALASZTANI
124	Lelet tipusa	lelet_tipusa	Eredeti kategoria
125	Anyag	anyag	Szoveg
126	Technika	technika	Szoveg
127	Kor	kor	"nan" -> null
128	Jelenlegi kiterjedese	jelenlegi_kiterjedesek	osszetett (hossz,szelesseg, vastagsag, atmero
129	Szeriallt keltezes	seralt_keltezes	"nan" -> null
130	Hagyomanyos keltezes	hagyomanyos_keltezes	"nan" -> null
131	Egzakt keltezes	egzakt_keltezes	"nan" -> null
132	objektum_neve sir vagy korarok, attol fuggoen, hogy a melleklet hova tartozik		
133	3. KATEGORIZATION - TARGY_KATEGORIA		
134	- Keress osszetett anyagokat (üvegpasztta, mész alapú).		
135	- de a "paszta" szót önmagában tilos "üveg"-nek venni (lehet mészpasztta is)		
136	- Keress egyszerű anyagokat a maradék szövegben.		
137	A lelet_tipusa alapján a tárgy_kategoria mezot az alábbi lista szerint kell		
138	kitolteni: ha valami nem tartozik bele a kategóriákba akkor gyűjtsd : Egyéb		
139	a) Technika/KÉSZÍTÉS		
140	b) melleklet alapanyaga:		
141	Lelet anyagai:(ha nincs információ: null. Az "egyéb" kategóriába csak akkor kerüljön valami, ha felismertük, hogy az egy tárgy, de nincs rá specifikus kategóriánk)		
142	- arany		
143	- ezüst		
144	- bronz (vagy "vörösréz", "réz")		
145	- vas		
146	- üveg (ha nem üvegpasztta)		
147	- fa		
148	- fajansz		
149	- borostyán		
150	- kagyló		
151	- csiga		
152	- paszta		
153	- üvegpasztta		
154	- korall		

155	- agyag
156	- kő
157	- kalcedon
158	- karneol
159	- mészkő
160	- csont
161	- agancs
162	- fog
163	- ólom
164	- mész alapú (if match(mész kréta kálcium) -> anyag = "mész alapú")
165	- gagát
166	- bőr
167	c) Lelet mérete (jelenlegi_kiterjedések.hossz_cm, jelenlegi_kiterjedések.szelesseg_cm, jelenlegi_kiterjedések.atmero_cm, jelenlegi_kiterjedések.vastagsag_cm)
168	Ha tartomány van megadva, vedd a maximum értéket
169	- hossz (számold át cm-be)
170	- szélesség (számold át cm-be)
171	- átmérő (számold át cm-be)
172	- vastagság (számold át cm-be)
173	d) Lelet besorolása
174	Mező (JSON kulcs) Értékek / Szabályok (Standardizált kimenet)
175	i)
176	TÁRGYTÍPUS,"Mindig ""karika"", ha a listában szereplő szavak bármelyikét megtaláljuk."
177	ALTÍPUS,"hajkarika, függesztő, karikalánc, láncsüngő, egymásba hajlított karikák. (Ha nincs specifikus, marad null)."
178	KIALAKÍTÁS,"Forma: zárt, nyitott.Technika: öntött, huzal, drót, hajlított."
179	DÍSZÍTÉS,"tordírozott, tekercselt, feltekert, halszem minta, poncolt, rátett díszes, pettyes, geometrikus, vonal minta, kígyófej, állatalak, növényminta, mozaikos."
180	ii)
181	TÁRGYTÍPUS,"""fülbevaló"""
182	ALTÍPUS,"láncsüngő, csüngős fülbevaló, (ha nincs infó: null)"
183	FORMA,"kerek, ovális, háromszög"
184	ZÁRÓDÁS,"hurkos-kampós, hurkos-kapcsos"
185	KIALAKÍTÁS,"Szerkezet: nyitott, zárt.Technika: öntött, huzal, drót, hajlított, tekercselt végű."
186	DÍSZÍTÉS,"kőbetétes, tordírozott, tekercselt, feltekert, halszem minta, poncolt, rátett díszes, pettyes, geometrikus, vonal minta, kígyófej, állatalak, növényminta, mozaikos."
187	megjegyzés: A fülbevalóknál kritikus kérdés, hogy párban találták-e őket.
188	Szabály: Ha a szövegben szerepel a "pár", "1 pár" vagy "2 db" kifejezés ugyanannál a leírásnál, a JSON-ben a darabszám legyen 2, és kapjon egy paros: true jelölőt.
189	iii)
190	TÁRGYTÍPUS,"""csüngő"" vagy ""amulett"""
191	FORMA (ALTÍPUS),"vödör, balta, hordó, lunula (félhold), korong, ásó, nyílhegy, pajzs, páncél, érem, karika, állat alakú, ember alakú, stilizált."
192	TERMÉSZETES EREDET,"Cypraea (vagy kagyló), csiga, fog, borostyán, kő."
193	KIALAKÍTÁS,"fülezett, áttört, préselt, öntött."
194	iv)
195	TÁRGYTÍPUS,"""torques"""

196	SZERKEZET (TÍPUS), "huzal, lemez, öntött, drót."
197	KIALAKÍTÁS, "Forma: nyitott, zárt, féltorques. Technika: csavart (tordírozott), egyszásas, kétszásas, többszásas, sima."
198	VÉGZŐDÉS, "hurkos-kampós, hurkos-kapcsos, gömb-körte, kerek, szélesedő, kanalas."
199	DÍSZÍTÉS, "(Ide csak a kiegészítő elemek kerüljenek): poncolt, vésett, beütött mintás, kőbetétes."
200	v)
201	TÁRGYTÍPUS, ""fibula""
202	FORMÁLIS TÍPUS, "hagymagombos, korong, ómega, számszeríj, doboz, térd, lemez, gyűrű, kéttagú, szarmata típusú, római típusú, spirálkaros, kengyelfibula."
203	SZERKEZETI JEGY, "aláhajtott lábú, alsóhúros, felsőhúros."
204	DÍSZÍTÉS, "áttört, préselt, lemezrátétes, kőbetétes, emailos (tűzzománcos)."
205	ALKATRÉS, (ha töredék), "kengyel, rugó, tű, tűtartó, láb."
206	vi)
207	TÁRGYTÍPUS, "csat, szíjvég, csatpecsek (ha csak a pecsek van meg)."
208	FORMA, "D alakú, ovális, O alakú (kerek), szögletes, félkörös, trapéz alakú."
209	TÍPUS (Szerkezet), "veretes, lemezes, egytagú, kéttagú."
210	KULTURÁLIS TÍPUS, "szarmata, római, germán, hun kori."
211	FUNKCIÓ, "öv, lábbeli (cipő), ruha, tarsoly, ládika, lószerszám."
212	ALKATRÉS, "keret, pecsek, tengely, csatlemez."
213	vii)
214	TÁRGYTÍPUS, "karperec (standardizáld, a karkötő szinonima)."
215	SZERKEZET, "öntött, huzal, drót, lemez, pánt (szalag)."
216	KERESZTMETSZET, "kerek, ovális, négyszögletes, D-alakú, U-alakú (vált)."
217	KIALAKÍTÁS, "nyitott, zárt, egymásra hajtott végű (átlapolt)."
218	VÉGZŐDÉS, "egyszerű (elkalapált), szélesedő, gombos, kígyófejes, állatfejes, tölcséres."
219	DÍSZÍTÉS, "tordírozott, vonalas, hullámvonalas, poncolt, vésett, tremolirozott, tausirozott, kőbetétes, zománcos."
220	viii)
221	TÁRGYTÍPUS, gyűrű
222	ALTÍPUS (FUNKCIÓ), "pecsétgyűrű, kulcsgyűrű (ritka, de van), ékszergyűrű."
223	SZERKEZET, "huzal, drót, öntött, szalag (pánt), lemez."
224	FEJ KIALAKÍTÁSA, "kiszélesedő fejű, pajzs alakú fej, kerek fejű, ovális fejű, gombos fejű."
225	BETÉT (GEMMA), "van/nincs (logikai), kőbetétes, üvegbetétes, intaglio (vésett kő)."
226	DÍSZÍTÉS, "poncolt, vésett, tordírozott (sodort), áttört."
227	ix)
228	TÁRGYTÍPUS, "balzamárium, üvegcsé, tégely, kozmetikai tálka."
229	ALTÍPUS, "füles üvegcsé, kenőpálcás tégely, miniatúr edényke, tölcséres szájú üvegcsé."
230	FORMA, "hengeres, palack alakú, ovális, szögletes (négyszögletes), cső alakú, kerek, peremes."
231	KÉSZÍTÉS, "üveg esetén: fúvott, szabad kézzel formált. kerámia/kő/fém: öntött, forrasztott, vált, korongolt."
232	FUNKCIÓ, "pipere (kozmetikai), illatszeres, kencsés, festékes, gyógyszeres, amulett."
233	DÍSZÍTÉS, "poncolt, tordírozott (csavart), vonalas, pontkörös (pontosor), állatalakos, növénymotívum, irritált, rátett üvegszálakkal díszített."
234	TARTALOM, "anyag: festék (pigment), növényi maradvány, kenőcs, olaj. tárgy: gyöngy, gyűrű, amulett (ha később került bele)."
235	TARTOZÉKOK, "kenőpálca, tű, dugó, fedél, felfüggesztő fül."
236	x)

237	TÁRGYTÍPUS,"pixis, szelence, dobozka, kapszula."
238	ALKATRÉSZ,"test, fedél (fedő), fenéklemez, zsanér (pánt), zár/retesz, fül."
239	FORMA,"hengeres, négyszögletes, kerek, ovális, sokszögű, domború fedelű."
240	KÉSZÍTÉS,"technika: szegecselt, forrasztott, öntött, kalapált, esztergált (csontnál), faragott, csapolt."
241	FUNKCIÓ,"pipere (kozmetikai), kencsés, festékes, illatszeres, ékszertartó, gyógyszeres, szakrális (ereklyetartó)."
242	DÍSZÍTÉS,"poncolt, tordírozott, vonalas, pontkörös, koncentrikus körök (fedélen), állatalakos, növénymotívum, kereszt, emberalak, stilizált, áttört."
243	TARTALOM,"anyag: festék (pigment), növényi maradvány, kenőcs.tárgy: gyöngy, gyűrű, amulett, fülbevaló, érme."
244	ANYAG (B pont),"bronz, ezüst, arany, csont, fa, ólom."
245	xi)
246	TÁRGYTÍPUS,fésű
247	SZERKEZET,"egytágú (egy darabból faragott), többtagú (összeállított), kétoldalas (alul-felül fogazott), nyeles."
248	ALKATRÉSZ,"hátlemez (fogó/markolat), fogazat (fogak), zárólemez, szegecs (bronz vagy vas nitt), szegecslyuk."
249	FORMA,"félköríves, szögletes (téglalap), ovális, négyzetes, trapéz alakú, harang alakú."
250	KÉSZÍTÉS,"faragott, fűrészelt (a fogközök kialakítása), szegecselt, esztergált."
251	FUNKCIÓ,"viseleti (hajdíz), tisztálkodási, rituális (sírmelléklet)."
252	DÍSZÍTÉS,"pontkörös (körzővel rajzolt), vonalas, bevágott minta, áttört (geometrikus), faragott állatalak (pl. lófejes)."
253	ANYAG (B pont),"csont, agancs, szaru, fa, bronz."
254	xii)
255	TÁRGYTÍPUS,tükör
256	ALTÍPUS,"nyeles tükör, tokos tükör (kazettás), keretes tükör, zsebtükör (nyél nélküli), függeszthető."
257	ALKATRÉSZ,"tükörlap (korong), nyél (fogantyú), keret, fedél, felfüggesztő karika, töredék."
258	FORMA,"kerek, ovális, szögletes (téglalap/négyzet), félkörös, domború (konvex)."
259	KÉSZÍTÉS,"öntött, kalapált (lemez), csiszolt (polírozott), fakeretes, ezüstözött."
260	FUNKCIÓ,"pipere, viseleti (övre függesztett), társadalmi reprezentáció, rituális."
261	DÍSZÍTÉS (Hátoldal),"vésett jelenet (mitológiai/figurális), koncentrikus körök, gyöngysor minta, poncolt szegély, áttört nyél."
262	ANYAG (B pont),"bronz, tükörfém (speculum), ezüst, üveg (fém fonccsorr), gagát."
263	xiii)
264	TÁRGYTÍPUS,"láda, ládika, kazetta, kapszula (ha kicsi és hengeres)."
265	ALKATRÉSZ,"veret (díszveret), vasalat (sarokvas), zsanér (pánt), zárlemez, kulcs, fül (fogantyú), szegecs, csontlemez (borítás)."
266	FORMA,"négyszögletes (téglalap/négyzet), kerek (hengeres), ovális, domború fedelű."
267	KÉSZÍTÉS,"ácsolt, csapolt, szegecselt, faragott (csontborításnál), pántolt, esztergált."
268	FUNKCIÓ,"pipere (ha a tartalma az), ékszertartó, pénzesláda, szakrális (ha kereszt díszíti)."
269	DÍSZÍTÉS,"áttört veret, puncsolt, poncolt, figurális (pl. oroszlánfejes), vésett, esztergált körök."
270	TARTALOM,"tükör, pipere eszközök, tégely, fésű, pixis, ékszer (gyűrű, gyöngy), érme, amulett."
271	ANYAG (B pont),"fa (gyakran csak nyomokban/negatívként), bronz, vas, csont, ezüst."
272	xiv)
273	TÁRGYTÍPUS,"orsógomb, orsónehezék, orsókarika."
274	ALKATRÉSZ,"furat (középső lyuk), test, váll (él/gerinc), perem."

275	FORMA, "bikónikus (kettős csonkakúp), kónikus (csonkakúp), lapos (korong), gömbölyű, kerek, ovális."
276	KÉSZÍTÉS, "korongolt, kézzel formált, faragott, égetett, másodlagos felhasználás (pl. edénytöredékből)."
277	ÁLLAPOT (C pont), "egész, fél (töredék), negyed, kopott furatú (használati nyom)."
278	DÍSZÍTÉS, "böködött (poncolt), belesimított vonalak, beszúrt pontok, karcolt geometrikus, díszítetlen."
279	ANYAG (B pont), "agyag, kő, csont, ólom, üveg, kerámia."
280	xv)
281	TÁRGYTÍPUS, "érme, pénz, valuta, token/bárca."
282	CÍMLET, "denarius (dénár), antoninianus, follis, dupondius, sestertius, solidus."
283	KIBOCSÁTÓ, "Uralkodó neve (pl. Augustus, Traianus, Hadrianus, Constantinus)."
284	ELŐLAP (Avers), "Portré (mellkép), attribútumok (babérkoszorú, sisak, sugárkorona), körirat."
285	HÁTOLDAL (Revers), "Ábrázolás (istenalak, megszemélyesítés, katonai jelenet), verdejegy, felirat."
286	KÉSZÍTÉS, "vert, öntött, átfúrt (viseleti), fülezett, behúzott szélű."
287	ÁLLAPOT, "kiváló, szép, kopott, töredékes, lyukas, égetett, vágott."
288	ANYAG (B pont), "ezüst, arany, bronz, vörösréz, billon, aranyozott ezüst."
289	xvi)
290	TÁRGYTÍPUS, "tű, varrótű, hajtű, ruhatű, hálófónó tű, íróvessző (stilus - ha nincs lyuka és hegyes)."
291	ALKATRÉS, "tűfok (lyuk), fej, szár, hegy, nyak (a fej alatti rész)."
292	FORMA (Fej), "gömbfejű, poligonalis (sokszögű), kúpos, korongfejes, hurkos, makkfejű, stilizált alakos (pl. kézfej)."
293	KÉSZÍTÉS, "húzott (fém), kovácsolt, faragott (csont), esztergált (fejrész), fúrt (tűfoknál)."
294	FUNKCIÓ, "kézimunka (varrótű), viseleti (hajtű/ruhatű), íróeszköz, halászat (hálófónó)."
295	ÁLLAPOT, "ép, hegyhiányos, tört tűfok, görbült, korrodált."
296	DÍSZÍTÉS, "bordázott nyak, poncolt fej, esztergált hornyok, aranyozott, pikkelymintás."
297	ANYAG (B pont), "bronz, csont, vas, ezüst, arany, réz."
298	xvii)
299	TÁRGYTÍPUS, "flitter, díszítőlemez, pajzs alakú dísz, ruhaprityyi."
300	ALKATRÉS, "rögzítőlyuk (varrólyuk), szegély, test."
301	FORMA, "kerek (korong), ovális, négyszögletes, pajzs alakú, rombusz, csillag alakú, virág alakú."
302	KÉSZÍTÉS, "kivágott (lemezből), sajtolt (matrica-nyomott), poncolt, aranyozott, ezüstözött."
303	FUNKCIÓ, "viseleti dísz (ruhára varrt), lószerszám dísz, fátoldísz."
304	ÁLLAPOT, "ép, gyűrött, töredékes, lyuknál szakadt."
305	DÍSZÍTÉS, "domborított (trébelt), poncolt pontsor, sugaras minta, geometrikus, díszítetlen."
306	ANYAG (B pont), "arany, ezüst, bronz, aranyozott ezüst (színarany lemez)."
307	xviii)
308	TÁRGYTÍPUS, "csipesz, piperecsipesz, mütétéhez használt csipesz."
309	ALKATRÉS, "szár, pofa (végződés), váll, felfüggesztő lyuk (fejnél), szorítógyűrű."
310	FORMA, "szétálló szárú, párhuzamos szárú, öblös, kanalas végű."
311	KÉSZÍTÉS, "hajlított (lemezből), kovácsolt, öntött, rugósra kiképzett."
312	FUNKCIÓ, "pipere (szórtelenítő), orvosi (sebészeti), műhelyeszköz (pl. ötvöscsipesz)."
313	ÁLLAPOT, "ép, fél (egy szár), deformált (elhajlott), eltört rugó."
314	DÍSZÍTÉS, "vonalas bekarcolás, poncolt pontsor, bordázott szár, átfúrt díszítés."
315	ANYAG (B pont), "bronz (leggyakoribb), ezüst, vas."
316	xix)
317	TÁRGYTÍPUS, "ruhacsüngő, övcsüngő, zörgőcsüngő, amulett."

318	ALKATRÉSZ,"felfüggesztő fül (karika), nyak, test, csüngőtag (ha több részből áll)."
319	FORMA,"kúpos, trapéz alakú, félhold (lunula), balta alakú, korong, kerék, állatalakos (pl. madár, lovas)."
320	KÉSZÍTÉS,"öntött (viaszveszejtéses), lemezből hajlított, poncolt, áttört."
321	FUNKCIÓ,"viseleti dísz, amulett (apotropaikus), zörgő (rituális/hangadó)."
322	ÁLLAPOT,"ép, kopott fülű, deformált, hiányos csüngőtag."
323	DÍSZÍTÉS,"bordázott, pontkörös, vonalas bekarcolás, pikkelyminta, áttört."
324	ANYAG (B pont),"bronz, ezüst, arany, ólom, elektron."
325	xx)
326	TÁRGYTÍPUS,"tűzkésztség, pásztorkésztség, tűzacél, fenőkő."
327	ALTÍPUS,"csiholó (tűzacél), kova (tűzkő), fenőkő (fentőkő)."
328	ALKATRÉSZ,"fogantyú (csiholónál), szár, hegy, felfüggesztő lyuk (fenőkőnél), tűztartó lemez."
329	FORMA (Csiholó),"hajlított, egyenes, B-alakú, lyukasztott, nyeles."
330	FORMA (Fenőkő),"téglalap (hasáb), hengeres, hegyesedő, négyzetes keresztmetszetű."
331	KÉSZÍTÉS,"kovácsolt (acél), pattintott (kova), csiszolt (kő), furattal ellátott."
332	FUNKCIÓ,"tűzgyújtás, szerszámélezés, viseleti készlet."
333	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, erősen kopott, csorbult, átégett."
334	DÍSZÍTÉS,"poncolt (acélon), karcolt (kövön), bronz berakás, díszítetlen."
335	ANYAG (B pont),"vas/acél (csiholó), kő (homokkő, palakő, kova), bronz (díszes nyélnél)."
336	xxi)
337	TÁRGYTÍPUS,"lemez, lemeztöredék, pánt, szalag, borítólemez."
338	ALKATRÉSZ,"szegély, sarok, rögzítőlyuk (szeglyuk), szegecs, fül."
339	FORMA,"négyzetes, kerék, trapéz alakú, ívelt, idomtalanná gyúrt."
340	KÉSZÍTÉS,"kalapált (nyújtott), vágott (nyírt szélű), hengerelt (újkori), öntött (ha vastag)."
341	FUNKCIÓ,"borítás (pl. ládaborítás), vasalat, viseleti dísz, javítás (folt), pajzsvasalat."
342	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, deformált (hajlított), lyuknál szakadt, többszörösen átfúrt."
343	DÍSZÍTÉS,"poncolt, trébelt (domborított), vésett, bordázott, minta nélküli."
344	ANYAG (B pont),"bronz, vas, ezüst, arany, réz, ólom."
345	xxii)
346	TÁRGYTÍPUS,"veret, díszveret, szíjveret, ládikaveret, pajzsveret."
347	ALKATRÉSZ,"rögzítő tűske, szegecslyuk, hátlap, keret, fül."
348	FORMA,"kerék (korong), négyzetes, pajzs alakú, szív alakú, állatalakos (figurális), liliomos, palmettás."
349	KÉSZÍTÉS,"öntött, sajtolt (matricázott), áttört, puncsolt, tűziaranyozott, niellós."
350	FUNKCIÓ,"szíjzat dísz (öv/lószerszám), bútorveret, ruházat dísz, fegyverzet dísz."
351	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, hajlott, hiányzó rögzítő tűske, kopott felületű."
352	DÍSZÍTÉS,"geometrikus, állatalakos (zoomorf), növényi (vegetabil), pontkörös, rovátkolt."
353	ANYAG (B pont),"bronz, ezüst, arany, aranyozott bronz, fehérém (ónozott)."
354	xxiii)
355	TÁRGYTÍPUS,"diadém, párta, fejpánt, hajabroncs, hajtű (ha díszes fejű), homlokdísz."
356	ALKATRÉSZ,"pánt (abroncs), csüngő (pendília), rögzítőfurat, kapocs, rekesz (kőnek), foglalat."
357	FORMA,"szalag alakú, félhold, nyitott abroncs, háromszögletű (pártánál), lemez."
358	KÉSZÍTÉS,"poncolt, trébelt (domborított), rekeszománcos, almandin berakásos, aranyfólia."
359	FUNKCIÓ,"viseleti (elit), temetkezési (halotti maszkhoz/díszhez), votív (ajándék)."
360	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, gyűrött, hiányzó betétek, elszakadt szalag."
361	DÍSZÍTÉS,"figurális (istenalakok), geometrikus, indás, gyöngysor minta, filigrán."
362	ANYAG (B pont),"arany, ezüst, elektron, aranyozott ezüst, bronz (pártakarika)."

363	xxiv)
364	TÁRGYTÍPUS,"applikáció, feltét, ruhadísz, fóliadísz, lemezes dísz."
365	ALKATRÉSZ,"rögzítőfurat (peremnél), fül, szegecs, hátoldal (lenyomatos)."
366	FORMA,"szív alakú, gránátalma, palmetta, korong, félhold, állatalakos (pl. ragadozómadár)."
367	KÉSZÍTÉS,"domborított (trébelt), sajtolt (matrica-nyomott), áttört, aranyfólia, poncolt szélű."
368	FUNKCIÓ,"viseleti dísz (ruhára varrt), nyeregalkalmazhatóság dísz, tegez-dísz, koporsódísz."
369	ÁLLAPOT,"ép, gyúrt, széleken szakadozott, lyuknál kitört, töredékes."
370	DÍSZÍTÉS,"indás, pikkelymintás, pontkörös, geometrikus, figurális."
371	ANYAG (B pont),"arany, ezüst, bronz, aranyozott ezüst, lemez."
372	xxv)
373	TÁRGYTÍPUS,"koporsókapocs, ács-kapocs, szeg, pánt, fogantyú, veret."
374	ALTÍPUS (Forma),"S-alakú, D-alakú, U-alakú (mindkét végén behajlított), szögletes, ívelt, kampó."
375	ALKATRÉSZ,"szár, hegy, fej (szegnél), váll, hát (a kapocs egyenes része)."
376	KERESZTMETSZET,"négyzetes, téglalap, kerek, lencse alakú, lapított."
377	KÉSZÍTÉS,"kovácsolt, hajlított, vágott, szegecselt."
378	FUNKCIÓ,"szerkezeti (összetartó), díszítő, felfüggesztő (fogantyú)."
379	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, deformált (kifeszült), erősen korrodált."
380	MEGJEGYZÉS,famaradványos (mineralizált fa a fém felületén).
381	ANYAG (B pont),"vas (leggyakoribb), bronz, réz."
382	xxvi)
383	TÁRGYTÍPUS,"kés, tör (ha szimmetrikus kétélű), borotva, munkaeszköz."
384	ALKATRÉSZ,"penge, hát (fok), él, nyéltüske (markolattüske), hegy, váll."
385	HÁTVONAL,"egyenes, ívelt, domború, tört hátú (szögben törő)."
386	ÉL KIKÉPZÉSE,"egyélű (alapese), kétélű (törszerű), domborúan ívelt."
387	MARKOLAT,"nyeles (megmaradt nyéllal), nyél nélküli (csak tüske), szegecses."
388	KÉSZÍTÉS,"kovácsolt, edzett, szegecselt (markolatnál), berakásos."
389	FUNKCIÓ,"mindennapi (használati), fegyver, szakrális, borotválkozás."
390	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, csorbult élű, hegyhiányos, eloxidált."
391	ANYAG (B pont),"vas (leggyakoribb), acél, bronz (korábbi korok), csont/fa (nyél)."
392	xxvii)
393	TÁRGYTÍPUS,"kard, lándzsa, tör, íj, nyílhegy, nyílvessző, pajzs, páncél, sarkantyú, ostor."
394	ALTÍPUS (Kard),"spatha (hosszú, kétélű), gladius, szablya, hosszú kard, tör."
395	ALTÍPUS (Páncél),"lamellás páncél (lamellás ing), láncing, lemezpáncél, nemez."
396	ALKATRÉSZ (Fegyver),"penge, markolattüske, hárító, gomb, köpü (nyíl/lándzsa), hüvely, koptató, pajzsdudor (umbo)."
397	ALKATRÉSZ (Páncél),"lamella (fém lamella), láncszem, páncél töredék, rögzítő szegecs."
398	FORMA (Penge),"babérlevél alakú, kétélű, hegyesedő, ívelt, rombusz keresztmetszetű."
399	KÉSZÍTÉS,"kovácsolt, összefűzött (lamellás), font (láncing), sajtolt, római készítésű."
400	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, rituálisan hajlított, korrodált, hiányos."
401	ANYAG (B pont),"vas, acél, bronz, fa (pajzs/nyíl), csont (íjmarkolat), nemez, bőr."
402	xxviii)
403	TÁRGYTÍPUS,"lószerszám, zabla, kengyel, phalera (szíjelosztó), hám, lómaradvány."
404	ALTÍPUS (Fém),"csuklós zabla, pálcás zabla, íves kengyel, egyenes talpalójú kengyel."
405	ALTÍPUS (Biológia),"lócsont, lókoponya, fogazat, vázrész."
406	ALKATRÉSZ,"zablavas, oldalpálca, kengyelvas, talpaló, felfüggesztő fül, veret, szíjvég."
407	KÉSZÍTÉS,"kovácsolt, öntött, ezüstberakásos (tarsia), aranyozott, pikkelymintás."
408	FUNKCIÓ,"irányítás (zabla), lovaglás segítése (kengyel), díszítés (veret), rituális (lóáldozat)."

409	ÁLLAPOT,"ép, korrodált, kopott talpaló, töredékes koponya, hiányos."
410	ANYAG (B pont),"vas, bronz, nemesfém, csont (biológiai vagy faragott dísz)."
411	xxix)
412	TÁRGYTÍPUS,"edény, korsó, tál, fazék, pohár, amphora, hombár, fiola."
413	ANYAG (B pont),"agyag (kerámia), üveg, terra sigillata (nemeskerámia), római házi kerámia."
414	KÉSZÍTÉS,"korongolt, kézzel formált, üvegfúvott, zöldmázas, fényezett."
415	FORMA,"kancsó, bögre, miniatűr edény, főzőedény, üvegcsé, palack, hosszúkás."
416	ALKATRÉSZ,"perem, oldaltöredék, fenék, fül, kiöntő, váll, nyak."
417	DÍSZÍTÉS,"belesimített vonalak, karcolt, festett, pecsételt, mázas, bordázott."
418	ÁLLAPOT,"ép, töredékes (töredék), restaurált, másodlagosan átfúrt, égett."
419	FUNKCIÓ,"tároló (hombár), konyhai (főzőedény), asztali, rituális (miniatűr)."
420	xxx)
421	TÁRGYTÍPUS,"gyöngy, olvasó (ha vallási), függő (ha nagy és furata aszimmetrikus)."
422	FORMA,"kerek, ovális, gömbölyű, szögletes, hordó, hengeres, négyzetes, téglalap, hasáb, rombusz, sokszög (öt/hat/több), korong, lencseformájú, lapított gömb, lecsapott sarkú hasáb."
423	SZÍN,"egyszínű, többszínű, sokszínű (konkrét szín megnevezésével: pl. kék, sárga, opálos)."
424	DÍSZÍTÉS,"aranyfóliás, inkrusztált, pettyes, mozaikos, csíkos, millefiori, halszem, kannelúrázott, bordázott, hullámvonalas, rátétes."
425	KÉSZÍTÉS,"húzott üveg, tekert, csiszolt (kőnél), fújt, fóliázott (arany), préselt."
426	ANYAG (B pont),"üveg (leggyakoribb), borostyán, félidrágakő (pl. karneol, kvarc), csont, agyag, fém."
427	ÁLLAPOT,"ép, töredékes, repedt, tűzben deformálódott, kopott furatú."
428	ALKATRÉSZ,"furat (lyuk), test, pólusok (a furat menti végek)."
429	xxxi)
430	TÁRGYTÍPUS,"vastárgy, bronztárgy, ezüstitárgy, fémszerelék, darab (töredék), maradvány."
431	ANYAG (B pont),"vas, bronz, ezüst, arany, állatcsont, textil (vászon/lepel), fa, szerves anyag, festék."
432	ALKATRÉSZ,"fanyél, anyagdarab, szerelék, kanellúra (hornyolás - díszítésként is)."
433	KÉSZÍTÉS,"megmunkálatlan, kovácsolt, szőtt, faragott, öntött, kanellúrázott."
434	FUNKCIÓ,"meghatározatlan, alkatrész, viseletmaradvány, nyél, votív/áldozati."
435	ÁLLAPOT,"töredék, oxidált, mineralizált (ásványosodott szerves anyag), foszlány, amorf."
436	MEGJEGYZÉS,"lenyomatos (pl. textilnyom a bronzon), festéknyomos, átégett."
437	xxxii)
438	TÁRGYTÍPUS,"nyaklánc, gyöngysor, olvasó, lánc."
439	ALKATRÉSZ,"láncszem, kapocs, zárószervezet, függő/csüngő, távtartó, fűzőszál."
440	FORMA,"szimpla soros, többsoros, szemes lánc, fonott lánc, Y-alakú."
441	KÉSZÍTÉS,"húzott szál, hajlított szem, forrasztott, font fémszál, fűzőtt."
442	FUNKCIÓ,"viseleti dísz, amulett-tartó, státuszjelző, inszignia."
443	ÁLLAPOT,"ép, elszakadt, hiányos, töredékes szemek, mineralizált szálú."
444	DÍSZÍTÉS,"filigrános, granulált, csüngős, köztes tagokkal díszített."
445	ANYAG (B pont),"ezüst, arany, bronz, üvegyöngy, borostyán, textil/selyem fonal."
446	e) lelet leírása (melléklet_leiras a teljes hozzá tartozó rész)
447	FIGYELI:
448	- a mellékleteknél a tárgytípus csak a felsorot TÁRGYTÍPUS lehetnek, vagy "egyéb"
449	- a ha „paszta” szerepel a szövegben, ne vegye automatikusan „üvegnek”
450	- Mindig a leghosszabb egyezésre kell először keresni. (pl üvegpaszta, üveg alapanyag)

451	- Mivel a szövegben lehet "ezüstözött bronz" vagy "aranyozott vas", a logikádnak először a fő alapanyagot kell megtalálnia. Ha a szövegben az szerepel: "aranyozott ezüst gyűrű", akkor:
452	anyag: "ezüst"
453	technika: "aranyozott"
454	- Mértékegységek: a kimenet mindig szám (Float) legyen, ne szöveg
455	- Tájolás: A régészetben általában az Észak a 0°, ha nincs megadva fokban, akkor számold át és töltsd ki: sir.tajolas_fok
456	- Az üres érték mindig null legyen, kivéve sir.str (mi egy INT)
457	- ha van egy vagy több körárok, akkor a leletanyag a mellékletek közé kerüljön, ahol "objektum_neve": "korarok"
458	
459	KATEGORIZATION LOGIKA:
460	- Kulcsszavak keresése a lelet_tipusa-ban
461	- Szovegkornyezet (anyag, technika) alapján finomitas
462	- Ha nem egyertelmu: "Egyeb"
463	
464	MINOSAGY KOVETELMENYEEK
465	1. TELJESESE: Minden mezo ertekkel rendelkezzen (null vagy konkret ertek)
466	2. KONZISZTENCIA: Azonos tipusu adatok azonos modon feldolgozva
467	3. PONTOSSAG: Pozicio/tenylegeleriras helyes szervasztasa
468	4. KATEGORIZATION: Helyes kategoria-hozzarendeles
469	5. UTF-8 KODOLAS: Magyar ekezeses karakterek megorzese
470	
471	TIPIKUS HIBAK ES JAVITAS
472	Hiba Oka Javitas
473	----- ----- -----
474	"nan" ertek JSON-ban Nem konvertalt null Minden "nan" -> null
475	Hibas nem informacio Kulcsszo nem talalhato Leiras ujraolvasasa, finomított
476	Elrontott pozicio Leiras nem egyertelmu Kontextus-alapu megkozelites
477	Rossz kategoria Nem megfelelo kereses Referencia-lista ellenorzese
478	
479	- a mellékleteknél nagyjából így nézzen ki:
480	"targy_kategoria": {
481	"targytipus": "kés",
482	"forma": "ívelt hátú",
483	"keszites": "kovácsolt",
484	"alkatresz": "penge, nyéltüske",
485	"diszites": null
486	}
487	- ha semmilyen információ nincs, akkor:
488	"targy_kategoria": {
489	"targytipus": "egyéb",
490	"altipus": "meghatározhatatlan",
491	"alkatresz": null,
492	"forma": null,
493	"diszites": null,
494	"anyag": null

495	}
496	- ha a körárokból/kerítőárokából van a melléklet, akkor a melléklet "objektum_neve": "korarok"
497	Minden sír feldolgozása után ellenőrizd, hogy jó-e amit kaptál. Legyél kritikus az eredményekkel

F.6. ADATBÁZIS: LELETANYAG ÖSSZESÍTŐ

1. apatfalva_nagyut_dulo

Sírszámok: 45 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 188 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELVÁLÓ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIS	SZÍVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
125					1		1		1			1			1	2	2						
127	1								2						1		2						
128					2				1			1			1								
129					1			1							1								
130									1						1	2	1						
131	1				1				1							3							
132															1								
134	1				1		1		1						1	1							
135					1					1					1								
136					1																		
138	1				1										1								
139					1		1			2					1		3						

14 5						2			1													
14 6	1				1	1		1						1								
15 1					1																	
15 2					2																	
15 3					1	2			1						1	1						
15 4	1				1	1			1								1					
15 7						1		1								1						
15 9						2			1						1						1	
16 0	1					2			2							1		1				
16 1					1	1																
16 3					1	1		2			1											
16 4					1	1										1						
16 5	1				1	2	1								1							1
17 1	1					1			1													
17 3					1	1									1	1						1
17 5	1				1	1									1			1				1

17 6	1						1																
17 7									1						1								
17 8					1		1		1	1						1							1
17 9							1		1						1								1
18 0	1						1		1	1									1				
18 2	1			1	1					1			1						1				
18 3					1		1																
18 5					1		1																
18 6							1																
18 7					1		1																
18 9				1			1		2			3										1	
19 5					1		1			1													
20 0				1			2			1		1			1	1	1						
20 1					1																		
20 3				1	1		1		1			1				1							
20 9					1		1						1										

23					1		1								1								
8																							

2. bekessamson_erdohat_halom_pragaijanos

Sírszámok: 24 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 42 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1							1																
3					1																		
6																	1						
8															1								
9							1										1						
10																	1						
13							1										1						
21															1								
23					1																		
26					1																		
27					1																		
30					1																		
32					1												2						
36															1		1						
40							1										1						
42					1							1	1		1								
43					1		1					1			1		2						
44					1												1						
46					1		1																
48					1																		
51					1																		
60					1																		
62					1										1								
64					1		1																

3. bekessamson_erdohati_homok

Sírszámok: 3 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 3 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PIXIS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1																		
2																	1						
6																							1

4. csanadpalota_david_halom

Sírszámok: 34 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 82 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
92															1								
93					1																		
95					1		1																
96					2																		
100					4				1														
101					1										1								
103					1								1				3						
104							1																
106					1																		
113							1										1		1				
114				1					1						1		1						
116					2																		
117													1										
119					1																		
122					1										1								

12 3					1								1		1		1						
20 8					1										1								
21 1					1																		
21 7					1										1		1						1
21 8	1				1										1		1						1
21 9					1										1								
22 0																	1						
22 5					1									1									
22 7					1																		
23 0					1																		
23 4	1				1																		
24 0					1										1		1						
25 5					1										1								
30 0					1		1																
30 1					2														1				
30 3	1								1	1					1								

30 8					1																	
31 1				1	1		1		2							1		1			1	
31 2					1																	

5. csanadpalota_orzaghatar_m43_61lh_56lh

Sírszámok: 55 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 146 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
165					1																		
170					1												1						
172							1					1											
173					2																		
174					1		1								1								
178					1				2						2								
179					1		1		1						1								
189					1																		
194					1										1								
199					1																		
200					2									1									
201					1																		
202					1																		

20 3	2				3		2							1							1
20 4					1			2	2			1			1						
20 5	1				1			1													
21 1												1									
21 4	1				1									1							
21 5						1															
21 6					1																
21 7	1				1																
22 1				1	1																
22 2					1		1							2							
22 7	1																				
22 8								1			1										
24 3					2										1						
24 4					1													1			
24 6	1				1		1							1							
24 7					1																

24 8												1			1								
25 0							1																
25 2															2								1
25 5					1																		
25 7	1				2		1										1						
25 8	1				1										1								1
26 2	1														1								
26 4					2									1									
26 5					1		1																
26 6					1		2																
26 7					1		1				1												
27 1					1		1																
27 3					1				1														
27 5	1						1					1			2	1							
27 6					1																		
28 0									1						1		1						

28 2					2												1						
28 4					1																		1
28 5					2												1						
28 7					1																		
29 0									3														
29 7							1		1														
31 0					1										1		1						
33 0				1					1			1											
37 4					2																		
48 8					2		1		1						1							1	1

6. csanadpalota_sulyok_tanya_m43_62lh

Sírszámok: 11 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 45 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
2					1		2			1			1				1			1			
3					2		1																
4									1														
6					1		1			1													
7	1				1		1			2			2										
37					1		1								1								1
38	1				1		1																1
39							1																
40					2		2			2							1						
41					1		1		1	1							1						
42	1				1										1								

7. derekegyhaza_disnojaras

Sírszámok: 4 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 14 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1		1		1			2			1								
2					1																		
3					1		1								1								
4					1							1	1				1						

8. hodmezovasarhely_feherto

Sírszámok: 16 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 66 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1											1												
4									1						1	1	1						1
5					1																		
6				1																			
8					1		1								1								
9					1		1								1		1						
11					1		1								1		3						1
12					1	1	1								1	1	2					1	
13							1								1		1						
16					1																		
17					1		1		1								2						
18							1		1														
19					1		1		1						1	1	3						
20					1	1	1		2						1		1						
21	1				1		1								1		3						
22				1													1				1		

9. hodmezovasarhely_gorzsa_galjanostanyaja

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 7 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					2		2					1			1		1						

10. hodmezovasarhely_gorzsa_mozesmihalytelke

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 1 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1															1								

11. hodmezovasarhely_kenyere_er

Sírszámok: 25 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 125 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
195	1				2		1		1						1								1
197	1				1		1		1							1							1
198							1																
199					1		1						2				1						
200				1	1					1				1									
201							1							2									
225					1																		
243	2								2						1								
244					1										1						1		
245													2							1			
246	1				1		1		2						2								1
247	2				2										1								1
253				1	1			1	1								1						

25 4									5	1							1						
25 5									2	1													
25 6									3						2								1
25 7				1			1		1				1		3	1			1				1
30 9	1					5						1			1			1			1	1	
31 2									3								1						
31 3				2	1		1		2								2						
31 6	1				1										1								
32 4					1		1					1	2		1	1	1						
32 5					1		1		1			1					1						
32 7					1				2														
33 2										1													

12. hodmezovasarhely_kishomok

Sírszámok: 6 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 26 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1	1				1		1								1	1	2						1
2					1		1								1	1	2						
3	1						1										1						
4					1										1								
5							1								1		1						
7							1		1								2						

13. hodmezovasarhely_szekkutas_kakasszek

Sírszámok: 7 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 18 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIS	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
2		1		1		1	2		1						1		3						
4					1										1								
5															1								
7					1										1								
10													1										
12					1																		
13					1																		

14. hodmezovasarhely_szolohalom_fari_utca

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 12 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1		2	1	1	1		1			1							1	1		1	1	1	

15. mako_dali_ugar

Sírszámok: 15 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 49 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
40							1								1								
92	1																						
108									1					1	1								
116					1															1			
238					7																		
239					1		3			1		1					1						
283	1				1	1									1								
284				1																			
286					1																		
292					2								1							1			
296	1				2							1	2										
297					1																		
299					2																		
303	1				1		1								1				1				

30 6					3																		
---------	--	--	--	--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

16. mako_igasi_jarando

Sírszámok: 11 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 57 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
261					1										1		1						
265					1				1				1				1						
266							1																
291				4	1		2		1	1	1	2			1	1	2			1			
297					1		1					2					1						
304					1																		
312					1		1								1		4						
340				1	1		2			1		1			1	1	1						
400				1											1	1	1						
491					1																		
519					1						1	3											

17. mako_igasi_jarando_36lh

Sírszámok: 7 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 19 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
148					1				1														
151					3				1														
152							1			1													
155				1					1														
156					1	1																	
157	2				1				1														1
158						1			1														

18. mako_igasi_jarando_ii_mol26lh

Sírszámok: 6 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 28 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
13				1								2			1	1	1						
15	1														1								
17	1				1	1	1								1								1
21				1					1			2			1		1						
23	1														1								
25	1				1	1	1								1								1

19. mako_innenso_jangor_2_homokbanya

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 7 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					2		1					1	2				1						

20. mako_jarando_m43_37lh_ht40

Sírszámok: 130 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 411 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
45				3			2								1		2						
46					1		1						2							1			
47															1								
48					1				1					1	1								
50					1		1										1						
55					1								1										
57					1				1														
58					2				1				1										
63					1		1								1								
64					1		1																
66					2							1				1							
67															1								
69					1																		
71		1			1																		
72					1				1						1								1
76					1																		
77					1		1		1	1			3		1		2					1	
78					2		1									1							
79					1																		
80	1				3		1		2					1									
84				1	1												1						
85					1																		
86					2			1					2				1			1			
87					1																		
88				1	2																	1	

90					3											1						
91					1		1							1								
100					1		1									1						
101							1		1													
109					1																	
111					1		1															
113	1				1																	
114					1							2										
115					1																	
117	1				1				1						3	3		1			1	1
119					3				1													1
122					1									1								
123					1		1					1										
125										1						2	1			1		
126				1	1											1						
127	1													1								
134					1																	

13 5															1								
13 9	1						1								1								
14 2							1										1						
14 4					1		1							1			1						
14 6					1																		
14 8					1																		
14 9					1					1													
15 0					2																		
15 1													2		1		2						
15 8	1				1										1								
15 9					1				2														
16 5	2																						
21 5				1	3				1							1						1	
21 6					1				1														
21 7					1																		
21 9				1	1																		

22 1															1								
22 2							1																
22 3					1		1																
22 5															1								
22 6					1								1										
22 8									2						1								
24 3									1														
25 0							1		4						1								1
25 1					1												1						
25 2				1	2				1														
25 6	1								4						1								1
32 0					1					1			2		1		1			1			
32 3					1		1																
32 5					3																		
32 7					1				1														
32 8									1					1									1

33 3					1				2														
33 5					2												1						
33 6					1																		
33 8					2		3		3			1					1						
33 9					1		2										1						
34 1					1											1							
34 2					2											1							1
34 3					1																		
34 6					2		1					1				1							
34 7					2	1			2							1							1
34 8																	1						
35 0	2					1	1									1						1	
35 1					1																		
35 2					1		1			1							1						
35 4					1		1																
35 7					3	1	1									1	1					2	

35 8					1											1						
36 1					1		1					1			1		1					
36 3					1																	
36 4					1				1													
36 5					1							1				1						
36 8					1		1		1													
37 6					1																	
37 8					1																	
38 1					1							1										
38 2					1		1								1		1					1
38 8															1							
38 9					1		1															
39 0					1		1					1	1									
39 1					1				1						1							
39 8					2																	
40 1	1				1		1								1	1						1

40 2	1				1	1									1								1
40 3					1										1								
41 4					1																		
41 9	1				1										1								
42 1					1				1														
42 2					1								1										
42 3									1														
53 4					1										1		1						
53 8					1																		
55 8					1		1			1		1			1		1					1	
56 0					1		2		1														
63 5					1		1		1								1			1			
63 7					1		1			1			1						1	1	1		
63 9							1																
64 1																	1						
64 2	1				1																		

64 3	1				1				1						1								
64 8					1		1																
66 6	1				1	1									1								
66 8	1				3		1								1								1
69 6					1		1								1								
69 8					1										1		1					1	1
74 6					1																		
75 0					2																		

21. mako_mikocsa_dulo_m4331

Sírszámok: 2 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 20 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
215					2		1			1			1		1		2						
245				2	1		1		1	1			2				1				1	2	

22. mako_pap_hat_i_mol_19

Sírszámok: 7 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 26 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
2					2		1				1	2	2			1	1						
7					1												1						
8					1								1				1						
10							1								1								
11							1								1								
15					1		1						2							1			
17					2																		

23. mako_voroskereszt_II.

Sírszámok: 2 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 8 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
28					2		1		1						1								1
40					1		1																

24. martely_amaczelka_tanyavalszemben

Sírszámok: 5 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 12 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1		1								1								
2	1														1								
3	1				1										1								1
4	1				1																		
5					1																		

25. ofolddeak_urmos_II

Sírszámok: 41 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 174 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
17	1				2																	1	
35	2				1																		
36					2																		
121	1						1								1								1
124	1									2													
125					1		1			1													
131					1		1			2										1			
136	1				2				1						1								1
137					1																		
139	1				1		1																1
140					1		2							1									
141					2																		
155					1					1													
157							1																

15 9				1	2											1					1	
16 0							2								1	2						
16 2					1		1								1							
17 0					1																	
17 1					3		1															
17 3					1																	
17 5					1		1							4	1				1			
18 2				4	1		1			1			2	1	1	1						
19 1					1											1						
19 6					1																	
19 9	1				1		1								1							
20 0	1				2		2			1			1		1							
20 1					1		1							3	1							1
20 6	1				1		1								1							
21 2					5										1							
21 9					1		1								1	1						

22 0	1				1		1								2								
22 1	1			1	2		2	1													1	2	
22 4																							1
22 9	1						1								1							2	
23 0	1				1		1															2	1
23 3					2		1									1	1						
23 4					1																		
23 5					1		1								1								
23 8					2		1			1							1						
23 9					2		1			2							1						
26 2					3		1			2			1				1						

26. szekkutas_sosto_farki_dulo

Sírszámok: 3 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 14 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
2	1				1				2														
5					1				1														
11					3		2		1			1					1						

27. szentes_berekhat_korogyipal

Sírszámok: 10 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 19 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1										1			1				1						
2																	1						
3							1					1	1				1						
4						1																	1
5																	1						
6							1																
7													1					1					
8				1																			1
9													1										
10							1										1						

28. szentes_donat_magocspart

Sírszámok: 2 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 8 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
3	2					1		1								2			1				
4							1																

29. szentes_goganyos_epersor

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 3 db

Sírsz ám	CS AT	CSE NGŐ	CSIP ESZ	CSÜ NGŐ	EDÉ NY	FEGY VER	FIB ULA	FLIT TER	FÉMT ÁRGY	FÜLB EVALÓ	GYŰ RŰ	KAR IKA	KARP EREC	KOPORSÓ KAPOCS	K É S	LE ME Z	MUNKAE SZKÖZ	PI XI S	SZÍJ VÉG	TORQ UES	TÜK ÖR	VE RET	ÉR ME
4															1		2						

30. szentes_jaksor

Sírszámok: 6 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 29 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1		1					1					2						
2	1				2		1			1			1			1	2						1
3			1				2			1			1				1						
4	1														1								
5	1				1		1								1								
7					1										1								

31. szentes_kajan_futimolnarsandor12

Sírszámok: 6 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 17 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1		1				1		1										
2					1																		
3							1																
4							1																
6					1		1					2			1		2						
7						1									1		1						

32. szentes_karacsonytelek

Sírszámok: 8 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 17 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1																		
3					1																		
5					1																		
6					1																		
7					1					1													
8					1					1		1			1								
9					1												1						
10	1					1									1							1	1

33. szentes_kistoke

Sírszámok: 53 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 196 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
17												1					2						
31												1			1								
38							1																
41					1					1			2							1			
43							1																
58																	1						
69	2				1				1			1			1		1						
73										1					1								
78	1						2								1		1						
92							1																
96	1						1								1								
103	1								1						1		2						
104	1				1		1								2		2						
106					1		1																
108					1												1						
109					1		1						1		1		1						
110					1							1	1										1
111					1		1																

11 2	1				1		1		1					1									
11 3												1					1						
11 4					1		1							1		2							
11 5	1				1		2							1									
11 6					1		1							1									
11 7					1		1							1		4							
11 8					1														1				
11 9	1				1							1		1	1								
12 0	1				1									1		3							
12 1					1		1																
12 2	1				1		1							1		1							
12 3	1								1					1		2							
12 4							1							1		1							
12 5	1						1							1		2							
12 6					1											1							
12 7							2							1									

12 8					1									1		2							
12 9							1				1			1		1							
13 0					1		1					1											
13 1							1									2							
13 2					1		1							1		2							
13 3	3								1					1		3							
13 4	1				1											1							
13 5	1													1		3							
13 6					1		1																
13 7							1					1		1		1							
13 9					1																		
14 0					1								1	1		2							
14 1					1							1		1		2							
14 2					1		1		1					1									
14 3						1			1					1									
14 4														1		1							

14 5			1				1					1			1		1						
14 6				1	1		1																
14 7					1		1		1								1						

34. szentes_nagyhegy_hovathimreszoloje

Sírszámok: 3 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 14 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1							1																
2																2							
3				1			1		2	1			4		1							1	

35. szentes_nagyhegy_solti_szolok

Sírszámok: 6 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 15 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
2					1												1						
3	1				1		1								1								
5	1				1									1			1						
10					1		1										1						
11																			1				
12					1																		

36. szentes_nagynyomas

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 6 db

Sírsz ám	CS AT	CSE NGŐ	CSIP ESZ	CSÜ NGŐ	EDÉ NY	FEGY VER	FIB ULA	FLIT TER	FÉMT ÁRGY	FÜLB EVALÓ	GYŰ RŰ	KAR IKA	KARP EREC	KOPORSÓ KAPOCS	K É S	LE ME Z	MUNKAE SZKÖZ	PI XI S	SZÍJ VÉG	TORQ UES	TÜK ÖR	VE RET	ÉR ME
1	1				1		1		1				1				1						

37. szentes_nagyvolgypart

Sírszámok: 1 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 4 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1							1					1					1					1	

38. szentes_rakoczi_utca108

Sírszámok: 3 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 4 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1					1																		
2		1			1																		
3					1																		

39. szentes_rakoczi_utca87

Sírszámok: 1 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 9 db

Sírsz ám	CS AT	CSE NGŐ	CSIP ESZ	CSÜ NGŐ	EDÉ NY	FEGY VER	FIB ULA	FLIT TER	FÉMT ÁRGY	FÜLB EVALÓ	GYŰ RŰ	KAR IKA	KARP EREC	KOPORSÓ KAPOCS	K É S	LE ME Z	MUNKAE SZKÖZ	PI XI S	SZÍJ VÉG	TORQ UES	TÜK ÖR	VE RET	ÉR ME
2	2					1	1								1								4

40. szentes_sargapart_szatmarii_valyogvetotelepe

Sírszámok: 4 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 20 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍJVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1	2				1				1						1								1
2					1		1			1							1						
3					1		1						1										
4	1				1					1		1	1				1			1			

41. szentes_sargapart_ujtelep_torok_ignac_sor

Sírszámok: 40 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 179 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1							1		1						1								
3		1			1		1																
4	1				1		1								1								
5					1																		
6					1		1			1			2				1			1			
8																							1
9					1		1						2		1					1			
10							1						1		1					1			
11	1																					1	
12					1																		
13	1						1		1						1								
14					1																		
16					1		1						2		1					1			
18					1		1						2				1						
19										1							1						
20					1				1				1										
21														1	1								
22		1			1		2			1		1	1		1		1	2					
23					1		1		2			1	1				2						
24					1																		
25							2			1							1						
26					1		1	1	1	1			2							1	1		
27	1																						
28					1				2					1	1		1						
29		1			1		2			1		1					1						

32			1		1		1			1			2				2			1			
33	1				1		1					1	1		1		1						
34	1						1		1						1								
35		1		1	1		2			1		2		1	2		1			1			
36							1						1		1		1			1			
37					1					1			1		1							1	
38					1					1		2		1	1								
39	1				1		1								1								
40					1		1			1		1			1		1						
41					1																		
42							1						1										
43							1									1							
44	1						2																
45	1				1		1								1								1
46	1								1						1							1	1

42. szentes_vekerhat_ozv_kataipalistvanne_es_keresztesn

Sírszámok: 3 db | **Kategóriák:** 23 db | **Tárgyak:** 12 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITTER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŐ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIX	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1	1																2						
2	1			1			1			1		2	1										
3							1										1						

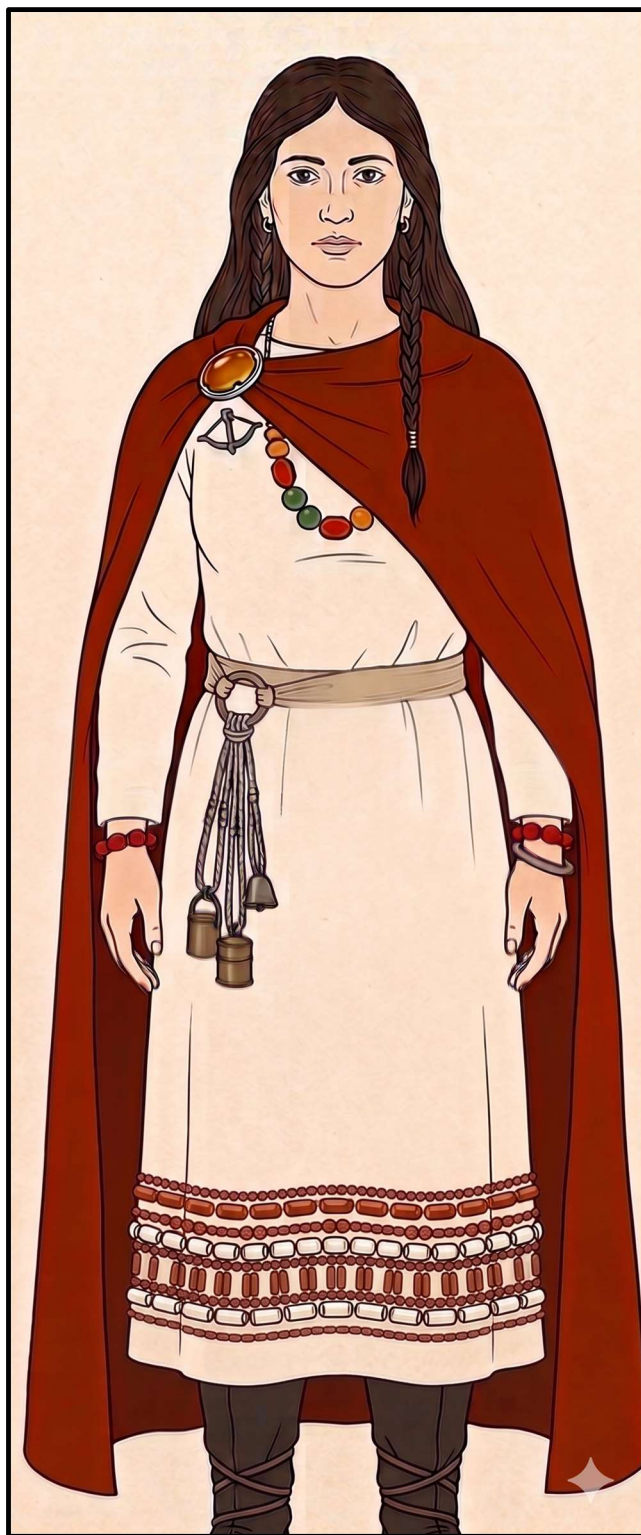
43. szentes_zalota

Sírszámok: 20 db | Kategóriák: 23 db | Tárgyak: 65 db

Sírszám	CSAT	CSENGŐ	CSIPESZ	CSÜNGŐ	EDÉNY	FEGYVER	FIBULA	FLITER	FÉMTÁRGY	FÜLBELŐ	GYŰRŰ	KARIKA	KARPEREC	KOPORSÓKAPOCS	KÉSZ	LEMEZ	MUNKAESZKÖZ	PILIXS	SZÍLVÉG	TORQUES	TÜKÖR	VERET	ÉRME
1							1			1			1										
2										1			1										
3																							1
4	1						1								1		1						
5					1		1								1								1
6	1						1						1		1								
8	1				1									1			1						
9					1		1							1									
10					1		1	1		1		1					1			1			
11	1														1								
12					1		1	1				2	1	1	1								1
13					1		1						1										
16												1											
17							1					1											
19					1																		
20							1						1				1						
21												1			1								
22	1						1								1								1
23							1					1											
24							1					1			1		1						

TÁBLÁK

A1. Kép
Szentes, Sárgapart 23. női sírjának AI alapú látványrajza

A2. Kép
Szentés, Sárgapart 16. sírjának AI alapú látványrajza

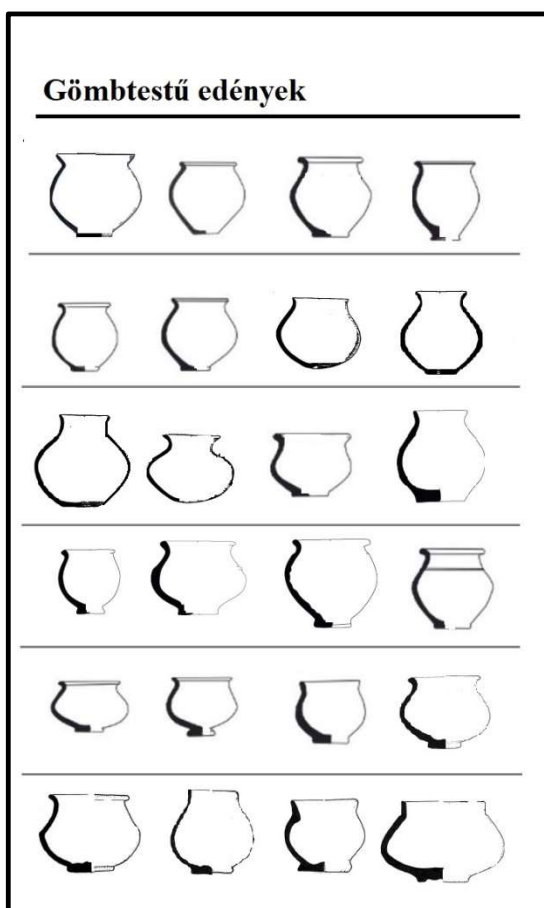

A3. Kép

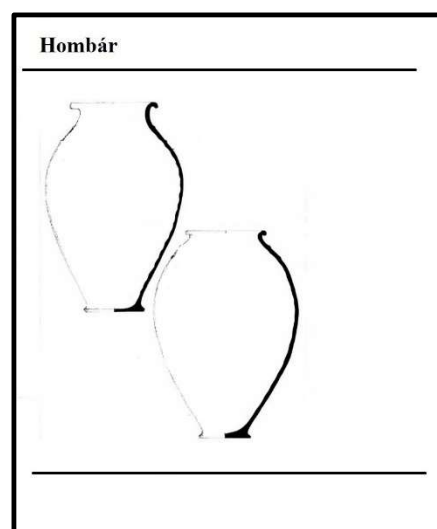
Makó, Igási-járandó, 291. sír AI alapú látványrajza

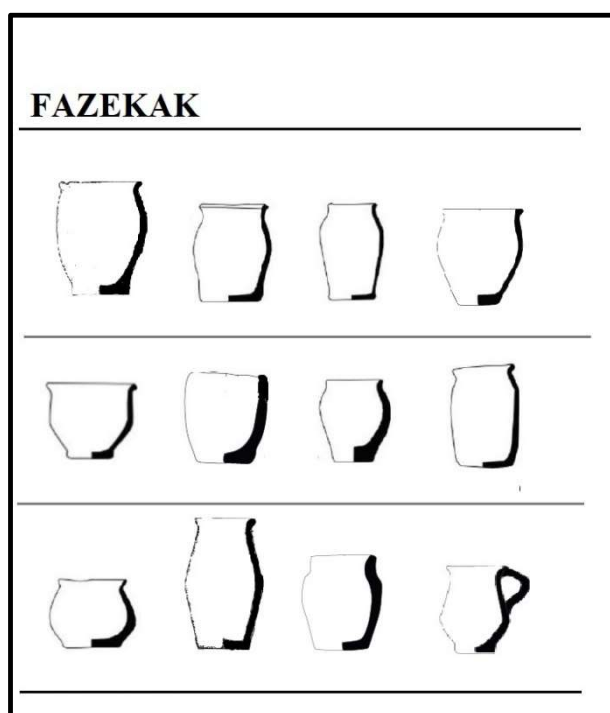
TÍPUSTÁBLÁK

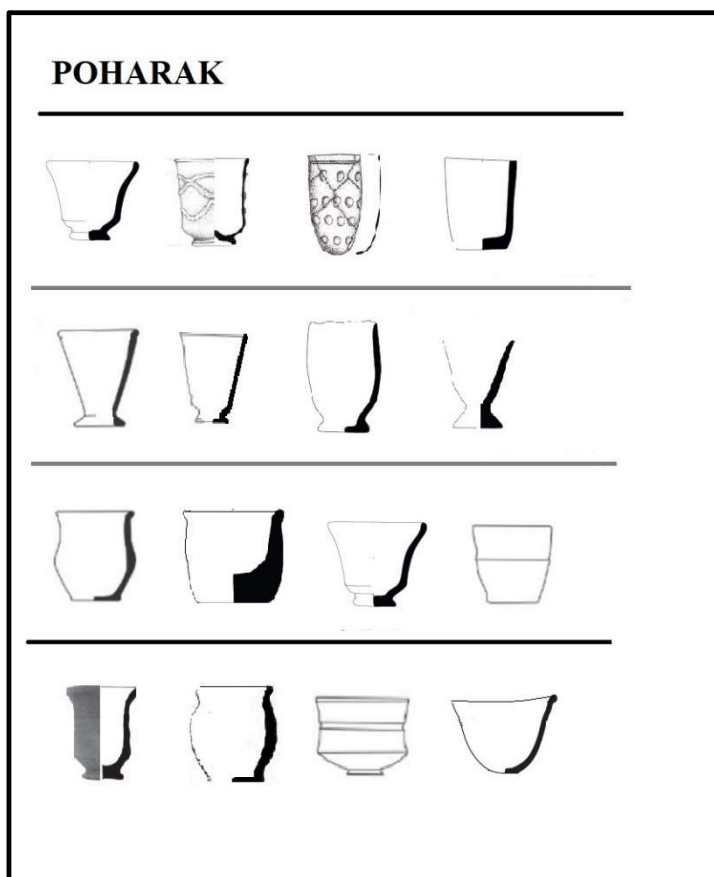
1. Tábla: Gömbtestű edények típusai

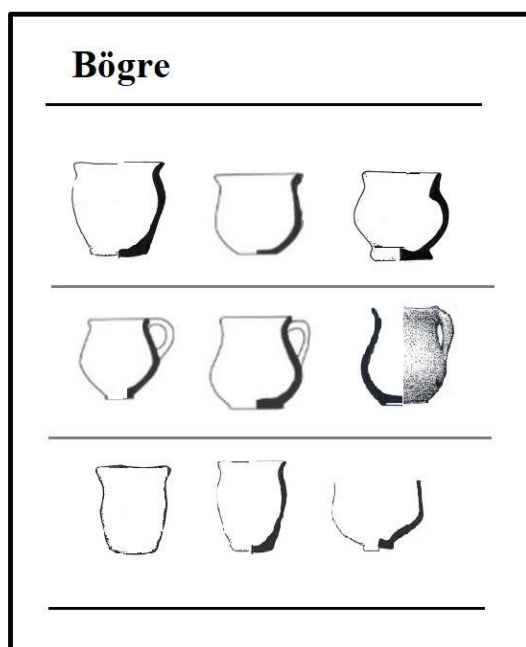
2. Tábla: Hombár típusok

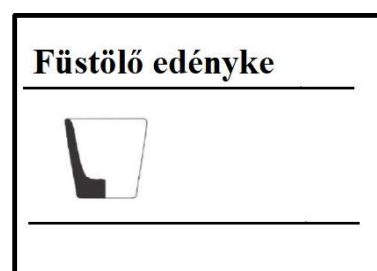
3. Tábla: Fazekak típusai

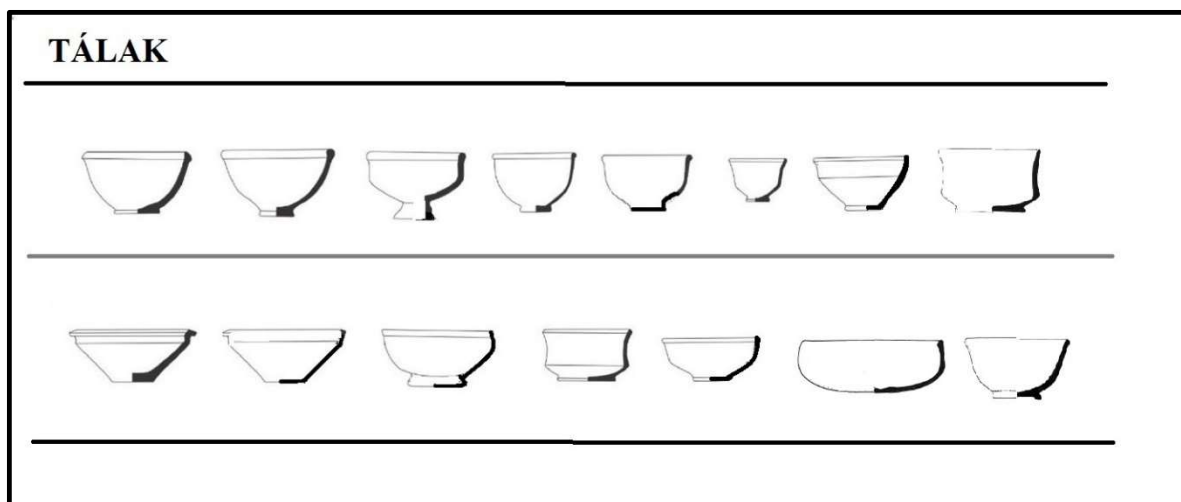
6. Tábla: Poharak típusai

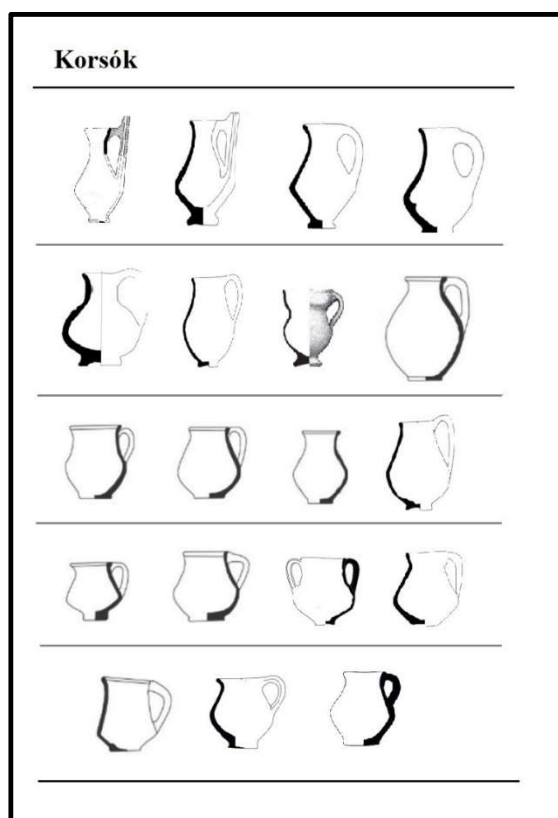
5. Tábla: Bögrék típusai

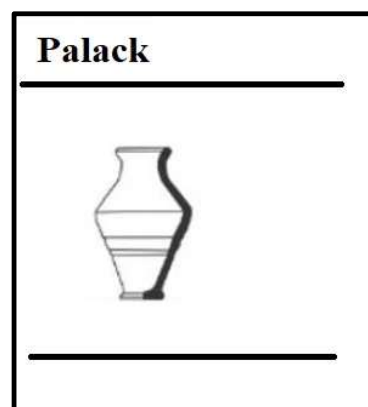
4. Tábla: Füstölő edény típusa

7. Tábla: Tálak típusai

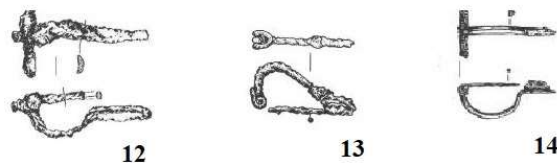
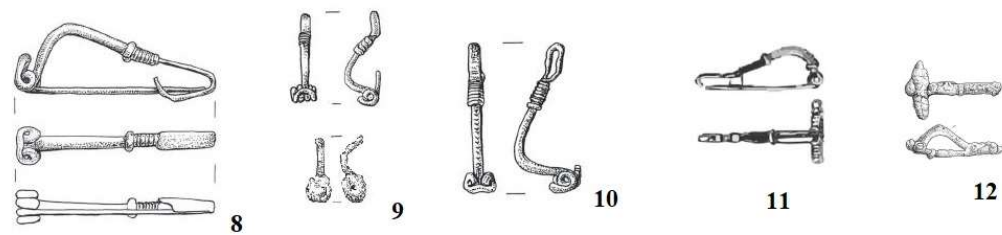
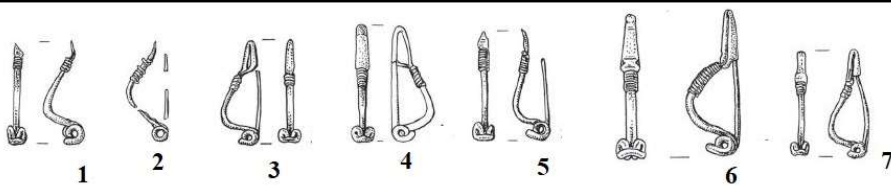

8. Tábla: Korsók típusai

9. Tábla: Palack típus

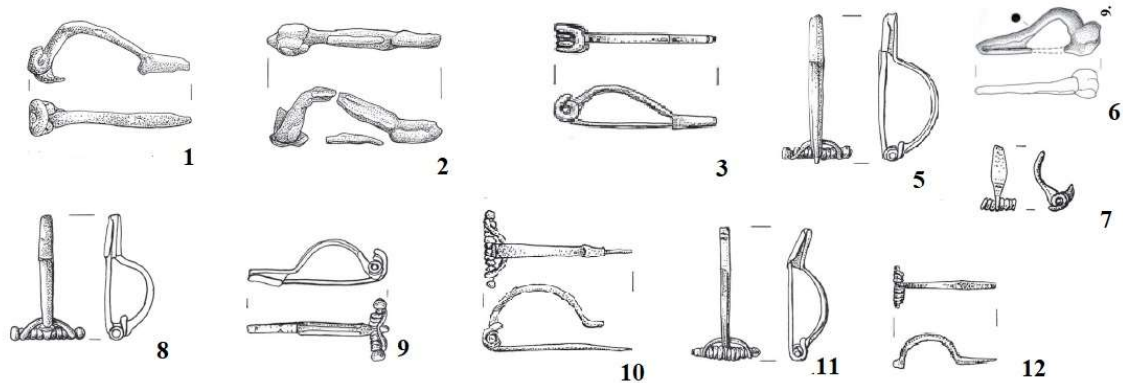
1. aláhajlított lábú fibulák

3. kereszt alakú fibula

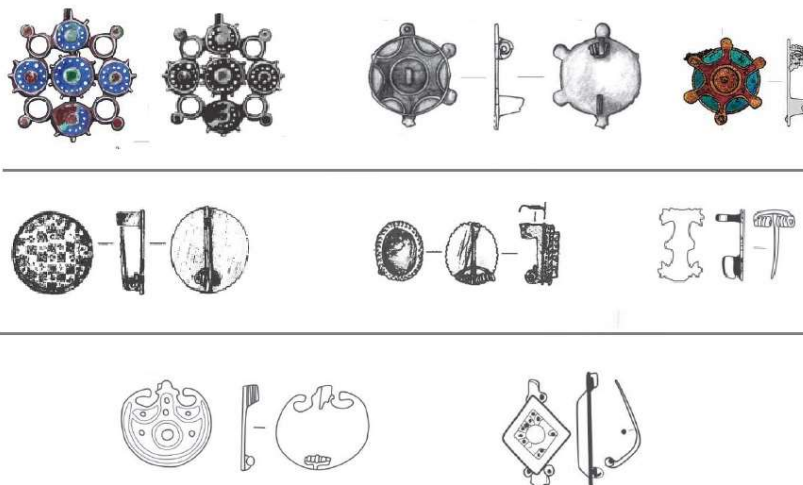

2. oldalhajlított lábú fibulák

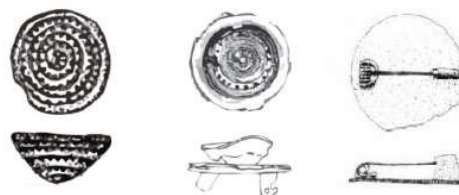
10. Tábla: Alá-és oldalhajlított lábú fibulák típusai

Emailos fibulák

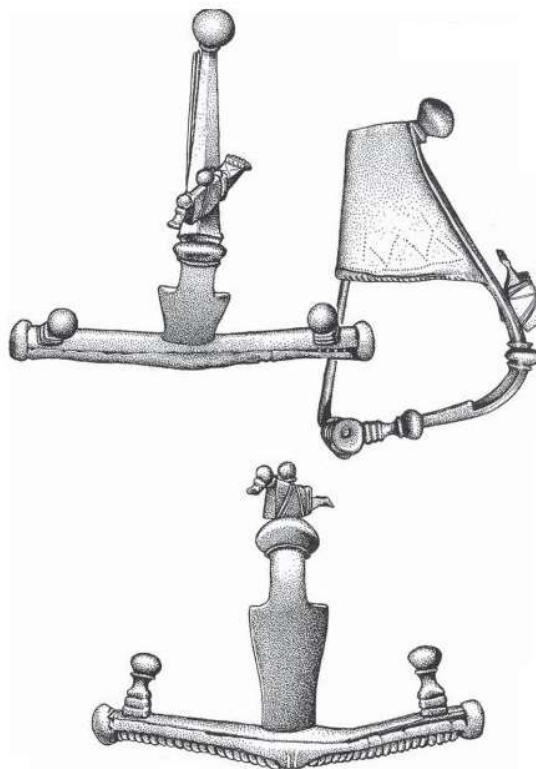
11. Tábla: Emailos fibulák típusai

Korong-és dobozfibula

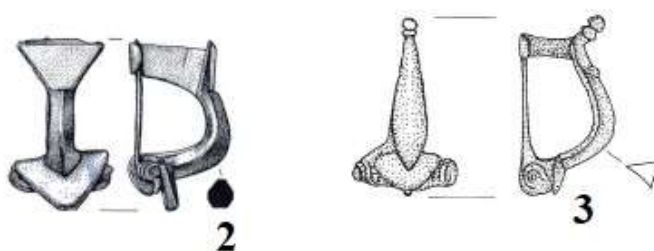
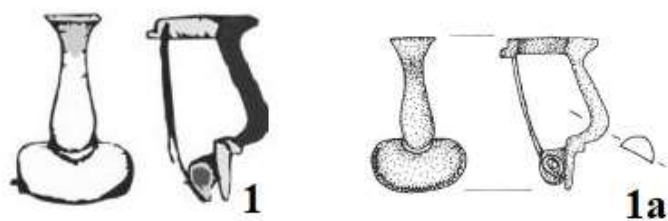
12. Tábla: Korong -és dobozfibulák típusai

Erősprofilú fibula

13. Tábla: Erősprofilú fibulák típusai

4. térdfibula

16. Tábla: Térdfibulák típusai

Számszeríjfibula

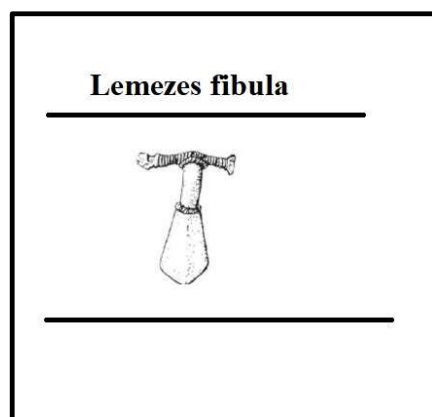

15. Tábla: Számszeríjfibula típusa

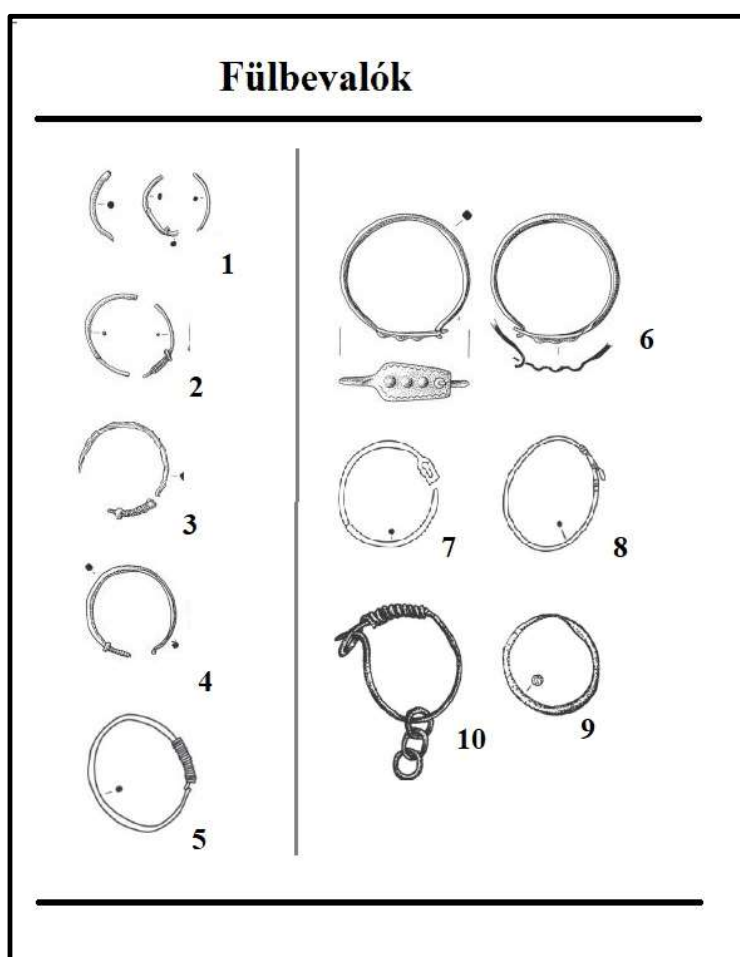
T-fibula

14. Tábla: T-fibula típusai

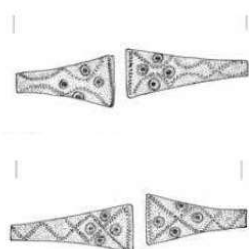
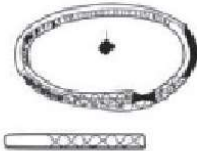
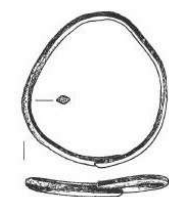

18. Tábla: Lemezes fibula típusa

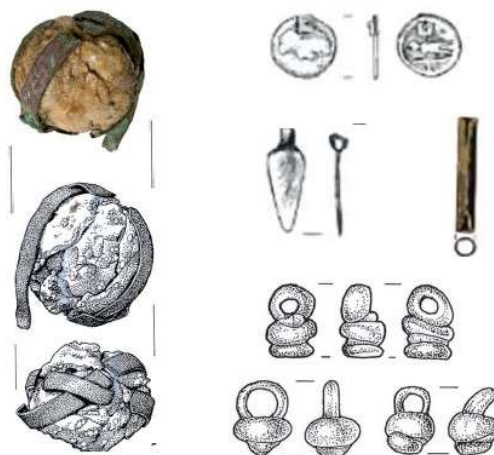
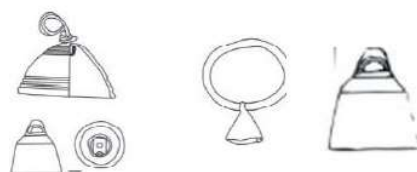
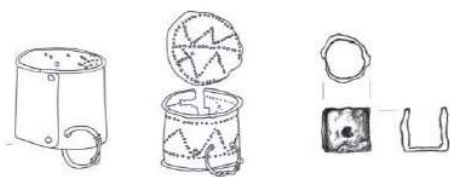
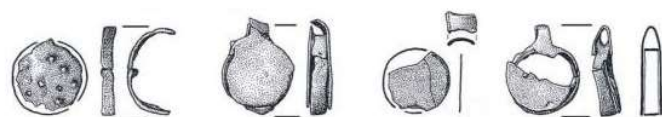
17. Tábla: Fülbevalók típusai

Karperecek

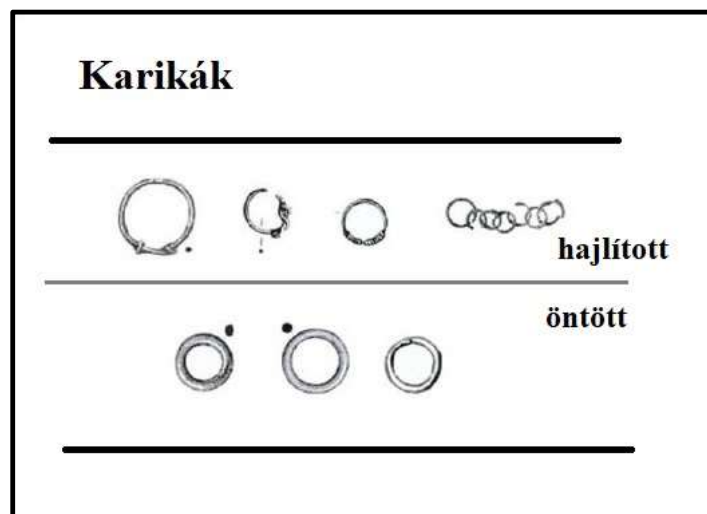

19. Tábla: Karperecek típusai

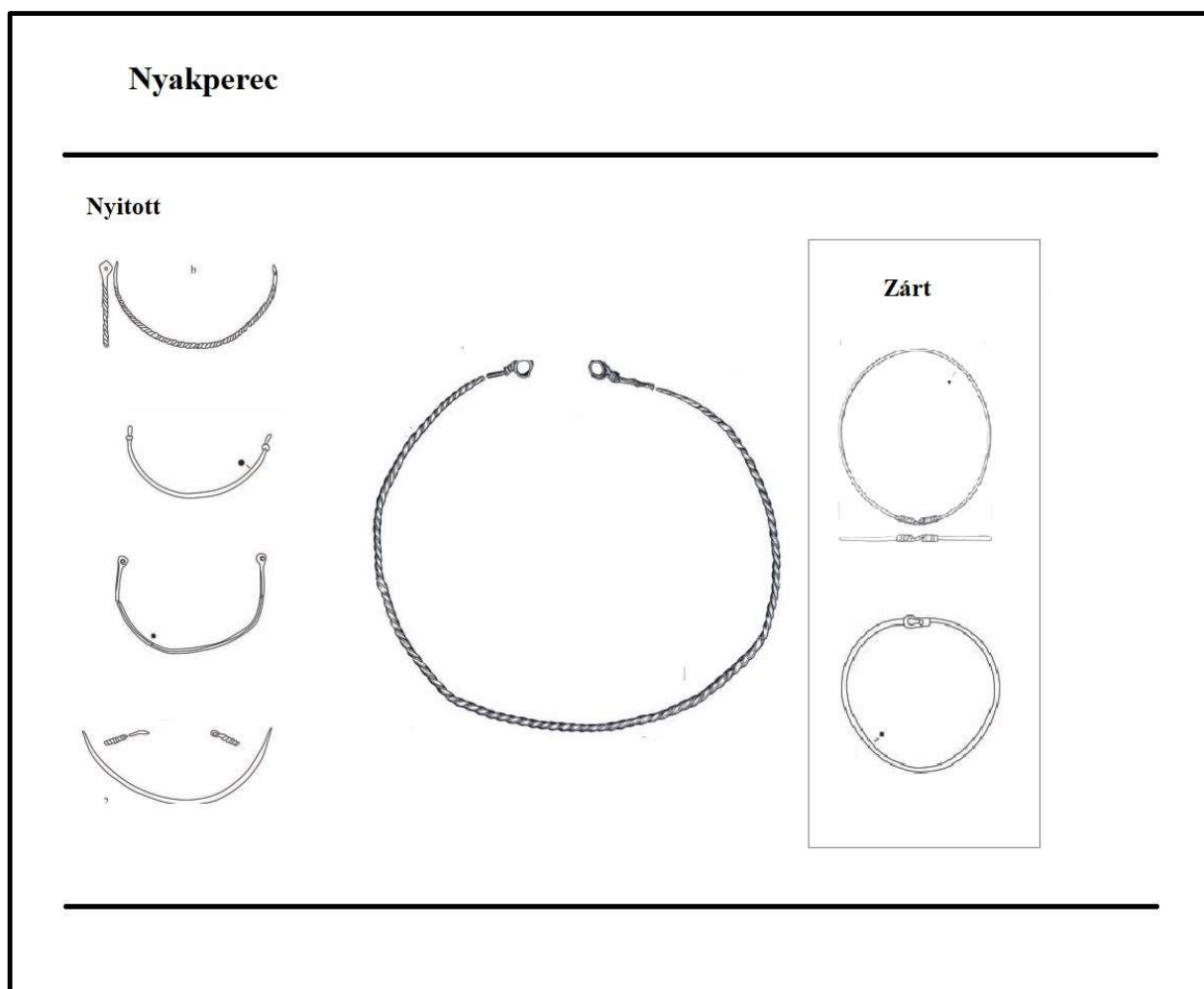
Csüngők

20. Tábla: Csüngőtípusok

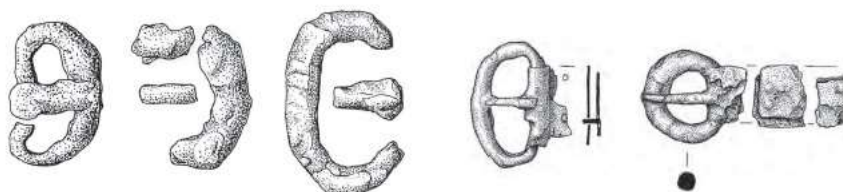
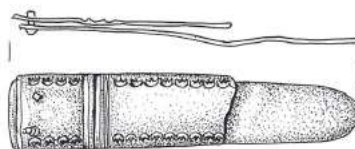
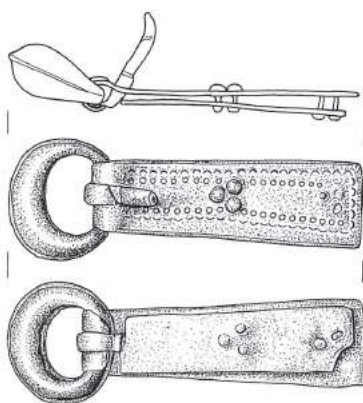

21. Tábla: Karikatípusok

22. Tábla: Nyakperec típusai

Csatok

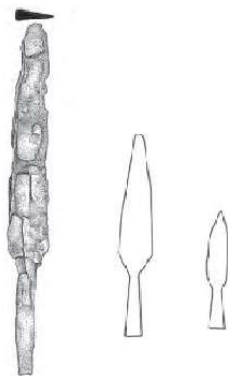
23. Tábla: Csatok típusai

Fegyverek

Kard

Lándzsa

Sarkanytű

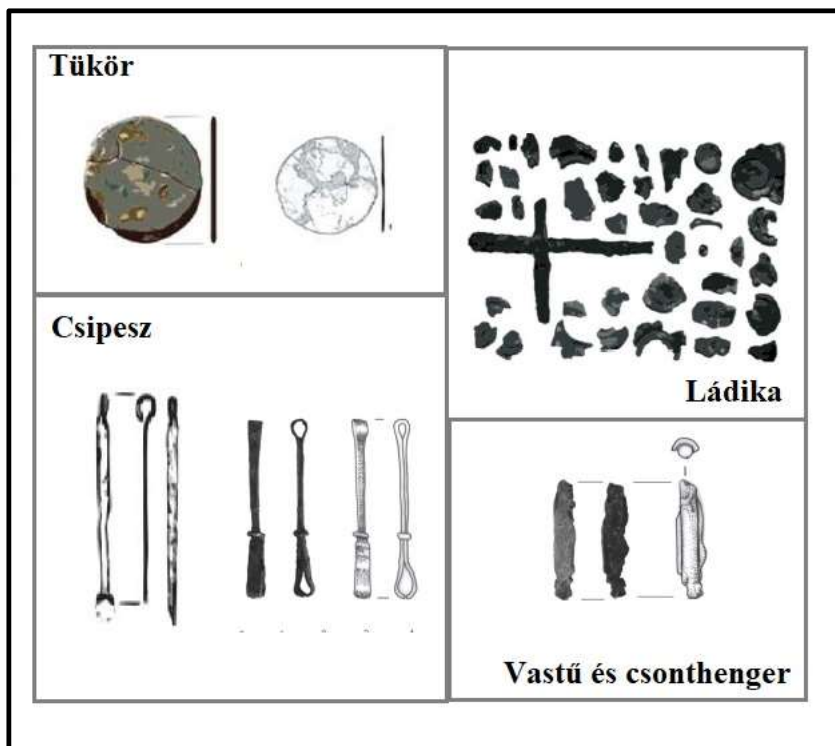

Umbo

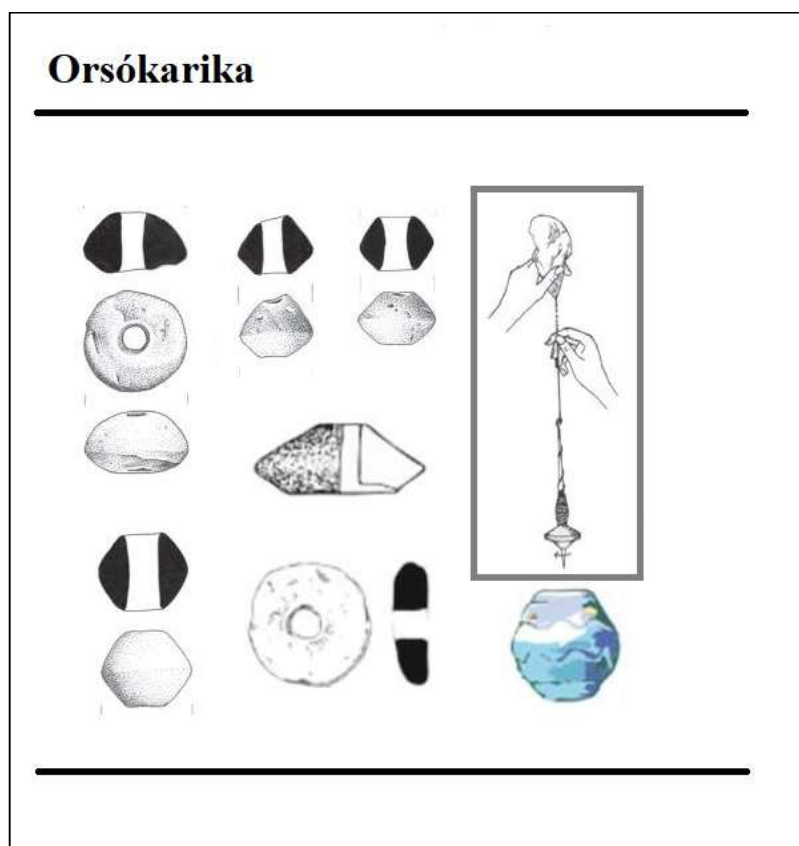

Páncél lemezei

24. Tábla: Fegyverek típusai

26. Tábla: Pipere és ládika

25. Tábla: Orsókarikák